

КАСТУСЬ

КИРЭЕНКА

КАТУСЬ
КІРЭЕНКА

КАСТУСЬ КІРЭЕНКА

ЗБОР ТВОРАЎ У ТРОХ ТАМАХ

ТОМ

3

ВЕРШЫ,
ПАЭМЫ,
АПАВЯДАННІ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1988

ББК 84Бел7
К 43

К $\frac{4702120200-104}{M 302(03) -88}$ 93-88
ISBN 5-340-00093-1

© Выдавештва «Мастацкая
літаратура», 1988.

ВАНДРОЎНАЕ ШЧАСЦЕ

Рыбацкая паэма

Калі і як гэта пачалося?

За прамяністымі маякамі маленства схавалася ў сініх незабудках духмяны стромісты бераг; пераліваецца, звоньвае песню лета задумны Сож; і нешта такое роднае, такое бясконца дарагое раптам прынясе далёкі ўспамін, што сэрца ажно заные і балюча запчыміць, пібыта забаіцца: а можа, тое ўсё лепшае ўжо даўно аджыло, даўно страчана...

Дзіўна... Далібог, дзіўна...

Хіба ж такое можа стацца, каб аджыло самае дарагое?..

Хіба ж сэрцу было б чым узнаўляць свае сілы, было дзеля чаго трывожыцца і радавацца, калі б самага дарагога ў яго не стала?.. Старонка родная, сіні бераг, цішыня плёсаў, плёскат хваль, тумановыя світанкі, сонца на ўсходзе, зялёныя зоры, водар лугоў... Усё, як адна несціханая, невыказная песня, звініць і нясе мілы напеў праз жыццё.

Калі ж гэта пачалося? З якой хвіліны вядзе сваю сцежку зачараванасць красою бацькоўскага краю, смутак па мясцінах пепаўторных і незабыўных, дзе пляскотныя хвалі, бы казачныя самацветы, сыплюцца, наплываюць на пахкі аер, дзе серабрыстая плотка весела падміргвае вокам, быццам мае сказаць табе нешта дужа таемнае і святое?

З якой хвіліны прыйшла ў душу пеўтаймаваная асцярога — каб ніколі не страціць гэтае шчодрасці зямлі, гэтага бясконцага характа?

З якой хвіліны прыйшло ў душу адчуванне, што ты — жывая часцінка сваіх светлых рачных абшараў, сваіх сонечных і грымотных небасхілаў, сваіх патаемных сцяжыначак-пуцявінак да самага шчаслівага берага?

Гэтую кнігу я назваў рыбацкай паэмай, а паэму — светлым іменем «Вандроўнае шчасце». Бо ў ёй і папраўдзе — сказ пра сходжанья і нясходжанья рыбацкія дарогі, пра рыбацкія вандроўкі і рыбацкія прыгоды.

Пра пясчаныя віры, дзе гуляе між глыбінёю і травамі і ўсміхаецца мудрай усмешкаю пязлоўлены асілак-лешч.

Пра шчаслівыя кручкі і блешні, якіх сабралася ў скрынках і на сышоў, і на ўнукаў, і на праўнукаў.

Пра зялёную гарошыну, пра душагубку-хістанку, пра хітрую маляўку, пра шчунака-пасарога...

Але я ніколі не ўзяўся б за пяро, калі б маёй рукою не кіравала бязмежная любасць. Любасць да паскіх азёраў і рэк, да палёў і пушчаў, да сіняга і хмарнага неба над імі, да рос і дажджынак на іх, да гукаў і галасоў роднай зямлі, да бясконцай яе красы.

Калі гэта пачалося — тое, што людзі называюць «охота пуще неволи», а мы — рыбакі — сваім шчасцем?

Калі гэта пачалося — што не сядзіцца чалавеку дома, што гатовы ён кінуцца і ў буры, і ў завеі, абы толькі ўбачыць свае вабныя, любыя мясцінкі, паслухаць шэпат сітлягоў і посвіст ветру, падыхаць дымам рачнога цяпельца?

Калі гэта пачалося — што ўсю зямлю чалавек па сардэчнаму праву пачаў лічыць сваёй роднай матуляй?

*

Цяпер і ў вёсцы, і ў горадзе столькі рыбакоў, што падумаць часам боязна: дзе ім усім хопіць тае рыбы? Амаль у кожнай хаце — вудачкі, спінінгі, рагулькі, кружкі, блешні, катушкі, лескі, грузілы, паплаўкі, бляшанкі, вядзерцы, рукзакі, багорчыкі, пешні, ледарэзы і яшчэ гэтулькі іншага ўсялякага начыння — і назваў усіх не згадаеш.

Калі ў лагодную зімовую пядзелю выйдзеш на лёд Мінскага мора — аж цёмна робіцца ўвеччу, столькі там бывае розных людзей! І пажылыя, і зусім яшчэ юныя, і дзядулі з бародамі, і жанчыны, і нават сарамлівыя маладажоны. І ўсе дзяўбуць лёд, і ўсе ловяць, і ловяць, і ловяць.

Ловяць...

Сядзяць над пелькамі цалюткі дзень — што праўда, дык праўда.

А з чым дамоў вяртаюцца?

З чым... Як гэта хто разумее — з чым.

Вяртаюцца з пахам снежнага сіверу і марозу, з новай казкай пра самую заповітную пельку, якое сёння не знайшоў (замяло заваяй!), але якую абавязкова знойдзе наступным разам і ўжо тады «дакажа» ўсім рыбакам. Вяртаюцца з надзеямі (вось толькі зраблю новую блешню!),

з вобразамі для новых споў, з найўнымі, амаль дзіцячымі лятункамі...

Вяртаюцца расчырванелыя, стомленыя, часта сумныя, разгубленыя, амаль панурыя, часцеў за ўсё з пустымі вядзерцамі і рукзакамі... І ўсё ж — шчаслівыя.

Кпяць з іх, а яны шчаслівыя.

Крычаць на многіх дома жонкі і дзеці («і не абрыдла табе па сныгах цягацца!..», «пашанаваўся б хоць трохі са здароўем, сам жа ведаеш, які ты...»), а яны — шчаслівыя!..

Вось для гэтых няўрымслівых шукальнікаў непрызнапага рыбацкага шчасця, якое ведае і шапуе толькі той, хто адчуў яго ў сваёй душы, для непаседлівых вандроўнікаў, улюбёных у кожную травінку над бруістым рачным струменем, у кожны жывы подых роднага паваколя, — мне і захацелася напісаць сваю кнігу.

З імі, шчаслівымі ўдачнікамі і няўдачнікамі, хочацца пагаварыць пра нашы мілыя рыбацкія клопаты, пра свае рачныя паходы.

І для пачатку спяшаюся заспакоіць тых, хто турбуецца, ці не занадта многа ў нас цяпер распладзілася аматараў-рыбакоў:

— Не бойцеся! Гэтыя людзі не зробіць шкоды роднаму краю. І вудачкі іхнія, і спінінгі, і рагулькі, і іншыя няхітрыя снасці — гэта толькі іх спадарожнікі ў шчасці пабыць, пабачыцца, пагутарыць і параіцца з дарагою прыродай.

*

Было гэта пагодлівым чэрвеньскім днём. Крудучыся, каб не бачыла маці, збегаў я рана-раненька ў так званы Лог — роў за нашымі агародамі. У самай упадзіне рова, у зялёнай бязладнай гушчэчы вырастае гопкі ляшчынік — ствол ля ствала, з гнуткімі і тугімі парасткамі-хлудамі. Там я выбраў і выказаў сабе першае сваё вудзільна. Ачысціў ад кары, прынёс паціхеньку дахаты, схваў пад страхою павеці. Паплавень з леташняй сітніны ўжо ляжаў у мяне ў кішэні. Меў я і кручок — яго даў мне апучнік за старое рыззё. Не было толькі лескі. Але я бачыў, як сукаюць леску з конскіх валасоў. Белы наш конь якраз стаяў ля павеці. Даўно ўжо ў думках рыхтаваўся я да адказнай аперацыі — здабыць з конскага хваста пучок так патрэбнага мне валосся. Ды ўсё не асмельваўся. Але ў тую раніцу, напэўна, я даспеў-такі для важнага подзвігу. Пад-

супуўся да каня, збоку ўзяўся за хвост. Конь даверліва пераступіў з пагі на пагу. Я выбраў з сярэдзіны хваста самы доўгі пучок валасоў, наматаў на руку і тузапуў з усіх сіл. Капя быццам падмяшлі — як ад раптоўнага стрэлу, узвіўся задам аж пад самую страху. І з гарачым полымем у вачах я пакаціўся на свежае пілаванне за варотамі. Колькі там ляжаў — не ведаю. Калі ж ачнуўся, то не думаў, дзе і што ў мяне баліць, бо з радасцю ўбачыў: пучок конскага валосся ў руцэ!

Пад вечар я ўжо быў на Сажы. Ці злавіў я тады якой-небудзь рыбы? Не памятаю. Але што назаўсёды ўрэзалася ў душу, дык яно — як жывое: высокае ўзвалле над Сажом, пясчаная сцяжыначка ўпіз, вялікая, імклівая плынь, чыстая, пасечаная іскрамі бруў на вострым краменні, водарныя лугі за Сажом і рэха... Рэха з таго дня застаецца самым мілым маім успамінам... За Сажом шаргаталі косы, перагукваліся мянташкі, чуліся вясёлыя галасы і смех, часам аж да самага неба ўставала над паплавамі задуменная дзясвочая песня. Усё гэта злівалася ў адно шырокае водгулле, адбівалася ад сцяны цёмнага лесу за лугамі і вярталася да ракі звонкім і гулкім шматгалосым рэхам. Я таксама не маўчаў: там, за Сажом, педзе сушылі сена і мае бацька з маці, і мне дужа хацелася, каб яны пачулі, які я шчаслівы.

— Я тут! Я тут! Э-гэ-эй!.. Гэй! — крычаў я, і рэха прыносіла хуткі і вясёлы адказ. І мне здавалася, што і паласатыя акуні, і лянівыя падкаменшчыкі слухаюць музыку паваколя і радуюцца разам са мною...

Вось так гэта і пачалося.

Вось тады я і захварэў гэтай чароўнай адвечнай хваробаю — рачною тугою — на ўсё жыццё.

З таго дня і лічу сябе членам шматмільённай сям'і аматараў-рыбакоў, неўтаймоўных вадроўнікаў.

Рыбаком завуць кожнага, хто калі-небудзь узяў у рукі вуду. І тыя, хто мала што пра рыбакоў ведае, звычайна лічаць, што самае галоўнае для іх — паболеі палавіць рыбы.

А ці ж гэта так?

Тыя звычайныя рыбакі, да якіх належу і я, рэдка калі мелі падставу асабліва хваліцца сваёй здабычаю. Бо мы

не выбіралі спецыяльных мясцін для свайго рыбацкага палявання, для нас не гадуюцца ў агароджаных азярынах тлустыя карпы, нам не выпадала бываць на зарыбленых азёрах запаведнікаў... Ды нам гэта і не трэба... Сапраўднаму рыбаку не трэба тое, што даецца ў рукі само. Сапраўднага рыбака цікавяць нечаканасць, прыгода, адкрыццё, спадзяванне, знаёмства з новымі краявідамі, выяўленне сваёй знаходлівасці і цярплінасці, здабытая ў пошуках уцеха... Бо калі ў люты сівер або пад шумлівым ліўнем рыбак шыбуе з вудамі на раку, ці спадзяецца ён хоць трохі на нейкую ўдачу? Не. І ўсё ж ён кіруецца да запаветнага вірка, затокі або старыцы, цярпліва чакае і чакае, аж да самага цёмнага не пакідае думаць пра цудоўную хвіліну, калі паплавень раптоўна пырне пад цёмную хвалю, а сэрца рыбацкае зойдзецца ў салодкай трывозе... І што ж, калі сёння ён гэтага не дачакаўся... Затое ў яго засталася мара, надзея, засталася ў вачах дрыготкае трымценне зялёнай чараціны, за якой (далібог, не прымоілася!) прасунуўся, узняўшыся з глыбіні, каля самага ягонага паплаўня вялізны прыгажун галавень. І не раз яшчэ пакліча рыбака тая зялёная чараціна, і не раз яго сэрца заб'ецца радасцю чароўнага чакання...

І калі-небудзь, прагаласаваўшы на глухім лясным скрыжаванні, ён сядзе ў аўтобус з сапраўднай рыбацкай удачаю. Ці заўважаць людзі яго настрой? Не, мусіць, не заўважаць. «Во і музы́ка з'явіўся», — скажа, як было ў мінулую нядзелю, які-небудзь малады піжоністы рагатун, паказаўшы на зялёную рыбакову скрыню. Рыбак не пакрыўдзіцца, не абразіцца. Музы́ка дык музы́ка — няхай сабе і так. Ён шчыра ўсміхнецца ў адказ і радасна ўспомніць сваё сённяшняе ўдачлівае рачное вандрованне. І на самай справе музы́каю адгукнецца на яго думкі ўласнае гулкае сэрца.

А ўсё ж — чую — нехта з маіх субяседнікаў нецярпліва просіць слова. А ўсё ж, кажа ён, не лішне было б павесці размову і аб самім нашым інтэрасе: аб рэках і рыбах, аб вудах і прыпадах, аб рыбаках і рыбацкіх здарэннях — хіба ж гэта не цікава?

Ну што ж. Мне і самому карціць пра ўсё пагаварыць. І яшчэ парадавацца тым-сім і зноўку паслухаць тое-сёе. І нешта ўзнавіць у памяці для дружбакоў і самога сябе.

МАЕ РЭКІ І АЗЕРЫ

Першая рака ў кожнага рыбака, самая лепшая і самая пепаўторная, — тая, ля якой ён нарадзіўся.

Там неаднойчы яму неяк па-асабліваму ўзыходзіла сонца, зусім не так, як дзе-небудзь потым, — узыходзіла на духмяныя росы, у самыя вочы, у самае сэрца, і, безумоўна ж, толькі з усходу. Там і хвалі шапталі пра пешта самае заповітнае, чаго яшчэ нідзе і ні ў кога не было. Там і сцежкі над вадою вадзілі ў самае цудоўнае захапленне ў свеце.

Для мяне такою ракою быў і застаецца мой летуценны і казачны, мой ціхі і велічны, мой добры і ласкавы Сож... Успамінамі пра гэтую цудоўную беларускую раку я і пачну сваю размову.

СОЖ

— Цяпер не тое... Што гэта за рака, што за рыба... Вось рапей было! Во якая рыба лавілася! А якая зрывалася!.. — Чалавек шырока разводзіць рукамі. — От гэта была рыба!..

Такое слова часта можна пачуць ад старэйшых людзей.

Ну, якая рыба лавілася — вядома: гэтую бачылі.

А якая зрывалася?

О-о-о!.. Зрывалася, безумоўна, — во-о-ось такая!.. Зрываецца заўсёды самая вялікая.

Гэтак ва ўсіх рыбакоў.

Але, уявіце, быў у мяне адзін знаёмы рыбалоў, які заўсёды дакладна ведаў, якая рыба ў яго сарвалася. Без ноткі гумару, зусім сур'ёзна, пават злуючы, калі хто-небудзь паціскаў плячамі, ён гаварыў:

— От бяда! От бяда! Не давёў да берага двух шчупакоў. Адзін быў тры кілаграмы пяцьсот сорок сем грамаў, а другі — чатыры дзвесце.

А што ж. Калі баіць, дык баіць...

Але пры чым тут Сож?

Можна, і ні пры чым...

Але Сож і на самай справе цяпер не той, што быў калісьці. І прыгожы, і па-ранейшаму вясёлы, і рыбы ўсялякае хапае. І ўсё ж рака зараз, безумоўна, «не тая». Як наўнаводна каціўся ён, мой мілы Сож, пад кручамі мелавых берагоў, шырока разліваючы рукавы пад сінія лясы

за лугамі! Якія бяздонныя вотматы, глыбокія віры, шырачэзныя плёсы раскідваліся перад вачамі!

Я памятаю, дзе былі абрэзы яго вады, — цяпер там засталіся вышчарбленыя плынямі мелавыя прыступкі, над якімі згорбіліся каржакаватыя вязы: ім цяжка ў засушанай зямлі. А калісьці ж іх раскідзістае голле мылася ў празрыстай Сажовай вадзе.

Два разы — у сорак першым і ў сорак трэцім гадах нашага стагоддзя — прайшла па Сажы бязлітасная бура — вайна. Пераварнулі бомбы і спарады яго берагі, перарэзалі акопы і капаніры яго дзярністыя ўзваллі. А колькі вынішчылі чужыпцы лясоў паабапал Сажа! Партызан баяліся фашысты — дык бамбілі, выразалі, высякалі бары і дубровы. Закопваліся ў зямлю перад наступам савецкіх войск — то таксама нішчылі лясы, псавалі берагі, лугі, яры, крыніцы.

Доўга будзе памятаць наша зямля варожую ліхую навалу!

Сож стаў намнога вузейшы, памялеў; дзе падзеліся яго бяздонныя глыбіні, яго бурныя, пепістыя віры, па якіх калісьці нават вопытныя плытагоны баяліся ганяць плыты.

Пра які ж Сож гаварыць — пра той, што быў, ці пра той, што ёсць?

Мусіць, лепей не загадваць — бо ці абыдзешся без таго, каб не сказаць пра мінулае? А ўжо ж пра тое, што ёсць, — безумоўна, само сабою.

Мой Сож, у той мясціне, дзе я нарадзіўся, каля вёскі Гайшын непадалёк ад Слаўгарада, — рака незвычайнага хараства і рыбага багацця. Правы бераг — высокі і стромы, часам — у зараспіках арэшніку і дубняку, а часцей — зацэпены засенню маладых бароў. Левы — піжэйшы, але сухі і водарны; тут шырока расцілаюцца заліўныя лугі — са шматлікімі азярынамі, старыцамі, расцяробамі, пясчанымі грывамі і грудкамі, за якімі стаяць, пібы стаміўшыся, задумныя векавыя дубровы.

Добра тут рыбаку сустракаць летнія адвячоркі. Сонца ўжо схавецца за гарою, павее свежасцю з крынічлівых яроў, а па лузе ўсё яшчэ гуляюць цёнлыя прамяністыя ўсмешкі. Духмяная цішыня густа наплывае з-за вербалоў на раку — нават у глеістых пячурках пад берагам сціхла, не запляскоча бруістая вада. Змоўклі дзяшныя птахі; папялова-шэры падворлік, што ўвесь дзень млява кружыўся над сітнягамі, выглядаючы здабычу і адцяг-

ваючы ўвагу рыбака, і той са свістам крыл пырнуў у зацепены бор. Над ракою, як бы ўзіраючыся ў наваколле, ступае ціхая, светлая задума. У такія хвіліны рыбак, знаёмы з Сажом, добра памятае: трэба стаіць дыханне! У такія хвіліны пакідае глыбіні і пачынае перадсуцёмкавы ход за спажываю самая магутная прыдонная рыба. Зачараваная цішынёю, яна амаль без асцярогі падыходзіць блізенька пад берагавыя травы і разбуялыя над вадою вербалозы. Паволі пасоўваецца супраць цячэння, падбіраючы прыбіты да адхоністых рачных абрэзаў усялякі корм. Вось у такія адвячоркі часцей за ўсё і выпадае рыбаку перажыць тое шчаслівае хваляванне, якое не дасць яму потым ні на хвіліначку заснуць каля ціхага, прыжмуранага цяпельца...

Але, бадай, калі б і ўдалося рыбаку трохі прыкархнуць, прымасціўшы галаву на сухі дзёран, то ўсё роўна яго хутка пабудзяць сцішана-ўладарныя шолахі і галасы світанку. Яшчэ дзе-нідзе падае голас нястомны начны валацуга — дзярках, але ўжо яго перабівае там і сям то залівістая песня жаваранка, то ўрачысты трубны кліч журавоў, то кароткае «кэ-кэ» глухаркі, што выводзіць сваіх дзяцей пасустрэч промням сонца на пясок высокай грывы... З боку пасівелых за ноч расцяробаў наплывае на бераг ракі парны празрысты туманок — ён так хутка асядае, што рыбак не паспее яшчэ і ачомацца, як увесь бераг пачынае граць гарэзлівымі водбліскамі пагодлівага летняга золаку. Рыбак спяшае хутчэй закінуць свае вуды. Ён ведае: скорая з-за сіняга лесу, адразу і раптоўна, як на арэлях, гайданецца над азярынкамі і серабрыстымі плёсамі сонца; і трэба не ўпусціць некалькіх дарагіх хвілін перад гэтым чаканым момантам. Паплавень, спачатку добра бачны ў дробных ад ранішняга ветрыку хвалях, нечакана пачынае ісці пасустрэч плыні, потым тарганецца разок-другі, як быццам задумаецца, і раптам глыбока знікне пад цёмнай вадою. Рыбак усхвалявана бярэ вуду ў рукі. Зараз пачуецца рэзкі і настойлівы паціск мірона — волата прыдонных рачных шляхоў. Вудзільна сагнуецца ў дугу, а леска зазвініць, як тонкая струна. І хто ведае — можа, толькі дзынкне абарваны яе канец, і рыбак, які так любіць вясёлае сонца, зашэпча: пачакай, сонейка, не ўзыходзь, а можа, удача яшчэ і паўторыцца...

Хоць Сож і страціў многа сваёй паўнаводнай красы, усё ж і сёння ён — адна з найлепшых рэк у маім краі. Скажу без хвальбы, што нідзе, ні ў адной рацэ Беларусі,

не спатыкаў я такой смачнай рыбы, як наша, Сажовая. Пясчанае, нібы залатое, дно, чыстая, амаль крынічная вада, а жвіровыя перакаты, а высечаныя струменямі пячуркі ў мелавых адхонах, а лазовыя засені пад маўклівай глыбінёю! — ёсць тут дзе разгуляцца і пажыраваць любой рыбе. І нездарма ўсе старыя рыбакі ў адзін голас абвешчаюць, што, дзе б ні давялося ім сказаць, што яны ад Сажа, усюды ў нашай акрузе прасілі і просяць іх прывезці пакаштаваць цудоўнай Сажовай рыбы.

*

. «Сыноч, прыязджай! Пайшоў язь». Такую кароткую тэлеграму прыслала мне маці кожнай вясною пасля таго, як я асталяваўся на жыхарства ў сталіцы. Гэта была яе маленькая хітрасць: часцей бачыць мяне каля сябе ў роднай хаце. Бо яна добра ведала: што-што, а гэтае паведамленне адразу падыме мяне ў дарогу.

Хоць маці мая і была заўсёды праціўніцай розных негаспадарскіх заняткаў, але рыбацкае маё захапленне ўсё ж шанавала. Калі пасля яе тэлеграмы я прыязджаў у свой Гайшыні, яна падрабязна пераказвала мне вясковыя рыбацкія навіны, перадавала ўсё, што чула ад суседзяў-рыбакоў і перыбакоў. І вось я хапаў з-пад страхі арэхавую сваю вуду і кідаўся на Сож, туды, дзе — ведаў і па сваіх успамінах, і па расказах маці — чакае мяне вясновы ўладар перакатаў — язь.

Язь на Сажы — рыба, пра якую ходзяць сапраўдныя легенды. І які ён бывае асілак — самыя моцныя рве лескі; і які мудры ды хітры — здалёк чуе рыбака небяспечнага і рыбака-недарэку; і які ён жартаўнік — цэлы дзень можа з прынадаю цвяліцца, а ўзяць не возьме.

Я нічога не дадам да гэтых легендаў, а скажу толькі, што ў маім рыбацкім шчасці язь палежыць найпершае месца. Неяк так здарылася, што першай вялікай рыбаю, якую мне ўдалося злавіць на сваю пяхітрую дзіцячую вуду, быў язь. То адбылося ў час касьбы. Стаяў ясны, асмужлівы поўдзень. Мы раскідалі з бацькам копы — перасушыць пасля дажджу. «Перадых, сыноч!» — сказаў, калі ўсё было зроблена, бацька і ўзяўся за капшук. Я падбегам скіраваўся да Сажа — там, на беразе, у канцы нашай палоскі, ляжала ў траве прыхаваная мною вуда. За якую хвіліну налавіў цэлую жменю копікаў. Кручок быў велікаваты — ну што ж, копікаў хапала, я насадзіў іх на

кручок, можа, не менш чым паўдзсятка, і, прымасціўшыся за кустом, кінуў у самую быстру. Не паспеў апамятацца, як у тым месцы, куды ўпалі конікі, павярхня вады ўзбурлілася шырокім пляскотным кругам. І ў той жа момант леска наструнілася і зазвінела. Перапалохаўшыся, я стаў цягнуць вуду на сябе і тут зразумеў, што на кручку сядзіць нешта дужа вялізнае.

Потым, калі чалавек становіцца вопытным рыбаком, ён усё разглядае аналітычна: як рыба брала, як ён падсякаў, як цягнуў і, нарэшце (так часцей за ўсё бывае), — чаму не выцягнуў. А ў навічка ўсё адбываецца па-божаму найўна. Я не ведаю, як выводзіў таго першага свайго язя, але памятаю, што ўвесь быў перапэцканы рачным ілам і сурам, калі ў руках маіх апынулася хвацкая серабрыстая рыбіна.

Самі разумеюць, што са мной рабілася: забыўшыся пра ўсё на свеце, я з той рыбінаю кінуўся да бацькі. І, мусіць, нешта крычаў, бо ён, устрывожаны, ужо бег мне насустрач.

«А братачка ты мой... Язь! — сказаў бацька. — Няўжо сам? От рыбалоў! От рыбалоў!»

Пасля гэтага выпадку і бацька, які сам не любіў займацца рыбалкай, але дужа любіў пабываць на прыродзе, часта хадзіў са мной на Сож. Ён садзіўся на які-небудзь пенчучок ці зялёны грудочак пад вязам, улюбёна ўзіраўся ў «лазурыну нябеспую», як называў воды Сажа з адбіткамі берагавой зеляніны і неба, і, пакуль я, закасаўшы штаны, вандраваў пры беразе, сумна выводзіў песні пра казачкоў, што ішлі на вайну. І выразаў мне і маім малодшым брацікам драўляныя цацкі.

*

Самая цудоўная часіна на Сажы — канец мая і пачатак чэрвеня, калі язь, адціраваўшы, пачынае пагульваць сваю сілу. Як хораша ў гэты час выглядае прырода! Колькі эмоцый можа выклікаць любое падарожжа па раку!

Абавязкова трэба быць на беразе з самага ранняга світаньня. Сож паважна і плаўна коціць поўныя вясновыя воды. Цішыня. Яшчэ павявае ад сырога лугу пранізлівым халадком. Рака здаецца зусім апусцелай. Толькі дзе-нідзе пырсне рачная драбязя — празрыстымі іскрамі пад лёгкім сінім туманочкам.

Але вось з-за лугавых расцяробаў, з-за вежаў сасновага бору, прабіўся і выскачыў на прастор залаты агеньчык-

прамень. Сонца яшчэ не відно, яно вышырне з-за далягляду толькі праз нейкі момант, а на рацэ і на лузе, як па камандзе, ужо ўсё загаварыла, заспявала, ажыло. Рассеялася туманковая смуга, і вось — глядзіце, глядзіце, — як змянілася водная паверхня! Што гэта за істота паказала з вады чорны хіб, бульканула, аж зазвінеў хвалісты круг, і знікла? А там разануў пlynь шырокі хвост, а вупь лабятая галава высунулася, павярнулася — чмок, чмок! — тоўстыя губы хапаюць мятліцу.

Гэта пачаў гуляць язь.

Пасля ціру, які на Сажы бывае звычайна ў сярэдзіне мая, згаладнелы язь выходзіць з глыбінь, дзе ён адпачываў, на паўнаводныя, імклівыя перакаты. Тут найбольш знаходзіць ён ежы, каб вярнуць сабе сілы, страчаныя пры ціраванні. Усё ідзе ў яго рацыён — і лічынкi, і мятліца, і ўсялякія зярпаты, якія трапляюць у раку з палёў разам з дажджавой вадою.

У гэты час язь бывае не толькі непераборлівы ў ежы, але і занадта смелы, нават неасцярожны. Мусіць, яго вельмі даймае голад, бо — як я ўпэўніўся — часта ён амаль зусім не звяртае ўвагі на рыбака, кідаючыся на любую прынаду.

Асабліва любіць язь хрушча, бярэ яго заўсёды безадмоўна. Хоць многія і рыбакі, і аўтары рыбацкіх легенд сцвярджаюць, што на хрушчоў больш і часцей за ўсё палюе галавень, я ніяк з гэтым не магу пагадзіцца. Бо толькі язь — і які язь! — трапляўся мне на вядомага ўсім хрушча. А можа, так бывае толькі на Сажы? Ці, можа, і праўда, што галавень не любіць жыць там, дзе збіраецца многа язёў?

У тую пару, калі на маладзенькай лістоце бярозак і дубкоў з'яўляецца мноства хрушчоў, язь выходзіць на паляванне з самага сіняга золаку. Асабліва ён любіць рапіцы, якія пачынаюцца з ціхіх і парных світанкаў. Невыказную асалоду можна атрымаць у такіх вясновыя дні.

Для таго, каб дарэмна не траціць часу на пошукі стаяпак язёў, я прыдумаў (безумоўна, з дапамогай рыбацкай інтуіцыі) адзін зусім просты спосаб. Набраўшы хрушчоў у жменю, стараўся закінуць іх як мага далей ад берага. Траплялі на ваду не ўсе — частка паспявала расправіць крыльцы і паляцець. Імклівая быстра падхоплівала хрушчоў, што пападалі на ваду, гнала ўніз. І вось яны плывуць далей і далей, а ты ідзеш па беразе і пільна глядзіш на раку — дзе ж ён абесціцца, той язь? Усё ціха,

спакойна, Сож як быццам анямеў. І раптам — вось яно!
Глядзі, глядзі, што там робіцца! Вось адна цёмная спіна,
вось другая, булькпулі і зпкілі. А вушь галава торкаецца
з вады, зявае — раз і два, хутчэй схапіць хрушча, хутчэй!
Які-небудзь момант — і вада затаўклася і закіпела, яззі, як
ачмурэлыя, кідаюцца на хрушчоў. Цяпер спяшайся —
рыхтуй сваю вуду. Насаджвай хрушча на кручок так, каб
джала выходзіла на паверхню. І закідвай. Не паспееш
міргнуць вокам, як твой хрушч знікае пад вадою. Чакай,
не гарачыся, не цягни, леска яшчэ правісае. Але вось па-
чынае наструньвацца, ідзе ў глыбіню. Цяпер сячы!

*

Падсечаны язь, які б ён ні быў вялікі, паводзіць сябе,
як кажучь іхтыёлагі-аматары, не дужа спартыўна. Ён не
кідаецца ўбок так імкліва і ўпарта, як беласпёр, не цісне
леску рашуча і настойліва да самага дна, як мірон, не
шалее і не выяўляе такой самаахвярнай адвагі, як гала-
вешь... Але ён валодае немалой сілаю і не дапускае ніякіх
з сабою жартаў. Паспрабуй толькі цягнуць яго да сябе
груба і «без панятня», і леска твая адразу ж дзынкне ко-
ратка і жаласліва, як бы спяваючы «бывай». У самым
пачатку свайго рыбацкага захаплення, калі на хрушча
браліся экзэмпляры па два і тры кілаграмы, я неаднойчы
стаяў пад вадою разгублены, слухаючы такі спеў лескі...
Але бывалі, праўда, і хвіліны захаплення — у тых выпад-
ках, калі ўдавалася стрымаць сваю нецярплівасць. Не па-
спяшаешся, дасі язіу прытаміцца, пакідацца, павалтузіцца
ў глыбіні, і ён сам выходзіць на паверхню і паслухмяна —
губы над вадою, — сунецца да берага. Вось ён буйной га-
лавою, як стомлены віцязь, прылёг на пясок. І шкада тро-
хі чарнаспіннага прыгажуна, і недарэчна дзіка робіцца ад
думкі, што ачомаецца ён хутчэй, чым ты паспееш падбегчы
і аберуч схапіць за гэтую прыгожую галаву...

*

Як я ўжо сказаў раней, першага свайго язя я злавіў
на конікаў. І таму потым, бывала, амаль заўсёды выка-
рыстоўваў гэтую прынаду. Ужо зусім нядаўна я ўбачыў,
як прыманьваюць, і сам навучыўся прыманьваць язя на
параны гарох. На гарох язь бярэ на працягу амаль усяго
сезона — з тае пары, калі рака, увайшоўшы ў берагі, ачыс-

ціцца ад муту, і аж да першых добрых замаразкаў. Удаляя рыбалкі на гарох бываюць на Бярозе, ёсць магчымасць дабіцца поспеху на Нёмане і Дняпры.

І ўсё ж самыя лепшыя мае ўспаміны палежаць тым вёспам, калі на Сажы лавіў язя на хрушчоў.

Наогул, Сож назаўсёды застаецца ў маёй памяці як самая шчодрая рака майго маленства і маладосці.

Тут я ўпершыню пачуў песні пра гаротную няпоўную рэчацьку, пра вярбу ў полі і крынічку пад ёю, пра казака, што не вярнуўся да маці з паходу... Разліваліся вясною паводкі — і які ён багаты быў тады, Сож, на прыгоды, на песні, на хвалюючае адкрыццё новых з'яў прыроды. Яшчэ і сёння, калі пройдзеш па яго берагах, пачуеш галасы піяперскіх і камсамольскіх злётаў, салдацкіх паходаў, у якіх удзельнічаў і сам.

З вясны да самай позняй восені захоўваюць надсажоўскія лугі, лясы і разлогі палёў такое прыволле і красу, якімі не можаш ні надыхацца, ні налюбавацца.

Вунь, як лернік здарожаны, згорбіўся над узваллем, апусціў сіваю галаву, задумаўся старэзны дуб. Аб чым ён думае? Можа, аб тым часе, калі быў малады? Успомніў, як кідаліся да яго пад ногі бялявыя плыні бяздоннай глыбіні і сом часам вухаў хвастом па тых плынях, нібы хацеў падужацца і з маладым дубам, і з бязвусым рыбаком, што часта любіў сядзець з вудаю каля гэтага дуба. І сёння яшчэ вірыцца тут глыбокая цёмная вада. І, можа, бачыць у ёй дуб адбітак гадоў ваеннай віхуры, калі секлі тут і гэты бераг, і яго, дубава, сэрца грымотныя жалезныя малапкі.

А вунь маладзенькі хмызнячок выскачыў на жоўты пячаны плёс. Адна смелая бухматая сасонка выбралася ажно да самай бруістай вады. І не баіцца, што дзень і ноч плюскоча каля яе нястомны струмень, выбівае з-пад ног жоўты пясок і вымывае яе белыя карэньчыкі...

Не адзін раз я спыняўся з вудаю каля гэтай сасонкі, прыхінаўся спіною да яе камля, закідваў за пячаны карніз кручок з чарвяком. Як правіла, заўсёды з глыбіні, падмануты цішынёю, выходзіў да майго кручка сівалобы вандроўнік-лешч. От ужо калі салодка замірала сэрца! Здаецца, прылішнуў бы зусім да сасонкі, не зважаючы на яе калючыя іголки, так хацелася, каб лешч, нічога небяспечнага для сябе не заўважыўшы, падняў парэшце майго чарвяка. Нават і сасонка пачынала хвалявацца, шамацела, як кальчугай, зялёнымі стрэлкамі.

Але толькі аднойчы дачакаўся я ад таго мудрага ляшча жадаанае ўвагі.

Прышоў я тады да сасонкі перад навальніцай — на небе за ракою клубіліся густыя папяловыя хмары. Калі я сцішыўся, закінуўшы вуду, за Сажом, над мелавой гарою, ужо грывнулі перуны. Праз хвіліну густой сцяпою там ударыў лівень. Сюды, цераз Сож, даляталі пакуль што толькі асобныя буйныя кроплі. І, хоць вада пад хмарамі многа пацямнела, я адразу ж убачыў на пячаным дне знаёмага свайго ляшча. Нетаропка, але смела і ўпэўнена ён скіраваўся да кручка, стаў тырчма — губамі ўніз, падняў з дна, пажаваў, як бы смакуючы, чарвяка, падумаў трохі, падумаў — і вось — нарэшце! — рашуча пайшоў, заглытваючы чарвяка, у глыбіню. Вось зараз, зараз буду надсякаць! Але ў той жа момант я убачыў на беразе дзікую козачку. Яна апынулася тут побач з маёй сасонкай. Патапцавала на пяску тонкімі ножкамі і падыбала ў ваду. Але далёка не зайшла, спынілася. Там, на другім баку ракі, дзе паласавалі лес чырвона-жоўтыя маланкі, раптам узняўся страшэнны гул, падобны на гул вадаспада. Мусіць, гэта і спыніла козачку. Перасмыкаючы вушкамі, яна ўстрывожана ўслухоўвалася ў той гул, узіралася туды, куды, мусіць, хацелася ёй хутчэй пераплысці. Што там? Я нарэшце зразумеў, што там за гул. Гэта збягала ўніз з белаў гары суцэльная лавіна навальнічнай каламуці. Козачка спалохана трымцела блізка ля мяне ў вадзе, а ў гэты час на лесцы адчуўся настойлівы і нецярплівы націск ляшча. Што было рабіць? Ваяваць з рыбаю і спудзіць казулю? Не, казулю скрыўдзіць я не мог. Грымелі перуны, козачка з надзеяй глядзела за Сож, а ляшч усё ніжэй прыгінаў да вады маё вудзільна. І раптам — дрынк! — леска з адным паплаўнём выскачыла з вады. Затое козачка нарэшце асвойталася з незнаёмым гулам, пасмялела, пакруціла галоўкай, нібы адкідваючы апошні страх, пайшла ўглыб, углыб і паплыла. Праз некалькі хвілін яна выйшла з вады на другім беразе і хутка знікла ў арэшнікавым гупчары.

*

Кожны, хто набываў на берагах Сажа, згодзіцца самюю, што гэтая зямля — не перабольшваючы — незвычайная. Як бы ні бралася рыба, усё роўна не стрывае рыбак, пакіне вуду, узыдзе на гару, сядзе на чабаровы грудок

між арэшнікамі і соснамі і аддасца ва ўладу малюнкаў, фарбаў і гукаў цудоўнай падсажоўскай зямлі. Цягне мядовым настоем з пакошаных у расцяробах лугавін, над грывамі вучацца лятаць маладзенькія падворлікі, Сож уздыхае па поўныя грудзі пад шчодрым сонцам, а педзе збоку ацяжэлая сцяна жыта пахне маладым, найсмачнейшым у свеце свежым хлебам... Аднекуль, печакана і зіхотна, з'явіцца перад вачамі рыбака чароўная постаць — казачная каралева летуцення, празрыстая, як Сажова вада, і бязгучная, як размова прамянёў... І вось ужо крочыць рыбак па ўладарным узмаху яе рукі — «пастой, пастой, красуня, пойдзем разам, усю зямлю возьмем у сэрца, як адвечны пасаг: і званкі, і смолкі, што вызвоп'ваюць, здаецца, песню кахання і незабыўных сустрэч, і бяссмертнікавы пах церпкі, і крыніцы ў ярах, і гоман лесу — там збудуем сабе хатку, лясны будан, і ніхто не будзе за нас шчаслівейшы...». Як зачараваны, ідзе рыбак па беразе, так лёгка яму дыхаецца, так горнецца душа да кожнай травінкі і лісточка, да кожнага гуку над люстранай вадою! Ідзі, ідзі, рыбак, убірай у сэрца чарадзейную сілу падсажоўскіх краявідаў. Толькі цішэй ступай над кручаю паміж двух дубоў — там, абсыпаная кветкамі лета, высіцца зялёная брацкая магіла. Перад сваімі ўцёкамі прыгнالی сюды фашысты сорак палонных чырвонаармейцаў і закатавалі на гэтай вышыні. Мусіць, каб бачылі страшную іх лютасць нашы байцы, што рыхтаваліся наступаць цераз Сож, і спалохаліся. Але памыліліся фашысты! Не спалохаліся байцы, а з яшчэ большай пянавісцю ўдарылі па лютым ворагу. І кінуліся фашысты наўцёкі, пакінуўшы на вышыні акрываўленыя ахвяры свайго шалёнага зверства.

Байцы ў той жа дзень пахавалі братаў-чырвонаармейцаў, пасыпалі паміж двума цяністымі дубамі высокую магілу. Нярэдка гучыць тут задумная песня пра казака, над якім, калі хавалі, пасадзілі баявыя таварышы «чырвоную каліну». «Эй, расці, расці — расці, расці, чырвоная каліна», — з водгаласам плыве пад Сажом урачысты паказ сяброўскай памяці. І зямля абсыпае брацкую магілу вясною і летам медуніцамі і рамонкамі, дзікай вікаю і бяссмертнікам, белай бярозкаю і малачаем.

Вясною цалюткімі днямі пад гэтай магілаю, прыладзіўшыся ў зялёных вершалінах высокіх дубоў, зязюлі прарочаць стагоддзі вясновай радасці для нашай роднай зямлі, а вечарамі заліваюцца ў суседніх вербалозах салаўі. І со-

ладка замірае сэрца рыбака, калі ідзе ён за сваёй каралевай летуцення і ўсхвалявана спыняецца каля водарнага кургана між дубоў, не падазраючы нават, што гэта магіла...

Калісьці і я, зачараваны пяшчотным голасам зямлі, пакінуў сваю вуду на беразе і пайшоў на заклік таямніцы, што загучала ў сэрцы. Пахлі даспелыя супіцы на ўзваллі, перазвоньваліся ў арэшніку вёрткія берасцянкі, душным настоем лесу веяла ад паляпак, усюды павокал перашэптвалася, спявала, у нешта ўслухоўвалася, да печага спяшалася, пра нешта напамінала неўтаймоўная радасць ляспога жыцця... У той дзень мая каралева летуцення ператварылася ў рэальную каралеву бясконцага смутку. Як біблейская Ева, светлая і зіхотная, але ўся такая сапраўдная, жывая, яна сядзела на карме чоўна і выкручвала ад вады цяжкую бялявую касу. Сонца не паспела яшчэ высушыць бліскотныя кроплі на яе дрыготкіх плячах і грудзях. Кожная жылка, здавалася, свяцілася блакітам неба і вады, і такой пяшчотай і ласкай павеяла ад яе красы, што я не стрымаўся і сам сабе вымавіў дарагое дзясвочае імя.

Я ўпэўнены — яна не магла пачуць майго шэпту. Але, мусіць, да яе дайшла яго тужлівая гарачыня. Рукі спыніліся, каса залатой хваляю сыпанулася на плячо, дзяўчына ўстрывожана ўзняла галаву... Засаромлены, я падаўся ў зялёную гушчэчу дубнякоў. Колькі разоў пасля таго прыходзіў я на гэты бераг? Хай даруюць мне леснікі, калі на многіх кражыстых соснах убачаць выразае сцізорыкам адно і тое ж дзясвочае імя... Праўда, дзяўчына мая так ніколі і не даведалася, як сумаваў я калісьці па яе бялявых косах, па яе зіхотнай красе. Можна, гэта і добра. Але хай яна ведае: я навек удзячны ёй за летуценныя вапдроўныя дні, за казачны бераг, за пачуццё трывожнай недаступнасці шчасця, якое бывае ў жыцці кожнага чалавека, напэўна, адзін толькі раз...

*

Але, але... — чую нецярплівы голас майго субяседніка — але ж ты ўзяўся гаварыць пра рыбацкае шчасце. Дык жа гавары, не адхіляйся...

Рыбацкае шчасце...

Якое ж яшчэ лепшае можна быць рыбацкае шчасце...

Ах, ну вядома ж, трэба і пра рыб... Праўда, праўда, трэба і пра рыб...

Акрамя язя вадзілася і яшчэ водзіцца ў Сажы многа іншых рыб. Галавень, плотка, шчупак, лешч, акуль, мірон, падушта, беласпёр, чырвананпёрка, піськіж, мень, лінь, уклейка, ёрш, падкаменшчык...

Калісьці, як быў студэнтам, прыехаўшы на капікулы, я любіў узяць у рукі кошык, вуду — і гайда пехатою ўзабрадкі за Сож! Адзежу ў кошык, кошык — над галавою ў адной руцэ, вуда — у другой — і вось ужо мацаеш пад пагамі дно на так званых Вузелькіх на знаёмым перакаце. Вада пад самую бараду, плынь амаль валіць з пог, але трымаешся, ідзеш, ідзеш далей, і, хоць зрэдку, бывалі выпадкі, аступішся, трапіўшы ў яму, нырнеш з галавою, але, выскачыўшы, думаеш толькі пра адно: хоць бы не выпусціць з рук кошыка і вуды...

За Сажом, трохі ніжэй гэтага перакату, за нашым Вусцем (тут зліваецца з Сажом глыбокая старыца), ёсць даўжэзнае возера Усохі.

У гэтым возеры колькі водзіцца чырвананпёрак! Вясёлыя, зіркастыя, гарэзлівыя, прамяністыя, яны адзін час так мяне прываражылі, што толькі імі і займаўся. Возьмеш авадня або коніка, закінеш кручок за сітнягі, чырканеш ім па вадзе — і вось яно, як у казцы: аднекуль з-за стройных чарацін вымільгне чырвона-залацістая малапка, паплавень затрымціць, заскача і павольна-павольна, па самым версе, паплыве ўздоўж насцярожапага сітнягу. Роўнёнькая рысачка праменіцца па вадзе. Ці ты ўзялася, чырвананпёрая, ці толькі цвялішся? Хутка скончыцца запас лескі, што загадаеш рабіць рыбаку? Стоп! — як быццам пачула залацістая жартаўніца — паплавень спыняецца, робіць невялікі круг і, танцуючы, гэтак жа спаважнёнька ідзе назад. Ну, ідзі, ідзі, паглядзім, што яшчэ яна прыдумае, мая зіхатлівая хітруха. Гуляй, чырвананпёрая, я люблю твае вясёлыя жарты, але не забывай — можа не стрываць рыбацкая рука, свісне арэхавае вудзільна, і вострая тонкая сталь балюча секане па ўсмішлівых тваіх губах!

Хоць вельмі часта вяртаўся я дахаты з пустым кошыкам, але ніколі не мог адмовіцца ад салодкай спакусы — паназіраць за хітрай гульнёю чырвананпёрых азёрных красунь. І да сённяшняга дня жыве ў вачах танец лёгкага паплаўня на люстранай роўнядзі возера, і здаецца: свеціцца мне з-пад той роўнядзі цёплая, даверлівая ўсмішка арапжавых зырккіх вачэй.

Наогул, на маім Сажы было ў мяне вадровак даволі многа, і досыць цікавых. Сож на Слаўгарадчыне багаты вірамі і шырокімі паваротамі, у якіх утварыліся так званыя вотматы — глыбокія зацішныя ямы. У вотматах і каля іх заўсёды любіць трымацца ўсялякая добрая дошная рыба — шчупакі, ляшчы, акуні, плоткі і нават самы. Неаднойчы меў я на гэтых вотматах добры поспех, асабліва з блешпяю і па донную закідушку. Неаднойчы адпачываў тут душою, заначаваўшы на ажынавай выспе і слухаючы, як за дрыготкім цяпельцам раскрываецца ва ўсёй сваёй пяшчотнай шчырасці пачная зямля... Я і вам раю пабываць на гэтых мясцінах...

Аднак калі вы хочаце паспытаць сапраўднага спартыўнага шчасця — то трэба ісці на перакаты. Гэтыя перакаты звычайна бываюць залаціста-пясчаныя, з рэдкімі травянымі падбіўкамі каля берагоў. Часта перакаты перабіваюцца мелавымі адхонамі, глеістымі ўпадзінамі, крамянёвымі паясамі і карнізамі, па якіх імкліва коціцца бруістая і досыць глыбокая вада. На такіх участках ракі водзіцца тая рыба, якая надоўга можа прымусіць біцца рыбакова сэрца. Тут на захадзе сонца вылятае з вады фарсун-галавень, каб паказаць свой срыт і сілу, з рапку да вечара бухае, аглушаючы малечу, беласпёр, і мірон-вусач паўзе ля самага дна, гатовы скрышыць любую снасць. Тут і падуста дзёрзка выйдзе цэлай чарадою на самы сонечны жвірок, як быццам запрашаючы рыбака паспаборпічаць з ёю ў дасцігнасці і хітрыні; і добры акупь раптам можа так ціскануць леску, што і рука закалоціцца; і, калі патрапіш, адна за адною пойдзе да твае прыпады рыба, якую ў нас завуць — ляскуха, а ў іншых месцах — падлешчаўка.

Як лаўчэй лавіць яе, гэтую рыбу?..

Як лавіць... Ці ж толькі ў тым і клопат — каб злавіць?.. Як лавіць — пра гэта напісана не ў адным дапаможніку, нямала ёсць аматараў падказаць спосабы, якімі лягчэй знішчыць воднае жыхарства. Але я думаю, што ў кожнага сапраўднага рыбака павінны быць свая практыка і сваё захапленне, свая радасць і свой сум. Трэба толькі, каб ён ведаў, на якой сцяжынцы спаткаюць яго найцікавейшыя нечаканасці і прыгоды. І я запрашаю яго пабываць на маім Сажы — там, дзе крыніцы бруюць з-пад самых ног на беразе; дзе зоры, адбіўшыся ў пачной вадзе,

як быццам казачшыя залатыя рыбка, раптам гайдануцца і пакоцяцца пад сонныя чараты, трывожачы нечаканасцю збянтэжанага рыбака; дзе можаце калі-небудзь падужацца з такім няўключодаю-сомам, што і ні блешні, ні лескі не пашкадуеце — бог з імі, з тымі блешнямі і лескай, пабудуцца новыя, а вось успаміны пра ўпартую барацьбу з магутным асілкам за піякія грошы не купіш...

Прыязджайце ўсе, хто зацікавіцца, з добрым, шчырым сэрцам на мой Сож, і зямля надсажоўская сустрэне вас ласкай і гасціннасцю. І калі па-шчыраму і па-добраму, дык рад з вамі пазнаёміцца і здружыцца, і дзеля агульнай пашай радасці — вось яны, перадаю вам свае рыбацкія адрасы.

*

Вотмата каля Жураўкінага рова — гэтую мясціну вы лёгка знойдзеце, спусціўшыся па рацэ да самага крайняга двара вёскі Гайшы. Двор гэты стаіць на высокім узгор'і між бяроз і належыць бакеншчыку Аўхіму. Тут на Сажы, прыткнуўшыся да пясчанага берага, заўсёды стаіць гурт лодак і чаўнакоў. У гэтым месцы Сож робіць круты, шырокі паварот; з другога, лугавога берага ў раку амаль да сярэдзіны ўразаецца доўгая пясчаная каса, якая на быстры абрываецца глыбокай цёмнай вадою. Якраз на самым развароце раку сустракае мелавая гара, таму дно між пясчанай касою і правым берагам выглядае як суцэльнае крамяністае ложа з вялізнымі мелавымі заваламі і глыбамі. Вада ў многіх месцах віруе і пеніцца, выганяючы на паверхню запесеныя з другога боку залацістыя пясчынкі. Да ўсяго трэба дадаць, што якраз пасупраць вотмата да Сажа выбягае крынічлівы роў — Жураўкіным чамусьці заведца. Можа, калісьці тут былі глухія мясціны і любілі ў гэтым рове вадзіцца ці спыняцца журавы? Ці мо адбылося калісьці тут якое-небудзь здарэнне з журавом-жураўкам, і ў знак народнага шкадавання або захаплення людзі назвалі роў імем любімай, лагоднай птушкі?

Вясною, калі на палях і лугах збіраецца, шукаючы сабе выйсця, бурная снегавая вада, і ў дні вясновых і летніх навальніц з Жураўкінага рова ў Сож імкнуць шумлівыя, засурапыя і ўзмутнелыя патокі. Яны прыносяць у раку ўсялякі, напэўна, вельмі багаты і прыдатны для рыбы корм. Бо амаль заўсёды ля гэтага Жураўкінага рова,

у вадзе, — ну, сапраўдны рыбны базар: туды-сюды снуюць, таўкуцца на самай водмелі чародкі малечы, у якія нярэдка ўрываюцца, несучы вэрхал і спусташэнне, шчупак або галавень; крыху далей за пячаным жоўтым поясам, дзе пачынае цягнуцца глыбіня, павольна вандроуюць касякі паласатых акунёў; віравокія ляскухі то выйдучь з мелавых сховаў на ўскаламучаны жвірок, то скоцяцца, як на нечай камандзе, назад, углыб...

У вотмаце насупраць Жураўкінага рова на спінінг і жыўца можна ўпаляваць любога з вядомых у беларускіх рэках драпежнікаў — шчупака, акупя, галаўня і беласпёра. Толькі самоў даўно тут не бачылі — занадта змялелаю для самоў і шумліваю стала цяпер гэтая мясціна.

На муху, коціка, чарвяка, матыля або мятліцу ля Жураўкінага рова можна лёгка злавіць уклеўку, плотку, пад'язка, галаўня, падусту, ляскуху, піськіжа, яльчыка.

Тут, у вотмаце, як я ўжо сказаў раней, заўсёды поўна чаўнакоў, душагубак, пласкадонак. Можаце пераехаць сабе на другі бок, паспрабаваць шчасця там, можаце, заякарыўшыся, пастаяць з прынадаю на самай быстры. Ну і, нарэшце, калі не пашанцуе з рыбацкаю ўдачаю, не перажывайце. Кіньце вуды на дно лёгкага чаўпака, выйдзіце на лугавы бераг, агледзьцеся, прыслухайцеся, і хараство фарбаў і гукаў надсажоўскай зямлі падорыць душы вашай асалоду, намнога даражэйшую, чым той рыбацкі трафей...

Трохі ніжэй Жураўкінага рова цячэнне Сажа робіцца павольнейшым. Перакат з мелавым і жвіровым дном паступова пераходзіць у мяккае пячанае рэчышча. Сож сваім правым цячэннем утварае магутную глыбокую завоіну. Гэта — так званая Прыстаць. Тут здаўна прыставалі пасажырскія параходы, і ў сённяшнія вечаровыя і ранішнія хвіліны, грымотна вырваўшыся з-за зялёнага павароту, тут на хвіліну прышыпяюць свой палёт ды ізноў узвінаюцца на крылах імклівыя «Ракеты».

Здавалася б, рыба павінна далёка абыходзіць гэтую і небяспечную для яе, і няўтульную тэрыторыю. Але як ні дзіўна, а шумная прыстанская завоіна заўсёды была адной з лепшых рыбных мясцін. Шчупак, язь, акунь, добрая плотка, ды і лешч, зусім проста займаюць тут свае асоб-

ныя месцы, і калі рыбак хоць трохі пазіральшы і спрактыкаваны, то хутка зразумее, дзе і як прымяніць сваю прыпаду і спасць. Гэтаму спрыяе выразна акрэслены рэльеф дна, які лёгка можна вызначыць па карце пlynяў, што няспынна адмалёўваецца на паверхні вады. Не абміне рыбак сваёй увагаю і водную расліннасць — бо хіба ж спрактыкаванаму воку не будзе адразу ясна, што не толькі драпежнік-шчупак або акунь, але і ціхадум-лешч можа цікаваць зараз за спажываю вупь за той дарожкаю з жоўтых гарлачыкаў, якія то па хвілю ўскінуцца, то падоўга хаваюцца пад націскам глыбокай пlynі? А вось за гэтымі даўжэзнымі зялёнымі пасмамі, што пlynяць па жвіры па самым дне, — што хаваецца за імі? Не можа быць, каб не стаяла ва ўпадзіне за гэтым пасівелым жвірком чарнаспішная чарада падуштаў, не шпацыраваў, падымаючыся часам пад самую паверхню, прыгажуп галавень...

Як я ўжо казаў, Прыстань паша — адна з самых багатых рыбаю мясцін. Многія рыбакі мелі тут прыемныя сюрпрызы і нечаканасці, і сам я належу да іх ліку. Калі ўспомніць самых вялікіх шчупакоў, якіх я ўпаляваў на Сажы, дык добрая палова будзе з гэтай самай Прыстані. Прычым кідаліся яны на блешню нярэдка пават з той каламутнай хвалі, якую толькі што перад гэтым узялі лопасці парахода або вінты «Ракеты». Вось гэтая акалічнасць заўсёды мяне здзіўляла, і я і да сёння не магу яе растлумачыць. Што ўсялякай рыбе даспадобы такія глыбокія, вірлівыя мясціны, як прыстанская завоіна, гэта зразумела. Асабліва калі ўлічыць, што вышэй яе знаходзіцца крамянiсты, мелавы перакат, адкуль заўсёды коціцца ўніз усялякая спажыва. Але каб рыба — і драпежная, і ціхамірная, пават палахлівая, — так звычайна, прывычна адносілася да таго, што дзецца кожнага дня на Прыстані, дзе столькі і грукату, і беганіны, і людскіх галасоў, — гэтаму я, прызнацца, заўсёды дзівіўся і дзіўлюся.

Пікаварня і Вузелькія — яшчэ дзве мясціны на маім Сажы, якія я па шчырасці хацеў бы перадаць кожнаму свайму новаму сябру-рыбаку.

Мусібыць, нашы пращурны калісьці кавалі на гэтых узгорках над ракою пікі, бо з глыбейшых пластоў узвалістага берага ў Пікаварні часта ў дні наводак вымываюцца

з'едзеныя ржою частачкі жалезных вырабаў, спечаныя жалезная руда і вуголле.

Час здорава папрацаваў пад тым, каб засыпаць рэчышча Сажы тоўстымі пясчанымі наносамі, і ўсё ж рачное дно ў раёне Пікаварні шмат дзе засталася няроўным, вышчарбленым, парэзаным карпізамі і раўчукамі. Мо таму і любяць бадзяцца тут міроны-вусачы, выходзячы з ніжэйшых ям. Узяць іх можна леей за ўсё на простыя дошкі-закідушкі, прынамсі, я часцей за ўсё так і рабіў. У канцы гаці, якая зроблена ў гэтай мясціне невядома для чаго (на думку гора-спецыялістаў, гаці спрыяюць паглыбленню дна; на справе ж атрымліваецца ўсё наадварот: вырваўшы яму на канцы гаці, вада зганяе пясок і ўтварае мель у іншым месцы), можна на гарох, хрушча і коніка прыманіць язя і галаўня. А ніжэй гаці, між зараснікаў травы і за імі, поўна бывае плотак і іншай драбязы. Але часам за травою можа ўзяцца і добры лешч.

Яшчэ на якога паўкіламетра ніжэй Пікаварні пачынаюцца мясціны паўнаводнай быстры, віраватых ям, застоенага травяністага ціхаводдзя! Яны завуцца ў нас — Вузенькія. Чаму гэтыя мясціны так назвалі? Ці не таму, што Сож тут выглядае як быццам трохі вузейшым? Ці мо таму, што з правага, высокага мелавога берага ўразаюцца ў раку вузкія, як кінжалы, мелавыя раўчкі? Дык вось, гэтыя Вузенькія заўсёды вабілі мяне не столькі магчымасцю здабыць багатыя рыбацкія трафеі, колькі цікавасцю новых рыбацкіх адкрыццяў, абумоўленых прыроднымі асаблівасцямі гэтай мясціны.

Ад Пікаварні да Вузенькіх Сож правае сваё цяжэнне нясе па мелкаводным пясчаным плёсе, а левым праразае глыбокую і досыць шырокую дарогу паўз глеіста-чорны лугавы бераг. Плынь вады, справа адносна запаволеная, часам аж шалее злева, пад зараснікамі вербалозаў, што густа навісаюць над вадою з крутых лугавых абрываў. Таму рака на гэтым участку мае выгляд таго несамавітага лука, які робяць вязковыя дзеці. Калі левы, абрывісты бераг Сажы з яго імклівай плынню — амаль як струна, то правы бераг тут складаюць невялікія затокі, пясчаныя выступы, травяністыя затоны.

Але малюнак раптам зусім мяняецца на Вузенькіх: правы, пясчаны бераг рэзка пераходзіць у мялова-крамянёвы. Прыкладна каля нейкіх паўсотні метраў рака, якая тут трохі звужана, пясца на жвіры, крэйдзе і крамянях. Сож наводзіць сябе, як неаб'езджаны скакун, на якога

нечакана ўскінулі тугое сядло, — імкнецца вырвацца з не-
прывычных ціскоў. І хутка яму гэта ўдаецца — рэчышча
зноў робіцца шырэйшым, імкліvasць плыні спадае, пачы-
наецца больш-менш ціхая глыбіня. На другім беразе ад-
крываецца так званая Вусце — з Сажом злучаецца старое
рэчышча, старыца, якая адсюль цягнецца на некалькі кі-
ламетраў пад лес, што сінее за лугамі.

Спадзяюся, што кожнаму больш-менш дасведчанаму
рыбаку ясна, якія спрыяльныя для рыбага жыхарства
ўмовы стварыла прырода, даўшы рацэ такі разнастайны
рэльеф дна і берагоў, такую характэрную зменлівасць
плыняў і глыбінь.

Застаецца яшчэ толькі дадаць, што ўсе гэтыя мясці-
ны — ці на ціхаводдзі, ці на быстры — заўсёды багатыя
ўсялякай расліннасцю. Нават на крамянях цвёрдага, як
ток, дна перакату на Вузенькіх віюцца, быццам нейкія
казачныя бароды, пасмы зялёнага моху і плакун-травы.

З ям, якія пачынаюцца за Вузенькімі, і з паўнаводнага
Вусця многія насельнікі глыбінь у пошуках ежы імкнуць-
ца падняцца на вышэйшыя крамяністыя і пясчаныя пера-
каты. Рыба, асабліва белая, наогул ад вясны да восені
вельмі любіць трымацца на перакатах. А тут, у гэтых мяс-
цінах, ёсць для яе адна асаблівая прывабнасць — вышэй
Вузенькіх паўз луг цягнецца той глыбокі падводны шлях
пад лазовай цёмнай навесай, аб якім я гаварыў вышэй.
Язю і галаўню, мірону, падусту і плотцы такое прывол-
ле — сапраўдны рай. Але і ляшчу таксама ёсць тут і доб-
рая схова, і добры наедак. Таму ўчастак ракі ад Пікавар-
ні да Вузенькіх і самі Вузенькія застаюцца ў маёй памяці
як месца самых неверагодных рыбацкіх сюрпрызаў. Ну,
напрыклад, ці паверыў бы я каму-небудзь, калі б гэта не
здарылася бачыць і перажыць самому, што на звычайную,
самаробную, з грубай лескаю вуду можна, не сыходзячы
з месца, злавіць адразу цэлага паўдзiesiąтка добрых ля-
шчоў? Ляшчы браліся старыя, з пажоўклай рудаватай
лускаю асілкі, і браліся адзін за адным на агрызак чар-
вяка, проста, можна сказаць, з-пад ног у праводку, што
для гэтае рыбы з'ява не такая і звычайная.

Такім здарэнням можна даць тлумачэнне толькі адно:
кручок з насадкай трапляў на самы ход рыбы, і трапляў
якраз на самую заповітную іх пудывінку.

Але рыбалка на Вузенькіх мае некаторыя свае асаблі-
vasці: тут з берага можна што-небудзь упаляваць толькі
на закідушку. Прытым — іменна толькі што-небудзь.

А калі хочаш узяць добрую рыбу — павінен забрысці ў ваду па калені, а часам і глыбей, закідваць вуду так, каб кручок спускаўся на плыні якраз пад самым тым абрэзам, што аддзяляе берагавую зону ад зоны плынай глыбіні. Гэта, калі палюеш за дошнаю рыбай, такою, як лешч. А калі хочаш паганяцца за язем ці галаўнём, якія трымаюцца ў вышэйшых слаях вады, то тут без забрадкаў тым больш не абыдзешся, а правай руцэ дастаецца патаміцца яшчэ больш, бо чым далей па быстру закідаеш кручок з прыпадай, тым болей шанцаў будзе на поспех.

Перакат на Вузенькіх даўпадобы мне яшчэ і таму, што вышэй яго (а можа, больш дакладна — у самым яго пачатку?) я знайшоў (літаральна вымацаў пагамі) брод — пераход на другі бок Сажа. Не магу з упэўненасцю сказаць, што кожны, хто жадае, так вольна і прайдзе тут цераз Сож. Бо ісці трэба дакладна вывераным маршрутам, мяняючы напрамкі руху, — то ўгору кіруешся, то ўніз, то наперад напраткі прабіваешся, то раптам і пазад адступіш, каб зрабіць крок убок і затым рухацца далей. Карацей кажучы, брод гэты трэба адкрыць сабе самому, а гэта, безумоўна, не лёгка. Але не сумняваюся, што сапраўдны рыбак-шукальнік, трапіўшы на Вузенькія, паспрабуе вымацаць для сябе гэты пераход цераз раку.

Дык вось, брод на Вузенькіх выручаў мяне даволі часта, і карыстаўся я ім з вялікай ахвотай і прыемнасцю. Бываюць жа такія выпадкі на самым што ні на ёсць пэўным месцы: прыйдзеш — а там ужо нехта раскінуў свае вуды. Альбо вецер б'е не з патрэбнага боку — дзьме якраз у твар, хваля падбівае паплавец да берага, не дае кручку ісці там, дзе трэба. Альбо ў іншыя дні вельмі людна, шумна бывае на ўлюбёным тваім беразе — наўрад ці прыманіш што-небудзь пры такім тлуме... Там жа, за шырокай імклівай вадою, — настоеная водарам лугавая цішыня, гушчэча вербалозаў вартуе пад сваёй засенню розныя печаканасці цёмнай глыбіні...

Перабраўшыся на левы, лугавы бераг Сажа, вы трапляеце на вельмі здабычлівыя рыбацкія мясціны. Яны палюбіліся мне здаўна і цягнулі да сябе сваёй затоенасцю і таямнічасцю. Бераг гэты часцей за ўсё абрывісты, круты, амаль на ўсім працягу зарослы вербалозамі, ажынікам,

драсёнам; духата, як у джунглях, нават сцяжыначкі пiдзе не відаць. Але вы не губляіцеся і не боіцеся надрапацца, прадзіраючыся праз гэтыя джунглі, — дзе-пiдзе паміж зараснікамі пад абрываам і вадою ёсць чыстыя лапікі, хутка вы знойдзеце сабе адзін з іх па сваіму густу; разбірайце свае прылады, прыгледзьцеся, дзе і як прымасціць вуды, нажыўляйце кручкі і закідайце...

Вы ўжо, вядома, зразумелі, што мы апынуліся на тых мясцінах, пра якія ўспаміналі раней: ад Прыстані праз Пікаварню да Вузешькіх мы неаднойчы любаваліся супрацьлеглым, левым, наструненым, як цеціва лука, берагам, дзе імкне глыбокая, моцная, паўнаводная плынь пад шырознаю засенню вербалозавых кустоў.

Так, гэта і ёсць той падводны шлях, на якім вашу насадку можа падабраць такі асілак, пра якога вы, магчыма, нават і не снілі. Сачыце пільна за вашымі вудамі, бо тут здаралася неаднойчы і такое: не паспееш ахнуць, як вудзільна блісне на рагульцы — гоп! — і знікае, нібы ў прорве, у крутой — проста з берага! — глыбіні. І яшчэ: не засмучайцеся, калі пасля падсечкі, нягледзячы на ўсе вашыя намаганні, леска будзе ісці не да вас, а на быстрынную плынь, — вы хочаце ўтрымаць нейкага асілка, а ён, не падымаючыся са дна, цісне, цісне, і ваша леска глуха пняе, пняе... хлоп! усё!.. Не засмучайцеся, вы не адзін такі небарака. Не засмучайцеся, а лічыце сябе ўдачнікам, бо хіба ж гэта не ўдача — на ўсё жыццё мець такі хвалюючы, такі драматычны ўспамін!

Сам характар берага — рэзкая строма, глыбіня і адразу імклівая быстра — падказвае, што лескі на вашых вудах павінны быць з добрым грузам, які будзе трымаць кручок на самым дне або блізка ля яго. Вудзільна трэба пакласці так, каб леска размяшчалася ўсцяж берага. Для гэтага варта паставіць дзве рагулькі: адну на абрэзе вады, і на гэтай рагульцы будзе ляжаць само вудзільна (так, каб канец яго быў як мага далей ад берага), а другую — пад вашымі рукамі, падтрымліваць камель вудзільна. Так вы можаце паставіць на пэўнай адлегласці адну ад аднае і дзве, і нават тры вуды. З дапамогай тых жа рагулек можна дабіцца, каб кручкі з пасадкаю былі размешчаны на рознай адлегласці ад берага і або ляжалі на самым дне, або, шторааз падбітыя плыню, круціліся каля яго.

Ну, а якую ж параіць вам пасадку? — гэта ж, мусіць, таксама ўваходзіць у мае абавязкі? Дык вось — бярыце параны гарох, прасяную кашу, печаную бульбу. І на кру-

чок добра, і на прынаду згадзіцца. А яшчэ бярыце звычайнага чарвяка і конікаў палавіце. Больш нічога не трэба. Стаіцеся ў зацішку паміж вадою і зялёнай страхой вербалозаў. І чакайце. Цярпліва чакайце, І я ўпэўнены — вялікая рыбная дарога накіруе на спатканне з вамі не аднаго свайго падарожніка. А які з іх — мірон, лешч, язь або галавень — пераблытае вашы вуды, парве самую лепшую вашу леску або паломіць вудзільна — гэтага я дакладна не ведаю...

За Сажом, на тым беразе, куды вы перабраліся, славацца ў нас і іншыя рыбныя мясціны. Я назаву вам самыя вядомыя. Вусце, Дубенская дарога, Мосцік, Калоддзе, Кліны. Наогул, можна ажно да самага Слаўгарада ісці ўгору па рацэ і многа ў якіх месцах убачыць прыдатныя для рыбалкі куточки. Мяне звычайна яны не падводзілі ніколі. Упэўнены, што і вам прынясе толькі радасць кожны ваш крок над сажовымі завадзямі і вірамі. І ўпэўнены, што, пабываўшы па Сажы, вы ніколі не забудзеце яго чароўнай, яго светлай, яго задуменнай красы. Дзе-небудзь запахне зямля незабудкамі — і вы згадаеце ціхія мурожныя сцяжыначкі паабапал Жураўкінага рова; дыхне вецер у твар пахам чабору — ізноў зашуміць вам адзінокай са-сopкай чабаровы курган ля Вузенькіх; дымам цяпельца павее — і ажыве ў памяці ваша апошняя ноч на засажоўскіх лугах... А магчыма, дзе-небудзь спыніць вас як быццам незразумелая заклапочанасць-трывога: адкуль раптам пачуўся вам нейкі знаёмы ўладарны кліч, адкуль запахла такім знаёмым летнім водарам? Доўга будзеце стаяць, успамінаючы, і, магчыма, не ўспомніце... Што ж, і не трэба ламаць галаву. І гэтая трывога, і гэты водар, і гэты кліч — усё гэта багацце, якое мы заўсёды носім у сваім сэрцы, і ўсё яно ад Радзімы, і ўсё ад знаёмых, ад сходжаных, пазнаных і дарагіх яе куткоў.

*

Мінула шмат часу, палюбіў я многа рэк, а Сож усё ж застаецца ракой, лепшай між усіх, і вабіць, і цягне да сябе зноў і зноў.

А можа, гэта родную маці хочацца наведаць, пастаяць пад позіркамі яе цёплых вачэй? Пагаварыць з маленствам, пахадзіць па сцяжынках юнацтва, успомніць нешта непаўторнае, дарагое?

Як бы там ні было, а кожнае лета выбіраеш хоць некалькі дзён і спяшаешся на зааветныя берагі. Мне нічога не трэба ад любага майго Сажа — толькі стоішся пад навіслай пад вадою зялёнай купінай, закінеш вуду, пройдзеш позіркам на зіхотнай, пругкай і зменлівай плыні, і раптам зноў успыхне і паплыве прад вачамі неаджытая, бясконца заклікальная каралева летуцення. Як і заўсёды, павядзе яна рыбакова сэрца ў сіне-дрыготкую, мройную далячынь. Устанеш: «Пачакай мяне, вуда, пачакай, дай палячу яшчэ раз у пязведаны край, у край пязгаснай мары...» А нехта ці нешта падказвае: што ты, чаго ты, дзе ты, куды ты, даўно ўжо ты там пабываў, даўно ўжо ўсё ведаеш...

Так, пабываў... Так, ведаю...

А ўсё ж! А ўсё ж!..

— А ўсё ж! А ўсё ж! — крыкнеш мімаволі, нечакана для самога сябе, зачаравана ступаючы між блакітных незабудак.

— А ўсё ж!.. А ўсё ж!.. — пойдзе голас на разложыстай пойме. І аднекуль у вобразе рэха прыйдзе адказ, і не верыцца, што гэта рэха, бо чуецца, быццам нехта крычыць табе з-за поймы ад зялёнага дрымотнага лесу:

— Сож! Сож! Сож!

Сож...

«Что ми шимуть, что ми звенитъ довечя рано пред зорями?» — амаль заўсёды чуліся мне на яго берагах адвечныя словы, несучы непазбыўную радасць і трывогу...

Сож... Сож...

Песняй і заклікам ісці ў родную светлую даль жыве ў маім сэрцы імя гэтай светлай беларускай ракі.

ДЗВЕ СВІСЛАЧЫ, ДЗВЕ БЯРОЗЫ

У Беларусі — дзве дачушкі Свіслачы,

Дзве дачкі старэйшыя — Бярозы.

Між палёў, між пушчаў,

між балотных выспачак —

Плыняць воч крынічных слёзы.

Слёзы, слёзы, церккія, глыбішныя,

А чаму вас губы просяць?..

Трубяць трубы жураўліныя

У задуманую просіць...

Дзве Свіслачы. Дзве Бярозы.

Адна Свіслач — на заходняй мяжы Беларусі. Мясцічка Свіслач, побач — Берастовіца, на самай мяжы — Крыш-

кі... Крыху на захад, ужо ў Польшчы, — Сакулка, Кнышын... За імі — сам Беласток...

Не з вудаў там хадзіць давялося, не любавацца краявідамі.

Помпіцца — цэлы дзень гналіся нашы войскі за фашыстамі, якія адступалі. І вось — прычынак. Зачапіўся вораг за пустышны, зажураны бераг невялікай рачулки. Люта зачапіўся. Ледзь уляглася дзянная пыльная спякота — расхадзіліся ў цемры жнівеньскія зарніцы. Б'юць адсюль і адтуль гарматы. Грыміць неба, стогне зямля. Удараць сполахі зарніц, загрузочуць малапкі выбухаў. Дзе жыццё, дзе смерць? Дзе незваротнае прадошце, дзе сцежка ў святло?

Нарэшце ўгаманіліся сполахі зарніц. Прырода стамілася, захацела прыкархнуць. А людзям нельга было адпачываць. Страшным ударам раўнулі нашы гарматы па ўсім фронце, як бы аддаючы апошні салют тым, хто загінуў тут у гэтую ноч. Вораг ужо не меў сілы срымаць наш націск, але ён яшчэ мог і хацеў ад нас адавацца. А гэтага нельга было дапусціць. І некалі было нам пахаваць загінуўшых сяброў. Хутчэй наперад, хутчэй!

— Пахавайце іх, пахавайце, родныя! — прасілі байцы тутэйшых вяскоўцаў, сваіх братоў-беларусаў.

— Ідзіце, любыя, ганіце ворага. Не гаруйце... Пахаваем...

Вось так запомнілася мне гэтая заходняя Свіслач. Грозна рванулася ўперад звездаўшая і пакуты, і гора, і трыумфальныя перамогі наша армія. Плакці над забітымі героямі жанкі. Ціха, самотна журыліся берагі рэчкі Свіслач. І белаю трывогаю, і жальбою гаідалася на яе плынях аглушанае, знявечанае ў страшным гле вайны нематлівае рачное жыхарства...

Другая Свіслач.

На другой Свіслачы — стаіць Міпск.

Прызнаюся, доўгі час я неяк зусім не заўважыў гэтае ракі. Пасля шырокага, паўнаводнага, празрыстага, прамяністага Сажа Свіслач здавалася нейкай прыкрай ледарэкай. Не хацелася нават ракою яе называць.

Захоплены хараством свайго Сажа, я надзвычай доўга ігнараваў усе іншыя ракі. Для мяне яны як быццам і не існавалі.

Не ведаю, як доўга, жывучы ў Мінску, я заставаўся б адарваным ад яго блізкіх і далёкіх ваколiц, калi б не сустраўся мне чалавек, які ўмеў да самазабыцця любiць і цанiць характэрнае беларускай прыроды.

То быў крытык Уладзiмiр Агiевiч.

Улюбёны ў свой край паляшук, выдатны знаўца чароўных з'яў бясконца разнастайнага жыцця зямлi, Агiевiч валодаў талентам перадаваць сваё захапленне любому чалавеку.

Ён i ўгаварыў мяне пазнаёмицца з мiнскаю Свiслаччу.

Па дарозе на Асiповiчы, за Пухавiчамi, ёсць невялiкая вёска i станцыя Талька. Не ведаю, чаму, як i калi Агiевiч палюбiў гэтую Тальку. Можна, за прыгожую назву? Ён вельмi любiў усё прыгожэ. Але менавіта вось гэтая Талька i была той першай мясцiнаю на Свiслачы, куды мы з iм па яго рашэнню паехалi.

Было якраз самае свiтанне, калi мы скочылi з падножкi вагона на пячаны перон станцыi Талькi. Я скочыў трохi няўдала: адарваўся лямчук рукзака. Таму адразу спыніўся: хоць як-небудзь направiць сваю рыбацкую торбу. Агiевiчу не цягнулася: «Хутка ты ці не? Пайшлi!..» — «Iдзi, я даганю!..» Агiевiч пайшоў.

Я крыху прыладзiў свой лямчук i пашыбаваў наўздагон за таварышам. Вёска Талька яшчэ спала. Гэта быў якраз той самы час, калi ноч ужо больш не ноч, а дзень — яшчэ не дзень. Усё навокала яшчэ такое маўклiвае i зацiшаенае, кожны куст i кожная страха вырасталi з сiняга золаку, як вартавыя чагосьцi незвычайнага i таямнiчага. Днём тут хадзiлi б людзi, гулялi б дзецi, i па iх тварах, вачах, позiрках, галасах ведаў бы, які ў iх клопат, якія ў iх думы. А вось на свiтаннi! Адчуваеш нейкую разгубленую адзiноту, нейкую як бы вiнаватасць за гэтую глыбокую цiшыню. Што тоiцца перад табою за кожным акном, цёмным i, здаецца, зусiм безжыццёвым, якой радасцю ці смуткам пачнецца тут ранак, весела ці з журбою расчыняцца на вулiцу дзверы з тае ці iншае хаты?

Так я думаў, iдучы па вулiцы Талькi, калi з боку аднае хаты пачуўся гаркотны плач. Вось i здарэнне. Я пацiху падышоў да тае хаты. А гэта па прызбе, пахiляючы галаву пад грэбенем, прычэсвалася маладая дзяўчына i не плакала, а так журботна спявала. Песнi гэтакай я нiколі не чуў, можна, нават дзяўчына сама яе склала. Але пешта дужа знаёмае па настроi загучала ў яе спеве. I рантам прыгадалася сяло, далёкае адсюль, — я ўспомнiў твар

дзяўчыны, якую бачыў толькі аднойчы. То было на Смаленшчыне. Тая дзяўчына надрыўпа, горка рыдала: немцы забілі яе маці, а больш нікога роднага ў яе на свеце не засталася.

Камандзірам часці, што вызваліла сяло дзяўчыны, быў пажылы сівавусы палкоўнік, былы будзёнавец. Шкада яму стала дзяўчыны, як свае дачкі. Выцер ён слёзы ў Марусі — так звалі дзяўчыну — і залічыў яе на палкавую кухню. Усе байцы і афіцэры ведалі, якое гора перажыла Маруся, і шкадавалі яе, як любую сваю сястру. Маруся патрохі пачала супакойвацца, ведама ж, маладосць, і прыгажосць яе стала яшчэ больш прыкметнай. Не адно салдацкае сэрца ўздыхала па ёй. Можна, яна і стала б калінебудзь у жыцці шчасліваю. Ды пры наступленні цераз Віслу кухня палкавая трапіла пад артылерыйскі налёт. І не стала добрай салдацкай сястрыцы Марусі...

Я стаяў зараз як укопаны, слухаў сіратліваю песню дзяўчыны ў Тальцы, і жудасна было мне чуць у яе спевае столькі жалю ад таго далёкага Марусінага плачу. Адкуль і як прыходзіць да людзей амаль адзіп і той жа голас чалавечай гаркоты і скрухі? Ці гэта вайна зрабіла ўсіх аднолькавай душэўнай жалёбою з'яднанымі, ці гэтую дзяўчыну ў Тальцы, як і смаленскую Марусю, лютыя чужыны таксама пакінулі сіратою, адзінокаю ў цэлым свеце?..

Не ведаю, чаму так стала, але набываць у Тальцы мяне пасля таго цягнула часта. І заўсёды я стараўся прайсці каля знаёмай хаты. Але, па жаль, дзяўчыны тае болей не чуў і не бачыў...

*

Свіслач у тым месцы, дзе стаіць вёска Талька і дзе ў яе ўпадае невялічкая рэчка з такою ж самаю назвай, — не падта ўжо і цікавая. Скажаць праўду, мне яна і зусім спачатку не спадабалася. Гольня, часта забалочаныя берагі, амаль пустынны краявід мала могуць імпаанаваць вандроўніку, які прывык да бяскопцай змены і багацця рачных пейзажаў. Але мы ў сваіх паездках доўга каля Талькі не затрымліваліся. Ад Талькі да Пухавіч па рацэ — кіламетраў каля сарака. Далекавата! Аднак жа хутка гэтыя сорок кіламетраў сталі нашым настаянным і звычайным маршрутам — сніўнг урукі, і найшоў! І трэба ска-

заць, што пасля Талькі на Свіслачы пачынаюцца вельмі прыгожыя і цікавыя мясціны: прасторныя заліўныя лугі з дубовымі грывамі і азярынамі, задуменыя дубровы на даляглядзе і мройнае неба над сасновымі хмызнякамі, якія часта збягаюць з пячаных абрываў амаль у самую ваду. Свіслач тут хоць і мала чым падобная на такую шыракаводную раку, як Сож, але мае багата сваіх асаблівых уласцівасцей: частыя і крутыя навароты ўтвараюць тут многа цікапных віроў; то тарфяністыя, то пячаныя поймы дораць рэчышчу або цёмнае, заінелае дно, або светлыя, цёплыя жаўтапёсы; невялікая шырыня ракі дае магчымасць лёгка разгарнуць і чытаць старонку за старонкай кнігу яе багацця — з глыбінямі, плынямі, травамі, вербалозамі, адхопамі, вірамі.

Ад Пухавіч да Талькі Свіслач цячэ па малалюднай, амаль пустышняй мясцовасці. Толькі дзве вёскі — Блужа і Гарадзень — сустракаюцца на шляху (на правым беразе), ды і тыя выходзяць да самай Свіслачы ўсяго асобнымі дварамі. Мне падабалася хадзіць па адзначаным маршруце. Бо надта ж таямніча выглядаюць берагі Свіслачы паміж гэтымі вёскамі. Асабліва калі рака ўваходзіць у глухія прамежкі лясоў, ці нырае ў высокія чараты прылужжаў, або цячэ пад векавымі дубамі ўзгоркавых сухадолаў. Заўсёды ў такіх мясцінах чакаеш якой-небудзь прыгоды, якога-небудзь здарэння. І што ж, калі тая прыгода пакуль што табе не сустрэлася, — усё роўна верыш і чакаеш: абавязкова штосьці незвычайнае павінна парэшце здарыцца!

Хоць, сказаць па праўдзе, па маршруце, пра які ідзе гаворка, ніколі не было ў мяне значных рыбацкіх удач, усё ж магу сцвярджаць, што Свіслач тут — рака вельмі рыбная. Бо хоць лавіць надта не лавіў, але бачыў і назіраў вялікую рыбу неаднойчы. Напэўна, таму і паведваў гэтыя куткі даволі часта. Бо паогул рыбак, па маю думку, часцей і больш за ўсё захапляецца той ракою, якая дала яму калі-небудзь многа надзей і спадзяванняў. Свіслач, бадай, і па сённяшні дзень такая для мяне рака. Бо не магу ўспомніць, каб прывёз адсюль якія-небудзь асаблівыя трафеі, а вось малюнкі, што прымушалі сэрца заходзіцца ад захаплення, мусіць, доўга яшчэ будуць радаваць рыбацкія летуценні. Ніколі не забыць вялізнага касяка ляшчоў, які бачыў непадалёк ад вёскі Гарадзень. Я ішоў тады са спінінгам і, акрамя як пра шчунака, акупя і беласпёра, больш ні пра што не думаў. Таму, калі выйшаў

з-за куста на адным павароце, каб закінуць блешню пад другі бераг, — то спачатку не звярнуў увагі на вялізныя залацістыя засланкі, што навалі пасоўваліся на пясчаным плёсе. Але праз момант я ўсё зразумеў, ад збянтэжанасці хацеў кінуцца назад, аднак не мог скрануцца з месца. Вось быў малюнак — такога ні да гэтага, ні пасля і ні на адной рацэ я больш не бачыў! Колькі прайшло на тым свіслацкім плёсе ляшчоў! Іх была, можа, цэлая тысяча. Касяк выходзіў з глыбіні і сунуўся на асветленым сонцам жаўтапёсе якраз паўз самы той бераг, дзе я стаяў. Крайнія, тыя, што маглі мяне заўважыць, бокам, бокам падаваліся далей, углыб, і пад іх націскам трохі завальваўся ўвесь касяк. Але новыя дзесяткі ляшчоў усё выплывалі з глыбіні і выплывалі. Сонца на мелкаводдзі адбівалася праменнем ад іх залацістых бакоў, і таму ўвесь плёс, здавалася, свяціўся сотнямі прамяністых люстэркаў. Я баяўся варухнуцца, нават міргнуць вокам, і таму хутка ўся рака загайдалася перада мною ў залацістым, палаючым полімі. Вочы заплюшчыліся самі сабой...

Калі праз хвіліну я зірнуў на рака зноў, касяка на плёсе ўжо не было. Але край яго — цэлая лінія велічных, магутных, шырозных рыб — яшчэ праглядваўся на схіле глыбіні, пацвярджаючы, што ўсё бачанае перад гэтым было не сон.

Я ўпэўнены, што ні адзін рыбак не ўтрымаўся б перад спакусаю пабываць тут хоць яшчэ раз пасля такога выпадку. Не ўтрымаўся, безумоўна, і я — і неаднойчы затойваўся за вербалозамі пясчанага плёса, чакаючы, ці не выйдуць з таямнічае глыбіні на сонца бачаныя мною ляшчы. Не, яны не выйшлі. А я ўсё ж зноў і зноў збіраў вуды і ехаў, і прабіраўся на знаёмы свой рачны паварот, і ўсё гэта пачынала жыць у маёй душы, як казка, як легенда, як песня, у якой быў пачатак, а не можаш дазнацца канца...

Свіслач, колькі я пра яе чуў і ведаю, заўсёды была багатая не толькі ляшчамі. Заўсёды яна славілася, як рака самай разнастайнай белі — тут у мностве водзяцца плоткі, галавень, пад'язак, падлешчаўка, уклейка, чырванопёрка і нават рэдкая для нашых рэк красуня шамая, сястра ўклейки, але значна большая за яе памерам. Яна заходзіць сюды з нізоўяў Дняпра. Прытым — менавіта сюды, у Свіслач, больш ніжэ, акрамя Бярозы, праз якую шамая і трапляе з Дняпра ў Свіслач, гэтае рыбы я не сустракаў.

Як я ўжо адзначаў, на маршруце Талька — Пухавічы часцей за ўсё мне давялося хадзіць са спінігам: у тыя гады мне вельмі падабаўся гэты занятак. Але, як пі дзіўна, якраз ад гэтага занятку на Свіслачы менш за ўсё заста-лося ў мяне якіх-небудзь уражанняў... Сапраўдныя спі-нігавыя бітвы з глыбакаводнымі драпежнікамі былі по-тым на Бярозе, за Барысавам, вышэй Паліка, на Пцічы, на Гаіне, на Лепельскіх азёрах — Свіслач жа найбольш помніцца сцішанымі закуткамі, дзе адна за адною тапілі паплавень плоткі, дзе галавень гарцаваў, як стаеннік, па-дабраўшы кручок з гарошынай, а на галачку чорнага хле-ба трапіўся аднойчы такі лешч, за якім і сягоння гнаўся б да самага вусця,¹ калі б ведаў, што здолееш учапіцца за абарваную леску...

Праўда, гэта не азначае, што ў Свіслачы зусім пяма шчупакоў або акунёў. Яны ёсць, ёсць нават беласпёр (або жэрах), і, прызнацца, не адну гадзіну прастаяў я, кідаючы блешню на выбух гэтых беласпёраў, але, на жаль, колькі з блешняю тут ні паляваў — так і не спаткаўся з якой-небудзь прыгодай, пра якую хацелася б расказаць.

Непадалёк ад Пухавіч упадае ў Свіслач (з левага яе боку) невялікая рэчка Балачанка. Сёння, праўда, рэчкаю яе назваць цяжка. Бо перасохла яна, абмялела пасля таго, як перакапалі яе мацапураўскія плугі ў дні нечага нера-зумнага захаплення выпраамленнем рэк. У ранейшыя ж дні гэта была хоць і невялікая, вузкая, здавалася — ступі і пераступіш,— аднак вельмі ўся ямістая, зацэпеная, з карчамі, з калоддзем, з пячуркамі, крыпічлівая рэчка. І, безумоўна, кожны, хто аддаваў колькі-небудзь сваёй увагі Свіслачы ў раёне Пухавіч і ніжэй, да Талькі, не мог не зазірнуць аднойчы і на Балачанку. А пабываўшы адзін раз, абавязкова потым наведваў яе часта, нават у тым вы-падку, калі нічога тут і не ўпаляваў на свае вуды. Я су-стракаў многіх такіх рыбакоў і сам быў адным з іх. І тлу-мачыцца гэта тым, што Балачанка — рэчка-легенда, рэчка-казка. Дастаткова толькі прайсціся па яе берагах, каб адразу — ці ад спатканага вясковага рыбалова, ці ад па-ступка-падлетка — даведацца, што Балачанка і Свіслач — рэчкі не звычайныя, не такія, як усе, а самыя славуцья на гэтай зямлі. Бо сам «дзядзька Якуб хадзіў па берагах,

вудзіў тут, і — ого! — каб хто іншы вывуджваў такую рыбу!..» — «Не-е, такое, як дзядзьку Якубу, нікому болыш, паверце, не траплялася...»

Славутасць не пакідае Балачанку з таго часу, калі гэтая мясціна ўпадабаў для адпачынку вялікі пяспяр Беларусі Якуб Колас. «Вунь бачыце дубы? Трое іх якраз на пагорак узышло... Дык пад тым, што старэйшым выглядае, бліжэй да рэчкі, дзядзька Якуб падоўгу пра пешта думаў, бывала, ці ў сшытак пешта піша, ці чытае...» — «А вось гэтую сцяжынкай ён заўсёды да ракі спускаўся...» — «Любіў дзядзька Якуб пагутарыць з людзьмі, ці з роўным па гадах, ці з меншым за сябе, але калі ўжо з вудаю прытоіцца, тады, барані бог... нават малы які, блазюк неразумны, і той не дазволіў бы сабе ўзнепакоіць дзядзьку...»

«А памятаеш, якога дзядзька Якуб язюка вывалак? От бо штука была, дык штука!» — «Браце, хто ж таго не памятае!..»

Так, дапаўняючы адзін аднаго, разказвалі пра Якуба Коласа пажылыя дзядзькі з вёскі Балачанка, з якімі мы сустрэліся на рыбацкай сцяжынцы ў тым месцы, дзе рэчка Балачанка упадае ў Свіслач. Я слухаў іх усхваляваныя галасы, і на памяць прыходзілі радкі з коласаўскага верша «Вусце», прысвечанага гэтым цудоўным мясцінам:

Я зноў жыву ад горада ўдалі,
Дзе я знайшоў куток у сваім гусце,
І весела мне робіцца, калі
Я ў мыслях зноў прайдуся па зямлі,
Дзе туліцца закінутае Вусце.

. . . . .

Над горкаю, бы срэбраны равок,
Наблісквае на сонцы Балачанка.
І хіліць так утульны беражок,
Так добра там, прылётшы на пясок,
Напесціцца ружовым летнім ранкам!
Як волаты, за рэчкаю дубы
Шатры свае раскінулі над долам.
Зірнеш на іх — гвардзеец з іх любы!
А гордыя вяршаліны-чубы
Не кланяюцца непагадзі чолам.

Якуб Колас вельмі любіў бываць тут да вайны — летам 1937 года ён правёў свой адпачынак у невялічкім пасёлачку Вусце, дзе і нарадзіліся адзначаны аднайменны верш і многа якія іншыя творы. І пасля вайны Колас не забываў сваіх балачанскіх і свіслацкіх берагоў. Хоць пасёлачка Вусце тут ужо не было — яго жыхары перасяліліся ў вёс-

ку Балачапку,— але стаялі на тых жа месцах, перажыўшы ўсе нягоды, магутныя волаты-дубы, чакалі ў госці свайго волата-песняра; бяздошнае сіняе неба параджала і адбівала ў рачной роўнядзі люстраныя хмурынкi, і, пібы статкі сярэбранай шамаі, яны як быццам перабіралі звапкія струны на пlynях; пяшчотным спакоем дыхалі настоепыя жывіцай і чабаром родпыя закуткі; і здавалася песняру, што ўсё засталася такім, як было і калісьці рапей,— пібыта не было ні пажараў, ні крыві, і сябры яго не загінулі, а вось хутка пазлятаюцца сюды зноў, як было да вайны, а самая лепшая сяброўка Марыя Дзмітрыеўна стане побач і цёплаю ўсмішкаю папросіць песняра праспяваць новую песню жыцця... І песняр хутчэй настройваў струны ліры і, шукаючы запаветнага слова і запаветнай мелодыі, ішоў у свае дубы, у чабор, у павевы Блужскага бору, у чараты, у горкія пахі алешнікаў пад вадою, у спатканні з дарагімі, і даўно знаёмымі, і незнаёмымі, але заўсёды роднымі людзьмі...

«Вось тут спыняецца яго машына...— паказваюць і разказваюць балачапскія жыхары...— Вось тут ён блукае, пад гоманам гэтых вершалін... Вось тут часта падоўгу стаіць на адным месцы, думае нейкую думу... А вось тут, на Свіслачы, з гэтай вось мурожнай купінкі, часам закідвае сваю вуду...»

Месца, дзе зліваецца Балачапка са Свіслаччу, па сваёй маляўнічасці можа паспаборнічаць з многімі выдатнымі куткамі паскай зямлі. Калі ідзеш правым берагам Свіслачы, то не можаш абмінуць увагаю не то затоку, не то завоіну на супрацьлеглым баку, пад якою спляліся вяршынямі вязы, ляшчэўнік і дубняк, утварыўшы пад вадою высокую зялёную арку. Праўда, адразу можна і не здагадацца, што гэта вусце Балачанкі. Але ступіш некалькі крокаў, так, каб у берагавых зарасніках адкрылася светлая прагаліна,— і перад вачамі за Свіслаччу паўстаюць шматлікія малюнкi, так пяшчотна апетыя лірай Якуба Коласа. Злева — пад Балачапкаю — шырокі луг і векавыя дубы пад люстэркам чыстай вады, што бліскае між чаратамі і кугою. Справа — пясчаныя грывы і сасновыя баравыя ўскраіны — з пахкімі чабаровымі курганамі. І тонкая смуга аж да самых сніх крыніц небасхілу, і водар лета ад цёплай расквітнелай зямлі...

Але найбольш адчуваеш хараство балачапскіх куткоў, калі ідзеш па левым беразе Свіслачы і, быццам у жывы сонечны палац, трапляеш у ноіму Балачанкі, дзе, як сказаў

пясняр, «смалісты пах разносіцца такі, што п'еш яго ў ветравым павеце». За плячамі — думнае гудзенне Блужскага бору, перад вачамі — духмяны аксаміт лугоў; з аднаго боку — спакойная роўнядзь Свіслачы, з другога — як мудрыя філосафы, маўклівыя з выгляду, — цэлай сям'ёю дубы... Добра разумееш, чаму гэты кут калісьці так прыйшоўся даспадобы Якубу Коласу. Тут добра яму думалася, лёгка забывалася ўсё непатрэбнае, неістотнае, нязвыклае і пісалася — ад сэрца, глыбока і шчыра...

У сваіх рыбацкіх паходах па Свіслачы мы неаднойчы бывалі і ля вусця Балачанкі. Але ніколі не закідвалі тут сваіх вудаў. Бывала, спынішся, услухаешся ў голас зямлі, адчуеш у душы арганную музыку велічных коласаўскіх строф, і захочацца пакланіцца ўсім чароўным куткам, што бачылі, чулі і натхнялі песняра і сёння ўжо сталі для кожнага з нас не проста дубамі і барамі, не проста кручамі і курганамі, а помнікамі, манументамі дарагой для ўсяго народа песеннай славы...

Не разматваючы вудаў, падыходзілі да гушчэчы берагавых зараснікаў над Балачанкай. Расхіпалі ляшчыннік і дубняк, прадзіраліся да вады. Непадалёк ад упадзення ў Свіслач ёсць на Балачанцы схаваны ў цёмнай засепі брадок. Па ім пераходзілі на другі, узгорысты, пясчаны бераг, аддавалі чэсць коласаўскім дубам і крочылі далей... І боязна было хоць чым-небудзь парушыць свяшчэнную музыку мудрай коласаўскай цішыні і коласаўскага роздуму, што луналі над свіслацкімі і балачанскімі берагамі.

З гэтай жа прычыны, сустракаючыся з дзядзькам Коласам у Мінску, я заўсёды саромеўся прызнацца яму, што пабываў у ягоных балачанскіх кутках. Думалася: а раптам сваім прызнаннем нэтактоўна ўварвуся ў нешта сцішапазапаветнае, недазволена дакрапуся да якойсьці душэўнай святасці, што належыць назаўсёды толькі яму аднаму, і тым парушу сонечную знітаванасць душы песняровай з вобразамі дарагой зямлі... З цягам часу, пасля смерці Якуба Коласа, я стаў сумнявацца: а ўсё ж ці добра было, што ні разочку не пагаварыў пра Балачанку з дзядзькам Якубам, мажкліва, яму было б прыемна даведацца, што і яшчэ адзін чалавек усёй душой палюбіў тое, чаму так радаваўся і чым узвышаўся ён сам праз усё жыццё. Не ведаю, хто з нас думаў больш правільна: ці той ранейшы вандроўнік-рыбак, намнога маладзейшы, ці сённяшні, больш сталы, які пачаў многа ў чым сумнявацца... не ведаю, не ведаю...

*

Паміж Балачапкай і Пухавічамі характар Свіслачы зусім не мяняецца — усюды сустракаюцца мясціны, дзе можна палавіць плотку, прынадзіць галаўня або язя, паспрабаваць вытрымку на ляшча, пасцёбаць блешняй. Мне ўдавалася часам злавіць некалькі шчупакоў пасупраць вёскі Слабада, што стаіць зусім побач з Пухавічамі, наддурыць добрых акунёў у вусці ракі Цітаўкі (упадае ў Свіслач на самай ускраіне мястэчка), добра паваяваць з плоткаю ніжэй і вышэй Пухавіцкага моста.

Праўда, варта адзначыць, што рака Свіслач наколькі багатая рыбаю ў гэтых мясцінах, настолькі і капрызная ў сваіх паводзінах. Рэдка тут які-небудзь тыдзень вада стаіць у адным узроўні. Сёння закідаеш вуды ў затоцы, дзе аж па самыя макаўкі затоплена куга, а назаўтра прыходзіш — і бачыш тут пясчана-заіленую мелізну, вада рэзка спала. Або — наадварот — вады нечакана і адразу прыбудзе столькі, што і прыбярэжны альшэўнік стаіць у ёй па калені... Не падступіцца да жаданых мясцін...

«Віноўніцай» такой пяўстойлівасці воднага рэжыму трэба лічыць кардонную фабрыку, размешчаную на Свіслачы прыкладна кіламетраў за пяць вышэй Пухавіч. Фабрыка для патрэб вытворчасці мае сваё ўласнае вадасховішча. Хоць яно і невялікае, але вады, якая ў ім збіраецца, дастаткова для таго, каб у любы час была патрэба яе спусціць, — і вось таму ўчастак ракі, блізкі да кардоннай фабрыкі, і перажывае даволі часта непрыемную водную працэдуру. Ці трэба казаць, што гэтая пясчынная зменлівасць у рэжыме воднага балансу вельмі ўплывае на паводзіны рыбы — яна робіцца насцярожанай і палахлівай. Да таго ж вада, што ідзе ўніз шумлівым наступам, уздымае з дна ўсялякую каламуць, сур і пясок, і для многіх рыб — якраз для той самай белі, якой больш за ўсё тут і водзіцца, — гэта зусім няздарава. Рыба амаль хварэе, яна часам нават перастае карміцца, таму і не дзіва, што часта вашы наплаўні на самых здабычлівых месцах стаяць без апіякага руху праз цалюткі дзень — як быццам у рацэ ўсё вымерла...

*

Але, на жаль, слова «вымерла» стасуецца да Свіслачы, як, між іншым, у апошні час і да многіх іншых рэчак і рэк, — не толькі «фігуральна». На жаль, часта рачное жы-

харства Свіслачы вымірае ў самым літаральным сэнсе гэтага слова. А дакладней, дык яно вынішчаецца — раўнадушна, свядома, цвяроза і без ніякае літасці знішчаецца «ў імя высокіх мэт» — так апраўдваюць сябе тыя, хто, будуючы повья, звязаныя з хіміяй прадпрыемствы, не прымушае сябе натурбавацца пра ачыстку атрутных сцёкаў, скіроўваючы іх проста ў Свіслач.

Страшныя малюнкi назіраюць часта вясною жыхары надсвіслацкіх вёсак ад Мінска і да Пухавіч і нават яшчэ ніжэй. Калі ўзломіцца лёд і схлыне першая паводка, па берагах Свіслачы пельга, бывае, прайсці — так яны ўсеяны самай рознай загубленай рыбай. Гэта ў зімовыя дні, калі рыбе пад тоўшчай ледзянога панцыра і так цяжка бывае без прытоку свежага паветра, пехта з мінскіх магільшчыкаў прыроды па-зладзейску спусціў у Свіслач атруту з якой-небудзь фабрыкі ці завода... І вось паводка выкрывае вынікі гэтага злачынства... Плывуць па льдзінах, ляжаць прыбітыя да берагоў ляшчы і плоткі, язі і галаўні, шчупакі і акуні... На адлегласці больш, можа, чым сто кіламетраў па рацэ знішчана ўсё жывое... а вінаватых няма... пейкі злодзей, які зрабіў такую чорную справу, не толькі застаецца непакараным, а нават, магчыма, атрымаў яшчэ і прагрэсіўку за так звае «перавыкананне» плана...

Раней (не так ужо і даўно і не гэтак і нядаўна, а прыблізна — пятнаццаць — семнаццаць год таму назад), зачуўшы для сябе што-небудзь нядобрае, свіслацкая рыба знаходзіла выратаванне ў прытоках Свіслачы. У раёне Пухавіч, вышэй і ніжэй па цячэнні, такія яе прытокі — Волма, Цітаўка, Балачанка, Талька. Ціха, спакойна плыліся іх чыстыя воды: то высяцца над імі ў бестрывожнай задуме векавыя дубровы, то цягнуцца шырокія, з лугамі і пашамі поймы, а то палі каласамі шэпчуцца над самай вадой. Хто пабываў па гэтых рэках у часы, калі іх харакство, прывабнасць нікім яшчэ не былі згвалчаны, той згодзіцца са мною, што меў сапраўднае шчасце — і душою зліцца з лернай непаўторнасцю чароўных з'яў прыроды, і — задаволіць няўтольную рыбацкую прагу да ўсё новых адкрыццяў і прыгод. Асабліва цікавая была Волма — рэчка падзвычай прыгожая, і задумная, і зволкая, і светлая, і з празрыстай засепню, — яна адчувалася заўсёды, як жывая, здавалася, з ёй можна было нават пагаварыць... Глыбокія ціхаводныя ямы, частыя павароты, то шырокія плёсы, то звужанья, з быстрачком гарлавінкі, і ўсюды — з багатай расліннасцю, стваралі добры прытулак для самай рознай

рыбы — ад няўключнага сома да непаседлівых сльчыка і верхаводкі...

Але ўся бяда ў тым, што пра Волму, Балачанку і іншыя прытокі Свіслачы як пра звычайныя нармальныя рэчкі сёння можна гаварыць толькі ў мінулым часе. Бо цяпер яны — усяго толькі больш ці менш запесеныя пяском ці ілам канавы. Са страшнымі пашчамі магутныя капавакапальнікі, самых вялікіх памераў балотныя плугі па печаму загаду нявечылі прыволле гэтых рэчак, ператваралі іх у каламутныя вадасцёкі ад пункта «а» да пункта «б». Па берагах гэтых новых так званых рэчак высяцца бясформенныя завалы выкіпатай з глыбіні чорна-белай зямлі, якая густа зарасла глухой крапівой і ўсялякім іншым пустазеллем. А ў выраўненых пад струну рэчышчах не тое што рыбе, а нават якой-небудзь казюрцы і той цяжка знайсці сабе ахоўны прытулак. Дзеся чаго ўсё гэта зроблена тут і многа дзе робіцца яшчэ і цяпер? Дзеся якой мэты нішчыцца прыродная веліч зямлі? Якой асаблівай логікай або разлікамі, якой надзвычайнай мэтазгоднасцю кіруюцца тыя, хто аддае каманду нявечыць і руйнаваць прыгажосць, што стваралася вякамі і якое потым пічым не вернеш і пічым не заменіш?.. Такія пытанні даўно ўжо хвалююць нашу грамадскасць. Не адзін раз і ў друку нават пыталіся людзі пра гэта. Але, на жаль, ніхто ніколі не даў адказу. Больш таго, часам немагчыма нават дазнацца, па чыёй волі загублена тая ці іншая рака. І яшчэ больш: паспрабуй дазнавацца, дык і па адваката гэтых загубцаў парвешся — і будзе табе па самую завязку: што ты і не разумееш патрэб часу, і патураеш усяму адсталаму і коснаму, і наогул такі ты і сякі... Я і сёння не чакаю пачуць адказ на горкія пытанні.

Але, як і тысячы людзей, не магу стрымацца, глядзячы, як паглынаюцца, засыпаюцца зубатымі каўшамі векавечныя крынічкі і крыніцы, пішчыцца краса рачных краявідаў, засыхае, перастае радзіць зямля вакол былых наўнаводных рэк, — і яшчэ, і яшчэ раз пытаю: нашто і кім усё гэта робіцца, нашто?

Тым болей што побач з бяздушнымі знішчальнікамі існуюць людзі і цэлыя арганізацыі, якія маюць задачу ратаваць прыроду, у прыватнасці рэкі, і якія шмат чаго робяць, каб іх уратаваць, — знішчальнікі ператвараюць рэкі ў бязводныя канавы, а ратавальнікі будуюць плаціны, каб затрымаць ваду ў вадасховішчах; знішчальнікі атручваюць у рэках усё жывое, а ратавальнікі засяляюць рыбаю новыя

вадаёмы, не шкадуюць ні сіл, ні энергіі, каб усё жывое нашоў ажывіць...

Дзеся чаго ж дазваляецца сёння знішчаць тое, што заўтра трэба будзе ратаваць, аднаўляць, вяртаць у жыццё? Дзе ж, парэшце, той гаспадар, без дазволу якога ніхто не пасмее крапуць нават маленечкую цалю роднай зямлі?..

Свіслач і яе прытокі, якія знаходзяцца намнога бліжэй да зацікаўленых сталічных арганізацый, чым іншыя рэкі, здавалася б, павінны былі найболей адчуваць прыхільную да сябе ўвагу. А між тым, калі можна так сказаць, «сталічным» рэкам чамусьці больш, чым якім іншым, не шанцуе. Дзіву даешся, з якой паслядоўнай абьякавасцю назіраюць некаторыя адказныя людзі за няспынай пядоляю гэтых рэк. Як быццам бы так вось і трэба, каб адны пабольш спускалі ў іх атрутнага бруду, а іншыя пераварочвалі экскаватарамі іх рэчышчы і берагі, парушалі пазаўсёды заветную суладнасць непаўторна-жыццёвых праяў прыроды...

І ўсё ж... І ўсё ж рыба ў Свіслачы водзіцца...

На прыкладзе Свіслачы і яе прытокаў можна яшчэ раз упэўніцца, колькі бязмежнасці і прагі ў жыцця і наколькі інтэнсіўная і магутная сіла прыстасавальнасці ў самых, здавалася б, безабаронных і слабых насельнікаў нашай планеты... Рыба ў Свіслачы жыве...

Часам траціцца прапахлая газаю, часам — нашнігаваная такімі хіміка-сінтэтычнымі цахамі нашай эпохі, якіх і пазнаць не здолееш, — і ўсё ж такі рыба змагаецца за існаванне, яна жыве.

Факт, які розных людзей можа настроіць на розныя меркаванні.

Адны — тыя, што прывыклі глядзець на рэкі як на сцёкавыя каналы, — могуць самазадаволена сказаць: «Ну от, вы нас вінаваціце, што мы забруджваем рэкі і знішчаем іх насельнікаў, а рыба — глядзіце! — рыба — жыве!» Другія падумаюць: «І ўсё ж злачынцам не ўдаецца і не ўдасца ніколі загубіць усё жывое — жыццё ўсё ж застаецца вечна, нягледзячы на існаванне самай неверагоднай раўнадушнасці...» Давайце ж і мы, рыбакі, усёй душой парадуюмся, убачыўшы, як высупецца з сіняй глыбіні хітравокая плотка і, нібы вітаючы гаспадара вуды, дзеўбане губамі ў яго каляровы, лёгкі, з пенапласту, наплавень...

Хоць і не ўсюды (ёсць такія мясціны за трыццаць — сорок кіламетраў ніжэй Мінска, дзе рака так атручана і забруджана, што не хутка, мусіць, ажыве і праявіцца яе фауна), але Свіслач і яе прытокі могуць і сягоння яшчэ парадаваць рыбака. Прынамсі, на Свіслачы на ўчастку Пухавічы — Талька, на не крапугай экскаватарамі Цітаўцы, ды і на Волме — каля Вугальца, ля Чырвонага Берага, пад Іванічамі і яшчэ вышэй, на кавалачках, якія чамусьці засталіся пераскапанымі, — можна папаляваць летам на ляшча, галаўня і язя, а восенню — на плотку, падлешчаўку і зноў жа на ляшча. Выглядаўце мясцінкі, дзе за кугой ці на падсечаным плыню павароце ўтвараюцца віркі з адваротным цячэннем або з ціхастойнымі завоінкамі, як бы нечым адзеленымі ад асноўнай плыні. Закідайце адну дзве вуды і не спяшайцеся рабіць вывадаў, калі вашы наплаўні доўга не будуць надаваць ніякага жадання затрымацца на нібыта спыненай плыні. Цярпліва чакайце. Бо раптам, як бывае тут амаль заўсёды, можа настаць хвіліна, якая шчодро аддасць за вашу настойлівасць. Свіслач такая. То яна маўчыць, нібы зачарованая сонная красуня, то, як быццам вінаватая, ачнецца і пачне выказваць сваю бязмежную шчодрасць.

На кожнай рэчцы, нават на самай незнаёмай, рыбаку хочацца хутчэй натрапіць на мясціны, дзе не застанецца дарэмым яго чаканне. Кожнаму не церпіцца як найхутчэй знайсці такую завоінку ці вірок, дзе ходзіць, безумоўна ж, самая хітрая і самая магутная рыба...

На Свіслачы, рэчцы, якая мае багата сваіх прыхільнікаў і аматараў, нямала ёсць мясцінак, што хаваюць, напэўна, не адну хвалюючую гісторыю. Ідзіце на беразе і ўважліва прыглядайцеся да самых патаемных куточкаў, іменна ў самых патаемных куточках вы і знойдзеце сляды рыбацкіх прыпынкаў. Тут можаце спыняцца. Дарэмна рыбакі тут не сядзелі. Тут абавязкова была і, магчыма, часта бывае ў кагосьці добрая ўдача.

Аднак жа калі прыпадка шчыра, то мне вельмі рэдка хацелася спыняцца на чужых вытаптаных мясцінах. Я чамусьці не верыў у іх. І, мусіць, таму ніколі на іх і не шанцавала. Заўсёды я ішоў шукаць куточак на свайму густу. Галоўнае для мяне — каб мясцінка нічым не кідалася ў вочы, каб мог тут адчуць сябе сам-насам з прыродай. Каб мог паверыць, што нарэшце застаўся ў абсалютнай адзіноце. Бо — скажыце шчыра! — хіба часам на адзіноце не адчуваеш сябе звязаным з усім светам больш, чым у людскім

гармідары і мітусні? Мне здаецца, што мы таму часам і бываем жорсткімі і раўнадушнымі да ішніх, што вельмі рэдка застаёмся на адзіноце.

Як я ўжо гаварыў раней, Свіслач не часта радавала мяне рыбацкімі трафэямі. І ўсё ж я любіў і люблю пабываць на яе берагах. Яна мне тым і падабалася заўсёды, што давала прытулак душэўнаму роздуму, радавала таямнічай зажурапасцю сваіх чароўных куткоў. Потым я пазнаёміўся з рэкамі, не менш прыгожымі і прывабнымі, і пра іх таксама не змагу не сказаць сардэчнага слова. Але ж Свіслач пасля Сажа жыве ў маім усведамленні як найшчырэйшая мая сяброўка. І перад тым як апынуцца на беразе Бярозы, якой ніяк не абмінеш, ідучы па маляўнічых закутках Свіслачы, я працягну размову аб Свіслачы, падняўшыся вышэй Мінска. Тут пасля ўпадзення ў Свіслач яе невялікіх, але порсткіх, крынічлівых прытокаў — Ратамкі, Вячы і Чарнушкі — жалезабетонная плаціна перагарадзіла Свіслач і ўтварыла шырокую водную прастору. Гутарка пойдзе пра вадасховішча, якое сталічныя жыхары з улюбёнасцю назвалі Мінскім морам.

МІНСКАЕ МОРА

Плынеш, куды сэрца табе загадала —
ад хат Гапалеса па срэбнае шчасце.
На якары цяжкі баркас загайдала
над Белаю ямай, паблытаўшы спасці.

Радкі гэтыя належаць выдатнаму беларускаму паэту, нічыраму аматару прыроды Анатолю Вялюгіну. Як добра адчуў ён характэрнае і значнае марской прасторы, створанае рукамі чалавека ў той мясціне, дзе вялікую ваду бачылі адно толькі ў кароткія дні веснавой паводкі.

Калі яшчэ толькі пачыналі насыпаць плаціну, памятаю, былі такія недаверлівыя, якія зусім шчыра смяяліся з гэтае работы: ну што тут будзе за вада, што гэта за рэка — дзве-тры карчаватыя яміны, два віркі, астатняе — пясошак жоўты. І сапраўды. Вельмі ўжо песамавіта выглядала нават Свіслач, а не тое што якая-небудзь там Чарнушка. Губляліся пясочкі-рэчкі ў абшарах балот, па якіх то там, то сям узпімаліся тарфяныя бурты, трымцеў асіпнік ды наапацела над тарфянымі кар’ерамі пажоўклая кута.

Якое ж было дзіва і якая радасць мінчанам, калі праз нейкія два гады з невялікай, здавалася, зусім мізэрнай ва-

ды атрымалася вялізнае вадасховішча — ну, безумоўна ж, мора! — мора! — а іначай як было назваць такую вялікую водную прастору. І на самай справе, выгляд у вадасховішча — як у сапраўднага мора: і супрацьлеглага берага часам не ўбачыш за туманнай смугою, і хвалі ў непагоду ідуць адна за адной з белымі грабянямі, і чайкі то кружаць і таўкуцца з крыкам над рыбацкімі чаўнамі, то гойдаюцца на спакойнай роўнядзі каля жвіровых пляжаў...

Жыхары нашай сталіцы даўно ўжо літаральна «задыхаліся» без вады. Я кажу не пра тую ваду, якую мы п'ём, хаця і яе Мінску заўсёды не хапала. Але больш тут ідзе гутарка пра ваду, каля якой можна пабудаваць санаторыі і дамы адпачынку, піяперскія лагеры і пансіянаты, турыцкія базы і лодачныя станцыі. Вось такая вада нарэшце пад Мінскам і з'явілася. І хоць кожны разумеў, што морам вадасховішча можна назваць толькі ўмоўна, але што з таго? — сіняя прастора жыве, дышае, плюскоча, рассыпаецца жывым срэбрам пад пагодлівым сонцам, б'е ў борт лодкі, казыча голае цела пяшчотнай прахалодай, абсыпае з ног да галавы сярдзітымі пырскамі амаль марскога шторму...

Можна смела сказаць, што з'яўленне Мінскага мора памяняла шмат якія варункі ў жыцці многіх мінчан. Багата хто з іх адразу забыўся пра іншыя, хай сабе і лепшыя, моры — Чорнае, Балтыйскае ці якое там яшчэ. Тысячы мінчан цяпер адпачываюць толькі тут, каля свайго блізкага мора. Ну, а рыбакі? І ў рыбакоў маршруты паездак змяніліся. Мінскае мора, нядоўга пабыўшы загадкай, стала для іх і прывабнай, і безадмоўнай рыбацкай мясцінай.

*

На здзіўленне рыбакам, Мінскае мора адразу ж, як толькі яго поўнасцю залілі, выдала сваім аматарам такія нечувана шчодрія ўловы, пра якія і зараз яшчэ, калі ўжо тое даўно мінулася, ходзяць сапраўдныя легенды.

Першаю рыбаю, якая пайшла літаральна валам на спінігавыя блешні, на жыўца і нават на чарвяка, былі шчупакі. Колькі павазілі іх з Мінскага мора! Нават не рыбакі, прачуўшы пра такое дзіва, кідаліся ў магазіны купляць снасці і любым спосабам кіраваліся хутчэй на мора. Асобныя з такіх шукальнікаў пeverагодна тапнай здабычы, падышоўшы да вады, нават не ведалі, з якога канца што па-

чыпаць. Матляліся па беразе, хадзілі, пыталіся, перапытвалі. Іх з'едліва высмейвалі, кпілі з іх, але яны на кпіны не адказвалі: ім патрэбен быў мех шчупакоў, і яны цярпліва і настойліва лезлі ў ваду са сваімі нязграбнымі нажыўкамі. І ўявіце, вельмі часта дабіваліся свайго — везлі дадому немалыя трафеі... Дзеля справядлівасці трэба сказаць, што сярод гэтых няўмек былі і сумленныя людзі, проста пачынаючыя рыбакі, якія потым сталі сапраўднымі аматарамі прыроды.

Можна было толькі здзіўляцца: адкуль у Мінскім моры адразу з'явілася столькі шчупакоў ды і ўсякае іншае рыбы? Але адказ, мне здаецца, тут просты: Свіслач, Ратамка, Вяча і Чарнушка, пад рэчышчамі якіх сабралася вялікае вадасховішча, — рэчкі, пра якія можна сказаць: малыя, ды ўдалыя. Тут выварочваліся часам такія экзэмпляры шчупакоў, акунёў і плотак, якімі і на вялікіх рэках не грэх пахваліцца. На Ратамцы і Свіслачы траплялася таксама пават ладная строуга.

На абшарах, дзе зараз шуміць Мінскае мора, яны былі рэчкамі з выразным балотна-нізінным характарам — з мноствам паваротаў, раўчукоў, пячурак, запруджаных карчэўем ямак і ямачак, травяністых, дрыгвяністых выпачак, пад якімі плынілі бруістыя струмені. Наўрад ці можна ўявіць сабе лепшыя ўмовы для жыцця падводнаму жыхарству. Да таго ж — рэдка хто ведаў, што на заціснутых чаратамі і сітнягамі ямачках, на зацененых альшэўем падмоінах гэтых рэк водзіцца нямала ўсялякае і вялікае, і малое рыбы, — таму яна і пладзілася і падрасцала тут, як у закінутым, непалоханым царстве.

Акрамя таго, Мінскае мора заліло вялікую плошчу торфараспрацовак з іх шматлікімі кар'ерамі, дзе, безумоўна, вадзілася многа ўсякае рыбы, асабліва шчупакоў.

*

Прывыкшы ваандраваць па рэках і азёрах далей ад Мінска, я нешта доўга не вельмі ахвотна згаджаўся ехаць па Мінскае мора. Асабліва летам, калі разам з пахам запалавелага жыта і гулам соснаў пад зялёнымі сцяжышкамі прыходзіла ў сэрца неадольная прага вандраванняў, шчырых, сардэчных сустрэч з дабратаю дарагой прыроды. Таму ўспамінаюцца толькі некалькі выпадковых летніх наведванняў Мінскага мора са снінгам і лічанья пасадкі сюды

з вудаю — адразу пасля зімы, пакуль яшчэ рэкі не ачысціліся ад муту вясновага разводдзя.

Але затое ўзімку Мінскае мора стала для мяне месцам надзвычай запамінальных, хвалюючых перажыванняў. Уласна кажучы, калі б не Мінскае мора, дык я, магчыма, і не ведаў бы, што такое захапленне рыбалкаю зімой. А зімовая рыбалка — гэта я цяпер смела кожнаму скажу — не толькі адна з магчымасцей не перацыняць сувязі чалавека з жыццём прыроды, але і адзін з найцікавейшых жыццярадасных зацяткаў. Скажу нават больш: рыбалка зімою, па маю думку, значна цікавейшая за летнюю, хоць і бяднейшая, меней дае рыбаку здабычы ў выглядзе так званых трафeyaў, але затое яна патрабуе ад рыбака значна больш кемлівасці і знаходлівасці, нават мужнасці і вынослівасці, — а выхаванне гэтых якасцей хіба можна параўнаць чалавеку з якім-небудзь іншым набыццём? Возьмем адзін звычайны зімовы дзень рыбака-аматара, паглядзім, з якіх клопатаў, трывог, пошукаў, з якой працы ён складаецца. З самай першай хвіліны гэтага новага дня і да яго заканчэння рыбак — у актыўным, бадзёрым настроі, у няспынным руху і добрай, суцяшальнай занепакоенасці. Каб своечасова трапіць на любімую сваю раку ці возера, ён павінен падняцца яшчэ амаль ноччу — на досвітку, сам сабе згатаваць снеданне, падрыхтаваць сябе ў дарогу. Потым ён ідзе, чакае аўтобуса або спяшаецца на электрычку. Прыбыўшы на месца, часта ў завіруху, праз снег і сівер, спяшасца знайсці якраз тую мясцінку па заснежаным лёдзе, дзе міпулы раз (або, магчыма, нават летась!) яму пашанцавала, — і ўявіце сабе, як гэта бывае часам нялёгка і колькі павінен рыбак трымаць у памяці розных прыкмет і арыенціраў, каб не збіцца з правільнага кірунку. Знайшоўшы, як яму здаецца, якраз тую самую мясцінку, рыбак робіць пелькі, і добра, калі гэта па першалёдку, а самай лютай зімою, калі лёд таўшчэе па паўметра, — хіба гэта не сапраўдная работа? Лункі гатовыя — і вось рыбак увесць у чакашні, усё яму цяпер за нішто — і мароз, і завея, і не будзе ў яго крыўды ні на зіму, ні на раку або возера, калі за ўвесь дзень нават ні разочку не нацягне пад лёд паплавок яго вудачкі, не ўдарыць акупь па блешні. Да самага вечара будзе ён дзяўбці лёд — рабіць новыя пелькі, да самага вечара будзе жыць з ім радасная надзея...

І міжволі застаюцца ў яго вачах казачныя ўзоры бухматага інею на кронах прыбярэжных дрэў, або танец мяцеліцы — як гіканне зацугленых, але нястрымных скакушоў,

або неадольнае белас наступленне свежай, мяккай паросы, калі здасца, што ўся зямля ўзнямае цябе да самага сошца над духмянай, сівернай белізною... Часта такі рыбацкі дзень на холадзе, на ветры любяць параўпоўваць са сваім цёплым, з мяккай пасцеллю, лагодным і ўтульным днём гарадскія сібарыты. З пагардлівай усмешкай глядзяць яны на людзей стомленых і заінелых, якія ў цяжкіх сваіх рыбацкіх даспехах цягнуцца ўвечары дадому. Для сібарытаў гэтыя людзі — дзівакі. Ніхто з іх нават і думкі такой не дапускае, каб вось так і самому калі-небудзь паспрабаваць засіверыцца на заснежаным возеры або рацэ... А шкада... Чаго-чаго, а інфарктаў і саматужных дамашніх трагедый стала б у жыцці значна менш...

Маё захапленне зімовай рыбалкаю пачалося з усхваляванага здзіўлення характвом зімовай прыроды. Згадайце шчыра, хіба не было такога ж і з вамі: дзесяткі разоў вы нешта бачылі, і сустракалі, і пазнавалі, і віталі, і абыякава праходзілі міма, пакуль нарэшце ўсё тое ж самае не прыйшло аднойчы да вас у зусім-зусім іншым — у прыўзнятым, святочным, у велічна-ўрачыстым асвятленні. Як быццам бы нанова, толькі што, нешта такое незвычайнае нарадзілася... Так вось здарылася і ў мяне: і ў маленстве, жывучы ў вёсцы, бачыў зіму ва ўсіх яе праявах, і на вайне — і на сіверных шляхах паходзіўся, і ў слягах поўзаў, і пад начным марозным небам выглядаў на небасхіле зорку салдацкага шчасця... А што зіма можа аднойчы здзівіць і захапіць так, што і слова не вымавіш перад яе чароўна-дзівосным характвом, — гэтага не ведаў. Можа, часу не было заўважыць яе прывабнасці? Ці занадта цяжкія выпадалі сустрэчы з зімовымі явамі, каб зачаравацца імі?.. Як бы там ні было — а вось аднойчы дамовіліся мы з адным вясёлым рыбаком выехаць зімовай пядзеляю на Мінскае мора, і з таго часу зіма ўладарна ўвайшла ў маё сэрца, падзяліўшы па-роўнаму яго сімпатыі з іншымі часінамі года.

Над Мінскім морам стаяла ў той дзень ясная, бязветраная, марозная пагода. За гады свайго чалавекатворнага існавання мора набыло ўжо досыць шырокую папулярнасць, і таму на яго лядовай раўніне, як маку, было пасеяна людзей. Яны раскідаліся па ўсім моры то асобнымі купкамі, то цэлымі рыбацкімі базарамі, рэдка якія мясціны заставаліся незанятымі. І гэтая густая заселенасць дапамагала вызначыць берагавыя контуры вадасховішча, яго параўнальную грандыёзнасць, хоць уся прастора і мора, і зямлі да небасхілу была густа як бы выраўнена суцэльным бела-

снежным покрывам. І трэба сказаць — нішто сабе складалася ўражанне! Аж дух захапляла, калі ўнэўніваўся, што асобныя ледзь прыкметныя людскія постаці, якія далёка маячылі на гарызонце, — гэта ўсё яшчэ рыбакі пашага Мінскага мора!

У той першы дзень наведання Мінскага мора ніякай рыбалкі ў мяне, канечне, не атрымалася — я пават не ведаў, як робіцца звычайная пелька для вудачкі. Таму хутка стаў прычынай страшнага гневу майго прыяцеля — бо, не даўшы яму да канца расставіць сцяжкі на шчупака, без усякай кансультацыі ўзяўся прасякаць пельку і адразу ўпусціў яго пешню пад лёд.

Затое — божа мой! — колькі навокал праз цэлы дзень святлілася сонцаў у кожнай крышталёвай ільдзіцы, якой вясёлкай пералівалася пара над свежымі пелькамі, якімі прамяністымі ў чыстай сонечнай сінечы вымалёўваліся постаці рыбакоў. Праменілася неба, і праменілася зямля, мароз сціскаў лёд, і ён працяжна войкаў, не то ад асалоды, не то ад гневу, і водгулле то тут, то там кацілася ад берага да берага; з вёскі, з-за мора, чуліся гукі бубнаў і вясельная пад гармонік песня; заіпелую рабіну над кручаю востра абселі снегіры, і, здавалася, яна гайдаецца і звоніць да самага неба гулкімі чырвонымі званамі; лыжнікі праклалі раўнюткую бліскотную дарожку ажно над лясны небасхіл, і там, пад тым небасхілам, пехта спяваў песню, і звонкая радасць спевака, здавалася, кацілася да ўсіх рыбакоў на гэтай простаі, як прамяністая лінія, лыжні... І ў дадатак да ўсяго — пад вечар загаварыла пелька: пехта спачатку, нібы іголкаю, укалола ў блешню, потым добра стукнула, а праз некалькі хвілін... Гон!.. Што гэта?.. Раптам незразумелая сіла падкінула мяне над пелькаю, і сам не памятаю, як вылецеў на лёд першы мой зімовы трафей — можа, з паўкілаграма чырвананяры акуль. «І шапце ж недарэкам і пяўмекам... такі гарбыль...» — расчаравана сказаў, убачыўшы таго акуль, мой прыяцель, які ўсё не мог забыць гісторыю з упушчанай пад лёд пешняй...

Безумоўна, вечарам, едучы ў электрычцы дадому, менш за ўсё хацелася гаварыць з кім-небудзь пра рыбалку як пра магчымасць за цэлы дзень зааркапіць аднаго, хай сабе і добрага, акуль. Рабілася пехта сорамна: чым жа гэты акуль горшы за тых, што не паквапіліся на маю блешню і засталіся жыць у непразлым сваім карчэўі?.. Дзіўныя думкі для аматара... Звычайна такія септыментальныя пасці прыходзяць толькі ад перовай стомы... Але пад усім

стаяла асалода перажытага зімовага дня, і каму-каму, а сабе, вядома, можна было сказаць шчыра: наўрад ці ўтрымаешся ў наступную пядзелю, каб не пасхаць на гэце скутае марозам, але жывое, жыццярадаснае мора...

Калі прыязджаеш на лёд Мінскага мора зараз, пасля многіх зімовых з ім сустрэч, то ўжо на кожны яго куток пазіраеш, як на нешта для цябе не толькі знаёмае, а нават блізкае, роднае. Вунь глядзеў калісьці на высокую кручу і дзівіўся, як яна можа заставацца не засыпанаю снегам нават у злосныя лютаўскія завеі, — і гэта ўжо не проста без імякага імені пясчанае круча, а Лысы востраў, што, пібы цяжкі айсберг, стаў на вечны якар пры выхадзе з Ратамскай затокі, каб служыць добраю аховаю ад вятроў «марскіх» і касякам рыбы, і вандроўнікам-рыбакам.

А вунь Вышка на заходнім беразе мора — калі пайсці на яе ад Лысага вострава, трапіш спачатку на славутую Белую яму — яна яшчэ і да таго, як залілося вадасховішча, была вядомая рыбакам: на гэтай яме і тады бралі на жыўца гарбылёў-акунёў і паўпудовых шчупакоў. Мора як быццам усё схавала і як быццам усё выраўняла, здавалася б — дзе тут знойдзеш тую Белую яму. Але рыбакі ўсё знаходзяць дакладна... Далей будуць кар'еры з іх васьмі — дзесяціметровай глыбінёю, а яшчэ далей — між Вышкаю і вёскай Лапаравічы — не менш славатая, чым Белая яма, Крыніца — з мноствам вакол яе карчоў і затопленага кустоўя, у якіх так любяць вадзіцца самых розных калібраў акуні. Яшчэ далей, за Лапаравічамі, вунь за тымі, як кажуць тапографы, «нануючымі» над морам трыма высокімі хрыбтамі — так званы Заслаўскі мост, над якім зліваецца з морам рака Вяча... Ёсць рыбакі, якія толькі гэтыя мясціны і наведваюць, яны і на заснежаным лёдзе зусім дакладна правядуць вас над самым рэчышчам Вячы аж да таго месца, дзе яна зліваецца (ці злівалася калісьці) са Свіслаччу. І тады вы, пайшоўшы ад Заслаўскага моста, убачыце перад сабою аж некалькі самых розных астравоў. Сярод іх найбольш вядомы — Вялікі востраў. Прыкладна на цэлы кіламетр расцягнуўся ён паміж мясцінкай, якая завецца Затопленным садамі, і другім, меншым — Птушыным (або інакш — Змяіным) востравам. Рэчышча Вячы віецца якраз каля гэтых двух астравоў —

Вялікага і Птушынага. Там і тут сустракаюцца такія частыя перанады глыбінь, многа на дне «марскім» затопленых кустоў і нават (як бачым па назве мясціны) сад ёсць затоплены...

Далей — усцяж паўднёвага берага мора ёсць яшчэ некалькі невялічкіх астраўкоў, а потым — вялікая вольная прастора ажно да электрастанцыі, да шлюзаў на плаціне...

Цікава ў пядзелю выйсці на самую сярэдзіну Мінскага мора, стаць у яго цэнтры і паглядзець, як кажуць, на ўсе чатыры вятры. Хоць у выхадныя дні мора бывае ўсеяна людзьмі ад берага да берага, усё ж можна заўважыць, што маса гэтая людская — зусім не аднародная. Каля Выратавальнай станцыі і каля так званай Яршоўкі, непадалёк ад плаціны і каля самай Ратамкі, каля Птушынага вострава, зусім блізка ад вас, бліжэй да цэнтра, — звычайна збіраюцца самыя густыя, ажно цёмныя патоўны. Гэта — яршатнікі, пайбольш мнагалюдная секцыя рыбакоў-аматараў. Яны настолькі пяўрымслівыя і ўпартыя, што, напэўна, нават вогненнае каменне з неба не здолела б іх сагнаць з месца. Першымі, яшчэ па цёмнаму, прыязджаюць яны на свае пелькі і пазней за ўсіх збіраюцца дадому...

Каля Вялікага вострава і ў Затопленым садзе, каля Лапаравіч і ў Свіслацкай затоцы за вёскаю Ганалес (ёсць там дуб з бусліным гняздом, якога з цэнтра мора, на жаль, нельга ўбачыць) — мясціны, дзе любяць засесці не такія, праўда, незлічоныя, як яршатнікі, але таксама шматлікія ахвотнікі падражніцца з шлоткаю.

Больш у цэнтры мора, ля мясцін, дзе сыходзяцца падтоўшчаю вады былыя рэчышчы Свіслачы, Вячы і Ратамкі — раскідаюць свае сцяжкі паляўнічыя на шчупакоў. Гэтых пазнаць зусім не цяжка: цэлымі днямі, бывае, стаяць яны на адным месцы без ніякага руху, чакаючы, калі шчупак знойдзе і схопіць пад лёдам настаўленага імі жыўца. Скінуўшы сцяжок, шчупак дае знаць шчукару, што пара яму стрымгалоў бегчы па лёдзе да тае патрывожанай пелькі. І рыбак бяжыць — усё мора назірае тады за яго радасцю і расчараваннем, бо часцей за ўсё бывае, што, весела дабегшы да пелькі, рыбак знаходзіць на сваім кручку толькі пажаванага або парэзанага жыўца...

Ну, а вось гэтыя рэдкія «скараходы», што мала сядзяць на адным месцы, а ўсё больш топчуць снег ды круцяць новыя пелькі, — хто яны? Гэта — аматары самага, на мой погляд, цікавага спорту: ахвотнікі з дапамогаю блешні па-

гаварыць пад лёдам з акунём і шчупаком. Да гэтых рыбакоў належу і я. Сярод усіх рыбакоў-аматараў бляспільшчыкі, трэба сказаць, самыя няўдачлівыя людзі. Не часта, зусім не часта хто-небудзь з іх можа пахваліцца сваёй удачай. І ўсё ж яны не кідаюць любімага занятку. Бо гэта і на самай справе займальны спорт: няспынна хадзіць, шукаць, прыкмячаць мясціны, высякаць пешпюю або круціць калаўротам повяя і новыя пелькі, выпрабоўваць усё новыя блешні. І... размаўляць з рыбаю... Так-так, размаўляць — бо толькі ўмельства рыбака паказаць акую сваю блешню, «даць» такую яе «гульню», якой акуль «патрабуе», — толькі гэта і можа сабраць вакол пелькі паласатых асілкаў, што хоць і не заўсёды на блешню кінуцца, але добра па ёй пастукаюць, як бы вітаючы рыбака.

На Мінскім моры памала было ў мяне такіх «размоў» з акульмі, і, напэўна, сказаць пра гэта яшчэ давядзецца трохі пазней. А зараз зноў мяне цягне вярнуцца ў пізоўе Свіслачы. Па ім хочацца перабрацца на берагі ракі, якая ў закуцці звонкіх берагоў прымае Свіслач у сваё лоно, як маці любую дачку.

Хоць ад Талькі, дзе мы пачалі знаёміцца са Свіслаччу, да вусця ракі яшчэ досыць далёка і многа на яе берагах сустракаецца выдатных, прыгожых мясцін — усё ж я не стану доўга тут затрымлівацца.

Па-першае, проста таму, што Свіслач ніжэй Талькі па характару свайму зусім не адрозніваецца ад той, якую мы бачылі вышэй. А па-другое, Свіслач у сваім пізоўі часткова ператворана ў вадасховішча, а часткова ў тое, што пасля вадасховішча застаецца...

Рыбакам вядома, што пасля вадасховішча застаецца ад ракі. Застаецца ўчастак, узровень і паводзіны вады ў якім заўсёды залежаць ад паводзін вадасховішча: закрываюць шлюзы — і ніжэй плаціны вада рэзка спадае, агаляюцца перакаты, мялеюць ямы; адкрываюць шлюзы — і вада з грукатам, з пенаю, з брудам імчыцца ўніз... Не любіць рыба жыць на такіх участках...

Ну, а што скажам пра вадасховішча, якое цягнецца па Свіслачы ад станцыі Лапічы да вёскі Вяззе? Прыгожае, наўнаводнае, рыбаю бывае багатае... Але нядоля Свіслачы стала яшчэ ў большай ступені нядоляю гэтага вадасхові-

шча. Уяўляеце сабе, якую страшэнную пакуту і гібель нясе ў вадасховішча, дзе вада амаль зусім не рухаецца, той атрутны бруд, які нават у рацэ — з яе быстрацечнай плышню — губіць усё жывое?.. На вадасховішчы каля Вяззя давялося мне быць усяго два разы — з зімовай вудаю — як заўсёды, з блешняю. Першы раз, па першалёдку, акуні весела і задзірыста стукалі па блешні. А другі раз — маўчала ўсё, як «на хаўтурах»... «Паглядзіце пад лёд», — казалі мясцовыя жыхары... Паглядзелі... Пад лёдам усё было бела ад загубленай рыбы...

Даруй жа мне, Свіслач, даруйце, маляўнічыя берагі вадасховішча ля Вяззя, даруйце, што не магу тут спыніцца. Не магу тут спыніцца, бо не магу вам дапамагчы... Пайду далей, пайду аж да самага вусця твайго, Свіслач, пайду пеша, заходзячы ў кожны меднастволы бор, у бярозавыя і дубовыя гаі, якія яшчэ стаяць на тваіх берагах. Пайду пеша, убіраючы ў душу, запамінаючы ўсё хараства, бо не ведаю, што тут будзе праз некалькі год, што ад твае красы застанецца...

Пры вусці Свіслачы-ракі, узабраўшыся на высокі пагорак, стаіць мястэчка Свіслач. Доўгі драўляны гарбаты мост, старажытная цішыня беларускага паселішча, прыветлівыя, шчырыя, лагодныя, памяркоўныя людзі... Я люблю заходзіць у гэтае ціхае, утульнае, добрае мястэчка.

Тут, ля мястэчка Свіслач, рака Свіслач зліваецца з ракой Бярозай. Тут, над берагамі дзвюх рэк прырода столькі сабрала красы, спакою, летуценнасці і чароўнасці добрага смутку!

Даруй, Свіслач, развітваюся з табой, спяшаю на берагі Бярозы.

БЯРОЗА (БЯРЭЗІНА)

У Янкі Купалы — Бяроза.

«Плыве ў свет рака Бяроза, плыве сягоння, як і ўчора...» «Плыве рака Бяроза плаўна, плыве, мінае горы, долы...»

У Петруся Броўкі — Бяроза.

«Калі ён пачуе, як ворагі скачуць, калі ён пачуе сірочыя плачы ля рэчкі Бярозы — душу яго слёзы запаляць».

У Пятра Глебкі — Бяроза.

«Ёсць на Беларусі, за ракой Бярозай, ціхая хаціна з вокнамі у сад».

У Пімена Папчанкі — Бяроза.

«Бяроза, помніш ты, як твой пакутны соп парушыў Ленін перуновым клічам...» — у вершы «Бяроза»...

У Беларускай Савецкай Эцыклапедыі — Бярэзіна...

Хаі даруюць мне наймудрыя ўчарашнія і сённяшнія лінгвісты — усё ж нельга не пагадзіцца з роднымі славу-тымі песнярамі: у народзе, у людзей, што жывуць на берагах ракі, з веку ў век гавораць — Бяроза, і песняры пя-ялі — Бяроза...

Бяроза... Хоць, спусціўшыся па Свіслачы, мы выйшлі на яе берагі ўжо ў тых мясцінах, дзе на поўную сілу разліваюцца яе глыбокія воды, я пачну сваё вапдраванне па Бярозе далёка ў яе вярхоўі, дзе не кожнаму даводзіцца пабываць, а красы дзе не на аднаго чалавека...

Ёсць золата дубоў — такое звонкае ў задуменні восені, як бывае ў смутку самы лепшы ўспамін пра дні юнацтва. Цішыня апапавала прыроду — здаецца, усё наўкола замерла: ні маланак стрыжоў над пясчанай кручаю; ні гола-су качкі за пачарпелымі вербалозамі; ні шолаху чаратоў, ні шэпту лісця, нават струменістай бруі не чуто — вада, як свінцовая, здаецца, спыніла свой бег, застыла на месцы, і няма ў ёй нічога-нічога жывога... Але глянеш на залатыя вежы дубоў — і раптам бухнуць, загрымяць, загу-дуць яны басавітымі радаснымі званамі, і ўсё зноў па-ліп-нёваму ажыве прад вачамі: плыве над Бярозай зіхатлівы з хмурынкамі поўдзень; то жывіцай, то чабаровым насто-ем дыхае з кручы высозны бор; і над гэтай пяшчотаю ве-села смяецца вада, уся светлая, уся адкрытая, — пабач, па-бач, заклікае, якія багаці тояцца ў маёй глыбіні. І выхо-дзіць на пясчанае мелкаводдзе дужы і зграбны прыгажун галавень, як дзорца-выведчык ці правадыр-завадзіла, а за ім наплывае гарэзная чарада яго трохі меншых братоў. І весела і адкрыта-проста глядзяць яны ўсе табе ў вочы, і ты, збянтэжаны, забываешся пра вуды, а толькі думаеш, каб не ўпусціць моманту, добра ўгледзецца ў іх прыга-жосць, бо здасца раптам, што яны такія ж, як ты, вапдроў-нікі і гэтак жа, як ты, улюбёныя і ўслуханыя ў несціха-ную зялёную песню лета...

Ёсць чэрвеньскія зацішкі адвячорка перад кароткай навальніцай — як вусцішная хвіля чакання перад ата-кай. Так раптам маўкліва-ціха стане на рачных берагах; на люстранай наверхні Бярозы, хоць неба па-над ёй зусім-зусім сіняе, чыстае, раптам пабягуць сталёва-халодныя це-ні; рака як быццам паніжэе, як быццам сціснецца, нібы

чакае аднекуль якогасьці ўдару... Што гэта? — ніяк не можаш зразумець... І раптам выразна-пагрозліва даляцяць з-за педалёкага лесу навальнічныя грывоты. Не паспеюць яны адшалецца над яшчэ бліскотнай ракою, а вась ужо выскачыла над лесам напалову асветленая сонцам хмара, і зялёна-сінія стрэлы малапак вылятаюць з яе глыбокіх сховаў, як усмешкі раззлаванай чараўніцы... Хмара на вачах расце, шырыцца, пацялова-дымнае яе кавадла ўжо пабегла на сонца. Нечакана палятае вецер, але хмара ўпарта ідзе яму насупраць, насупраць, займае амаль палову неба, і вунь як гулка забарабанілі на вадзе на рачным павароце буйныя, дымныя кроплі. А яшчэ міг — і суцэльная залева, над якой стаіш як апантаны, хавае ўсё ад вачэй, здаецца, не будзе такому пеклу ніколі канца...

Аднак жа што за дзівосныя праявы ў чэрвеньскіх гэтых навальніц! Як імкліва налятае бурная грывотная калячечка, так імкліва і, здаецца, зусім неўпрыкмет яна сама ад сябе ачышчае прастору, пакідаючы парную духмянасць на зямлі і блакітную цеплыню ў высокім небе... Яшчэ колькі хвілін таму над Бярозай крыжавалі адна адну перуновыя бліскавіцы; быццам у сярэбраны бубен, білі ў люстраную паверхню ракі тугія білы нястрымнага ліўня; а зараз — вунь як чыстым золатам вызвоьваецца захад; салаўі, бы на камандзе, заліліся ліхаманкавым спевам у лазняках; рака ажыла — вась адзін круг разышоўся па вадзе, вась другі, вась бухнуў беласпёр на бруістым адкосе, а вась і паплавок твой ажывае — цюкнула нешта раз, цюкнула яшчэ, і раптам — а дзе ж ён? — няўжо гэта ён гайдаецца ў глыбіні адбіткам вячэрняе зоркі з-за сіняй яліны?..

А ёсць жураўліныя спатканні летуценных світанкаў першай вясны.

Непадалёк ад тых мясцін ля Докшыц, дзе з крынічлівых нетраў пачынае свой шлях Бяроза, — ніжэй возера Медзасол, праз якое яна праходзіць бачным, чыстым струменем; а пасля — паміж схаваным у лясах урочышчам Ліпск і Бягомлем; а яшчэ ніжэй — ад балацінай вёскі Ускрам'е праз Броды і ажно да Паліка — яшчэ аднаго возера, якое перасякае Бяроза, — на глухіх чарацяных лугах ёсць чароўныя жураўліныя закуткі, пра якія, калі давядзецца хоць аднойчы пабачыць іх таёмнае жыццё, не забудзеш праз усе свае дні.

Жураўліная радасць, жураўліная туга...

Каму не сціскалася сэрца — і заўсёды так нечакана! —

калі з яшчэ цёплага неба восні загучыць і тужлівае, і жалкотнае «кур-лы-кур-лы». І хто не адчуваў у душы бясконцага замілавання і радасці, пачуўшы тое ж «курлы» пасля зімы над скаржапелай, але пахай ад глыбінных сокаў зямлёю, якая так прагне новага жыцця і новага росквіту. Адзін і той жа спеў, але колькі хаваецца ў ім для нас адценняў! Я пeadнойчы думаў пра таямніцу гэтага жураўлінага «курлы» — што з ім нас родніць, чаму, нават не бачачы, куды кіруецца жураўліны кліч, мы беспамылкова пазнаём — з выраю ён ляціць ці ў вырай?

Але ж калі амаль кожнаму даводзілася поўніцца і тугою, і радасцю ад пачутага жураўлінага спеву, зноў і зноў перажываючы з гэтым спевам гарачую сваю любасць да роднай старонкі, то не кожнаму выпала бачыць, як перажываюць свой смутак і сваё шчасце самі жураўлі.

Асабліва казачна-светлая іхняя радасць пасля вяртання з выраю ў куток нараджэння.

Я ўбачыў святло такой радасці на заціснутых паміж дрымучымі лясамі лугах на дарозе на Палік і з той хвіліны ні адной вясны не мог прапусціць, каб там не пабываць, і быў шчаслівы нават і ў выпадках, калі пазніўся на гэтае свята, — усё роўна чуліся ў душы яго веліч, урачыстасць і яго простая, няхітрая прывабнасць.

Было тады — першы раз — тою парою, калі Бяроза толькі-толькі ўвайшла ў берагі. Здавалася, ступі цяжэй на край багністага адхопу — і рака ўраз перакуліцца, як хісткі кубак, папоўнены да самых краёў. Я прыехаў на Бярозу са спінігам. Хоць звычайна мала надзеі на якую-небудзь удачу пры такой вялікай вадзе, ды ці ж можа рыбак, што ссумаваўся за зіму на знаёмых плёсах, не імкнуцца паведаць незабыўныя мясціны?

Як заўсёды, калі я трапляў на ўчастак ракі паміж Бродамі і Паліком, мяне цягнула да заповітнага вірыстага бубка (так завуць на Бярозе круты, глыбакаводны рачны наварот) пасупраць вёскі Уборак. Вёскі гэтае не відно ад ракі, яна схавана прыкладна за тры кіламетры ад Бярозы ў сцішаным лясным акружэнні. Але яе ведае кожны рыбак, хто са спінігам ці з вудаю прабіраўся да Паліка напрасткі ад паны Зембін — Бягомль. Ніяк, акрамя толькі як праз гэтую вёску, не патрапіш адразу выйсці ў такія глухія петры, дзе чараты — у два твае росты і зараснікам іх, здаецца, няма канца, дзе азярыны і старыцы ў сховах вербалозаў, дзе рачныя навароты ідуць адзін за адным так часта, што — колькі ні брыдзеш — нібы тончашся на ад-

ным месцы... Ад вёскі Уборак сюды вядзе адна ўсяго сцяжынка праз дрыгвяністы лес — хто яе заве ласінай, хто партызанскай. Зрэшты, і адны, мусіць, маюць рацыю, і другія. Такая тут гушчэча, незлічона — куп'я, здрадлівых балонак, задумлівых камарыных лабірынтаў у мокрых асішніках, у кустоўях іржавай асакі... Месіш нагамі гразь, выбівася з сіл, і раптам — чорная, невідомая з якім сюрпрызам калюга перагароджвае шлях. Глядзіш разгублены — а яна ж чарнее і справа, і злева, і неяк так атрымалася, што і ззаду ўсё яна ж, і хоць не адзін раз хадзіў я тут па гэтай сцяжынцы, а часам доўга не мог разабрацца — куды ж ступіць, каб не праваліцца ў багну... І — праўда — толькі жыхар лясных гушчароў лось, напэўна, адчувае сябе тут бестрывожна... І праўда — толькі лясныя месціўцы — партызаны, гаспадары навакольнай зямлі, што ведама была ім з маленства, маглі лічыць гэтую сцежку бяспечнай сваёй дарогай...

Непадалёк ад месца, дзе сцежка печакана ўпіраецца ў самую ваду нізкага чарацянага берага Бярозы, ёсць высокі, сухі грудок з вячыстым магутным дубам і дубняковым і арэхавым падлескам. Вячысты дуб глядзіцца ў вірлівую плынь шырокага рачнога павароту. Не аднаго шчупака падхітрыў я сваёю блешняю пад засенню гэтага дуба. Таму і цяпер, выйшаўшы ад Уборка на раку, безумоўна, скіраваўся да прывабнай мясціны. А тым болей што ўжо вечарэла, а начаваць, калі даводзілася, я заўсёды спыняўся на тым грудку, пад тым дубам.

За час доўгай і досыць цяжкай прагулкі ад шашы да Уборка і потым ад Уборка да Бярозы я здорава такі падбіўся. Але ўсё ж спінінг свой наладзіў: рыбакам добра вядома, што гэта такое — першае спатканне з ракою пасля доўгай зімы. Ніякая сіла не прымусіла б стрымацца, не паспытаць рыбацкай удачы. Хутчэй, хутчэй вылятай з бляшанкі самая найлепшая блешня! — рукі дрыжаць, але звычайна прымыкаюць блешню да павадка, а вочы адначасова і памагаюць рукам, і ад берага да берага ўсё вывучаюць па рацэ: дзе імкнуць і сутыкаюцца яе плыні, чаму гэта вузь пад тым берагам ваду так круціць, аж таўкуцца на паверхні бурбалкі, а чаму тут вось — як быццам безжыццёвая такая цішыня, і дзе ён зараз стаіць, аслабелы пасля ціру шчупак?

Шчупак між тым як быццам чакаў майго прыходу сюды. Каля самага берага, амаль, як кажуць, пад нагамі ён вывернуўся з глыбіні ўслед за блешняй і нават паспеў за-

чапіцца за трайнік. Праўда, тут жа, энергічна матляпуўшы дзюбастай галавою, сарваўся і даў імклівага пырца. Ну што ж, няхай сабе і так. Затое цяпер я ведаю, дзе сёння цягаць сваю блешню. Быць не можа, каб не панаткаў я тут таго драпежніка, які пакваніцца на такую ўдачлівую латушную падманку.

І сапраўды — на гэтым жа самым плёсе і яшчэ адзін шчунак кідаўся наўздагон за маім «норычам», а трэці, нарэшце, хапіўшы нашчаю амаль усю блешню, як ні выгінаўся, гарцуючы, і ні ляпаў зубастымі шчэлепамі, хутка апынуўся на беразе.

Між тым пачало ўжо змяркацца. Трэба было паклапаціцца пра начлег. Дуб мой ціха шумеў прада мною яшчэ не скінутым леташнім лісцём, думаў вясновую думу. Дума тая была мне такою цёплаю, даўно знаёмай: неаднойчы вясною я слухаў гэтую ягоную мерную думу. Была ў ёй мудрасць асілка, які ведае даўно і неабвержна: якія б стыхіі не ўзвірыліся навокал, а ён будзе заўсёды нязрушна стаяць на сваім месцы. Вось хутка дойдучь новыя сокі да кожнай пупышкі на яго галінках, стапуць іх распіраць, каб зляцеў леташні ліст і праклюнуўся новы, і ад гэтага будзе яму балець, як баліць малому дзіцяці, калі праразаюцца зубы. І напросіць дуб пушчу прыслаць на яго галаву самыя злосныя вятры. Вятры прыляцяць з холадам, з сіверам, з вострым дажджом, будуць яго калаціць, біць, шкуматаць, ірваць, нявечыць. І зноў будзе яму балець, але не доўга: праз дзень-два адарвуцца ад галін леташнія лісты, выб'юцца зябкія новыя, вятры пакінуць груд, і зноў, хоць і стомлены да самых каранёў, будзе радавацца асілак дуб сваёй сіле, будзе спакойна стаяць, як адвечны вартавы, над зялёнай чарадою свайго падлеску, над цішай ракі і летуценнасцю азёрных лугоў...

Пад дубам зямля была нашчэнт перакапана, мусіць, дзікамі. Толькі некранутай засталася адна лапінка, бліжэй да абрыву каля шышынавага, з вострымі калючкамі, куста. Тут я і атабарыўся.

Напасіў з дубняку і ляшчыніку леташняга лісця, сухога качарыжжа, распаліў цяпельца. Языкі полымя то ўсхліпвалі, спаткаўшыся з адсырэлай галінкай, то высока ўзляталі, прабегшы па дробным сушняку. Ноч і так была цёмная, а святло цяпельца зрабіла яе яшчэ цямнейшай. Здавалася, не на беразе ракі, не сярод лугоў і лясоў сядзіш зараз, надбіваючы кічкам недагарэлыя вугалінкі ў вогнішча, а недзе ў глыбокім падземеллі. Памятаю, як

вусцішна было, якім смуткам шчымела душа, калі так вось заначаваў тут калісьці першы раз. Але нездарма я часта сюды наведваўся, адзін на адзін з прыродай заставаўся ў гэтай глухой мясціне. Сёння асветленая агнём спіна дуба, шышынавы куст і невялікая прастора паміж імі выглядалі мне самым утульным кутком на зямлі. Лёгкі пошум сухога лісця над галавой, рэдкае хлюпанне вады ў пячурках абрыву быццам адсоўвалі ад мяне цемру ночы, і я адчуваў сябе не адзінокай істотай, закінутай у загадкавую прастору, а часцінкай жыцця да драбніц вядомага наваколля.

Нечага і казаць, што я не адважваўся хоць трохі прыкархнуць на сырой, амаль волкай вясновай зямлі. Доўгі час займаўся тым, што пераглядаў свае блешні, перамацаў і падвастрыў на іх трайшкі. Пасля стаў перабіраць у памяці ўсе славытыя рыбныя мясціны адсюль да самага Паліка, спадзеючыся, што гэтага занятку хопіць ажно да ўсходу сонца.

Але, мусіць, я ўсё ж такі не вытрымаў і заснуў. Бо той чароўны гук, які пачуўся мне раптам у паструпенай цішыні, мог пачуцца, напэўна ж, толькі праз сон. Толькі чалавек, які раптоўна на нейкай прычыне прагнуўся, мог быць у такім неспакоі, нават у трывозе, не ведаючы, ці папраўдзе з ім нешта было, а ці толькі ў сне.

Нейкі момант я ніяк не мог ачомацца. Але паступова ўсё стала на свае месцы — я ўбачыў амаль патухлае цяпельца і зразумеў, што сапраўды такі нейкі час праспаў, убачыў, што цемра ночы рассунулася, — быў сіні золак світанку, і з яго сінечы ўжо досыць выразна выступалі прыбярэжныя кусты за Бярозай, ляшчыннік за дубам і густая сцяна лесу.

Раптам у гэтай сінечы пачулася такое ўрачыстае, заклікальна-высокае, што ажно стрэлы халадочку стральнулі па спіне:

— Ку-у-у-ур-р-р-р... ур-у-у-р-р...

Прагучала паміж небам і зямлёю, быццам скацілася з сіняга воблачка за лесам і загайдалася над затуманенаю золакам ракою. А праз хвіліну зноў:

— Ку-у-у-ур-р-р-р... у-у-ур-р!..

Памыліцца было нельга: то, безумоўна, крык жураўлёў. Крык быў няпоўны, незакончаны, у ім не хапала таго завяршэння, да якога мы так прывыклі, праводзячы жураўлёў восенню і сустракаючы вясною. Але затое як яно гучала, гэта «ку-у-р»! Ніколі ў жыцці я не чуў у жураўлі-

ным крыку столькі сілы, столькі, я сказаў бы нават, упэўненай магутнасці. І да сённяшняга дня не магу надабраць слоў, каб імі перадаць усю гаму гучання таго ранішняга жураўлінага крыку. Я назваў бы яго перазвонам сярэбраных труб, сугалоссем арганнай велічы. Але ж у ім выразна чулася і пяшчотная радасць жалейкі, нешта такое знаёмае, трапяткое, чаму не ведаеш назвы, але што заўсёды пачуеш у сваёй душы...

Прагучала і яшчэ раз гэтае «ку-у-ур», і некалькі хвілін над лугам панавала цішыня. Я чуў, як трукала маё сэрца, так я, стаіўшыся, чакаў, каб жураўліны крык прыйшоў да мяне зноў.

І ён прыйшоў. Але цяпер ён ужо быў не з воблака, а загрымеў так зблізку, ажно вушам закалола, быццам журавель стаяў недзе зусім побач у ляшчышніку і кідаў у свет, а можа, якраз і да мяне, свой світальны заклік.

Я пакінуў ля цяпельца рыбацкі рыштунак. Ступаючы ледзь не на адных пальчыках, пакіраваўся ў бок пачутага крыку. Мясцовасць тут была мне добра знаёмая: праз ляшчышнік вяла пратаптаная дзікамі і казулямі сцяжынка на адкрыты луг перад лесам. Аднекуль адтуль і прыйшоў жураўліны кліч, і нешта ж вельмі незвычайнае адбылося ў тым месцы, што яго ў такую рань нарадзіла. Тое, што я ўбачыў, прабіўшыся на другі край ляшчышніку, было настолькі нечаканае, што папраўдзе можна было падумаць: а ці не сон усё гэта, а калі не сон, дык ці не дзівосная казка?

Вакол азярышкі, быццам у пяспынным урачыстым карагодзе, кружылася мноства жураўлёў. Спачатку я ўбачыў адны іх галовы — світальны туманок, наплыўшы ад ракі, схваў на той момант птушыныя постаці. Але пад лёгкім ветрыкам туман час ад часу раптам як бы пасцілаўся белым прасцірадлам на зямлю, і тады на тым прасцірадле паўставалі перад вачамі зграбныя, урачыстыя жураўліныя пары. Пары — крыло да крыла — адна за адною чысна выступалі на адкрыты бераг азярышкі.

— Ку-у-у-ур-р-р! — зноў загрымела сярэбраная жураўліная труба.

І яшчэ вышэй:

— Ку-у-у-у-у-у-р-р!..

Не ўдалося ўгледзець, які з жураўлёў быў тут заклікальным трубачом.

А ўбачылася ясна — закідаючы галовы, адказвала кожная нара: ур-р, ур-р, ур-р!

— Ур-р, ур-р, ур-р!.. — як сярэбраная сімфонія, кацілася над лугам.

Калі б гэтую мелодыю пачуў хто-небудзь пезнаёмы з прыродай, то наўрад ці здагадаўся б, што гэта спяваюць жураўлі.

Ды ўрэшце мне і самому, хоць на ўласныя вочы бачыў усю карціну, неяк дзіўна было верыць, што гэта твораць тут свой неверагодны танец самыя звычайныя птахі. Шэрапапяловыя іх постаці здаліся спачатку надта высокімі — яны як бы плылі над зямлёю. Але гэта і папраўдзе было так: прытанцоўваючы доўгімі, тонкімі пагамі, жураўлі неяк зусім загадкава, амаль не развінаючы крылаў, раз-пораз адрываліся ад зямлі, узнімаліся, плылі над куп'істым долам. І таму, што праз роўныя прамежкі часу так рабіла кожная пара, здавалася, што гэта не жураўлі, а пайкія падобныя на іх чароўныя істоты велічна спуюць вакол азярышкі. І столькі было радасці ва ўсім іх песенна-танцавальным свяце, што цяжка было ўтрымацца — эх, каб сарвацца з месца ды кінуцца ў іх чароўнае кола, каб і самому разам з імі вось так кружыцца над лугам і крычаць, крычаць аб шчасці спаткання з роднай вясновай зямлёю!..

Рапішні вецер між тым памацнеў. Адным сваім парывам ён раптам заслаў усё наваколле белым непраглядным туманам. Як быццам збіраў, збіраў яго над лугамі, над ракою ў вялізны мех, прынёс сюды ды і бухнуў без астатку на адну мясціну.

Прапаў луг, прапала азярышка, прапаў жураўліны круг. Ах, вецер, вецер, хоць бы ты хутчэй гнаў туман далей — на цёмны лес, на выжары, на імшары балотныя, хоць бы хутчэй вызваліў ты ад заслоны азярышку маю і маіх жураўлёў!

Сэрца білася, чакаючы сярэбранай трубы. Але жураўлі, нібы не схаваў іх туман, а быццам зусім іх тут і не было, не падавалі нават і голасу. Зусім ужо разднела. Пачало дробнымі густымі кроплямі сыпаць на твар, а жураўлінай трубы не было. Я не ўтрымаўся: «Ку-у-у-р-р-р!» — колькі было сіл — крыкнуў на ўвесь луг, спадзеючыся, што выклічу сабе адказ. Але той крык цяжка патануў недзе зусім блізка ў імжыстай смуге, і нішто-нішто яму не адказала... Вось ужо і азярышка патроху адсланилася вачам, а казка не паўтарылася — жураўлінае свята толькі гайдалася казачным уяўленнем, толькі хвалявала сэрца радасным успамінам...

Калі я пачынаў пісаць гэтую кнігу, то перада мною паўставала пытанне: ці пагодзяцца многія мае сябры, з якімі неаднойчы бываў на родных азёрах і рэках, каб прыгадваў у кнізе іх імёны і прозвішчы?

Нават вырашыў напісаць з гэтай прычыны спецыяльныя пісьмы.

Ды не заўсёды пісьмы траплялі да адрасатаў своєчасова.

Адзіп за адным пакідаюць дарагое жыццё добрыя, шчырыя людзі. Пакідаюць любыя рэкі, азёры, пакідаюць бяссонныя ночы, летуценныя світанкі, пакідаюць шчасце сонечных дзён. Пакідаюць сяброў, быццам не ведаюць, колькі жальбы ажыве ў сяброўскіх сэрцах заўсёды, як толькі зноў убачаць куткі, якія разам з імі адкрывалі, любілі і славілі...

Бяроза стала пасля Сажа самай вабпай для мяне ракою, напэўна, дзякуючы даўняй улюбёнасці ў яе красу чужых душою асобных маіх сяброў.

Сярод іх першым на праву трэба пазваць Вячаслава Пятровіча Палескага.

Няма ўжо яго. Адспявалі трубы над яго магілкаю ў прыгожы, сонечны чэрвеньскі дзень.

Якраз у пядзелю адспявалі, калі павінен ён быў не на могілкі ехаць у пахавальным аўтобусе, а на Бярозу спяшацца — ніколі не мог ён заседзецца дома ў выхадныя дні, не мог стрымаць сваёй прагі сустрэцца з любімай ракою...

Аўтар чалавекалюбных п'ес, крынічнай чысціні сумлення, патрабавальны да сябе працаўнік. Негаваркі, заўсёды задуманы, як быццам пават пануры, здавалася часам, нават злосны — не кожнаму і паверылася б, што жыве ў ім трапяткая, сарамлівая, можа, нават па-дзіцячы найўная душа паэта-вандроўніка, — Вячаслаў Пятровіч Палескі быў непараўнаным аматарам і ахоўнікам роднай прыроды. Паспрабаваў бы хто-небудзь пры ім бухнуць толам у рыбную яму ці бракапьерскай сеццю зачапіць рачную толю! Паспрабаваў бы хто-небудзь не там, дзе можна, распаліць вогнішча ці памучыць лес вострай сякерай!

Не дараваў бы ён такога!

І верыцца мне, што з удзячнасцю ўспамінаюць яго густы, крыху глухаваты голас берагі Бярозы і Друці, Эсы і Улы, Пцічы і Дзвінасы, Прыпяці і Нарачанкі, Мядзеля і Швакштаў, Сялявы і Лукомля — рэк і азёр, дзе, раскінуў-

шы свае пязграбныя, пяўловістыя вуды, хадзіў ён петаропкай хадою руплівага гаспадара.

Не паспеў я пры яго жыцці паслаць яму пісьмо, хай жа гэты рыбацкі некралог будзе і рэквіемам яму, і просьбай маёй — дазволь, дарагі Вячаслаў, успамінаць цябе на старонках нашай рыбацкай кнігі.

Бяроза ў сваім вярхоўі, а менавіта ў ваколіцах Ліпска, Ускрам'я, Бродаў, Паліка — на адлегласці, бадай, каля паўтараста кіламетраў, — цячэ ў большасці на нізкіх лугах, прабіваецца праз дрымучыя лясы, кружыцца на зарослых чэзлым бярэзнікам, асіпнікам ды вербалознікам імшарах. Але нярэдка выбягае яна і на пясчаныя сухадолы, дзе над водамі ўзвышаюцца вясёлыя стромыя берагі з вежамі вясчых дубоў. І на балацяных лугах там-сям паўстаюць перад вадроўнікам звапкія, чабаровыя груды. Арэшнікі, дубнякі, шыпшынікі, вязы, часам нават і клёны збягаюцца на такія груды густа і дружна. Здаецца, зямля спецыяльна ўлічвала, якое шчасце будзе для вадроўніка пасля паходу на хісткіх купінах забалочаных нізін трапіць у духмяную, сухадольную засень.

Трэба сказаць, што вадрываць на берагах Бярозы ў яе вярхоўі вельмі і вельмі нялёгка.

Але трэба адзначыць: хто там павандраваў, той папэўна ж не мог тых мясцін не палюбіць.

Калі гаварыць пра менавіта рыбацкі запятак, то падзе няма лепшага месца, чым вярхоўе Бярозы, для аматара палявання са спінінгам.

Частыя крутыя павароты-букі, як правіла, глыбокія і спакойныя; зарослыя гарлачыкамі вотматы; доўгія старыцы; цёмныя тарфяністыя віры, прычым, часта запруджаныя пачарнелым дубовым калоддзем і карчэўем, — такая тут рака. Хіба можна прыдумаць што-небудзь лепшае для жыцця самага рознага рыбага прадстаўніцтва?

Я ведаю рыбакоў, якія заўсёды толькі сюды кіруюцца, каб памерацца хітрасцю з гарбылём-акунём, падцікаваць добрага язя, ляшча, плотку, галаўня.

Я ж праходзіў тут школу палявання са спінінгам. Бо нідзе не бачыў такога шчупаковага засілля, як тут. Нідзе не сустракаў такіх, як тут, зубастых рачных страшыдлаў.

Паляванне са спінігам, на мой погляд, — гэта занятак смелых, цярплівых, улюбёных і знаходлівых.

Не ўсміхайцеся.

Не кожны адважыцца ранняй вясною ці позняй восенню кінуцца ў невядомасць няблізкага вандравання — з пагрозай трапіць пад сіберную халепу, прыняць сцюдзёную ванну ў тваністай багне, а потым, упэўніўшыся, што ні адна замочаная запалка не дасць жаданага агню, заначаваць на мокрай падсцілцы з леташняга лісця, саграючы тое лісцё сваім скалатнелым целам.

Не кожны вытрымае праз цэлы дзень раз-пораз дратаваць раку блешняю, не толькі нічога не павадзіўшы на той блешні, а нават і не пачуўшы ніводнага па ёй удару. А такіх жа дзён у рыбацкай практыцы бывае не менш, чым удалых.

Не-не, той, хто не ўлюбёны ўсёй душою ў бясконца разнастайнае хараство роднай зямлі, каго не пагукала прага зведаць яе таямніцы, ні разочку не зазвінеўшы яму ў сне журлівым звонам берагавой крынічкі ці таемным пошпакам сітнягоў, — той не памяняе цеплыню і ўтульнасць звычайнага дабрабыту на куп'істую, на няходжаную бездарак, на недаспанья почы, на млосную стому, на выпрабаванні, — навошта яно яму!

Ды і рака — яна, як паймудрая кніга, адкрываецца толькі таму, хто вельмі прагне яе зразумець, хто хоча і ўмее запомніць кожны яе закутак, дзе яна гулка ўскідваецца быстрою, а дзе ціха ўсхліпвае маркотнай плынню, дзе летуценна кружыцца пад берагамі, а дзе разбяжыцца, разгоніцца, наструніцца — ну, павучая страла, дый годзе... І па характару кожнай яе мясцінкі — і свая падводная таямніца: толькі спрактыкаванае, знаходлівае вока можа ўбачыць, дзе блукае тут лешч залатабок, а дзе шчупак затаіўся... Таму і здаралася спатыкаць такіх аматараў, што, патаптаўшыся па беразе гадзінку-другую, са злосцю кідаюць пад ногі ўчора купленыя вуды, плююцца:

— Шшорт!.. Дзе яна тут, іхняя рыба... Толькі дзень сапсавалі!..

Як жа — яны ж наслухаліся расказаў пра асаблівыя рыбацкія ўдачы, таму і вуды набылі. Лепей бы на паўлітэрку расціснулі...

Але добра, што і на паўлітэркі трохі ад жонак прыхавалі. Развяжуць такія дзівакі-аматары свае рукзакі (по-

вешкія япы, новешкія і будуць з гэтага дня пыліцца дзе-небудзь у каморы), дастапуць гарачыя прыпасы. Не-не ды і нагадае хто-небудзь потым:

— А памятаеш, на тым беразе... Нішто сабе наклаваліся...

— Ат, ліха з ім,— скажа другі.— У такую даль ехаць... Можна і ў горадзе...

*

— Касілі косы-ы траву высокую-ю-у,
Падрэзалі кры-ылцы перапёлачцы-ы,
А гэта ж, лю-юдцы, не перапёлачка-а.
А гэта ж — дзіцятка-а маё роднае-э...

— Ой, бо-о-ж-жухна...

Ляжыць перапёлачка-а на траве ско-о-шанай,
На зямлю-у горкую-у галоўкай упала-а,
А гэта ж, лю-у-дцы, не перапёлачка-а,
А гэта ж дзіцятка-а маё, лю-у-дцы...

дзіцятка маё... хм-у-у... у-у...

— Ой, бо-о-ж-жухна...

— Сціхні, Дарка... Сціхні... Не вярэдзь душу, чуеш...

— І праўда... Хадзем, Дарка, па ваду. Пашано заварым... Ой, бо-ож-жухна...

Гаманілі за купаі лазнякоў. Гаворка пывучая, не толькі плач-скарга жанчыны, кожнае слова — нараспеў...

Я адразу здагадаўся, што там за людзі. Ад берага да самага лесу па трохі працаўраным лузе цягнулася шырокая паласа свежаскошаных пракосаў. Ужо другі год як гэтыя лугі косяць. Год пяць пасля вайны чамусьці не касілі. Мо таму, што мясціны прымыкаюць да зоны заапаветніка?

Нарыхтоўваюць тут сабе сена далёкія ад Бярозы калгасы — вёрст за трыццаць — сорок прыязджаюць брыгады касцоў. Ставяць на беразе буданы і жывуць тут, пакуль не скідаюць у стагі ўсё, што можна сабраць між куп'я, кустоўя і азярыні.

За лазнякамі, адкуль пачулася гамонка, стаялі буданы летась. Мусіць, стаяць яны ўжо і сёння.

Бразнулі вёдры, збіраюцца па ваду. Я паспяшаўся на сустрэчу.

— Добры дзень, людцы.

Трое мужчын і пяць жанчын згурціліся каля кастра —

пасупраць першага, самага вялікага будапа. Двоє жапок — адна з іх, мусіць, і ёсць Дарка — стаялі з вёдрамі ў руках. Астатнія сядзелі. На маё прывітанне ўсе, аднак, падняліся. Адказалі разам:

— Здароў будзь, чалавеча.

Не спыталі, хто я і што. Толькі цікаўнасць бачылася ў вачах.

— Цётчкі мілыя, — папрасіў я. — Пачакайце ісці па ваду — зараз закіну тут блешню, можа, убяру шчупака на вячэру.

— Добра, чалавеча, добра... — адказалі жапчыны проста і шчыра.

— Ды што ўжо тут... Закідайце, — і мужчыны адгукнуліся.

Усім гуртам падышлі да берага. Мусіць, хто-ніхто з іх і не бачыў яшчэ такой хітрай вуды, таму выстраіліся ў лінію над самай стромай.

Сонца якраз заходзіла. Адна яго палавіна ўжо села за макаўкі ялін на даляглядзе. Другі бераг ракі яшчэ свяціўся, а тут, ля нас, легла на ваду цёмная палоска.

Па граніцы гэтай палоскі я і пусціў свой «порыч». Пусціў пездарма — я памятаў з мінулых вандровак, што якраз у такую пару дня, якраз па лініі святла і ценю на гэтым буку маю блешню неаднойчы спатыкалі ладныя шчупакі. Не можа быць, каб што-небудзь тут змянілася!

І праўда. Не прайшоў «норыч» і некалькі метраў, як пачуўся кароткі і рэзкі па ім удар. Удар быў досыць цяжкі, нават катушка падалася назад. Але па гэтым і ўсё. Блешня зноў пайшла лёгка і ходка. «Дзіва, — думаў я. — Так звычайна б'е вялікі шчупак, і рэдка калі ён дае маху. Няўжо з лёту паламаў кручкі?»

Але раптам — стоп! — блешня як бы ўпілася ў калоду, леска наструнілася і зазвінела, і калі б я і не бачыў сам, як сагнулася маё вудзільна, то мне нагадалі б пра гэта крыкі, што пачуліся за спіной.

— Пагляньце! А браточки! У дугу гнецца, у дугу! Цягніце хутчэй! Цягніце!..

Я чуў гэтыя заклікі і спакойна ўсміхаўся. Быў задаволены, што не пралічыўся, папрасіўшы жапок пачакаць ісці па ваду, — вячэра такі будзе з юшкай. А што заарканены шчупак праз некалькі хвілін апынецца на беразе — у гэтым я быў больш чым упэўнены.

Трымаючы на месцы бунтоўнага драпежніка, пакрысе адпускаячы леску, каб даць яму ўдосталь навалтузіцца,

я ўжо добра сабе ўсведамляў, што там, на глыбіні, адбылося, і на памяць ведаў, як усё пойдзе далей. Бо такое было для мяне не ўпершыню.

Вялікі шчупак падсцерагае сваю здабычу, стаіўшыся ў засадзе, як правіла, заўсёды ў адным і тым жа аблюбованым месцы. Ён ніколі не гоніцца за здабычай — гэты занятак не па яго «камплекцыі». Але ўсякая маляўка, якая па неасцярожнасці ці зачараваная падманнай цішынёю і спакоем рачнога дна, апынецца непадалёк ад шчупаковай пашчы, — ужо не будзе мець выратавання.

Той, што зараз гарцаваў з блешняю ў пашчы, падмануўся сам: са сваёй зацэненай пазіцыі ён хоць і бачыў, як на экране, усё, што адбывалася на асветленай сонцам палосцы вады, ды, мусіць, таго-сяго і не разгледзеў — у прыватнасці, светлай капронавай лескі. Напэўна, капронавая леска ў яркай сонечнай вадзе настолькі злівалася з бліскамі плыні, што нават спрактыкаваныя вочы вопытнага гаспадара глыбіні нічога падазронага не заўважылі. Ды і «порыч» мой, які неаднойчы сваёй несамавітасцю выклікаў абурэнне ў рыбакоў-эстэтаў, мусіць, якраз добра падышоў пад такі выпадак — ніколі не паліраваная і нават пясочкам не паціраная, замурзаная, з іржавымі і цёмнымі бакамі, блешня ў светлай вадзе, ды яшчэ з зацэненага боку, напэўна, на самай справе пагадвала рыбку, што знянацку заплыла сюды.

Прыкмеціўшы жыўца, які рухаецца ў яго бок, вялікі шчупак загадзя раскрывае перад ім сваю вялізную пашчу. Так што разгублены жывец як быццам сам, «добраахвотна», заходзіць туды, адкуль выхаду для яго ўжо не бывае. Калі ж маляўцы ўдаецца ўсё ж адчуць небяспеку і яна хіснецца ўбок або калі ход жыўца крыху не супадае з лініяй падрыхтаванай пасткі, тады шчупак або паціху пасоўваецца, як цень, ёй насустрач, або робіць кароткі, заўсёды дакладны рывок і, схопіўшы жыўца, зноў апускаецца на сваё ранейшае месца.

Таму пры паляванні са спінінгам у такіх выпадках здаецца, што блешня раптам пібыта ўразаецца ў нейкую цяжкую калоду.

Гэткія малюнкi шчупаковых нападаў я назіраў на розных рэках і неаднойчы.

Але часам бывае, што вялікі шчупак, схопіўшы блешню, здраджвае сваёй прывычцы вяртацца на аблюбованую пазіцыю і печакана робіць вялікі скачок наперад па ходзе блешні. Так здарылася сёння і з тым, што сядзеў зараз

на маім «норычы». Гэткі манеўр заўсёды сведчыць пра тое, што трайнік блешпі трапіў у найбалючае месца шчупаковай пашчы — у самы яе куток. І гэта ж адначасова сігнал рыбаку аб тым, што трайнік знаходзіцца ў найбольш надзейным месцы — пры такой падсечцы шчупак хутчэй парве ў нявопытнага рыбака леску, чым сарвецца з яе сам.

Самае галоўнае для рыбака, калі ён зразумее, што на блешню «сеў» вялікі шчупак, — не хвалявацца і не спяшацца. Не заціскаць у руках катушку, убачыўшы, што леска не «по твоему хотенню», а «по шчупьему веленню» пачынае заварочваць не туды, куды табе патрэбна. Трэба патрошкі адпусціць леску — хай сабе шчупак цаціскае, гэта ненадоўга. І калі ён спыніцца і стане на дне, як укопаны, — не трэба валачы яго сілаю; гэта таксама на нейкі кароткі момант.

Як правіла, праз адну-дзве хвіліны пасля свайго бурнага супраціўлення шчупак заўсёды поўнасцю адкрыта, на ўвесь рост, выходзіць на паверхню вады. Чаму кожны раз так бывае — не ведаю, магчыма, гэта яшчэ адна спроба драпежніка пазбавіцца ад болю?

Безумоўна, тое ж самае адбылося і сёння. Выклікаўшы самыя розныя «охі» і «ахі», маіх балельшчыкаў, шчупак ва ўсёй сваёй маляўнічасці з'явіўся на паверхні вады. Мужчыны і жанкі за маёй спіною нешта там крычалі, а мяне цікавіла толькі адно: дзе знаходзіцца блешня ў яго пашчы, бо я ж ведаў, што будзе праз нейкі момант. Праз некалькі секунд знаходжання шчупака на паверхні вады пачынаецца самае адказнае і самае небяспечнае ва ўсёй аперацыі, калі можна так сказаць, паляўнічага спаборніцтва рыбака са шчупаком.

Мае меркаванні спраўдзіліся: амаль уся блешня сядзела і на гэты раз у ніжнім кутку шчупаковай пашчы.

Значыцца, усё добра. Гэты шчупак, колькі б ён ні валяваў, не даб'ецца свайго, нягледзячы на ўсе далейшыя яго хітрыкі, усё пойдзе як па цотах.

Шчупак пакасаваўся нейкі міг на вачах у людзей, і вось яно: як раптоўна з'явіўся, так малаккава ён і знік у глыбіні, і леска — дзыў! — звонка запела пад вадою.

Выйшаўшы на паверхню вады і убачыўшы рыбака, шчупак пасля гэтага ўсёй сваёй разлютаванай сілаю пачынае ціснуць на дно. Цаціск такі страшэнны, што дастаткова рыбаку хоць на самы кароткі момант цаціснуць, затрымаць катушку — і леска абавязкова будзе парваная!

Паколькі ў маёй практыцы такіх спаборніцтваў было нямала, я свочасова зрагаваў на шчупаковы націск. Так, каб ён пры гэтым стамляўся і каб не было яму магчыма-сці поўнасцю ўжыць сваю яшчэ не растрачаную сілу, я, як кажуць рыбакі, патроху аддаваў шчупаку леску — бяры, кідайся, вядзі куды хочаш, паказвай свае драпежныя здольнасці.

Па тым, дзе хадзіла па рацэ наструпеная леска, нават мае новыя знаёмыя, якія ніколі, магчыма, да гэтага і не бачылі такой карціны, мусіць, зразумелі ўсю напружанасць сітуацыі. Бо крыкі ў патоўпе мужчын і жанок сціхлі, чулася толькі стрывожанае іх дыханне.

Шчупак шалёным галопам (і ўсё прыціскаючыся да дна!) кінуўся спачатку супраць быстры; спыніўся, пайшоў шырокім кругам да супрацьлеглага берага; завярнуў на сярэдзіну, зноў ударыўся супраць плыні; але зноў спыніўся і раптам, як быццам прыняў нейкае канчатковае рашэнне, пастойліва, рашуча навёў леску ўніз, уніз, уніз — ледзь паспяваў я ісці па беразе следам, бо далей адпус-каць леску ўжо было немагчыма — яе заставалася на катушцы мала...

Як ні дзіўна, вялікія шчупакі чамусьці супраціўляюцца не так доўга, як гэтага можна было б ад іх чакаць. Часамі бывае, што намнога меншы падымае такі вэрхал на месцы, столькі ваюе, аж рэха пачынае хадзіць па берагах, а вялікі, важна, са страхавітай пастойлівасцю паспрабаваўшы ўжыць магутную сілу, праз некалькі хвілін як быццам сам у сабе расчароўваецца, спыняецца і сціхае, здаецца, зусім абьякавы да свайго лёсу... Вось і гэты — націскаў, націскаў — уніз, уніз — і стаў... Ну што ж, цяпер можна паспрабаваць падмотваць леску... Цяжка, аднак шчупак кранаецца з месца, з кожным паваротам катушкі ідзе бліжэй да берага. Але ён яшчэ не падымаецца з глыбіні, ён яшчэ ідзе каля самага дна, і гэта сведчыць пра тое, што сілы ў яго яшчэ маюцца, што ён яшчэ можа гайдануць на цэлую тоню, каб толькі вызваліцца ад непавіснага аркана... Ну, так і ёсць!.. Шчупак прайшоў паслухмяна некалькі метраў, і раптам — зум-зум-зум-зум! — леска зноў напялася, як струна, — шчупак зноў з націскам пайшоў па дне, усё больш набіраючы хуткасць супраць быстры.

Але, як правіла, вось гэты апошні яго націск пасля таго, як ён хаця б некалькі метраў даў сябе правесці па рыбаковаму хаценню, ёсць ужо сапраўды апошняе яго

памагаюць. Калі зараз не ўдасца яму сарвацца з блешні і леска вытрымае апошні паціск — то гэта ўжо будзе азначыць, што вайна ў глыбіні скончана.

На гэты раз апошняга шчупаковага імпульсу хапіла яшчэ на тое, каб прамчацца аж да самага цэнтра шырокага бука. Але затое, спыніўшы бег, ён ужо без аніякіх асаблівых маіх намаганняў паказаўся з глыбіні і пакорліва пайшоў да берага. Я выбраў мясцінку, дзе спуск да вады быў прыдатны для таго, каб потым лацвей падняцца з цяжкім грузам. Падвёў шчупака пад берагавы абрэз. Ён стаў, прыцёршыся да глеістага карніза, настолькі абыякавы да ўсяго, што рабілася навокал, што можна было нават падзівіцца. Ні ўсхваляваныя крыкі мужчыні і жанчыні на беразе, ні нават тое, што пад ім ужо схілілася постаць рыбака, на яго зусім не дзейнічалі. Я асцярожна паляпаў рукою па яго шырокай спіне. Але нават і гэта не выклікала аніякай рэакцыі — да таго ён стаўся. І, часнае слова, як заўсёды ў гэтых выпадках, стала па-шчыраму сумна перад такім бездапаможным становішчам нядаўна яшчэ магутнага валадара падводных глыбіняў.

Але трэба было канчаць справу. Я дастаў з кішэні хусцінку, пакінуў яе на стомленыя вочы шчупака. Каб не сорамна і не горка было яму бачыць, як груба разлучаюць яго з роднай яму стыхіяй...

У тую хвіліну, калі шчупак пакаціўся пад ногі шумлівага натоўпу касцоў, з-за лазнякоў выйшаў Вячаслаў Палескі. Ну вядома, ён і сёння не здрадзіў сваёй прывычцы, у руках у яго акрамя спінінга было яшчэ і некалькі кароткіх закідушак. Вельмі ж любіў ён закідушкі — памахае, памахае спінінгам, а тады дастане з рукзака нязграбныя свае донкі, расставіць іх на рацэ і чакае, як кажучы, «з мора пагоды». Ходзіць адзінокай вартай на беразе, прыпальвае папяросчыну ад папяросчыны. Глянуў бы хто-небудзь недасведчаны, то і не падумаў бы, што гэта рыбак — настолькі летуценны, далёкі ад практычных зямных запыткаў бываў у яго тады выгляд... Безумоўна, такія «дзяжурствы» з закідушкамі давалі вынікі толькі выпадкамі, і часцей за ўсё Палескі даганяў сваіх напарнікаў з пустым рукзаком.

Падыйшоўшы да нашага гурту, Палескі, нічога не кажучы, шырока ўсім, хто тут стаяў, усміхнуўся. Гэтая адкрытая, нічырая ўсмішка заўсёды адразу ж збліжала яго з людзьмі — кожны прымаў яе як найцёплае прывітанне. Таму касцы сустрэлі яго, як даўняга добрага знаёмага.

— Ваапшчэ-та,— сказаў Палескі, паказваючы ў мой бок,— ваапшчэ-та, ён, мусіць, будзе даказваць, што гэтага шчупака злавіў сам...

— Сам, сам! — пачуліся галасы.

— Ваапшчэ-та,— працягваў мой добры, шчыры сябра, і ў гэтым любімым яго «ваапшчэ-та» адчуваў я і яго прабачэнне за тое, што зноў ён педзе затрымаўся, і яго радасць ад таго, што зноў мы будзем разам,— ваапшчэ-та, ён злавіць можа, але каб так...

Што было ў тым «але каб так», піхто не зразумеў, акрамя мяне,— ён, вядома, памякаў на той шум, што стаяў на беразе, бо заўсёды больш за ўсё не любіў ніякага на рацэ шуму. Але, нягледзячы на такую сваю заўвагу, Палескі тут жа скінуў з плячэй рукзак, паклаў донкі і запусціў пад другі бераг сваю блешню. І тое, што там адбылося, прызнацца, было нават для мяне проста фантастычным — ледзь паспела яго блешня дакрапуцца да вады, як адразу на ёй залапатаў, матляючы галавою, віхлясты, прагоністы шчупак.

Ці трэба казаць, што мая ўдача адразу намнога страціла сваёй прывабнасці ў вачах новых знаёмых. Дзіва што! — гэта ж толькі з'явіўся чалавек на беразе, толькі закінуў вуду — і на табе! — праз якуюсь хвіліну ўжо і рыбіна выгінаецца ў руках!

Шчупак быў не надта вялікі, але ж я ведаў, як рэдка трапляюць нават і такія на вуду майго сябра. І было сущашальна глядзець, з якой збянтэжанай усхваляванасцю знімае ён свайго шчупака з трайніка.

Нарэшце трайнік быў вызвалены, і, паклаўшы шчупака побач з маім, Палескі з выглядам філосафа праказаў да касцоў:

— Ваапшчэ-та, гэта нядрэнны бук...

Пакуль жанкі няўмела разбіралі рыбу (адразу было відаць, што гэтая работа ім амаль зусім незнаёмая), мужчыны нацягалі дроў — прыбітых паводкай у лазнякі цурбакоў і сухога галля.

Падвесілі пад агнём вялікі саган, засыпалі ў ваду пшана.

Ну што ж, юшкі з пшаном есці не даводзілася. А можа, згатуецца нешта такое, што і самому потым паўтарыць захацацца...

Але за кулінарнай гэтай пяхітрасцю хавалася не простая недасведчанасць людзей, якія, жывучы далёка ад ракі, можа, ніколі і не варылі тае юшкі.

Не, за гэтай прастатою і непатрабавальнасцю стаяла вялікае гора вайны, якое і многа год пасля давала сябе адчуваць у спаленых, абрабаваных, скатаваных фашыстамі вёсках надбярэзаўскай старонкі.

— Мы ўсе тут — як з розных каласоў зярняты, — стаў гаварыць сухарлявы, нібы з жылістага дубовага камля высечаны, сталых год чалавек, якога ўсе звалі дзядзькам Якубам. Хоць па выглядзе наўрад ці ён быў тут намнога старэйшы за некаторых іншых. Так, год сарака чалавек, не больш. Аднак нешта, мусіць, было такое, што хінула да гэтага чалавека ўсіх, хто тут быў, — і старэйшых, і маладзейшых. Усе з павагай яго слухалі.

— Можа, бачылі жыта пасля ліхалецця, калі не дало яму што-небудзь адкрасавацца і наліцца... Бярэш у рукі колас — а зярнят у ім адно-два, ну ад сілы трохі больш. Вось так і мы... Мала нас засталася пасля вайны... І сабраліся мы ў адну жменю хто адкуль, — гаварыў далей дзядзька Якуб. — Вось яны... — Дзядзька Якуб паказаў у бок будана, дзе трое жанок расцілалі на вільчыку доўгія пасмы свежаскошанай асакі — мусіць, каб лепей засцерагчы сваё жыллё ад дажджу. Ім памагаў высокі, трохі кульгавы мужчына, ён выразаў тонкія лазовыя дубцы і заплятаў асаку, прымацоўваючы яе тымі дубцамі да асновы будана. — Яны з вёскі Гарэлае... А Васіль... Васіль!.. — гукнуў дзядзька Якуб малодшаму, гадоў, можа, каля трыццаці чалавеку, які сядзеў побач з ім. І адразу ж нам растлумачыў: — Недачувае ён. Каптузіла на фронце. Дык ён, Васіль, з Іканаў. Напэўна ж, ведаеце вёску Іканы на Зембінскай шашы...

— Якая цяпер там вёска, дзядзька Якуб, — пачулася ад будана. — Адно што назва. Можа, і не ведаюць...

— Як жа, ведаем, чулі пра Іканы...

— Вот я і кажу. Не можа быць, каб не ведалі... Хоць і не адна яна была такая, але ж нешта і верыць не хочацца, каб дзе-небудзь яшчэ так адпакутавалі людзі...

— Ой, бож-жухна!.. — з надрыўным сполахам выгукнула старэйшая з жанчын, якая з вялікай драўлянай лыжкай стаяла над саганом, прабуючы варыва на смак. А другая, што памагала ёй кухарыць ды ўвесь час, было відаць, думала пра нешта сваё, тужлівае і пакутнае, раптам закалацілася і закрыла твар рукамі.

— Гэта Дарка мая, — сказаў дзядзька Якуб. — Яна, праўда, не з Іканаў. З суседняй вёсачкі. Але няшчасце Іканаў не мінула і яе. Як палілі ў Іканах фашысты людзей жыўцом, згарэў і яе сыноч. Да цёткі прыбег, дык яго і зачыпілі ў хаце каты. А мужык яе сувязны быў, ды потым у блакаду загінуў... Ну... — Дзядзька Якуб прыкметна захваляваўся. — Так... Была і ў мяне сям'я — жонка і дачка малая. У Ганцавічах жылі... Ды знайшоўся вылюдак, падказаў, што я ў партызанах, дык фашысты іх і прыхапілі... Замучылі... Вось мы пасля вайны і сышліся з Даркай...

Дарка, не хаваючыся, усхліпвала, уцірала слёзы канцом белай хусцінкі, пакінутай на плечы.

— Колькі гадоў ужо мінула, а яна ўсё плача... вярэдзіць душу і сабе, і мне... Дарка, ну ці ж гэта ў цябе толькі... Вунь Васіль — ці ж яму лёгка было, вярнуўшыся з фронту, знайсці магільнае папялішча. Ні бацькі, ні маці, ні родных каго-небудзь — нікога не засталася... Сціхні, Дарка, далібог, прашу, сціхні...

Цяжкія былі ўспаміны людзей, спакутаваных ад варожаў навалы. У кожнага засталася якая-небудзь болька, не даваў спакою ўспамін аб перажытым горы. Але найбольш хвалявалі згадкі аб трагедыі Іканаў. Гаварылі, і кожны з асаблівай сардэчнай жаласцю глядзеў на Васіля, выказваючы хоць чым-небудзь яму сваю спагаду. Больш за чатырыста чалавек, амаль усе жыхары вёскі Іканы, азалелі ў страшным пекле агню, што прынеслі ў Іканы гітлераўскія карнікі. Так навалач люта катавала народ за яго няскорапасць, за любоў да роднага краю. Шмат выпала выпрабаванняў на долю жыхароў надбярэзайскай старонкі. Але не меў тут вораг ні спакою, ні літасці. Усенародную помсту сустракаў ён усюды. «Не, ніхто не можа адолець людзей, якія прагнуць волі і таму адным сэрцам дыхаюць!» — горача прамовіў дзядзька Якуб. Сам ён быў партызанскім разведчыкам. Успамінае ён зараз сяброў па партызанскіх паходах, і ў кожным слове гучыць столькі душэўнай цеплыні, што аж зайздросна робіцца: вось каб быць адным з тых яго сяброў.

— Мала нас засталася: там адзін, як зернятка, там два, там не намнога больш. Але ж сабраліся разам, і гэта ўжо сіла. Паглядзіш — жыве жыццё, жыве і будзе жыць! Як на тым полі: пасееш жменьку зярнят — а вырастае палоска, а праз год з той палоскі — ужо і піва шуміць, радуе вока... Але до!.. — сказаў дзядзька Якуб. — Пара

і за юшку, вуць ужо Куліна з Даркай посудам бразгаюць, знакі падаюць. Гатовы вы, Дарка? — спытаў ён і сам сабе адказаў: — Ну вядома ж, гатовы, загаварыў я тут усіх! Пара!

Дарка з Кулінай разлілі ў місы юшку, на чысты абрус вылажылі кавалкі рыбы. Хапілі гарачага варыва. «Авосчкі!» — пехта войкнуў, пачуўся вясёлы смех, і ўжо — як і не было тых цяжкіх успамінаў — загаварылі ўсе раскавана, весела, з радасным аптымізмам і спакоем людзей, якія бяруць жыццё такім, якое яно ёсць, якія жывуць таму, што яны людзі, і як людзі, — заўсёды ведаюць, што яны заўсёды павінны жыць...

— А вы, скажу вам, хвацкі рыбак! — звярнуўся дзядзька Якуб да Палескага. — Папраўдзе, як падышлі вы, то спачатку ўсумніўся я, каб вам быў шанец. Ажно вы — раз, і гатова! Ого!

— Ваапшчэ-та бывае... — адказаў мой сябра і, адсёрбпуўшы гарачай юшкі, папярхнуўся. Усе весела засмяліся. Але не было ў тым смеху ніякай крыўды, і Палескі, смеючыся і сам, паўтарыў: — Ваапшчэ-та бывае...

Хоць і не падобныя на звычайную, ды нейкаю дужа смачнаю здалася на той раз юшка, і добра было ўсім пасядзець-пагаварыць. Але ж стомленым за дзень людзям трэба было і адпачыць. Дзядзька Якуб гасцінна запрапанаваў нам заняць любы з іхніх будапоў. Але мы падзякавалі і адмовіліся. Тады Васіль прышэс да вогнішча ладнае бярэмя падсохлай травы. Мы развіталіся з добрымі новымі сябрамі і пачалі ўладкоўвацца на кароткі начлег.

Хутка над невялікім брыгадным лагерам запанавала цішыня. Мусіць, прыкархнулася трохі і нам, бо надта ж востра ўдарыла рацтам у вочы нейкая зіхатлівая радасная паласа. То над Бярозаю ўставала незатуманеная зара новага летняга дня. Мы паціху падняліся і рушылі далей.

...Бываючы ў тых мясцінах, я на працягу доўгіх год з хваляваннем назіраў, як імкліва адраджалася жыццё ў Іканах і ва ўсіх вёсачках навокал. Не, не дабіліся ворагі свайго, не дабіліся. Не азалела жыццё там, дзе, як ім здавалася, яны яго нанчэнт спапялілі. Засталася жменька ад іканаўцаў, але з франтоў вайны і з партызанскіх паходаў яны прынеслі такую мужнасць, якая і не спілася ні якім-небудзь падпальчыкам, ні катам.

Сёння ўсіх, хто праязджае па дарозе Зембін—Бягомль, радуе ў Іканах вясёлы дзіцячы гоман каля новай школы,

краса яго новых вуліц, зладжанае, ушэўненае жыццё яго насельнікаў.

Само сабой зразумела, што мяне ўвесь час цікавіла пытанне: а што ж стала з людзьмі, з якімі сустраўся калісьці на Бярозе?

З радасцю даведаўся: усе жывыя, усе здаровыя, а ў Васіля дык нават і зусім усё наладзілася надзвычай добра: адкасалася ад яго франтавая немач, зараз ён добра чуе, стаў дужым, мажым мужчынам, бацькам траіх дзяцей.

Але ж асабліва хацелася дазнацца пра дзядзьку Якуба і Дарку.

Нядаўна я з імі пабачыўся. Праўда, жывуць яны цяпер далекавата ад мясцін свайго нараджэння — ажно ў Барысаве. Дзядзька Якуб, аказваецца, з маленства захапляўся музычнымі інструментамі. То жалейкі вырабляў, то цымбалы, то скрыпачкі ўсякія, то нават гармонікі на свой лад перайначваў.

У час вайны забылася гэта ўсё. Але як сцішылася толькі сэрца, то зноў пацягнула да ранейшага. Вось і перабраўся дзядзька Якуб у Барысаў, на фабрыку піяніна. Каб рабіць для людзей музыку, песню.

У дзядзькі Якуба і Даркі нарадзіўся і вырас сыночк Андрэй. Скончыў дзесяць класаў і цяпер служыць у арміі. Служыць добра, і гэта вельмі радуе Дарку. Ды ўсё ж і да сённяшняга дня не можа яна пазбыцца ад слёз і жалбы па тым сыночку, якога спалілі каты ў агні. «Проста пяма з ёю рады, не можа забыць...» — уздыхае дзядзька Якуб.

Ну што ж, такое, мусіць, і не забудзецца...

Высокія, амаль у два чалавечыя росты, чараты — уваб'ешся ў іх, прадзіраешся, прадзіраешся, шукаючы выхаду да берага ракі, і, нарэшце, валішся, задыханы, на пругкую іх сцяну трохі адпачыць.

Але падымаешся, — ды зноў тое ж самае: паліць сонца пад галавою, забівае дыханне парная настоепасць чарцяных джунгляў, і раптам — гоп! — ступіў, здаецца, на травяністае ўлошце, а ўваліўся з усяго размаху ў нейкае прадонне. Ды што ж гэта за насланне такое — калі ж яно скончыцца...

Вылазіш з ямы, а тут: тар-р-р-р-р! — нешта ўдарыла-забарабаніла збоку; чуб-бух! — бухнула ўперадзе стрэламі; кі-ві-ві-вій! — валіцца аднекуль з вышыні.

Стоішся, услухоўваешся: што гэта? Але навокал, — як быццам усё пачутае толькі прымроілася, — насцярожаная, духатлівая цішыня...

Так «палохае» вандроўніка Бяроза непадалёк ад свайго ўпадзення ў возера Палік.

Нечапапяя, няходжанья мясціны — тэрыторыя Бярозаўскага запаведніка.

Але не бойцеся гэтых мясцін. Вылазьце з ямы, якая вас напалохала, прысядзьце і добра прыгледзьцеся. Супакойшыся, павядзеш вачамі сюды-туды, і вось табе і нечаканасць: трымцяць у высокім страі чараціны, а за імі — званлівыя, гуллівыя, сярэбраныя бліскоткі плыняць, плыняць, хаваюцца за густою, нізка пахіленай кронаю каржакаватай альхі. І само сабою адчуваецца, з якою сілай імкне зусім блізка перад табою вялікая маса вады. Дык гэта ж рака! Дык гэта ж ты ўжо выбраўся на бераг!

Прызнацца, у гэтых мясцінах рэдка калі патрапіш да ракі без якіх-небудзь прыгод. Але затое колькі слодычы дорыць Бяроза, усёй сваёй красою адкрыўшыся перад вачамі! Захаваная ў дрымучыя нетры лясоў і суцэльнае зялёнае буянне чаратоў, кугі і вербалозаў, яна ніколі не баіцца ні вятроў, ні бураў — таму, як чыстая слязіна радасці, свеціцца, пераліваецца кожная кропелька яе вады. Можа, толькі над Паліком калі-небудзь узарвецца прастора вятрамі, разгойдаюцца віхрастыя хвалі, і сярод той гайданіны хваль можна адразу вызначыць плынь Бярозы — глыбіня ніколі не дае ўзбунтаваць сябе так, каб яе нельга было пазнаць!

Але, безумоўна, рыбака-вандроўніка, які прывык хадзіць па зямлі, менш зацікавіць возера Палік, дзе не абызешся без чоўна ці баркаса, а на чоўне — што ты ўбачыш? — бадай, адну толькі плошчу вады ды няроўнае неба над ёй... Не, вандроўніку больш па сэрцы Бяроза з таямнічымі берагамі, якія на кожным кроку могуць раскрыцца, як старонкі самай цікавай, яшчэ не чытанай кнігі.

Вось і сёння — выскачыў з чаратоў, і закалацілася ад захаплення сэрца. Адзін ля аднаго тры крутыя букі, як тры сонечныя падковы, выпраменьваюць у зеляніну берагоў радасць цішыні і казачнай летуценнасці. Ці тут з вудай прытоішся, ці, забыўшыся пра яе, станеш разбіраць іерогліфы птушыных і звярыных слядоў на жоўтым пяску лукавіны, ці, прыжмурыўшы вочы, каб не так біла ў іх прамяністае зіхаценне плыні, будзеш углядацца ў прыгажосць Бярозы і ўспамінаць прысвечаныя ёй паэ-

тамі радкі,— пачуццё здабытага шчасця не пакідае сэрца ні на хвіліну.

Аднак жа — вось цікава: што ж тады такое чуббухнула перад табою гулкім стрэлам, калі ты прадзіраўся праз чараты і гопнуўся ў нейкую яму?

Не будзем спяшацца. Пачакаем, пагледзімо, паслухаем.

Ага. Толькі, здаецца, хвіліну пасядзеў, стаіўшыся, між дзвюх алешыш, стаўшы сам часцінкаю цішыні, што запанавала зноў, і вось — сюрпрыз. Пад самым абрывам берага, у плынай засені — чорная блішчастая галава. Вочы пільныя, насцярожаныя, але і добрыя, даверлівыя. Бабёр. Ціха прабіраецца да сваёй хаткі, ад якой, спуджаны нядаўна, сігануў пад вадою аж на ўсю даўжыню бука.

Звычайна днём, пад яркім сонцам, бабры не выбіраюцца з хатак на адкрытую ваду. Свае рачныя прагулянкі яны робяць сінім адвечоркам, калі на ваду лягуць сцішаныя, прахалодныя цені. Тады іх можна ўбачыць і па адным, і парамі — спакойна аддаюцца плыні, п'юць асалоду цішыні і свежага паветра. Ноччу ім будзе многа работы: то паправіць хатку, то нарэзаць лазовых дубцоў для корму, то зрабіць новы патаемны ход, калі старыя па той ці іншай прычыне здаліся ім не надта бяспечнымі. Таму, пакуль не сцямнела, яны адпачываюць, пясцяцца на адкрытай вадзе, карыстаючыся спадам смякоты.

Паколькі для свайго жыхарства бабры выбіраюць мясціны глухія, добра замаскіраваныя самой прыродай, іх жыццё рэдка калі перарываецца якой-небудзь трывогай. Як мне здаецца, яны па сваёй дабрыні і ціхамірнасці нават і не чакаюць ніадкуль ніякай для сябе крыўды. Здаралася, выйдзеш нячутна на бераг і бачыш: пльвуць павольна ўніз па вадзе не то два чорныя карчы, не то нейкія незразумелыя стварэнні, праплываюць безуважна міма цябе, няма ім да твае постаці ніякай справы. Так і праплывуць, калі ты, не разабраўшыся, не ўздумаеш раптам гопнуць з абрыву да вады, неўспадзеўкі ўскалыхнуўшы ўвесь бераг. У такім выпадку бабры малаанкава знікаюць пад вадой. І нярэдка перад тым як даць нырца, бабёр, кульнуўшыся ўніз галавою, гулка і гнеўна б'е па вадзе сваім шырокім цяжкім хвастом. Для папярэджання: мы, бабры, насельнікі мірныя, нікога не чапаем, але і мы не горш за іншых маем да сябе павагу.

Мусіць, таму! і сёння, калі ты знячэўку грывнуўся ў яму (а то ж было не што іншае, як замаскіраваны бабровы ход), гулкае «чуб-бух» перад табою было такім па-

пераджальным бабровым гневам: маўляў, калі табе няма, акрамя як тут, іншага праходу, дык праходзь, але глядзі, куды ступаеш, не руйнуй чужыя збудаванні...

Ну, а што ж тое «тар-р-р-р-р», тое «кі-ві-вій»?

Яны — таксама ўстрывожаны адказ ціхага, мірнага закутка на тваё печаканае сюды ўварванне.

«Тар-р-р-р-р» — як часты, доўгі, задзёрысты перагук барабана — песня-кліч жаўны, чорнага дзятла. Звычайна гэтакім спевам жаўна абуджае лясныя ўскраіны вясной, калі так хочацца паведаміць усяму свету аб радасці свайго кахання. Летам жаўна больш маўчыць, каб не выдаць месца, дзе ў гняздзечку падростаюць яе дзеткі. Але ў хвіліны небяспекі яна часам забывае пра асцярогу і, дзіўна гэта ці не, выказвае сваю трывогу клічам улюбёнасці, спевам закаханага сэрца.

А «кі-ві-вій» — так, мусіць, напярэджвала ўсіх, хто яе разумее, пільная каня. Кружачыся высока ў небе, убачыла, як ты груба гайсаеш па чаратах, і парэшце не вытрымала, рэзкім поклічам апавясціла паваколле: сцеражыцеся, будзьце напугатове!

Паглядзі: вось і зараз яна кружыць у вышыні. Але палёт яе выказвае бесклапотны, нават трохі ленаваты спакой: ты зліўся з прыродай, ты маўкліва цікуеш за сваім паплаўком, нікога не трывожыш, ну і што ж, сядзі, усе насельнікі гэтага кутка разумеюць — ты ж таксама маеш права мець нейкае месца на зямлі.

І перад гэтай сцішанасцю, лагоднасцю прыроды так хораша, так мройна робіцца на сэрцы. І так хочацца крыкнуць дзівачцы плотцы, што выйшла з глыбокай засені і пачынае торкаць застылага па кручку чарвяка: любая, пльві далей, не кідайся на няхітры спадман. Але яна ўсё цвяліцца, яна ўсё смялей пачынае прабаваць нажыву. Тады падымаеш вуду, адсоўваеш чарвяка ад плоткі. І ціха смяешся сам сабе, калі яна, зіркнуўшы ў твой бок, як быццам незадаволеная, трясне галавою, перш чым вярнуцца туды, адкуль прыйшла.

*

Забіраючыся ў самыя патаемныя, глухія куткі на Бярозе, я, прызнацца, доўгі час лічыў сябе першаадкрывальнікам іх ненаўторнай красы. Ды і была падстава так думаць: нешта ні разочку не выпадала сустрэць тут жывую

душу — такога, як сам, няўрымслівага рыбака-вадроўніка.

Але вадроўнае шчасце тым і цікавае, што яно поўнае самых розных здарэнняў і нечаканасцей.

Адноічы, знемагаючы ад стомы, прабіўся я праз чараты і алешнікі, вербалозы і крушышнікі, дубнякі і арэшнікі, густа аплеценыя рознакалёрнымі паясамі дзікаватага хмелю і ўзбуялых кветак, выйшаў да аднаго заповітнага бука. І ледзь не анямеў ад здзіўлення: на беразе з выглядам застылага, як манумент, летуценніка стаяў знаёмы мне чалавек, якога я раней мог уявіць сабе ў якіх хочаце абставінах, ды толькі не тут, сярод першабытнай, не для кожнага дасягальнай прыроды.

Бачыў яго ля створаных ім помнікаў: усхваляванага, з адкрытай сівой галавою, гатовага рынуцца ў бескампрамісную спрэчку за кожную рысачку створанага ім вобраза.

Чуў яго разважанні аб мастацтве, аб паэзіі, успаміны аб сустрэчах з вялікімі песнярамі, кампазітарамі, мастакамі.

Сустракаў яго на мінскіх праспектах, мадэрнага, імпазантнага, з моднай кульбачкаю ў руках, з шалікам, завязаным а ля гранд'артэ.

А каб спаткаць яго тут... Тут, дзе нават напамін аб моднай кульбе і стракатым шаліку гучаў бы, як грубая пацешка з вульгарнага анекдота... Тут, куды не проста прабіцца не тое, што чараўніку лёгкай стэкі, а нават не кожнаму прывычнаму да цяжкіх паходаў чалавеку... У такое не паверыў бы ніколі, калі б не ўбачыў сваімі вачамі.

Але гэта было так. Ён быў тут. Стаяў задуманы, адухоўлены, засяроджаны, у позе чалавека, які раптам убачыў нешта такое, што яму боязна страціць, што трэба занатаваць у сэрцы як можна хутчэй і без астатку...

Пакуль ён стаяў у глыбокім задуменні, падставіўшы сівую галаву пад наевы смякотнага ветру, я вырашаў для сябе дзіўнае пытанне аб дзіўным яго з'яўленні ў гэтым, такім далёкім ад сталічнай пампезнасці, кутку. Што яго прымусіла пакінуць, хоць і часова, мяккае сядзенне свайго аўтамабіля, мастацкую майстэрню, трыбуны сходаў, тратуары праспектаў — і на малазведаных сцежках, праз гушчарную цемрадзь і дрыгвяністыя зараснікі пойма прадырацца на глухі бераг Бярозы? Ці яму надакучыла адшараваная роўнядзь гарадскога асфальту і бясконца-пудныя, прымітыўна-маштабныя разважанні знаёмых пел-

сіянераў пры сустрэчах на так званай «інфаркт-штрасэ»? Ці да чорцікаў абрыдлі, кінулі ў тужлівую самотнасць затоена-мяшчанскія спрэчкі яго калег аб дзеляжы мастацкіх заказаў, аб арыгіналах і копіях, аб геніяльнасці і таленавітасці і да таго падобнае?.. Можна, і так... Але не ў гэтым, думалася мне, галоўнае. Не! А мусіць, — я глыбока быў у тым перакананы! — нават і багата надзелены творчай фантазіяй мастак не можа пражыць свой творчы век без папаўнення мастацкай фантазіі з невычэрпнай крыніцы вобразаў і эмоцый, якой з'яўляецца родная прырода.

Так я ўсхвалявана думаў і не памыліўся. Бо хутка пачуў словы, якія былі такія блізкія майму сэрцу, што ўрэзаліся ў яго назаўсёды.

— Прырода... Родная зямля... Які з рукатворных манументаў з самай дасканалай закончанасцю яго форм, з самым бліскучым увасабленнем яго замыслу, які, братачка, рукатворны манумент можа параўнацца паўнатай сваёй рэальна-мастацкай завершанасці з вечна жывымі тварэннямі, з геніяльнымі па сваёй простаі і непрыдуманай разумнасці манументамі прыроды! Вунь, паглядзі на тыя вежы бору, паглядзі на падхмарную яліну, што нібы аддзялілася ад лесу, быццам захацела стаяць адна. А перад лесам — на бурныя завадзі зеляніны, на кушы альхі і чаромхі, бясконцыя выбухі зараснікаў. Хіба ж, братачка, мог які-небудзь мастак скампанаваць у сваёй фантазіі што-небудзь лепей? Магчыма, нехта скажа, што ўсё тут выпадковае, што магла ж бура зламаць і гэтую яліну, і паводка з крыгамі зрэзаць гэтыя зараснікі, і знікла б карціна, і няма рацыі рабіць тут нейкія высновы. А я думаю наадварот. Ну што ж. Бываюць буры. Парушаецца ад іх хараство зямлі. Але прырода ніколі не спыняецца ў вечным сваім росце, у вечным абнаўленні і няспынным разумным сваім імкненні да жывой красы... Эх, братачка, скажу табе шчыра: калі б мог я хоць напалову пераняць ад прыроды яе майстэрства кампазіцыі, сюжэта, майстэрства ў выяўленні самай заповітнай сутнасці мастацкага замыслу... Калі б мог... Дзіўна, безумоўна... Але ў гэтай дзіўнасці ёсць для мяне нешта надзвычай важнае. Павер, братачка, ёсць!..

Такой была мая сустрэча на перадпаліковай Бярозе са скульптарам Заірам Ісакавічам Азгурам.

У першы момант, калі нешта вывела яго з задумення і ён павярнуўся ў мой бок, я, безумоўна ж, чакаў убачыць

і ў яго вачах тое самае здзіўленне, якое толькі што перажыў сам. Але, надзіва, я не ўбачыў такога здзіўлення.

— Здароў, братка Кастусь, — сказаў ён шчыра і проста, моцна паціскаючы руку. — Тое, што я цябе тут пабачыў, братачка, сведчыць, што я нездарма цябе паважаў...

І мне стала сорамна ў душы. Вось яшчэ табе, чалавеку, адна нечаканасць і яшчэ адна моцная навука. Не думай пра людзей прасталінейна! Не вылучай сярод людзей сваю персону! Гэты вялікі мастак адразу ўбачыў у табе тое, што бачыў у самім сабе. Дык, значыць, ён лепей, чым ты, ведае, і чым жыве душа чалавека, і што яно такое — вось гэтая бязмежна чароўная краса роднай зямлі...

Пасля той сустрэчы не адзін раз мы бывалі з Азгурам на берагах Бярозы. Часам, выбраўшы вольны дзень, кіраваліся туды разам. Часам спатканні былі нечаканыя. Аднак і нечаканыя ніколі не былі выпадковымі, бо абодвух вабіла туды адно і тое ж. З адволькава нязменнай прыцягальнай сілай клікалі прыгажосць і паэзія першароднай асновы ўсяго і ўсякага хараства на зямлі.

Блізкае знаёмства з любым чалавекам заўсёды ўносіць у душу што-небудзь новае, адметнае, хай хоць крупінку, але такога, чаго не было ў ёй раней. А знаёмства з Заірам Азгурам — з'ява і зусім асаблівая. Ніколі раней не сустракаўся я з такой цэласнасцю мастацкай натуры, з такой арганічнай гармоніяй вобразнага мыслення і тым імкненнем да ўласнага ўдасканалвання, якое Чэхаў выказаў у словах: «У чалавеку ўсё павінна быць прыгожае». Звычайна. Натуральна. Без позы. Без выхвалення. Проста — прыгожае: такое, як усё жывое на свеце — і шчодрая на хараство прырода, і мудрыя імкненні людзей, і створае іх рукамі багацце зямлі. Прыгажосць формы. Прыгажосць зместу. Прыгажосць іх суадпаведнасці адно аднаму — натуральная, існая прыгажосць жыцця.

Праз колькі часу, — здаецца, праз дзень пасля адкрыцця ў Мінску помніка Янку Купалу, — я сустрэў Азгура ў скверы, ля дома вялікага песняра. Была яшчэ ранняя раніца, ды па ўсім бачылася — Азгур паспеў ужо тут нахадзіцца. Твар яго выглядаў стомленым, заклапочаным. Ну, заклапочанасць яго мне была зразумела: учора зляццела пакрывала з манумента Купалу, тварэння Анікейчыка, а праз некалькі месяцаў тое ж адбудзецца на адной з найлюдных мясцін Мінска — на плошчы Якуба Коласа. Там устане постаць другога магутнага народнага сына, і дасць жыццё яго манументу няўрымслівы азгураўскі талент.

Праз некалькі месяцаў гэта адбудзецца, а хвалюецца Азгур ужо сягоння — творца заўсёды павінен хвалявацца, — на тое ён і творца.

Калі мы падышлі да помніка Купалу, я выказаў меркаванне: а ці пельга было б трохкі вышэй падняць купалаўскі манумент — ліпы ж, якія і сёння ўжо шумяць высока па-над ім, стапуць яшчэ вышэйшыя, — як тады сярод іх будзе выглядаць помнік, ці не страціць ён у сваёй велічы?

— Не, братачка, не. Купала тым і вялікі, што ён заўсёды быў у гушчынні народу. Ён не прагнуў высокіх п'едэсталаў. Ён хацеў быць роўным з тымі, дзеля каго жыла яго песня... Ён і павінен застацца такім — кожны чалавек і праз многа вякоў павінен мець магчымасць падысці да яго і, як роўны з роўным, з ім пагаварыць...

То было ў чэрвені. А ў лістападзе на плошчу Якуба Коласа прыйшло мноства мінчан. Адкрыўся створаны Азгурам помнік — і ўсе ўбачылі Якуба Коласа ў жывой позе задумнага лерніка, летапісца, мысліцеля, песняра. Побач застылі ў бронзе незабыўныя коласаўскія героі. На ўсёй вялізнай плошчы вакол іх — маладыя дубы і бярозкі, хоць і скінулі лісце пад асенняй сцюжай, ды як быццам гаварылі сэрцам мінчан: мінецца зіма, і мы зазелянеем, а потым вырасцем, станем ціхай дубровай, і яшчэ цяплейшыя будуць вашы сустрэчы з любімым песняром... І мне ўявіўся той будучы малюнак, і я зразумеў, што бачылася Азгуру, калі ён тварыў і гэты помнік, і навакольную плошчу: ён бачыў Коласа на беразе Нёмана ці на свіслацкім грудку ля Балачанкі — як прыйшоў да іх песняр і спыніўся падумаць, — падумаць над шляхамі жыцця на ўлопні такой дарагой яму прыроды, у акружэнні дарагіх яму людзей.

Скончылася ўрачыстасць, і мы паціху пайшлі з Азгурам вакол люднай коласаўскай плошчы.

Маўчалі.

Азгур быў занадта стомлены для таго, каб цяпер пра нешта з ім пагаварыць.

— А ведаеш, братачка... — раптам пачаў ён узрушана. — Ведаеш...

Я здагадаўся: пасля столькіх дзён напружанага хвалявання яму хацелася перанесціся размоваю да мілых тых вобразаў, што заўсёды прыпосаць у сэрца шчаслівы снакой.

— Ведаю, — адказаў я, смеючыся. — Сом?

Азгур таксама рассмяяўся.

— Сом? А што ты думаш? А можа, будзе і сом...

У гэтага вялікага чалавека ёсць маленькая слабасць: ён нярэдка любіць прыпісаць сабе надзвычайныя рыбацкія ўдачы.

Вось так было і гэтым летам. Сустрэкаемся адзін раз на вуліцы. Здалёк крычыць:

— А ведаеш, братачка? Уяві сабе, я злавіў сома. На блешню. У тых, братачка, мясцінах.

— І шанцуе ж вам, Заір Ісакавіч. І вялікі?

— Тры кілаграмы.

Праз некалькі дзён чую:

— Кастусь, братачка, пачакай.

Рукаемся.

— А ведаеш, братачка. Уяві сабе, я ж злавіў сома. Восем кілаграмаў.

Яшчэ праз колькі часу сустракаемся на адных запросінах.

— А ведаеш, братачка, — наведамляе Азгур яшчэ з парога. — Уяві сабе. Я ж злавіў сома.

— Вялікі?

— Дванаццаць кілаграмаў!

— Дык што ж гэта робіцца, Заір Ісакавіч! Ловіце самоў, адзін за аднаго большых, а мяне забываеце. Гэта ж у вас ужо трэці сом!

— Трэці? Які трэці? — разгублена пытае Азгур. — Я ж злавіў, братачка, толькі аднаго сома...

І раптам ён усё прыгадвае, і мы весела смяёмся, інтрыгуючы і здзіўляючы астатніх гасцей. Але Азгуру ўсё ж крыху ніякавата перада мною, і ён нібыта перапрашае:

— А давай жа, братачка, як-небудзь збяромся. Даўнавата там не былі. Давай, а?

Ну безумоўна, безумоўна! Даўнавата не былі!

*

Як і ў кожнага вандроўніка-шукальніка, у сэрцы рыбака-аматара заўсёды жыве неўтаймоўная прага адкрыццяў, пошукаў новых, цікавых мясцін.

Вось таму і мяне з часам пацягнула з вярхоўяў Бярозы ўсё далей па яе цяжні — да новых і новых даляглядаў і сцяжынак, да новых пезнаёмых закуткаў на прывабных бярозаўскіх берагах.

Пасля Паліка характар Бярозы значна мяняецца. Хоць яна па-рацейшаму на працягу многіх кіламетраў усё яшчэ

плыніць свае воды па забалочаных або мокрых нізінах, аднак тут ужо няма тых амаль першабытных пестраў, якія вартуюць Бярозу вышэй Паліка. Левы бераг па яе цячэнні пакрысе робіцца вышэйшы, часам з'яўляюцца нават узгорыстыя стромы, дзе адна за адною выбягаюць да Бярозы то меншыя, то большыя вёскі. А потым і сам горад Барысаў.

Правы, ніжэйшы бераг таксама абжыты: па ім, мусіць, па волі чалавека мала засталася прытоеных глухіх куткоў, лугі наўсцяж шырокія, адкрытыя, прасторныя. Толькі з вясны бывае ціха на гэтых лугах — да часу, калі распачынаецца пара касьбы. Потым жа, пакуль не ўстаюць на іх, закрываючы сабой далягляды, густыя, частыя рады высокіх стагоў, лугі жывуць увесь час рупатлівым, гаманкім жыццём.

На гэтым працягу Бярозы то да яе, то ўсцяж яе берагоў бягуць дзесяткі ўсялякіх дарог і сярод іх шаша Барысаў — Бягомль, якая перасякае раку. Людныя і машынныя сёння гэтыя дарогі. Тэхніка калгасная, тэхніка транзітная, лімузіны, матацыклы прыватныя. Зааўтамабілела наша старонка. Лёгка і проста сёння рыбаку-вандроўніку трапіць у любы патрэбны раён. Душа радуецца! Але...

Але, прабачай мне, Бяроза, нешта не захацелася доўга хадзіць па берагах, якія не-не дый скалыхнуцца ад імклівага і грукатнага руху машын. А з гэтым — і яшчэ адно насланне: траскотныя маторкі. Здзіўляюся я часам: што за маторачныя людзі жывуць у Барысаве і ў блізкіх да яго вёсках. Напэўна, калі не ў кожнага, дык у любога другога — маторка. І снуюць, снуюць усё туды-сюды і ляцяць стрымгалоў як апантаныя, куды і чаго — невядома. Барануюць, барануюць раку, не даюць спакою нічому ў ёй жывому.

Не. Прайшоў я раз-другі ў напрамку ад Паліка да Барысаве і, як кажуць, зматаў свае вуды... Ішоў і думаў накішталт якога-небудзь акына: вось і адкажы сабе, дзе яно, шчасце, — і машын многа на дарогах — шчасце, і цішыня на затоненых рачных поймах — шчасце, і быць адзін на адзін з чарацінай і сіняй хваляй — шчасце, і ўсюды, заўсёды бачыць людзей — шчасце...

З такім не то роздумам, не то спевам спыніўся я ля вёскі Весеялова. Тут якраз пералятае цераз Бярозу папоў збудаваны пасля вайны высокі мост. І на ім у той дзень пасцілалі для пешаходаў новыя, са смалістых шалёвак тратуары. Мост гэты падчас вайны ўзрывалі, палілі партызаны,

каб не пусціць варожыя падмацаванні для паступу на раёны партызанскіх брыгад. Узрывалі, палілі — балела душа... А затое сёння — як весела перагукваюцца сякеры ў руках майстроў, былых партызан. Ідзіце, людзі, па шырокім мосце, ступайце смела, дыхайце паветрам волі!

Парукаліся, пакурылі, пагаварылі. І падумалася з дакорам самому сабе: не, недарэмна праішоў я і па гэтых берагах! Бо хіба ж не шчасце — пабачыцца, пагутарыць з героямі, паціснуць іх рукі моцныя, — рукі, якім і агонь справядлівы, і зброя мсціўцаў былі падуладныя і якія, хоць і агрубелі ў баях вайны, не развучыліся штодня ствараць і малую, і вялікую красу на сваёй зямлі.

Ніжэй Весялова, калі ісці па левым беразе Бярозы, прымасцілася над яе поймаю вёска Студзёнка. Спачатку, калі ішоў тут, залюбаваўся шырокім прасцягам лугоў — якія яны маляўнічыя, прывольныя, як велічна выглядае за імі цёмнае крыло лесу на даляглядзе! Але нешта ўсё кружылася ў памяці: дзе ж раней яшчэ чуў гэтую назву — Студзёнка? Дзе?

Вось бывае навала! — прычапілася пытанне, як быццам з ім вырашаецца лёс усяго жыцця: дзе, дзе, дзе?

Спыніўся ля ціхага вотматца, закінуў вуду, а ў галаве — Студзёнка, Студзёнка, Студзёнка.

Нешта кранула паплавок, павяло ўсцяж берага, пакінула. Зноў кранула. Зноў кінула. Быццам і там, у глыбіні, ці якая-небудзь ляскуха, ці падуста таксама вырашаюць для сябе неадчэпнае нейкае пытанне.

Так глядзеў, глядзеў я на паплавок і — раптам — гоп! — успомніў, зматаў вуду, скіраваўся на луг да пастуха.

— Дзядзечка, гэта не тая Студзёнка, дзе Напалеона білі?

— Тая, тая! — узрадаваўся дзядзька. — Вунь, глядзі, дзе лес прыбягае да вады. Там француз і гінуў, там яго і пабілі. Там і шапка Напалеонава педзе ляжыць у Бярозе. Згубіў, нябога, калі ўцякаў.

— А знайшлі шапку?

— Не знайшлі. Цяжкая, кажуць, ад крыві ды ад поту была шапка, як скінулася ў вір, то, мусіць, яе адразу пяском і замыла...

Ну, шапкі Напалеонавай я шукаць не стаў. А знайшоў помнік рускай славе на ўскраі вёскі. Пакланіўся нізка яго простаі задумнасці, яго простаі велічы. Падзівіўся: як усё на гэтай зямлі сугучнае адно аднаму — і рака, і лес, і луг,

і гэты помнік, і людзі, што жывуць, якія яны ўсе простыя, петаропкія, пякідкія, спакойныя. А сілы, а пязрушнасці ў гэтай простаі спакойнасці — на любое выпрабаванне, на любы век хопіць!

Наогул, сярод усіх нашых беларускіх рэк — Бяроза рака асаблівая. Ні на адной нашай рацэ не адбывалася столькі жорсткіх баёў супраць чужынцаў-заваёўнікаў, як на Бярозе. Шведы, французы, пілсудчыкі, фашысты. Якой толькі навалачы не лезла на наш край, імкнучыся і яго запаланіць, і праз яго абшары прарвацца да панавання над усёй Расіяй. І заўсёды на шляху захопнікаў, як суровая ваяўніца, уставала рака Бяроза. Гінула ўсё жывое на яе берагах, але і ворагі знаходзілі тут сабе магілу. А Бяроза зноў ажывала, адраджалася пад родным сонцам і зноў сваёй прыгажосцю чаравала ўлюбёныя ў яе сэрцы. Як вось і сёння — цячэ спакойная, лагодная, прывольная. І, нібы знакі неадольнай яе адвечнасці, адбіваюцца ў яе водах помнікі народнага гераізму і мужнасці амаль на кожным кроку — і ў любой вёсцы і горадзе, і на любым дарожным скрыжаванні. Чырвоныя слупкі над брацкімі магіламі, абеліскі, пачарпелыя ў дыме вайны, абвешаныя вятрамі часу рэліквіі баявых паходаў на пастаментах... Спыніся, ваідроўнік, на кожнай такой мясціне, бо гэта ж, таксама як і высокія дубы пад ціхай заваддзю, як і зыркае вока плоткі ля чараціны, як і твая бяссонная ноч пад зорамі Млечнага Шляху, — усё гэта — Бяроза, Бяроза...

*

Няхай, аднак, не падумаюць рыбакі-аматары, што на ўчастку Палік — Барысаў зусім ужо і няма прыдатных для нашага рыбацкага занятку мясцінак. Яны ёсць. Вядома ж, нават і ў шумным, задымленым горадзе ў самай забруджанай рачулцы часам гарадскія рыбакі-бедакі наўздзіў усім вывуджваюць сапраўдную рыбіну... А тут жа ўсё-такі Бяроза! Хоць і шумна тут, хоць і тлумна, а вялікая рака застаецца ракою вялікай, пакуль цэлыя яе глыбіні — жыве ў іх і рыба.

Так што, патрапіўшы ў гэтыя мясціны, не губляйцеся, пачуўшы, як гудуць над Бярозай масты і дарогі, як скалапаюцца вакол вас берагі і беражочкі, — ідзіце, шукайце з чарнільнай глыбінёю тарфяністы бук, атуленую чаратамі старыцу — і чакайце сваёй удачы...

Што ж да мяне — дык я падышоў аднойчы ў Барысаве да прыстані і, набачыўшы, як вясёлы дзяцюк адвязвае ад прычала малелькі буксірок, нечакана для самога сябе спытаў, куды буксірок педзе.

— А вам навошта? — запытаўся ў мяне юнак.— Так сабе ці на справе?

Я паказаў свой чахол з вудамі.

— Рыбу ловіце? А-а... Гэй, Іван,— паклікаў юнак матарыста.— Возьмем дзядзьку?

Іван падумаў.

— Толькі ўлічыце,— сказаў Іван нарэшце,— ідзём аж-но за Беразіно. Падзе раней спыняцца не будзем.

Улічыце! Яшчэ папярэджвае! Не ведаў ён, колькі ўжо часу я марыў патрапіць за тое Беразіно. А каб вось так, па рацэ,— дык гэта ж і зусім нібы сон цудоўны!

Буксірок раўнуў, як ракета, узбурліў, уздымаючы каламуць, неглыбокую ваду каля берага і выскачыў на сярэдзіну ракі.

Паехалі.

— Сядайце от сюды,— сказаў юнак, з якім я так шчасліва ўздумаў загаварыць на прыстані, і паказаў на выслізганую нагамі прыступку перад рулявой кабінай.— Тут чысцей. А то бачыце, што ў нас робіцца...

Палуба на буксірку выглядала сапраўды не надта каб самавіта — уся была зацярушаная пяском, жвірам, дробнымі асколкамі крамянёў.

— Возім гравій на будоўлі. От цяпер привезлі сюды... А чаму не вымелі палубу? Дык жа зноў будзе тое ж самае. Зноў пясок, зноў гравій. Падчэнім новую барку — і на Бабруйск. А чаму ідзём паражніём? Дык жа ў Барысаве барку разгрузіць не паспелі...— Так сам у сябе пытаўся юнак і сам сабе, смеючыся вачамі, адказваў.— Ох-ха-ха! Шу і марудныя ж бываюць людзі! Пакуль разварушацца... Смяхоцце!

Я сеў на прыступку, дзе паказаў юнак, і стаў углядацца ў наваколле.

Юнак пайшоў, ды вярнуўся.

— Калі захочаце вылезці раней, то скажыце. Гукніце — Юзік-Гузик! Я надбягу. Не зважайце, што Іван там гаварыў. Ён спыніцца, ён добры.

Юзік-Гузик зноў пайшоў, але нешта зноў усномніў.

— А чаму завуся Юзік-Гузик? Дык жа прозвішча ў мяне такое: Гузик. А імя — Юзік. От і клічуць: Юзік-Гузик.

Каго толькі па імені, а мяне дык з прозвішчам. А чым дрэнна? Апічым... Яшчэ і лепей — адразу ўсё... Дык гукайце, калі што...

І цяпер ужо ён па-сапраўднаму рушыў у канец буксірка, заняўся там нейкай работай.

Пайшоў мілы Юзік-Гузик, а буксірок бег усё хутчэй і хутчэй; ад'ехалі, можа, якога паўдзсятка кіламетраў ад Барысава, скончыліся малюнкi гарадской «абжытасці» ў выглядзе бязладна пагрувашчанага бярэвення па берагах ракі, нейкіх загародак з калючага дроту, струхлелых чаўноў, і пайшлі мясціны невыказна чароўнай прыроднай чысціні.

Прыгожая Бяроза ў сваім верхнім цячэнні, вышэй Паліка, але тут, — тут нават дык захапіла, калі адкрыліся шырокія, разложыстыя поймы з высокімі вартавымі барамі над імі, з сінім небам, з вясёлым сонцам, з хмызняковымі абрывістымі берагамі, з прасторам, з прыволлем, з водарам лугоў.

Калі ў сваім вярхоўі Бяроза выглядае ракою больш імшарна-балотнай, крыху, праўда, выбягаючы на ўзгорак ад Паліка да Барысава, дык тут яна ўжо — рака сапраўднага ўзвышша. Ну якраз як мой Сож — і правы бераг часта такі ж стромы, з сыпкімі кручамі і прамяністымі сасновымі хмызнякамі на іх; і мелавыя перакаты пачалі трапляцца; і левы бераг — з пясчанымі пляжнымі косамі, чабаровымі грывамі, з гонкай лазою, з ажыніікам да самай вады.

Часам на правым беразе, то над ракою, то воддалі ад яе, узнікалі асобныя хаты (пасты бакеншчыкаў) ці вялікія вёскі. І дарога (было відно, як ідуць машыны) нярэдка таксама набліжалася амаль да самай Бярозы. Але што цікава: Бяроза не выглядала тут зашумленай і затлумленай — наадварот, узнікала ўражанне, што яе прыгажосць яшчэ больш пахарашэла, нават палагоднела, здаецца, больш стала ў яе волі: куды ні глянеш — прасцяг, і прасцяг, і прасцяг. Ды і чым далей, тым усё паўнаводнейшая была Бяроза — захапляла шырыня яе плёсаў, бяздонная сінь глыбіні. Можна было б падзівіцца, як хутка рака набірае сілу. Але ў гэтым, між іншым, не было нічога дзіўнага: колькі таго часу, як мы адчалілі ад Барысава, а ўжо аж тры досыць поўныя рэчкі ўліліся на нашых вачах у Бярозу — Сха, Пліса, Бобр. А маленькія раўчкі? А крынічкі? Крынічак тут было поўна, як і на маім Сажы. Нават з буксірка ўсе да аднае яны заўважаліся — дзе толькі засвеціцца нібыта ўспацелы глініста-мелавы беражок, дык так і ве-

дай: там, не сціхаючы, пульсуюць на паверхні сцюдзёныя струменістыя жылкі.

Захапленню майму не было канца, і ўжо не адзін раз хацелася паклікаць Юзіка-Гузика, каб высадзіцца на бераг. Ды ўсё стрымліваўся: не, трэба пачакаць, а можа ж, далей будзе яшчэ прыгажэй. Неўтаймоўная душа вандроўніка — як стала прывыкае яна да хараства! — усё ёй мала, усё ёй мала, столькі красы навокал, а яна прагне печага новага, печага большага.

Нарэшце з правага боку паказалася і яшчэ адна рэчка, што, вырваўшыся з густых хмызнякоў, кацілася ў рэчышча Бярозы. Спачатку яна ўбачылася то меншымі, то большымі сонечнымі зайчыкамі, якія выбліснулі між трыснягамі. А потым — перад самым носам буксірка — раптам засвяцілася, як шырокае чароўнае люстэрка, утвараючы разам з Бярозай глыбінную завадзь пястрымнага сонечнага святла. І было ў ёй такое ўсё яснае і светлае, такое ўсё дрыготка-таямнічае, і столькі было тут прывабнага для сэрца рыбака, што я не мог нарэшце стрымацца. «Юзік!» — гукнуў.

Юзік як быццам стаяў побач, назіраючы за мной.

— Юзік-Гузик! — адказаў ён. — А чаму я вас адразу пачуў? Дык жа я ведаў, што вы мяне тут паклічаце. А чаму якраз тут? Дык жа я сам люблю такое. — Што ён меў на ўвазе пад гэтым «такое» — Юзік-Гузик не растлумачыў, гаварыў далей: — А толькі раю я вам праехаць яшчэ трошкі. От пакажу вам бераг, дык гэта бераг. Душа запяе! А чаму не раю тут спыніцца? Дык жа гэта Уша. А ці ж вы не чулі ніколі пра гэтае месца?

Пра Ушу я чуў, а пра гэтае месца — не. Я запытальна зірнуў на Юзіка.

— Баюць людзі... А чаму баюць? Дык жа гэтага я не ведаю. А чаму не ведаю? Дык жа адкуль мне ўсё ведаць... Баюць людзі... А вы чыталі Купалаву «Бандароўну»? — Гэта, між іншым, было першае Юзікава пытанне не да самога сябе, а да мяне. Але, не чакаючы, пакуль я што-небудзь скажу, ён ізноў адказаў сабе сам: — Чыталі! Ну вядома ж, чыталі. Не можа быць, каб не чыталі!.. — І Юзік усхвалявана, перамагаючы шум матора і плёскат хваляў, прадэкламаваў:

Тут як стрэліў пап Патоцкі
У лева яе вуха, —
Стала наша Бандароўна
І нема, і глуха.

Палілася кроў чырвона,
Сэрца абамлела,
Павалілася на зямельку,
Як бярозка белая.

Як панеслі Бандароўну
На вечна хаванне,—
Заігралі ўсе музыкі
Сумнае ігранне.

Як спушчалі Бандароўну
На той свет вялікі,
То яшчэ сумней заігралі
Па-над ёй музыкі.

Юзік-Гузик аж наструніўся, аж пабялеў — відаць было, ён вельмі шчыра перажываў колішнюю трагедыю Бандароўны. Я не заўважаў яму, што ён дэкламуе асобныя радкі не так, як яны напісаны ў Купалы, — што з таго, што не так, калі жаль па дзяўчыне так хвалюе юнакова сэрца. Маўчаў я і далей, пасля таго як Юзік скончыў чытаць верш. Чакаў, каб ён абясціўся сам, бо адчуваў, што ён жа не сказаў яшчэ ўсяго, што ведае.

І праўда, пасля кароткай паўзы Юзік-Гузик, зноў задаючы сам сабе пытанні, загаварыў:

— Дык вось, баюць людзі... А хто скажа, што яно не так?.. Ніхто не скажа. Ды і тое — калі ж баюць людзі, дык чаму ж не верыць? Баюць людзі, што вось над Ушою гэтаі і была магілка Бандароўны. Была магілка, а дзе япа? А пяма цяпер магілкі. А чаму пяма? Дык жа ведаеце — вайна была якая. Прыйшлі, кажуць, сюды фашысты, а з імі быў і ўнук ці нават праўнук пана таго Патоцкага. І што яму, кату, захацелася, га? Захацелася, як і родзічу яго струхлеламу, узяць сілком красу дзявочую. От падлюга, от падлюга! Га? Хіба ж не так? Ды толькі не тыя часы, не! Не далася дзяўчына. Кінулася ў лес партызанскі. А там жа хлопцы хвацкія былі, ого! А як жа іначай? Наляцелі хлопцы на ворагаў, і каюк таму ўнуку Патоцкаму...

Ну, а што далей? — запытаўся ў сябе Юзік. — А далей — ці паверыце, што надумалі прыблуды? Раскапалі магілку Бандароўны і закапалі ў ёй сваіх вылюдкаў, забітых з Патоцкім разам. Во што прыдумалі! Ох і гаравалі людзі, плакалі па Бандароўне. Як па жывой плакалі. А як жа іначай?.. А як жа іначай?.. Не магло быць іначай! І запалалі аднойчы ўночы крыжы бярозавыя белыя, што фашысты на зямлі той снакутаванай наставілі. І зраўнялі рукі людскія зямельку тую гаротную, ачысцілі ад духу наганата, заса-

дзілі лесам маладзенькім... Бачылі — там зараз крыло са-
сновае ўзвышаецца? То гэта ж над зямелькаю тою... Доб-
рае там месца, ды толькі нешта сэрца сціскаецца... Жуд-
кавата неяк... Я не застаўся б там напач...

На гэтай журботнай поце Юзік скончыў сваё апавядан-
не. Сціх. Сядзеў моўчкі, сумны. Я таксама не мог загава-
рыць, уражаны Юзікавым паданнем. Які, падумалася, дзі-
восны лёс у гешіяльных твораў песняроў! Дзе той Канеў,
дзе тое Берастэчка, дзе была тая Бандароўна?... А людзі,
зачараваныя песняй Купалы, узялі яе кожны ў сваё сэрца,
і кожнае новае пакаленне дае ёй новую бытнасць, сваё по-
вае душэўнае асвятленне. Вось так і Юзік, і людзі, ад каго
ён чуў сумны сказ пра Бандароўну.

Ніхто не ведае, дзе пачаўся гэты сказ, ці было ўсё так
ці інакш, але галоўнае — жыве і ніколі не згасне полымя і
песні Купалавай, і веры чалавека ў сваю непадкунную,
неадольную волю...

Параходзік, як паслухмяны цягавіты конік, мерна ту-
пацеў і тупацеў між маляўнічымі рачнымі берагамі. Адбя-
галі ад яго паварот за паваротам, а мне ўсё бачылася пра-
мяністая завадзь пры сустрэчы Ушы з Бярозай, сасновая
сіняя грыва і высокае пеба пад імі... Між іншым, якая слаў-
ная звычка адвеку жыве ў нашым краі! — самае прыгожае
месца аддаваць самому прыгожаму ўспаміну. Згадалася так
званая Асілкава крыніца на маім Сажы... Даўно-даўно бы-
ло — жыў калісьці смелы асілак на той нашай зямлі. Ні-
кога з бедных ды гаротных не даваў скрыўдзіць перад па-
памі. Як бацька родны ўсім паднявольным быў. І зненаві-
дзелі яго паны, сабралі сваю сілу, усіх цівуноў, ды
прыганятых, ды падпанкаў лютых, падцікавалі аднойчы
асілка, калі ён, змораны за дзень, карчуючы ляда, заснуў
на Сажовым беразе. Напалі на соннага, абкружылі, навалі-
ліся страшнай навалай на аднаго-адзінокага. А была ў та-
го асілка таямніца: як было яму цяжка, тады тры разы
гукаў ён сваю маці. І, дзе б ні быў далёка, яна яго чула і
пасылала яму сваё бласлаўленне, і заўсёды з тым бласла-
веннем прыходзіла да асілка перамога. Вось і тут — крык-
нуў асілак раз: «Маці мая, мамачка!» Ды не прыйшло ад-
маці адказу. Крыкнуў другі — і зноў не пачула яго маці.
І трэці раз крыкнуў — і трэці не пачула. А то ж ворагі,
панскія паслугачы, перш чым напасці на асілка, аглушылі,
кінулі ў склен глыбокі яго маці.

Мужна біўся асілак з панскім паслапнём. Хоць і нава-
ліліся знянацку, але доўга не паддаваўся асілак. Ды ўсё ж

адолелі яго ворагі. Знявечанага, пасечанага шаблямi ды секачамi, кiнулі ў навальнічны роў. А тады і маці са склепа выпусцілі — ідзі палюбуйся на свайго асілка.

Прыбегла маці, убачыла, што зрабілі каты з яе любым сынам, ад гора і росначы ўдарылася галавою аб зямлю, абліла сынава цела чыстымі, гарачымі слязамі. І стала дзіва: там, дзе ляжаў забіты асілак, — узняўся дуб малады, там, дзе ліліся матчыны слёзы, — забіла крынічка з-пад дуба, а сама маці — зязюляй стала.

Пацякла вада з крыніцы на ровe да Сажа, і ажыў роў безжыццёвы: зазелянелі яго схілы, а наабапал паўсталі бярозкі белыя, светлыя — такія светлыя, што, пайначай, як кажуць людзі, то думы маці аб шчасці сынім і мары асілка аб волі чалавечай.

І назвалі людзі тую крыніцу Асілкавай крынічкай. І пратарылі да яе і ля яе ў свет дарогу. І не было чалавека, хто б не папіў вады з тае крыніцы. І кожны раз — хто ні схіліцца над крыніцай, чуе: кукуе над тым дубам, над тымі бярозамі светлымі галасістая, звонкая зязюля. Кожнаму добраму чалавеку кукуе зязюля сто год жыцця, не меней; сто год жыцця, не меней — кожнаму шчыраму чалавеку...

У маленстве і я піў ваду з тае крыніцы... Калі быў па-стушком, калі памагаў бацьку і маці ў полі — як бы далёка ні былі ад тае крыніцы, усё роўна пасылалі туды з біклажкай па ваду... Жывая тая Асілкава крыніца і сёння, толькі рэдка, на жаль, даводзіцца там бываць, можа, таму і сіл усё менее... Сёння выліваецца крыніца з-пад каранёў высачэзнага магутнага дуба, такога ж векавечнага, як і выбітая, урэзаная ў сухадол дарога, над якой ён стаіць. Ніколі не маўчаць чыстыя, слёзныя крынічныя струмені. Пра нешта ўсё гавораць, бегучы па зялёнай мураве ці па жвіры да Сажа. Пра што гавораць тыя крынічныя струмені? Ніколі ніхто не мог сказаць пра гэта пэўна. А толькі ўсе даўно добра ведаюць, як лёгка, як радасна робіцца на сэрцы, калі схіліцца да тае крыніцы. Ці стома ў чалавека, ці скруха, ці нават след гора застаўся, а вып'е чалавек яе гаючай вады, пачуе голас зязюлі неспіханай — і засвеціцца душа чыстымі промнямі радасці, як свецяцца белыя, светлыя бярозы паўз крынічны яр.

— Ку-ку! Ку-ку! — абудзіла мой уснамiн сапраўдная, не з падання, а з надбярозаўскага дубовага гаёчка, з гучным голасам зязюля.

— Ку-ку, ку-ку! — быццам у зван біла, і зван той рэхам пералятаў цераз Бярозу.

— Чуеце? Вось дзіва! Зязюля! Яшчэ кукуе! І жыта ўжо, здаецца, адкрасавала, а яна яшчэ не панярхнулася каласком! — узбуджана загаварыў Юзік-Гузік. — Эх, зязюля, зязюля. І чаму так люблю, як яна кувае! А? Ды толькі хіба ж я адзін? Не, дзе там я адзін! Па-мойму, як закувае зязюля — дык гэта ж бы голас мары печай...

— Вы, далібог, паэт! — сказаў я Юзіку-Гузіку. — Вам, няйначай, трэба быць паэтам, Юзік!

— Паэтам? Як Купала? Ого, ці ж такую трэба мець павуку! Не. Я мараком хачу стаць. У мараходку пайду. Вось палётаю трохі па Бярозе — і ў мараходку. А? Што скажаце? Хіба ж гэта горш? Але гляньце, гляньце на той вунь бераг! — усклікнуў ён. — Любата якая, а?! Вось дзе раю вам спыніцца! Эх і бераг жа, бераг! Аж дух займае!

Юзік-Гузік падскочыў з прыступак, дзе быў прысеў каля мяне, і, здавалася, каб былі ў яго крылы, так і кінуўся б наперад, куды паказваў рукою. Я таксама падняўся. Зірнуў, і праўда: нездарма так заходзіцца Юзікава сэрца! Высокі, з сінімі шпілямі бор, а ўпрытык да яго — рослы дубовы гай узвышаецца справа, а ўнізе пад імі — праменіцца, свеціцца, аж забівае вочы пругкае срэбра Бярозы. Злева ад ракі — луг, ды такія бліскотны, што і зразумець спачатку немагчыма — што ж гэта? А то ж азярынкі паміж грудкамі: грудок — азярынка, грудок — азярынка, і так пезлічна — як вочы зіхотныя; адбіваецца ў іх сонца, адбіваецца неба, адбіваюцца белыя аблачынкі — куды ім падзець столькі яспасці, столькі весялосці?

— Дзякуй табе, дзякуй, дружа Юзік, — сказаў я добраму свайму зычліўцу. — Папрасі, братка, Івана, каб ён спыніў на хвіліну машыну. Тут застануся...

— Заставайцеся, заставайцеся!.. — Мусіць, дужа любіў Юзік гэтую мясціну, бо ўзрушанасць яго не праходзіла. — Хіба ж убачыце дзе-небудзь прыгажэйшае, а? Іван, Іван, прытыкайся, прытыкайся! — Юзік замахавуў рукою да Івана, і той зараз жа павярнуў руль, быццам і не панярэджваў, што спыніцца толькі пасля Беразіно.

Параходзік паслухмяна прыцёрся да абрывістага берага. Юзік-Гузік спіхнуў з борта ў зялёны дзірван з пезабудкамі канец пачарнелай дошкі — можна сыходзіць. Я з удзячнасцю паціснуў рукі сваім вынадковым, але такім шчырым, такім добрым сябрам.

— Бывайце. Шчасліва вам! — праводзіў мяне Юзік-Гузік. — А дарога да Беразіно ведаеце дзе? Пойдзеце напрасткі цераз бераг — і дарога. На любой машыне дакоціце ку-

ды трэба,— гаварыў Юзік, пакуль я сыходзіў.— І нас не забывайце! Не забудзеце, а, дзядзька?

— Не забуду! Не забуду! — крыкнуў я ўслед працавітаму параходзіку.— Хіба ж можна забыць, а? Хіба ж можна забыць? Не! Не! Такое не забываецца, а? Не забываецца, не забываецца!

*

Пакуль я ўскінуў на плечы свой рукзак ды ішоў, выглядаючы, дзе б лепей прымасціцца тут з вудамі, параходзік паспеў схвацца за густымі купамі зеляніны бліжэйшага павароту. Вада супакоілася, і рака ў яркіх, але прыціхлых промнях сонца, якое пайшло ўжо на захад, чыталася, як добра знаёмая, не раз прачытаная кніга. Спрактыкаванаму воку адразу бачылася, якімі хвалюючымі нечаканасцямі можа кожную хвіліну парадаваць рыбака гэтая бярозаўская мясціна. Пругкая, павольная плынь рачнога стрыжня ад падрэзанага супрацьлеглага берага скіроўвалася пад самы жвір пясчанай баравой стромы, дзе я знаходзіўся. Адсюль імкліва заварочвала пад чорны цяністы бераг дубовага гаю, падмывала, гайдаючыся, аголеныя карані, а тады выпроствалася, імкнула пасярэдзіне, разліваючы справа і злева ад сябе глыбакаводныя шырокія плёсы. Та-а-к, тут, дзе ні спынішся, чакай усякага — і лешч можа падысці такі, што ахнеш, і язь, і галавень, і нават судак асцярожны. Толькі не губляй дарэмна часу, падкінь пару жменяў распаранай пшаніцы ці гароху, не паляпуйся — накапайся пад тым вунь пясчаным, навіслым над вадою дзёрнам, здабудзь танклявых верацёнак хаця б з паўдзсятка і чакай запаветнай хвіліны на мяжы дня і ночы — на самым-самым захадзе сонца...

Аднак сёння вуды мае засталіся, як былі, у чахле.

Душа поўнілася начуццём шчасця ад спаткання з цікавымі людзьмі, ад пачутага і пабачанага, і, магчыма, таму зусім не вабіла распачынаць рыбацкую гульню хай сабе з нават самай хітраю рыбай.

Не шукаючы сцяжыпкі, проста па сыпучым, з дробнымі крамянямі пяску я ўзадраўся на край стромкай падрэчнай кручы. І апынуўся над шатамі высознага меднастволага бору, у які, як чароўная малахітавая аздоба, укліняўся такі ж рослы і такі ж прасторны дубовы гай. Ціхі адвячорак насяя цёнлага сонечнага дня нанаўняў лес водарам

хвойнай смалы, пахам суніц, чабору, разамлелага за дзень лісця, зачаўраных і аджыўшых пасля слякоты кветак і траў. Пачыналася якраз і тая паверка птушыных галасоў, якой так зачароўвае лес у сцішаныя перадвячэрнія хвіліны.

Як быццам зляцеўшыся на нейкі найадказны экзамен альбо свята песні, лясныя спевакі імкнуліся прадэманстраваць самыя найлепшыя свае здольнасці. У кожным спеве, што распачыпаўся то ў адным, то ў другім кутку лесу, столькі гучала запалу, натхнення, непадробнай замілаванасці і самазабыцця і разам з тым чулася такая сціпласць таварыскасці — каб не заглушаць сваім голасам суседа, — што нават зайздрасць брала...

Асабліва вылучаліся сярод усіх спевакоў дразды, а між іх — дрозд пеўчы і дрозд-белабровік. Мяне наогул заўсёды незвычайна хвалююць іх песні, а сёння дык яны так усцешылі, аж слёзы на вочы набягалі... Пачынаў пераклічку, як заўсёды, пеўчы дрозд. Ён быццам пытаўся: «Дзе вы, дзе вы, ці вы тут, браты мае, ці вы тут? Адгукніцеся, адгукніцеся!» Спяе поўную трэль і прыслухаецца, спяе і прыслухаецца... І вось — адказ: з глыбіні лесу чуецца звонкі голас чорнага дразда. Голас урачысты, узнёслы. «Я тут, я тут, хіба ж мог я пакіпуць наш кут дзівосны, без вас застацца?» — здаецца, так адказваў ён брату. Але разам з тым у яго спеве гучала і нейкая журботнасць, нейкае пібычагось шкадаванне, якое я аніяк не мог перадаць чалавечымі словамі. Журботнасць, сум, нават свае ўласныя, у чалавека наогул цяжка выказваюцца. А гэта ж — зразумець сум птушкі. Ды яшчэ ў такім лесе дзівосным, дзе ўсё настройвае на самае высокае пачуццё. Як тут зразумець, хоць сум той і чуецца зусім выразна, ажно шчыміць ад яго душа... Але тое, што невымоўнае чалавеку, мусіць, добра ясна было дразду-белабровіку. Бо калі ўслед за чорным драздом ён пачаў сваю песню, я з першых жа яе павістаў пачуў самую шчырую братнюю спагаду. Прыкладна так: «Я разумею, я разумею, брат мой, табе не можа быць не сумна. Так, так. Але ж мы тут, з табой, заўсёды з табой, і паглядзі, як хораша навокал, паглядзі!..» Голас дразда-белабровіка наступова ўзвышаўся, мусіць, ён перадаваў брату сваю асалоду ад шчасця жыць у такім лесе, а потым і наогул белабровік зайшоўся спевам найвышэйшага радаснага экстазу. Яго падтрымаў пеўчы дрозд, які распачаў новую трэль, і чорны дрозд уважліва іх слухаў... І ўсё ж, калі ён зноў падаў голас, то нельга было заўважыць якіх-

побудзь змен у яго настроі — толькі, можа, да суму дадалося трохі летуценнасці, магчыма, ён задумаўся над тым, што сказалі яму браты...

У песенную размову драздоў, спачатку як бы нясмела, ды чым далей, тым усё больш настойліва, уключаліся іншыя лясныя насельнікі. Выразна чуліся галасы заранкі, пеначкі, валасянкі, ляснога канька. Яны і ўсёй душою ўслухоўваліся ў размову сваіх больш гучных суседзяў — драздоў, шчыра выказвалі ім то сваю падтрымку, то сваю пязгону, і адначасова як быццам памяркоўна раіліся паміж сабой. І так лёгка і зразумела даходзіла іх шчырасць да маёй душы. «Вій-вій» — ускліквала пеначка, і гэта перакладалася мне як «вой-вой» — як спалоханае яе здзіўленне; «тэйп-тэйп» — гаварыла яна далей, і мне чулася «так-так» — як яе задаволенае сяброўскае ўхваленне. Валасянка выказвала свае пачуцці больш стрымана, задумана, здавалася, яна глядзіць на ўсё, што адбываецца, пібыта збоку. Але і ў яе «пінь-пінь-пінь» чулася ўпэўненая з печым згода, а ў заканчэнні спеву, калі яна залівалася пястрыманай, радаснай трэллю — поўная ўдеха тым, што яе пачулі і прыслухаліся да яе пачуццяў. Што ж да ляснога канька — дык таго наогул пельга было не зразумець: калі ён, пачынаючы свой спеў, высока ўзлятаў з дрэва і працягваў яго, павісаючы ў паветры, — то тут без тлумачэнняў было ясна, што ён вельмі гарача печым узрушаны; і калі пасля таго канёк са спакойным заканчэннем трэлі апускаўся на суседняе дрэва — то было таксама ясна: ён усім сэрцам з усімі пагадзіўся і яму стала добра і весела.

Але калі б пават і пакрыўдзіліся на мяне лясныя птахі, я сказаў бы, што сярод усіх іхніх галасоў мяне найбольш уражваў самы ценькі, самы, можа, нягучны голас дробнай заранкі. Ды, мусіць жа, і самі лясныя сьпевакі адчувалі найвышэйшую да яе павагу. Бо калі яна пачынала сваю засяроджавую, задушэўную песню, яны ўсе хоць, можа, і не зусім змаўкалі, але ўважліва яе слухалі. Заранка ж таксама адчувала да сябе пільную ўвагу і з асалодай выводзіла доўгую, ціхую, заспакоеную трэль. У яе малінавачыстым, трапяткім голасе гучала адна толькі любасць — любасць з летуценнасцю, з замілаваннем, з падзякай за пчасце жыцця; інакшага не чулася ў безупынна пяшчотным спяванні заранкі — ну і як было ёю не заслухацца, як было не адказваць ёй сэрцам...

Мусіць, няма на свеце лепшай асалоды, чым тая, якую дорыць душы чалавека, вось так, як мне сёння, песенны

перадвячэрні лес. Захоплены галасамі песціханаі птушынай сімфоніі, я зусім забыўся, што знаходжуся на рацэ, што ў мяне ў руках вуды, што я з'явіўся сюды не як збіральнік птушых мелодый, а як просты рыбак. Прыхінуўся спіною да шырознага ствала сасны і слухаў, слухаў і не мог зварухнуцца, баючыся збіць з рытму хоць аднаго крылатага сьпевака.

З майго забыцця вывела мяне трывожнае, быццам водгаласе нейкага далёкага ўспаміну, вуханне балотнага бугая. «Ву-ух, ву-ух» — уварвалася ў зладжаную сімфонію лесу. «Ву-ух, ву-ух...» Бугай можа крычаць нават і зусім блізка, а здаецца, што вуханне даходзіць аднекуль здалёку, і робіцца так неспакойна, трывожна — з маленства такое ў мяне пачуццё ад крыку гэтай дзіўнай птушкі. Каго і пра што яна заўсёды наярэджвае, палюхае? Можна, спяшае пагадаць, што дзень капчаецца, што пасоўваецца ноч, — і хто гэтага яшчэ не заўважыў, пара яму апамятацца?

Вернуты такім чынам у сваю рэальнасць, я са здзіўленнем убачыў, што дзень і сапраўды скончыўся. Сонца, мусіць, яшчэ не зусім пакінула гэтую зямлю, бо ў вяршынях соснаў там-сям яшчэ ўскідваліся аднекуль залацістачырвоныя водбліскі яго промняў. Але на Бярозе і на лузе за ёю панавала ўжо суцэльная вячэрняя смуга. Над незлічонымі лугавымі азярынкамі, якія днём, бы зіхотшыя пацеркі, пераліваліся ўсімі колерамі вясёлкі, зараз курыліся папяловыя дымы туманкоў. Як быццам нейкае вялікае войска абрала сабе луг сцішаным на ноч прыстанкам і зараз паціху гатуе на ўсім прывальным лагеры сваю нахадную вячэру.

Туманкі былі так блізка адзін да аднаго, што асобныя з іх неўпрыкмет зліліся, захапілі кусты чаромхі, ракіты, лазнякі. І паступова сталі пагадваць дываны-самалёты, на якіх прыляцелі падзівіцца на нашу зямлю вандроўнікі з іншых арбіт. Адзін такі дыван-самалёт па пізіцы прыціснуўся ўпрытык да самай вады Бярозы.

Паспрабаваў вострым краем прабіцца далей, на імкліваю плынь, але раптам вокамгненна адхіліўся, згарнуўся, падаўся назад. Паплыў паўз самы бераг, паўз чараты. Як быццам забаяўся перабірацца па невядомай рачной велічы.

Бяроза, між іншым, і сапраўды выглядала ў гэтыя хвіліны яшчэ больш велічна, чым днём. Плынь яе паспакайцела, пруткая быстра, на самым стрыжні пасярэдзіне, як быццам некуды знікла, уся шырыня ракі выглядала адною су-

дэльнаю глыбіннаю лавай. Кацілася ўпэўнена, прывольна, адчуваючы сваю нястомную сілу. Над яе паверхняй часам узнікалі цёмныя рухомыя стаўбункі — камары таўклі мак; і пад гэтымі стаўбункамі то там, то сям раптоўна разыходзіліся шырокія кругі. То, як кажуць рыбакі, «плавілася» рыба. На тым, як узнікалі на вадзе кругі, беспамылкова можна было сказаць, каму яны належаць. Во паказаў сябе язь. Вунь гайдануў ваду галавень. А гэта ўсяго толькі плотка абвясцілася. А затое там вунь не абы-хто — сам лешч выйшаў, як быццам пацалаваў некага на рачной гладзі, цмокнуў гучна губамі. З цікавасцю пазіраў я за гульнію рыб і дзівіўся сам з сябе, што са мною стала: «Хай ужо заўтра, заўтра раненька адвяду душу», — суцяшаў сябе штохвіліны.

Пачалі патроху насоўвацца суцёмкі і на светлы бор. Пацягнула хвалямі вячэрняй прахалоды. Канцэрт лясных спевакоў разладзіўся — спачатку сціхлі дразды, за імі іншыя птахі. Толькі заранка не змаўкала, нястомна цвердзіла, што песенная пераклічка не можа быць скончана. «Не веру, не веру, — усё з той жа пяшчотай спявала яна, — не веру, не веру, што песня можа прыпыніцца. Песня на зямлі ніколі не мае канца!»

І праўда, заранка не засталася адзінокай. Ледзь сціхлі певуны лясныя, як падалі свае галасы спевакі ад ракі.

Спачатку здалася, што ў прыбярэжных за ракою кустах лазнякоў і чаромхі гулка абвясціўся салавей. Трэлі ліліся звонкія, адборныя, густыя. На такія здольны толькі сапраўдны сталы майстар, які не адну вясну радаваў сваім голасам закаханых. Але патроху сталі ўлоўлівацца ў гэтых трэлях нейкія несудаднасці, хібы, стала адчувацца, што то не салаўіны спеў, а нейкая падробка пад яго. Ну, так і ёсць. Вось у той нібыта салаўіны спеў уварвалася каленца са спева дразда-белабровіка, а вось пачулася ў ім трэль івалгі, а вось і дрыготкае спяванне заранкі прагучала. Усё ясна. Гэта так паказвае свае штукарствы дзівосная спявачка нашых лугоў балотная чарацянка. Ох і любіць жа яна падмануць слых спевам любой птушкі, ох і майстар жа яна на дзівосныя перайманні.

У маленстве, памятаю, мы на самыя розныя лады перакладалі мудрагелістыя спевы чарацянкі. Адзін з тых перакладаў мне ўспомніўся зараз, і, смеючыся сам сабе, я паўтарыў услед за чарацянкай:

— Цыган, цыган, цыган, ці ты шанку прадаў, прадаў?

Калі не прадаў, то на гняздо мне прынясі... Прынясі, цыган... Прынясі, цыган... Прынясі, прынясі, прынясі...

«Нясі... нясі... усім... усім...» — так, здаецца, заканчваўся спеў чарацянкі. «Усім-усім-усім» — адгукалася ў трыснягах і прыбярэжных пізінах.

Раптам на запытанне чарацянкі пачуўся гучшы, адрывісты, як бы неабвержны адказ:

— Прадаў! Прадаў!

І, памаўчаўшы трохі, зноў:

— Прадаў! Прадаў!

То ўключыўся ў вячэрнюю птушыную размову дзярках.

А за дзеркачом засквірчаў ляляк, і балотны бугай зноў аднекуль завухаў, і качкі з азярынак абясціліся — усё наваколле спяшалася падтрымаць веру заранкі, што песня не мае канца. І яшчэ — падкрэсліць, што кожная хвіля ў жыцці зямлі нашай па-свойму непаўторна дзівосная і прывабная.

Нельга было не адклікацца душою на чароўныя праывы ў бяскондай адухоўленасці прыроды. І падумалася: мусіць, вось у такія хвіліны і стварыў сваю першую, па-дзіцячы непасрэдную малітву чалавек. Адчуваў у душы невымоўны голас чагосьці нязведана высокага і паўна пазванага ім незразумелым словам: бог. Але я ўпэўнены, што, вымаўляючы імя — бог, людзі заўсёды мелі на ўвазе чалавека, самага дарагога на зямлі чалавека — маці. Чалавека, які даў жыццё і ўсім, і ўсяму на зямлі.

І я вось зараз — слухаў перадначную размову галасістых птахаў, удыхаў смольную настоенасць бору разам з прахалодным туманком, глядзеў у адбітак дрыготкага ў вячэрняй Бярозе неба і таксама пачаў тварыць сваю малітву.

— Матуля, матуля! — само сабою вырвалася з сэрца. — Пачуй мяне здалёку, і паклон табе, і вечная табе слава! Паклон табе за тое, што дала мне непаўторнае жыццё. Слава табе і вечная падзяка за ўсё, за ўсё, што ўбачыў у свеце падараванымі табой вачамі, і за ўсё, што яшчэ прыму ў душу сваю, пакуль жыву. Паклон і за гэты краж сасновы шурпаты, на якім вось зараз ляжыць мая галава. І за шыгалле бору, што стала маёй пасцеллю. І за шаты сосен шапатлівых і сіняе неба, якімі я ўкрыўся яшчэ на адну ноч. Паклон табе і за светлую зорку, што загарэлася вунь над Бярозай і зазірае мне ў самае сэрца, тваімі вачамі зазірае, тваімі вачамі падбадзёрвае, як вьступ добрага вандроўнага шчасця на зямлі.

Як я потым высветліў, бераг, на які мяне высадзілі Юзік-Гузік і сябрук яго Іван, знаходзіцца зусім побач з досыць вялікай вёскай Жукавец. Калі назаўтра, здаволіўшы сэрца ляснымі птушынымі мелодыямі і пошукамі рыбацкай удачы, я прайшоў трохі ўніз па беразе, то з ускраіны дубовага гаю адразу ўбачыліся хаты гэтай ціхай падбярэзаўскай вёскі.

Адсюль, ад вёскі Жукавец, да мястэчка Свіслач (там калісьці, спусціўшыся па рацэ Свіслачы, я ўпершыню сустрэўся як вандроўнік з Бярэзай) ладны кавалак адлегласці. Паміж Жукаўцом і мястэчкам Свіслач — калі сказаць мовай геаграфічных даведнікаў — паселеныя пункты Блевачы, Жорнаўка, Беразіно, Святліца, Чырвоны Бераг, Гута, Ікшыцы, Прыцерпа. Гэта — найбольш вядомыя, якія аніяк на шляху не абмінеш. Але ёсць і яшчэ вёскі і вёсачкі, што або адной-дзвюма хатамі выбягаюць з лясной засеці аж пад самую Бярэзу, або раптам, калі лес расступіцца, замаячаць пад сонцам на даляглядзе, нібы ветразі печаканых караблёў.

Вось гэты ўчастак Бярэзы і прываражыў маю душу на ўсе апошнія гады.

Нельга сказаць, што вандраванні мае пасля таго прыпыніліся. Не. Вандроўнік не можа і дня пражыць без пошукаў новых сцежак, мясцін, уражанняў, прыгод. Абсягі рыбацкіх жаданняў маіх не скараціліся. Бо колькі ж іх у нашай старопцы — і ручаінак, і рэчак, і рэк, і азёр. Колькі ў кожнай мясціне сваёй красы. І цягне душу хоць на хвіліначку да ўсёй красы далучыцца. Адно толькі трэба сказаць — дзе б ні апынуўся, пачынаеш параўноўваць убачанае з тым, што навек запомнілася і палюбілася, — з тым, напрыклад, што прыйшло ў душу на Сажы або што спаткаў на Бярэзе...

Бярэза на ўчастку Жукавец — Свіслач, хоць нямала пад ёй і дарог, і вёсак, і румы шумныя на берагах сустракаюцца, а ў Беразіно пералятае цераз яе заўсёды грукатлівая шаша з Мінска на Магілёў, — усё ж на гэтым участку яшчэ можа парадаваць сваёй незруйнаванай прыроднай прыгажосцю. Чым далей па цяжэнні, тым усё большую набірае яна сілу. Прычым краявід, які так усцешыў маё сэрца ў птушынай дуброве ля Жукаўца, — характэрны для ўсяго піжыга яе цяжэння. Прасторныя, светлыя бары на правым беразе Бярэзы чаргуюцца з дубовымі і бярозавымі

гаямі; левы бераг — лугавы, з мноствам азярышак і кучаравых птушыных зараснікаў — прымыкае на даляглядзе да сініх лясных масіваў, якія часам на высокіх грывах высылаюць на бераг сваіх разведчыкаў — разложыстыя дубы і ракіты. Дзе-нідзе дубы стаяць на беразе купкамі, па адным-два, а часам ад лесу да берага выстройваюцца роўнешкай шарэнгай, як быццам іх нехта спецыяльна расставіў тут па строгім ранжыры.

Сама рака на гэтым участку — паўнаплынная і глыбокая. Рэдка сустрапеш параўнальна мелкаводны перакат. Але ж рыбакам добра вядома, што цэлае лета, ажно да асенніх замаразкаў, усякая рыба любіць гуляць па такіх перакатах. Звычайна яны то з аднаго, то з другога боку нарастаюць самай разнастайнай воднай расліннасцю — там дрыготка шалясціць пад націскам плыні чарот, там доўгія пасмы прыдоннай зеляніны раз-пораз выскачаць на хвілю на паверхню, хвалюючы фантазію рыбака, а там лазнякі збягаюць па пясчанай касе аж у самую быстру, і між імі спаборнічаюць у росце пахкі аер і куга...

На такіх вась бярозаўскіх перакатах — найлепшая ўцеха для аматараў самага спартыўнага, на мой погляд, спосабу перахітрыць асцярожную рыбу — так званай лоўлі ў праводку. Гэта — калі, не адпачываючы ні хвіліны, рыбак закідае пажыўку як мага далей ад берага, пускае яе з плыню, пільнуе кожны ківок паплаўня і гатовы ў любую хвіліну зрэагаваць на хуткі манеўр абачлівага язя ці хітруна галаўня.

Спосаб гэты, на першы погляд, не надта ўжо і дасціпны — многія сённяшнія рыбакі могуць назваць яго першабытна-прымітыўным. Няхай сабе. Мне лоўля ў праводку падабаецца перш за ўсё тым, што яна вымушае заўсёды быць у руху, у вандроўцы. Заўсёды шукаеш новых мясцін, заўсёды ў паходзе. Для мяне такі занятак — сапраўдная асалода. І таму, зразумела, з усіх людзей, якія прыязджаюць ці прыходзяць на раку, залічыўшы сябе ў песпакойнае рыбацкае племя, мне пайбольш імпануюць тыя, якімі кіруе, як і мной, такое ж вандроўнае захапленне. Бо што граху таіць — з песні слова не выкінеш — ёсць сярод аматараў-рыбакоў (і, на жаль, іх нямала) людзі, якія сваімі паводзінамі могуць выклікаць толькі здзіўленне і шкадаванне. Панакупляюць цэлыя пукі вудаў, панаробяць донак, рагулек, хітрых закідушак, з самымі рознымі, наймудрымі прыстасаваннямі, нават з электроннай апаратурай. Зоймуць цэлую гошу на беразе, сядзяць, пудзяцца, кідаюць у

раку ўсякія прысмакі і прынады — як найболей, як найболей павезці б ім адсюль рыбы. Што ў гэтым спартыўнага, што цікавага?..

Для мяне сапраўдны рыбак-аматар, рыбак-вандроўнік — гэта чалавек усяго з адною толькі вудай. У такога хапае часу і пагаварыць з табой, ды і падзяліцца ёсць чым — бо чым больш чалавек прайшоў, набачыў, тым больш у яго назапасілася розных уражанняў і навыкаў і тым больш цягне яго на гутарку з іншым чалавекам.

Не магу адмовіць сабе ў жадаанні сказаць колькі слоў пра аднаго з такіх прыемных для майго сэрца аматараў роднай прыроды — пра такога ж, як і я, вымяральніка рачных вёрстаў, шукальніка рыбацкай уцехі не ў колькасці злоўленай рабы, а ў шчырым яднанні з характам роднай зямлі, красой яе азёр, рачулак, рэк, лугоў, бароў, з самымі найтаемнымі з'явамі пенаўторна-пязменнай і бяскопча непазнавальнай жывой прыроды.

Было аднойчы — пераседзеўшы пад парасонам ракеты печаканы кароткі дождж на світанку, бег я па беразе да сваёй улюбёнай лукавіны каля вёскі Прыцерны. Спяшаўся вельмі, бо якраз наставаў час кароткага ранішняга выхаду ямных ляшчоў на знаёмае мне мелкаводдзе. У гэты ранні час яны, заўсёды дакладна, хвіліна ў хвіліну, ідуць, бы на ўрачыстую прагулку, каля берагавых зараснікаў. Ідуць густа, ажно, здаецца, рачная трава варушыцца пад ударамі вострых плаўнікоў. Але час іхняга ходу такі кароткі! Рэдка калі, бывае, паспееш запыніць сваёй прынадай увагу двух ці трох залацістых волатаў — часцей за ўсё не здабыць, а заманіць толькі, каб, хоць і застаўшыся з пустымі рукамі, было што ўспамінаць: усё ж бег сюды недарэмна, усё ж майстэрства не падвяло, усё ж цісканула дык цісканула...

Як заўсёды ў такіх выпадках, калі вельмі спяшася, то старася не заўважаць навокал нікога і нічога. Ці сядзіць на беразе рыбак, ці стаіць — няхай сабе, табе не да яго, бо хвіліны ж ляцяць, а ты яшчэ не дасяг патрэбнага месца, і часу не павярнеш, хоць і гадзіпнік адгані...

Але адна рыбацкая постаць усё ж запыніла на сабе маю ўвагу. Не вопкавым сваім выглядам, не, — нічога такога адметнага ў ёй не было. Але паводзіны рыбака, яго рухі, яго засяроджанасць, у якіх праглядвала сапраўднае натхненне, яго нават узнёсласць, калі можна так выказацца пра звычайны праявіны занятак... То было мастацтва, да лібог, мастацтва...

Чалавек як бы стаяў за дырыжорскім пультам — ці з

месца, ні ўправа, ні ўлева, — толькі тулава пакіроўвалася згодна з узмахамі яго рук, а рукі — яны, здаецца, тварылі нейкую сімфонію: то плаўна хіталіся ў бакі, то ўзляталі над галавою, то кідаліся ўперад, быццам да печага кагось заклікалі ці перадавалі камусьці нейкі загад...

Спачатку я падумаў, што чалавек, можа, з кім так размаўляе — няіначай, пехта стаіць на другім беразе, хутчэй за ўсё — жанчына. І чалавек, каб лепш перадаць сэнс сваіх слоў, якіх на адлегласці можна і не пачуць, падмацоўвае сказанае энергічнымі жэстамі. А чаму падумалася, што размаўляе чалавек з жанчынай? Ды зноў жа таму, што жэстыкуляцыя была наўздзіў эмацыянальная, трохі нават артыстычная. Так можна размаўляць толькі з жанчынай — паміж мужчынамі гаворка складваецца больш стрымана і проста...

Аднак, прыгледзеўшыся, я ўбачыў, што чалавек не проста жэстыкулюе. У руках у яго была вуда, з ёй вырабляў ён такія красамоўныя маніпуляцыі, і гэта мяне дужа зацікавіла. На ход ляшчоў я, мусіць, усё роўна ўжо спазніўся, таму вырашыў паназіраць за рыбаком.

Што ж то ў яго за вуда, адкуль столькі экспрэсіі, столькі самазабыцця?

Спыніўшыся каля адзінокай алешыны, я апусціў на дол свае прычындальны і паціху прытуліўся ля іх сам. Але дарэмна спадзяваўся пабыць тут незаўважаным. Хоць рыбак стаяў да мяне спіною, ды хутка адчуў, што за ім хтось наглядае. Такая ўжо інтуіцыя ва ўсіх без выключэння рыбакоў. Як быццам нейкае спецыяльнае жыве ў іх пачуццё — абавязкова рыбак заўважыць, што ён на беразе не адзін.

Сімфонія жэстаў спынілася. Чалавек паклаў вуду на мурожысты дзёран і павярнуўся да мяне.

Заставацца мне ў нязграбнай паставе пад алешынай было недарэчна. Я рашуча пакіраваўся да рыбака.

А ён між тым таксама не застаўся на месцы. Наўздзіў мне рантам весела замахаў рукою і пайшоў пасустрэч.

— Добры дзень, добры вам дзень! — пачуў я яго дужы, хоць трохі глухаваты голас. — Якая сустрэча! Я ж вас ведаю, даўно ведаю!

Чалавек назваў маё імя, і праз хвілю мы ўжо моцна паціскалі адзін аднаму рукі. Хоць я, углядаючыся ў яго твар, аніяк не мог успомніць, дзе і калі мы з ім бачыліся.

Неспаразумеце хутка рассеялася. Чалавек гэтага і сапраўды я ніколі нідзе раней не сустракаў. Але мяне ён такі

ведаў. Ведаў таму, што педпойчы бываў у маім Гайшыне, рыбаліў на Сажы і пярэдка мяне там бачыў — то ў вёсцы, то з вудаў на беразе.

— Вельмі хацеў з вамі пазнаёміцца, як вы прыязджалі ў сваю вёску, — гаварыў новы знаёмы, усё не выпускаючы маёй рукі. — Ды не выпадала — то мяне куды-небудзь панясе ветрам фантазіі, то вы раптам знікнеце...

Пры гэтых словах рыбак сказаў, хто ён, і я яшчэ раз падзякаваў свайму вандроўнаму шчасцю. Яшчэ раз яно дало мне магчымасць сустрэцца з чалавекам высокага душыўнага багацця, якім ужо вось колькі часу ён адорвае столькіх людзей. То быў Валерый Раеўскі, галоўны рэжысёр нашага славутага Купалаўскага тэатра, аўтар вядомых пастановак беларускай драматургіі. Ён пазваў сябе, і мне раптам выразна і акрэслена пачуўся голас Малыша ў спектаклі на выдатнай п'есе Андрэя Макаёнка «Зацюканы апостал». Малыш чуйна прыслухоўваецца да голасу сваёй неўтаймоўнай душы. Малыш увесь у напружаным чаканні чагось няўлоўна-прыгожага, чаго так прагне яго сэрца... Малыш гатовы падарыць усяму свету сваю пякучую любоў, калі б толькі знайшоў для гэтага шляхі... Малышу і памерці не цяжка, бо перад ім Мара, якую ён так выразна адчувае ўсёй глыбінёю ўзбунтаванага сэрца...

Хай даруюць мне і шчыры мой сябар Андрэй Макаёнак, хто даў жыццё Малышу, і Барыс Луцэнка, аўтар сцэнічнага яго ўвасаблення, за маю такую, мажліва, аднабаковую інтэрпрэтацыю створанага імі вобраза.

Але менавіта вось такія асацыяцыі ажылі ў мяне на тым беразе Бярозы, дзе столькі было навокал святла і далягляду для зачаравання вандроўнага сэрца і дзе толькі што перада мною адбывалася такая хвалюючая пантаміма ўлюбёнага ў жыццё чалавека...

Звычайная праводачная вуда з невялікай і лёгкай алюмініевай катушкай, некалькі жменяў паранага гароху ў цэлафанавым мяшэчку ды рукзак з самымі неабходнымі рэчамі находнага рыбацкага рэквізіту. Вось і ўсё багацце, якое я ўбачыў на беразе, калі мяне запрасіў да сябе мой новы сябар Валерый Раеўскі. Хоць пра параны гарох як пра выдатную прыманку я ўжо чуў і дагэтуль, але да сустрэчы з Раеўскім ніколі не ўяўляў сабе, якое гэта зручнае і падзейнае багацце ў руках рыбака. Лзь, галавень, плотка, лешч — самыя распаўсюджаныя насельнікі нашых рэк, — яны, як выявілася, нічым больш так не любяць паласавацца, як салодкім гарохам... І ніякіх клонатаў рыба-

ку аб нарыхтоўцы і захаванні ўсялякіх там вышаўзкаў, чарвякоў, п'явак, лічынак, казюрак і гэтак далей... Гарох не займае многа месца і не патрабуе ніякай асаблівай да сябе ўвагі, яго можна папарыць дома, а можна зварыць і на беразе ракі ў паходнай алюмініевай копаўцы... Ды нават і лепш, калі згатуеш тут жа, дзе будзеш лавіць, на ціхім цяпельцы, — яшчэ цёплы, духмяны, ён сваім пахам так прыманьвае рыбу аж з далёкай адлегласці!.. Толькі здолей вызначыць на быстры дарогу, якой нязменна трымаецца язь, ды ўгадай паставіць паплавень якраз на тую глыбіню, дзе чакаюць сёння спажывы плотка і галавень. А яшчэ палаўчыся віртуозна валодаць вудаю, каб без лішняй валтузні і шуму кручок з гарошынай дакладна трапляў у самае патрэбнае месца...

Не ведаю, можа, на якіх-небудзь берагах ёсць і яшчэ здатнейшыя, чым Валерый Раеўскі, майстры гэтага адмысловага праводачнага палявання на гарох. А мне ж ні да яго, ні пасля не даводзілася сустрэцца з такой вытанчанай мастацкасцю ў рыбацкай справе.

— Вось я пакажу вам, як гэта робіцца. То ж вельмі проста, вельмі проста...

І я ўбачыў не здаля, а зблізку, як злятае з катушкі ташоткая леска, як дакладна і зусім неўпрыкмет падае гарошына ў жвавую брую і як быццам сам сабою, а то ж на ўмелым пажаданні рыбака, паплавень становіцца якраз так, што нават самы асцярожны дотык рыбы да гарошыны не застаецца не заўважаны рыбаком...

Валерый выбраў з мяшэчка паўжменькі найменш прыдатных для кручка гарошын, зайшоў трохі вышэй таго месца, дзе мы стаялі, і, размахнуўшыся, сыпануў іх у вадку. З ценькім чэкапнем, нібы дробны шрот, гарошыны ўпалі якраз на той адлегласці ад берага, куды можа дацяць гарошына на кручку. І без тлумачэнняў я зразумеў, што даляецца туды кручку з гарошынай дапамагае некалькі драбінак на павадку ды досыць ладны, але зграбны, з лёгкага пенапласту паплавень. Некалькі кароткіх рухаў вудзільнам, і вось паплавень прыняў становішча папаўнырнуўшага ў вадку пльвунца — рыба, схапіўшы гарошыну, аніяк нават не адчувае, што гарошына злучана з нейкім прадметам наверху.

Сонца яшчэ не ўзышло, хоць там, дзе яно павінна было з'явіцца, край неба набрыняў ужо вадкім, дрогкім золатам блізкага ўсходу. Пад гэтым золатам рака штоміг мяпяла адценні — то цьмяна свяцілася сталёвымі водбліскамі бруі

пад берагам; то залаціста трымцела струменямі на самым сваім стрыжні; то раптам, як сарамлівая дзяўчына, ахувалася немаведама калі і як пароджаным празрыстым туманком... Але ўвесь гэты час яна заставалася як бы нежывою — не тое што ўсплёску буйной рыбы, а нават якога-небудзь уклеячынага дзюбацця пiдзе не заўважалася на яе паверхні. Як быццам усё ў ёй вымерла альбо аніак не магло працнуцца ад якогась цяжкага, нездаровага сну...

Тым большай печаканасцю былі для мяне ўсхваляваныя паводзіны Валерыя. «Падсак! Вуць там!» — раптам прашаптаў ён і паказаў рукою на адарваны ад берагавога схілу дзёрац. Сам жа, прыгнуўшыся, пачаў патроху падмотваць леску. Леска выразна зазвінела, і я ўбачыў сагнуты ў дугу кончык вудзільна.

Пакуль я, стараючыся не дужа тупацець па беразе, кідаўся па падсак, зааркапеная Валерыем рыба ўжо выйшла на паверхню. Па тым, з якой тэмпераментнасцю ваюе яна на вадзе, можна было амаль беспамылкова сказаць, што гэта галавень. Валерый то падмотваў леску, то зноў яе адпускаў, то аніак не даваў ёй ходу, заціснуўшы пальцам катушку, — здавалася, яму зусім не да ахвоты разлучаць з роднай стыхіяй гэтую бунтоўную на кручку рыбу...

Але ж не быў бы то рыбак, калі б ён самахоць пазбавіўсябе ўдачы, нават па закліку самага шкадавальнага настрою. Хутка падчэпленая Валерыем рыбіна апынулася за некалькі метраў ад берага. Хапануўшы свежага паветра, яна раз-пораз шырала лабатай галавою ўніз, усё, мусіць, не разумеючы, чаму і што не дае ёй апынуцца зноў у цёмнай глыбіні. То і на самай справе быў галавень. Ладны і дужы — такога голымі рукамі не возьмеш, тут абавязкова патрэбен падсак.

Звычайна спрактыкаваныя рыбакі ніколі не дазваляюць каму-небудзь іншаму дапамагаць выцягнуць злоўленую рыбу на бераг. Аднойчы я наглядаў, як разгневаўся адзін спінінгіст па дзядка-пастуха, які, пабачыўшы, што над бераг па блешні падышоў вялізны шчупак, гопнуўся, забыўшы пра ўсё, з крутога берага да вады. Дзядок шчыра хацеў дапамагчы спінінгісту. Але атрымалася наадварот. Пачуўшы раптоўны вэрхал і шум, шчупак са страшэннай сілай рыпуўся зноў у глыбіню, пакінуўшы спінінгісту толькі канец абарванай лескі. Здавалася, вогненная лава вырвалася з вуснаў рыбака, калі ён напauголаса скамандаваў: «Сядзь, дзед! Чуеш, сядзь, пракляты! І адкуль ты ўзяўся на маю галаву?!..»

І сапраўды, памагаць рыбаку, калі ён цябе аб тым не просіць, самая недарэчная справа. Ведаючы гэта, я моўчкі працягнуў Валерыю прысесены мною падсак. Але Валерый, захоплены гульнёю з магутнай рыбінай, шэптам прапапаваў мне: «Падрыхтуйцеся, падхопіце галаўня...»

Я, такім чынам, адразу стаў удзельнікам драматычнай рачной сцэны. Хоць ужо і меў немалы рыбацкі вопыт, але ад хвалявання, вядома ж, заўсёды нешта зробіш не так. Вось і зараз — падсак, апушчаны мною ў ваду, усё чамусьці слізгаў у бок ад бунтоўнай рыбіны. І хутка адбылося тое, чаго, безумоўна, ніхто з нас не чакаў, але што часта здараецца ў такіх выпадках: галавень, гулка ўзбурліўшы ваду, даў пырца — і толькі яго і бачылі.

«Вось дык недарэчнасць! Пры першым знаёмстве засведчыць такую сваю рыбацкую неспрактываванасць! І трэба ж, як на грэх...» — так думаў я, разгублена трымаючы ў руках падсак, што стаў раптам падта цяжкім, быццам нехта паклаў у яго пудовы камень.

Але замест напрокаў я раптам пачуў за спіною вясёлы голас:

— От лаўкач! От даў драпака! Не перажывайце так, дружка... — Валерый падышоў да мяне і працягнуў цыгарэту. — Хай гуляе, хай цешыцца воляй і жыццём... Ведаецце, дружка, мне нешта заўсёды бывае шкада адбіраць жыццё ў гэтай вась бездапаможнай рыбы — з халоднай, як кажуць, крывёю, але ўсё-такі з неадольнай прагай да існавання... Ды і, калі сказаць шчыра, непрактычна мне адразу напхаць здабычаю рукзак. Што мне з ёю рабіць? Навошта яна мне?.. Па-мойму, найпрыгажэйшае ў нашай справе — гэта мара. Мара і надзея, да якіх вядуць пошукі і пошукі. Новыя берагі, новыя рэкі — вось што цікава мне. Таму я і не хвалююся, нават рады, калі рыба перахітруе, сарвецца з майго кручка. Зараз вась гэты галавень бяжыць на іншы плёс, шукае бяспечнага месца. А я пайду на новы бераг, буду зноў імкнуцца знайсці сваю ўдачу і зноў буду ўкладваць усю душу ў хай сабе пяхітры, але такі прывабны запятак. Душа ніколі не павінна застываць!..

З прыемнасцю слухаў я такія родныя майму сэрцу выказванні Валерыя. І зноў убачыў сцэну Купалаўскага тэатра і Малыша на ёй і пачуў яго палкі, бунтоўны голас — голас няўтольнага сэрца, якое спапяляе сябе ў пошуках праўды і волі, у пошуках адзіна патрэбнага чалавеку жывога чалавечага святла...

Прыйдзеш па чарговы і, як заўсёды, надзвычай важны сход братоў-пісьменнікаў, слухаш аднаго за адным прамоўцаў, дзівішся са страшэннага патоку нікому не патрэбнай вады, што льецца і льецца на слухачоў з трыбуны... Не ведаш, як вырвацца з таго патоку...

І раптам памацаеш у кішэні зморшчаную, ссохлую пацвярдэш гарошыну... Дзіва... І як толькі туды запала. Але якім паратункам знайшлася яна табе зараз — кожнай жылкай адчуваеш, як вызваляешся ад душнай тлумнасці гаварыльні, ад прамоўнай нуды. Дастанеш гарошыну з кішэні, няўцям для суседзяў усміхнешся ад нясцерпнай прагі новых паходаў, і вось ужо замест патоку, што льецца з трыбуны, — як жывая, забруіць перад вачамі празрыстымі струменямі Бяроза...

Колькі разоў чаравала яна затуманенай цішынёю світанкаў, таемнымі шолахамі дрымучых прыбярэжных пушчаў, радасцю сонца, ветру, хваль, характам птушыных мелодый, непаўторнымі снамі каля патухлага цяпельца і лятункамі, што выспелі на яе берагах.

Колькі засталася ў памяці сцежак і пуцявін — дзе мроі траў і дрэў, дзе звоны росаў і ліўняў, дзе галасы шчырых сэрцаў людзей, дзе ўсё было: невядомасці і перашкоды, стома і расчараванні, а засталася назаўсёды — адно толькі радаснае і добрае...

Бывала — выб'ешся з сіл, месячы вёрсты гразкай і сцюдзёнай вясновай каламуці, упадзеш на берагавы грудок, даючы сабе слова аніколі сюды больш і не з'яўляцца... Ды раптам загрыміць у небе прывітальны кліч. Убачыш — кружаць над яшчэ безжыццёвай поймаю ўсхваляваныя ад вяртання да родных мясцін птахі. Кружаць, радасна перамаўляюцца паміж сабою, з ракою, берагамі, што чакаюць новага для сябе ажыўлення. І з табою — адчуваеш — гавораць, і хоць не разумеш мовы крылатых вандроўнікаў, ды адчуваеш у сэрцы цёплы, дрыготкі струмень — параджаецца слова ў адказ. І забываеш пра стома, устаеш і зусім па-іншаму бачыш і закарэлыя ў леташняй асенняй гразі крывалапыя ствалы вольхаў, і зацягнутыя ілам яшчэ няходжаных сцяжыны, і халодныя хмары адвячорка над пустышняй Бярозай.

А бывала — працнешся асенняй ранічкай і не можаш аніяк зразумець: дзе ты, і што з табою, і што ж тут адбылося за ноч з зямлёю? Учора вечарам дзівіўся на зала-

тую цеплыню захаду, прагна ўбіраў грудзямі яшчэ водарнае ад лета наветра лугоў, захапляўся густой зелянінай атавы, над якою, як бліскотныя іскрыкі, праносіліся, вырваўшыся з-пад берагавой кручы, стрыжы. А сёння — чаму працшуўся ў цісках самотнасці і тугі? Ніяк не ўцяміш, адкуль наўкруг усё белае: і луг, і рака, і сцяжышка, што ўчора вытантаў ля самай вады, і нават вуды, быццам зачахлілі іх у якуюсь сінтэтыку, — таксама белыя... І раптам праімае дрыжыкамі цела і так няўтульна стане на душы... І тут здагадаешся: дык то ж замаразак, то ж першы зазімак прыйшоў на зямлю!.. Прыйшоў няпрошана, печакана, таму непрыветнай, тужлівай і самотнай здаюцца Бяроза і ўсё наваколле каля яе. Таму і сціскасца душа. Быццам хтось нечакана і груба адабраў у яе вольную волю...

Аднак, як было не адзін раз і дагэтуль, і ў такія хвіліны ўпэўніваешся: прырода ніколі не застаецца без жыўлівага свайго суладдзя, без кланатлівай, усеабдымнай сваёй мудрасці і дабрыні. Прырода заўсёды дбае пра кожную істоту, пра кожную нават былінку на зямлі, а між усім іншым — і пра чалавека... Не паспееш пазавіхацца каля ўчарашняга цяпельца, ажыўляючы заінелыя махныткі і вугалі, а ўжо чуеш: пабегла, пабегла над табою ў паветры лагодная імклівая хваля. Падымаешся і мружыш вочы ад іскрыстага снапа промняў, што імкнуць да цябе з усходу. Сонца яшчэ толькі выходзіць з-за небасхілу, яшчэ толькі краёчак яго паказаўся над залужжам, а промні бягуць, бягуць па зямлі — хутчэй, як найхутчэй вярнуць радасць усяму жывому!

Мішае колькі хвілін — і вось ужо задыміўся луг ад цеплых сярод шэрані праталін. Праталіны растуць, шырацца, разліваюцца насустрач сонцу, што ўстала на небасхіле. І раптам — быццам узмахнуў рукою якісь чарадзея — луг зноў набыў сваю ўчарашнюю прывабнасць. Зноў свеціцца аксамітнай свежасцю атава, нібы толькі што пароджаная, зіхаціць лістота лазнякоў, і Бяроза, што на золаку выглядала як закутая ў пябачныя лапцугі, — зноў дыхае свежасцю, святлом і летуценнем... І на сэрцы — адчуваеш — памякчэла, палагоднела і пасвятлела, так і хочацца яму прысягнуць на вернасць усяму-ўсяму роднаму, што так шчыруе наўсцяж і навокал.

— Гэй, — раптам чуеш з другога берага ракі. — Здароў, чалавеча! Жывы?.. Затрымалася душа ў цэле?

— Жывы, жывы!

— А як думаш, будзе пам удача ці не?

— Будзе, будзе!..

— Ну то і слава сонцу!

Чалавек на другім беразе ракі скідае шапку на жоўты пясок, набірае ў прыгаршчы вады і з асалодай плюхае ў твар. Бр-р! — здаецца, так і скаланешся ўсім целам. Але не. Робіш гэткае ж рацішняе асвячэнне і сам, і цеплыня вады зліваецца з пяшчотнай цеплынёю сонца, і хоць ведаеш пэўна, што ўжо нядоўга настаіць тут гэтая яшчэ як бы летняя лагода, а ўсё ж у душы зноў ажывае, зноў гучыць са звонам прывольных сонечных прастораў песня пепаўторнага шчасця..

Бяроза... «Напаі мяне зорным водгуллем і святлом павальніц папаі. Абудзі ў маім сэрцы мару плышную і сонечны звод прарочы. Бяроза, глыбіннай мрояй жыла ты ў душы не раз. Застанься ж са мной назаўсёды як вечнай легенды кліч...»

Нават сам не разумеш, што то за словы, адкуль узяліся, як нашапталіся на зацішаным беразе Бярозы. І раптам: «А хіба ж усе словы зразумееш? А? А хто сказаў, што ўсе словы трэба разумець? Хіба ж не так? А?..»

Юзік-Гузик... Адкуль яго голас пачуўся?! То ж бяжыць буксірок, сунецца за ім бярліна, гляджу — ці не ўбачу вясёлы твар свайго прыдбанага на Бярозе прыемнага сябра? Не, не відаць Юзіка-Гузика. Колькі разоў і раней прыглядаўся, а ўсё не відаць... Мусіць, дала яму пудёўку Бяроза ў вялікі свет, у мараходку, у прасторы мораў-акіянаў. Папёс Юзік-Гузик у людзі свае легенды, хваляванні, надзеі. Шчаслівай дарогі!

Плюскоча каля ног празрыстая, бы глыбінная сляза, плынь, абуджае ўспаміны маленства пахкі аер. Заклікае некуды ўсё далей і далей прывольная сонечная бязмеж. З бесклапотнай адвагай кінуцца на пікі белых аблачынак стрыжы, а адтуль — у сталёвую балонку быстры, а з яе — стрыгануць вострымі крыламі пад самымі тваімі вачамі. Падымайся, вандроўнік! Не сядзі на месцы! Шукай сваю лепшую ўцеху, лепшую ўдачу! Перад табою Бяроза, любая твая рака, адна, можа, такая, апроч Сажа, па свеце.

І падымаешся, ідзеш і бачыш — няма на зямлі канца ні радасці, ні захапленню, няма канца ні красе, ні вольнасці берагоў, няма канца таямнічасці і вабнасці таго куточка зямлі, які завецца — Бяроза...

РАЧУЛКА, ЯК ТВАЯ НАЗВА?

Колькі хадзіў па родным краі, ніколі не пераставаў здзіўляцца: чаму, скажыце, рэкі, народжаныя на адной і той жа зямлі, часам між адных і тых жа купін ці арабін, ну зусім-зусім упоплечкі, з-пад адных і тых жа каранёў, — чаму яны, набіраючы сілу, пачынаюць плыніць у адрозных кірунках, па зусім адрозных шляхах: адна спяшае на поўдзень, другая — на поўнач, адна — да цёплага мора, другая — да сцюдзёнага мора-акіяна?

Сож, Бяроза, Прыпяць.

Нёман, Вілія, Дзвіна.

Па звычайнай геаграфічнай карце, магчыма, і не ўпэўнішся, а калі паблукасеш ля іх вытокаў, то ўбачыш: з адной жа глыбіннай петры выструмешваецца іх чароўная адвечная краса!..

Сёстры яны, але адны ўліваюць свае воды ў Дняпро і з ім бягуць да Чорнага мора, а другія скіраваліся, як бы і не падумалі, у абсягі Балтыкі, у сцюдзёныя паўночныя краі.

Чаму гэта так?

Пасля ўсіх разваг і назіранняў я прыняў для сябе толькі адно меркаванне.

Адбываецца гэта ад бязмежнай шчодрасці зямлі.

Як улюбёная ў сыноў і дачок маці знаходзіць у сабе мужнасці адпусціць іх ці то ў блізкія, ці ў далёкія шляхі — няхай нясуць у людзі атрыманыя ад маці розум і дабрыню, — так і зямля наша, поўная глыбінных сокаў жыцця, не шкадуе аддаць свае жыватворныя багацці ўсяму-ўсяму свету. Няхай толькі будзе іх жыватворнасць на радасць жывому працягу на зямлі, няхай толькі бяруць ад іх асалоду і сілу і чалавек, і птушка, і колас, і дрэва, і любая кветка, і любая былічка ў адвечнай празе ўзнаўляцца, прарастаць і красаваць.

І якой жа радасцю поўніцца душа, калі апынешся дзе небудзь ля рыжскіх прычалаў, ці над маляўнічым залівам у Нідзе каля Клайпеды, ці пад спякотным небам чарнаморскіх ліманаў. Як шырока і магутна зліваюцца з неабдымнай стыхіяй мораў дарагія нам ад калыскі нашы рэкі. Няхай сабе і не ўсе на зямлі ведаюць, дзе гэтыя рэкі нарадзіліся, а няма чалавека, што не заханляўся б іх красой і сілай, не спяваў бы ім сваіх песень, не лічыў бы іх роднымі, сваімі. Ды, калі па праўдзе сказаць, — яны ж такі і на самай справе родныя кожнаму куточку зямлі, дзе

працягваюць свай шлях. Бо ці ж набылі б яны сваю такую несканчальную магутнасць, калі б лясы і пушчы, палі і балоты, яры і стэпы, дзе яны працякаюць, не папаўнялі б іх сваімі крынічкамі і крыніцамі, ручайкамі, рачулкамі, рэчкамі ці хаця б проста раптоўнымі патокамі ад грывотных навальшці?

Цікава, радасна глядзець на рэкі, што набралі поўную сілу.

Мне яны заўсёды здаюцца не проста басейнамі, шчодрымі люстрапай плыннай вадою, а жывымі, з сэрцам і душою, волатамі, якія пясучь у сабе столькі ўспамінаў і мараў, жалю і весялосці, парыванняў, спадзяванняў і веры, што гэтага хапае і хопіць кожнаму, хто хоць раз спыніўся ў захапленні перад імі і пакланіўся іх магутнай плыні.

Ці не таму, калі вандроўнік выбірае маршрут свайго чарговага падарожжа, то ў думках заўсёды бачыць не ручайку з ціхімі замшэлымі берагамі, а разліваную роўнядзь шырокай ракі, берагі са стромымі адхонамі, букі і шырокія плёсы, віры і люстрапу даць?

Выбіраў заўсёды такія маршруты і я. Але аднойчы, калі спадарожная машына пралятала з грукатам па драўляным гарбатым мосціку, пад якім празрыстым жэўжыкам бруілася ціхая лясная рачулка, нешта так настойліва ўдарыла ў сэрца, што я не здолеў стрымацца, забарабаніў рукамі па кабіне: спыніцеся, спыніцеся!

Спадарожнікі паглядзелі са здзіўленнем: што з чалавекам стала — ехаў-схаў да ракі, а спыняецца па нейкай ручайнцы, і навошта тут тая вода, і што наогул можна рабіць у такіх нетрах!

А я, прызнацца, і сам у першую хвіліну не ведаў, чаму тут захацелася спыніцца і што я буду тут рабіць.

Але як толькі машына знікла з вачэй і я застаўся адзін на адзін з прыглушанай цішынёю лесу і звонкім у гэтай цішыні булькатаннем лясной рачулкі — мне адразу ўсё стала зразумела і ясна.

Калыска! Выток!.. Ubачыць, як жа ён усё-такі нараджаецца — пачатак жыцця і малых, і вялікіх рэк, а гэ-та ж, значыць, і пачатак радасці і маёй, і столькіх людзей на свеце...

Я спусціўся каля мосціка да жвавай жывіткі, што так весела чулася па-за густою сценкаю асакі, расхінуў зялёныя сцябліны — і як не ахнуў ад захаплення.

Перада мною была зусім і не рачулка, а сапраўдная, з

усімі адзнакамі пенаўторнага вобліку рака. Такая вузенькая, што яе можна было і не разганяючыся перасігнуць адным скокам, яна між тым кожнай сваёй рысачкай давала ўяўленне аб тым характэ, якое можа толькі ў дзесяткі ці ў сотні разоў павялічыцца, але да апошняй кроплі захавае сваю першароднасць. То ў адным месцы, вырваўшыся амаль з-пад лісцяў блёкату на ладны лапак жаўтапёсу, яна шчодро свяцілася ўсёй сілай прамянёў, што, як у фокусе, сабраліся ў кожным яе струменьчыку, у кожнай яе пячыцы. То, пырнуўшы пад навіслы дзёрац, як быццам спынялася, кружылася ў задуме, і цёмная яе паверхня хавала пад сабою нешта таёмнае, як у сапраўднай глыбіні.

То, нібы ачнуўшыся, яна імкліва вышырала з-пад таго дзёрцу, кідалася ўгруць. Разлівалася іскрамі, наляцеўшы на камень-валун. А тады, не здолеўшы зрушыць яго з месца, аблятала імкліва гэты камень з двух бакоў, сярдзіта вырывалася ніжэй яго. Ды паступова стрымлівала хваляванне, супакойвалася, нібы ўспомніўшы пра сваю мэту, і зноў смяялася промнямі. Шырэй рассоўвала берагі, намывала гурбачкі пяску, на якія адразу ж садзіліся, весела танцуючы, пліскі, і спяшалася далей, нырала ў цёмную засень вольхаў і арабін.

Адтуль, з гэтай прытоенай засені, час ад часу даходзілі выразныя, аднак не зусім зразумелыя ўсплёскі вады. Ці зноў рачулка сустрэла якую-небудзь перашкоду, ці, наадварот, набірала большы разгоц, можа, нават скідвалася вадаспадам у нейкую нізінку. Хацелася б зараз жа завярнуць туды, пабачыць, як яна яшчэ памяняла свой воблік, гэтая няўрымслівая лясная жвавачка. Але хай потым. Бо сонца ўжо добра павярнула з поўдня. А мне ж карцела ажыццявіць нечаканую сваю задуму — пабачыць, як ён і дзе ён, гэты жывы струменьчык, прабівае сабе з глыбіні зямлі шлях пад роднае сонца.

Золата пячыпак,
 Золата пячынак.
 Як яно ўзлятае пасустрэч дню,
 Працятае глыбінным выбухам звонкім
 Упершыню, упершыню?
 Якой сваёй песняй, якім вітаннем,
 Якім пачуццём, якім пачуццём
 Узбудзіцца сэрца
 над ільнянай калыскай —
 Кропелькі чыстай першым жыццём?
 Старонка мая, любая мая
 харошка,

Казка мая і радаець мая.
Каб праз вякі заставацца з табою —
Стаў бы і я
святлом ручая.

*

Высозны меднастволы бор, з засені якога выбівалася рачулка, як быццам адчуваў і разумеў настрой маёй душы. Увесь такі наструпены, па-святочнаму светлы і ясны, ён, здавалася, ажно трымцеў кожнай сваёй гонкай вяршыняй ад жадання як найхутчэй адкрыць перада мною сваю чароўную гасцінасць.

Дзень быў зусім ціхі — ні шалаху ветрыку не чулася ні тут, унізе, ні ў блакітнай пад соснамі вышыні. А бор — ну, няіначай, аднекуль з таемных сховаў ішлі яго спеўныя хвалі — бор поўніўся няспынай музыкай. Так-так, музыкай, інакш хіба мог я назваць яго стозвоннае сугалоссе, стозвоннае дыханне, задуменне, летуценне, мрою, мару, чакаенне, надзею, заклік, водгаласе, таемнасць, адкрытасць і шчырасць, — усё, што выяўлялася ў бачным і нябачным, чутным і нячутным, схаваным і несхаваным, ва ўсім, што так неабдымна свяцілася і шчыравала па вачах пад сонцам ці адно толькі ўгадвалася педзе ў засені і глыбіні.

Той, хто хоць адзін разочак пазнаўся сам-насам з жыццём летніх баравых закуткаў, згодзіцца з думкай аб іх зусім адметным, непаўторным харакце. Што за цудоўная, што за дзівосная з'ява прыроды — гэтыя нашы такія песенныя, лагодныя, пяшчотныя і разам з тым такія велічныя, нават, можна сказаць, магутныя ў сваёй велічы беларускія бары!

З усіх сабораў ёсць сабор,
Дзе згодзен я маліцца:
У спелым леце, спелы бор,
Звіняць твае зваіцы.

Упэўнены, што не аднаму мне ўспаміналіся гэтыя цудоўныя словы Анатоля Вялюгіна, калі перад вачамі адкрывалася і зацпеная, і светлая, і загадкавая, і ўся для душы адкрытая, арганная ад музыкі меднастволай цішыні прастора нашага бору.

Успомніў я Анатоля Вялюгіна і сёння. Як жа трапіла ўдалося яму перадаць самае істотнае: чысціню і светласць

яднання пачуццяў чалавека з паэзіяй прыроды, а ў асаблівасці — з паэзіяй лясной цішыні. Згадайце — хіба не здзіўляла вас заўсёды: бор стаіць у сцішанасці, у задуменні, не схіснецца, як выліты з бронзы манумент, а прастора яго вакол вас невядома адкуль поўніцца гучнымі арганнымі галасамі. І няма, здаецца, навокал нічога такога адметнага, і ўсё-такі нешта бясконца песціханае ёсць. Што гэта такое? Ці то зліваюцца ў адно і ўтвараюць шырокія, глыбокія мелодыі самыя пязначныя, ледзь чутныя і часам нават зусім незаўважныя для чалавека шолэхі ігліцы і сцяблінак, мурашышыя вандроўкі, звоны расіп, перамовы затосных у гушчарніку крынічак, пошумы птушыных крылаў, зумканне пчол, трымценне адарванай ад ствалоў бяросты, асцярожныя крокі лясных пасельнікаў, подых зялёных вяршынь, гульня сонечных промняў у мярэжах галін і шмат чаго іншага, у чым адбіваецца жыццё лесу? Ці, можа, у баравой цішыні ёсць асаблівасць узаўляць у чалавечай памяці ўсе найчароўнейшыя гукі з яе слыхавых скарбаў, са спеўнага таго багацця, якое заўсёды носіць у сабе чалавек, але часам не здагадваецца пра яго і сам?

Вось у такой цішыні спелага бору я накіроўваўся ўсё далей на беразе рачулки. Хаця, сказаць, на самім беразе прайшоў я не доўга — пачалі сустракацца на шляху бязладна пагрувашчаныя завалы з карчэўя, з гнілых, паваленых дрэў і галля, праз якія пралезці проста было немагчыма. А часам, асабліва на нізкіх мясцінах, вакол рачулки буяла пераплеценая, знітаваная драсёнам ды рачным хмелем гушчэча маладых асінікаў, алешніку і арабін. Як быццам рачулка паўмысна імкнулася схваць ад чужых вачэй свае таямніцы. Таму, патрымаўшыся трохі берага, каб зусім не выбіцца з сіл, я вырашыў ісці далей прастораю вольнага бору. Кіруючыся адным слыхам — пастаіш, пачуеш голас рачулки ды і зноў наперад.

А там зноў спыняешся, і як бы ні звішлі, ні спявалі баравыя закуткі, а рачулка давала пра сябе знаць. Як быццам ведала пра маю задуму і мой клопат і ўвесь час падказвала з цёмнай гушчарні: «Я тут, чалавеча, ступай смела, я закрычу, калі пойдзеш не так, не дам табе збіцца...» І я ўсё больш упэўнена крочыў то па сівым, то па зялёным імху між соснаў і думаў: вось яшчэ дзіва дык дзіва! Вось яшчэ непаўторная, мусіць, асаблівасць баравой цішыні: у няспынным мностве сваіх гукаў нічога адметнага не траціць, кожнаму шолеху, ці ўсплёску, ці го-

ласу, ці снєву — зашытанню, адказу ці летуценню — даваць сваю пэўную, падзейную хвалю, на якой баравыя гукі і даходзяць да нашай душы.

*

Калі ідзеш па лесе, угледжаны ці ўслуханы толькі ў адну якую-небудзь яго праяву, то заўсёды здаецца печаканасцю апынуцца раптам на яго асветленай сонцам ускраіне. Асабліва там, дзе дрэвы выступаюць табе насустрач адно вышэй другога. Ну, а ў барах, як кожны мог заўважыць, а тым больш у так званых карабельных барах, — на ўскраінах заўсёды падпіраюць вышыню сосны самыя рослыя, самыя мажныя, расахатыя; з боку паляны ці поля, як сцяна, стаяць яны на варце баравога спакою.

Сёнцяшні мой бор не захацеў быць інакшым: пу зусім зняпацку, аж ёкнула сэрца, замкнуліся за мною яго сховы, а перад вачамі адкрылася шырокая, на колькі ладных голяў, маўклівая паляна. Яна была такая маўклівая пасля працяглай стозвоннай цішыні бору, ажно ўсю душу ніякаватасць працінала — не верылася, што на свеце можа быць гэткая бязмоўная, бязгучная, маўклівая цішыня. Яна была такая маўклівая, што нават добра чутны ў водгаласі бору голас рачулкі маёй зусім згубіўся, — вось якая была тая палянная маўклівая цішыня.

Збянтэжаны, я доўга стаяў на засеяным камяшмі ўзгор'і — сюды якраз вывеў мяне бор. Многа камянёў было сабрана ў крушні, і гэта сведчыла аб тым, што перад вачамі не проста лясная паляна, а абжытая чалавекам зямля. Аднак крушні былі даўнія — зараслі шыпышнікам і шорсткай травою. Асобныя ж камяні на здзірванелай ялавіне замшэлі і пазелянелі. І разам з прыгнятальнай маўклівасцю, якая панавала навокал, гэтая бачная закінутасць зямлі выклікала настрой асаблівай самотнасці, было так не па сабе, так не па сабе.

Аднак хутка я заўважыў пакручастую лінію цяжэння маёй рачулкі — хоць і чэзлыя, рэдкія, але досыць маляўнічыя на фоне голага абсягу зараснікі альхоўніку, чаромхі і лазняку.

Туды я і скіраваўся.

Рачулка мая ў тых зарасніках абясцілася вельмі хутка. Яшчэ не дайшоў да дзвюх прыкметных сваім ростам чаромхаў, як яна выбліснула мне насустрач, нібы кінутае на пясок бліскучае шкельца, — прамяністыя водбліскі

пырскалі зырка і змешліва, горача і песціхана, быццам рачулка не магла стрымаць радасці, што вось мы і спаткаліся зпоў.

Аднак воблік рачулкі, у параўнанні з тым, што ўразіў мяне далёка адсюль у бары каля гарбатага мосціка, быў тут амаль непазнавальны. Калі там яна ўсімі сваімі абрысамі, усімі паводзінамі выяўляла ўжо пораў сапраўднай ракі, хоць яшчэ і вельмі недарослай, — дык тут рачулка, калі можна так сказаць, была яшчэ зусім без свайго характару. Яе льга было назваць проста сумай прамяністых кропляў, што няспынна радаваліся сваёй волі. Адчувалася, што яны выпырнулі на свет недзе зусім блізка і таму не паспелі яшчэ нават агледзецца, не паспелі яшчэ зразумець сваё вялікае прызначэнне.

Былі інакшыя тут і берагі. Супрацьлеглы ўяўляў з сябе вузкую палоску сіўцовай лугавіны, за якой паступова ўзвышалася да сцяны лесу шырокае поле, засеянае жытам, — хоць не схіснуўшыся стаяла запалавелая ніва, ды як жа не пазнаеш жыта! — хто з маленства прывык яго бачыць — ніколі ні з чым не зблытае яго паху, яго коле-ру, яго паставы, нават яго цішыні!.. Мой бераг узнімаўся над рачулкай адразу — сыпкі пясок, здавалася, так і з'ехаў бы ўніз, запрудзіўшы рачулку, калі б не падпіралі яго быццам знарок і як бы пад шнурочак укладзеныя белабокія валуны. Між гэтымі валунамі, а дзе-нідзе і сігаючы па іх, я хутка выскачыў да супрацьлеглага краю бору, увесь час радуючыся той іскрыстасці і светласці, якую адорваў мяне празрысты струменьчык. Але раптам валуны скончыліся, і я спыніўся, збянтэжаны: рачулка мая некуды знікла. Уперадзе валуноў паўз лес і далей цягнуўся зусім сухі лог, на якім і знаку не было ад тае рачулкі. Дзе ж яна, што з ёю стала? І тут я ўпершыню за час свайго знаходжання на паляне пачуў ценькі і шапатлівы голас — нешта жывое ў задуме выказвала маўклівай паляне сваё заповітнае і светлае.

Ці трэба казаць, якую буру пачуццяў выклікаў у мяне гэты ўражальны ў навакольнай маўклівасці голас. Як быццам адгукпулася і знайшлося даўно і, здавалася, беззваротна страчанае; як быццам аднекуль з'явілася тое жадапае, дарагое, пра што ўвесь час мроілася і снілася, але што аніяк не мог ні ўявіць сабе, ні знайсці...

Ціха ступаючы між камянёў, у боязі, што неасцярожным крокам парушу споведзь пачутага голасу, я спусціўся ўніз. Тут згрудзіліся, нахіліўшыся, некалькі алешыні, а

пад імі ўзвышалася разлапістая, кучаравая чаромха. Голас, што чуўся раней як задумлівае шаптанне, загучаў больш выразна, і што ж тут было гадаць — то быў голас крынічкі. Адзін толькі ўзмах рукі — я адхінуў убок волкую і пругкую сцябліну кугі між аленышамі, і вачам адкрыўся хвалюючы, незабыўны малюнак: зямля свяцілася, зямля гаварыла. Дзесяткі тонкіх, як сонечныя промні, струменьчыкаў, прабіваючы дол, ускідвалі пад сонца залатыя пясчынкі, падалі разам з імі на бліскотныя, нібы адпаліраваныя, каменьчыкі, што ўслалі зямлю трохі ніжэй, і ўсё пра нешта напеўна і згодна апавядалі, апавядалі, апавядалі.

Мне чамусьці здалося, што залатыя струменьчыкі павінны несці з сабою падта многа цеплыні: так горача было сэрцу ад іх усхваляванай мовы. Але не, яны былі сцюдзёныя. Дужа сцюдзёныя, нават прыліплыя да рукі пясчынкі пяклі сцюдзёнай пякучасцю, пакуль не саграваліся на руцэ і не ападалі назад у сваё размоўнае ўлонне.

З адпаліраванай камяністай пляцоўкі залацістыя крынічныя струменьчыкі падалі яшчэ ніжэй — мусіць, у самімі імі ўтвораную залатую крынічную студню. Тут яны сунакойваліся, пакідалі на дне студні прынесеныя з сабою пясчынкі і ўжо зусім празрыстыя, толькі з адной сонечнай чысцінёю, пускаліся ў шлях далей, так пачынаючы адсюль чароўную лясную рачулку.

Захоплены і ўсхваляваны да глыбіні душы ўсім убачаным, я падышоў да залатой студні і — хіба ж мог утрымацца? — апусціўся перад ёй на калені, як, я ўпэўнены, зрабіў бы і робіць кожны, хто калі-небудзь сустракаецца з таямніцаю нашых светлых зямных крыніц. Ад студні павявала ў твар халадком і лагоднай свежасцю, водарам баравога смалістага настою і густа парослых навокал зёллак. А яшчэ веяла пахам зямной глыбіні і чагосьці такога невядомага, ад чаго пачынала кружыцца галава. Я паспяшаўся хутчэй прыпасці вуснамі да празрыстага глыбінага пітва. Вада была колкая і сцюдзёна-пякучая — аж зубы запылі. Але што дзіўна: смак яе здаўся такі на-дарагому знаёмы — я нават разгубіўся, ніяк не могучы ўспомніць, што ён мне нагадвае. Дзе і калі яшчэ я піў такую ваду? Дзе? Я смакаваў дарагое і салодкае мне сваёй роднасцю пітво і ўслухоўваўся ў голас крынічкі: можа, ён хоць бы печым надкажа мне адгадку? І тут, адарваўшыся ад студні, я ўбачыў на недалёкім ад крыніцы нагорку абгароджаны высокі камень і пры ім абеліск.

У мясцовасці, дзе я зараз знаходзіўся, — а гэта паміж Пleshчаніцамі і Бягомлем, — нярэдка можна сустрэць такія камяні і абеліскі — напамін аб вялікім змаганні апошняй вайшы, помнікі партызанам і воінам, што не папшкадавалі сваіх жыццяў у барацьбе з фашыстоўскай навалай. Амаль усюды яны стаяць пры дарогах, на скрыжаванні шляхоў, на людных месцах, дзе кожны можа паклапіцца паўшым героям... Гэты ж быў у глыбінай лясной петры, на паляне, пра якую мала хто і даведаецца калі-небудзь... Што ж то за помнік?.. Праз хвіліну я быў ужо там і ледзь толькі кінуў вачамі на выбітыя на камені словы, як на сэрца імкліва парынула вогненнае пачуццё... Быццам працяты малапкай, я ўспомніў, дзе піў калісьці такога ж смаку ваду, як у гэтай паляйнай крыніцы. З Асілкавай крыніцы каля майго Сажа!.. І ясна стала, пра што апавядае кожны пачуты сёння крынічны струмень, і што тоіцца ў маўклівай цішыні паляны, і чаму так здзічэлі, зараслі травой сабраўныя калісьці крушні...

Сціплы і прасты помнік словам кароткага, але цяжкага, як сам камень, паведамлення сведчыў пра тое, што тут, на гэтай міжбаровай зямлі, была калісьці вёска Дальва і што яе разам з усімі жыхарамі спалілі крываваыя каты-фашысты.

Дальва... Дык вось дзе калісьці мясцілася яна, вядомая сёння не аднаму чалавеку на свеце закатаваная чужынцамі вёска. Пра яе жахлівую трагедыю я чуў многа раней — пад званамі Хатыні на чорных мармуровых плітах высечана побач з імёнамі іншых ахвяр пашай зямлі і яе пакутнае імя. Але там, у Хатыні, сабраны боль дзесяткаў і соцень такіх вёсак, як Дальва, і ў агульным болю асобнае не так вылучаецца... А тут я стаяў перад тым асобным — сам-пасам, адзін на адзін... Гэтая паляна і гэты бор... Яны не маглі, не маглі не запомніць пазаўсёды страшэннай лютасці, што калісьці тут адбылася. Ці не таму асобныя сосны на ўскраі бору глядзяць на паляну па чарпелымі, як ад смутку, і пакарабачанымі вяршынямі, а пясчаны дол навакола помніка пагадвае яшчэ неастылы прысак вялікага вогнішча... Шалёнае віраванне агню і смерці, жудасныя крыкі і енкі немаўлят і іх мацярок... Яны не маглі, не маглі не застацца навечна ў пасцярожанай, глухой паляйнай маўклівасці, што запанавала тут калісьці пасля жорсткага катавання...

З такім адчуваннем стаяў я зараз перад жалобным помнікам і, здавалася, сам падаў пад кулямі катаў, сам

курчыўся ў агні з невымоўным адчуваннем страшнага канца... Толькі крынічка не давала забыцца, што яшчэ жывы... Паступова пачынала даходзіць, пра што яна бясконца імкнецца сказаць... Зноў уявілася Асілкава крыніца на Сажы... Так-так, праўду ты кажаш, крынічка! — прагу жыцця нельга знішчыць аніякімі катаваннямі; калі ёсць пачатак, будзе працяг, будуць біць струмені з-пад зямлі — будуць усё шырэй разлівацца і рэкі, будзе свяціць сонца, будуць нараджацца вольныя сэрцы — і ніколі не згасне чалавечае шчасце на свеце...

Крынічка, нібы ўспомніўшы хвіліны жорсткасці і запаліўшыся гневамі, то бурліва ўзвышала свой голас, то, быццам задумаўшыся ў смутку і жалбе, пачынала шаптаць — ціха і журботна, то, напэўна, узрадаваўшыся, што прамеціцца, сінее над ёю летняе неба, буе зелянінаю зямля, — пачынала біць звонка і ўрачыста, як услаўляла ўсё, што тут жыло, жыве і жыць будзе... І пад гэты яе звон ужо не такой самотна-маўклівай пачынала выглядаць паляна. Выпешчанае рукамі новых людзей жыта хоць і стаяла ў акружэнні бору без шалаху і хвалявання, ды пад промнямі перадвячэрняга сонца так пахла, так пахла, — адчувалася, што хутка пачне падаць роса, каб асвяжаць і паіць прагаю прарастання новыя зярпаты...

*

Пакуль я, спатыкаючы розныя нечаканасці, знаёміўся з рачулкай і яе вытокамі, дзень амаль скончыўся. Промні сонца яшчэ прабіваліся на паляну, але толькі прабіваліся! Яны прыходзілі аднекуль далёка з захаду, з-за сцяны высокага бору, знаходзячы сабе дарогу ў прамежках паміж соснамі, і таму на ўсёй паляне штохвіліны мяняліся хвалі то ценяў, то святла. Настаў той момант летуценнага летняга адвячорка, які заўсёды настройвае на сцішанасць пачуццяў і думак. Уся істота ў такіх хвіліны паддаецца лагоднай задуманнасці прыроды — сэрцу робіцца цёпла-цёпла і так добра-добра, як быццам яно ўсяго, чаго хацела, дасягнула і няма куды болей імкнуцца — толькі зліцца б вось зараз з пяшчотнай цішынёю зямлі і неба, лістоты і пахіленых каласоў, сцяжынак і льдзінак-хмараў, што зрэдку наплываюць на чысцютку сіль у вышыні... Зліцца і ўлюбёна глядзець пекуды ў неакрэсленую даль, без аніякіх хваляванняў, задумак, глядзець і чакаць... Чакаць,

пакуль не скаланешся раптам ад якогась пчымлiвага пачуцця. Не адразу і ўсвядомiш, што пачуццё тое — адчуванне бязмежнай самотнасці. Душа сціскаецца ад смутку, чагосьці ёй прагнецца — чаго?.. Не адзiн раз трэба зазнаць тое пачуццё, каб зразумець, што як бы ні ўлагоджвала, ні ўзвышала чалавека прырода, а яму ўсё ж цяжка заставацца надоўга без людзей — без iх галасоў і iх позiркаў, без самай нават звычайнай iх прысутнасці. А яшчэ калі так, як сёння ў мяне, — на месцы жахлiвага чалавечага спусташэння...

Аднак жа дзень канчаўся, і ўсё мацней непакоiў мяне адзiн клопат: дзе і як перабыць ноч? Хоць для вандроўніка клопат гэты — самы звычайны, ды яшчэ ў такую лагодную летнюю пару, калі і кожны кусцік пачаваць пусціць і зара вячэрня з зарой свiтальнай сыходзяцца, а ўсё ж... Западта многа паплыло за дзень хвалюючых думак і пачуццяў, каб з iмi заставацца тут, на месцы былой скатаванай вёскі, яшчэ і на ноч... Ці знойдзецца ў душы столькі могі, каб яна не схiснулася ў загадкавасці пачной цемры, адкуль — хто здольны тое стрымаць? — могуць загучаць для яе распачныя галасы немаўлят і мацярок, устаць вогненныя постаці з суровай мальбою ў вачах?..

Так я думаў, iдучы па здзiрванелай сцежцы паўз жыта, калі раптам iзноў пачуў булькатанне маёй рачулкі. Якраз тут яна ўваходзіла ў бор, і зноў — вось дзiва! — голас яе, амаль зусiм нячутны на паляйнай прасторы, зноў вылучаўся выразна і ясна. За рачулкай, перад самай сцяпою векавых кражоў, мясціўся лапiк маладога падлеску — трохі вышэйшага чым у рост чалавека сасновага хмызняку. Куток выглядаў вельмі маляўніча. Цэлы рад высокіх таполяў з аднаго берага рачулкі цягнуўся вяршынямі да такога ж роўнага строю магутных дубоў па другiм яе баку, адкуль — амаль па дубовых каранях — пачыналі бегчы па ўзвышша маладыя сасонкі. У адным месцы саснякі перарываліся густой купай здзiчэлых груш, бэзу, язмiну і яшчэ нейкага кустоўя, ад якіх пад дубы спускалася цiхая пясчанае дарожка. Адразу было відаць, што зямля тут абжывалася калiсьці чалавекам. Бо ўзгорак той з грушамі, язмiнам і бэзам быў не чым iншым, безумоўна, як колiшнiм дворышчам. Ды і прысады дубоў і таполяў над рачулкай таксама не маглі ўзрасці самі па сабе такiм роўным шэрагам.

Рачулка там, дзе да яе падыходзіла дарожка, перагароджвалася некалькімі ссiвелымі валупамі. Утварылася

невялікая запруда, стрыманая вада знаходзіла сабе шлях між каменя, бруілася, булькатала, звішала і, вырываючыся на волю, як бы трымала над сабою маленькае цягучнае рэха. І так ужо ўтульна, па-дамашняму, гаманіла пад купалам дубоў і таполяў тое рэха — адразу прыварожвала душу! Не хацелася нікуды адсюль адыходзіць — раі, ды і годзе, дзе яшчэ — падумалася — знойдзеш мясцінку лепшую, каб правесці кароткую летнюю ноч?

Хутка па ўскраіне сасновага падлеску, непадалёк ад былога дворышча, я знайшоў сабе ціхі, цёплы і, я нават сказаў бы, летуценны куток. Наперад адсюль адкрывалася мне і рачулка, і прысады дубоў і таполяў па-над ёй, і ціхая дарожка, што ішла ад камянёвай пераправы ў самыя саснякі. Ззаду, за хмызняком, як бы ахоўваючы яго сваім крылом шырозым, маўчаў, пільна за ўсім назіраючы, і высока гудзеў векавы бор. А на доле — аж біла ў вочы — ну як быццам нехта спецыяльна збіраў тут столькі багацця — густа квітнеў чабор, вакол яго купкамі шчыраваліся слёзкі, зыркалі медуніцы і нават, прымасціўшыся каля сасонак, весела хінуліся адзін да аднаго лясныя званкі...

З якой прыемнасцю апусціўся я на дол сярод гэтай водарнай летняй пекнаты!

Было ціха ў прыродзе і на сэрцы; хоць было, праўда, трохі і сумна, і вусцішна. Ці, калі больш дакладна, нешта дрыготкае ўваходзіла ў душу — і летуценна акрыляла яе пад сцішанай задумнасцю навакольнай зямлі, і ў той жа час нечым непакоіла, хінула ў журботнасць... Цяжка ў такія хвіліны ўсвядоміць — што дзеецца ў табе; адчуваеш толькі, што ўвесь час трымціць у душы нейкае няяснае пакуль што, але настойлівае жадаанне — нібы нечага табе не хапае, нібы нешта заклікае кудысь...

Не ведаю, як у каго, а ў мяне такое вось пачуццё заўсёды выклікала трывожна-пястрымную прагу нешта рабіць. Калі б не пасоўвалася ноч, то, безумоўна, не застаўся б сядзець на месцы. Абавязкова некуды б імкнуўся. Печага шукаў, пра нешта хваляваўся. Не мог бы спыніцца, пакуль не схлынула б з душы хваля гэтага салодка-неспакойлівага, заклікальнага трымцення...

А зараз... не памятаю нават, як гэта здарылася... Галава сама сабою прыгнулася на цупкай галіне бухматай сасонкі... Мог жа ўладкавацца лепей — пакласці ва ўзгалоўе хаця б рукзак... дык не... не паспеў...

Многа чаго даводзілася і чытаць, і чуць пра сон чала-

вечы — які ён можа быць і раптоўны, і вокамгненны, і глыбокі, і моцны, і летуценны, і светлы, і лёгкі, і салодкі, і чараўнічы, і нават хвалююча-песенны, патхнёны... Але каб вось так, як сёння тут са мною сталася, — пра такое і не памроілася б, мусіць, ніколі...

Гэта ж, здаецца, ну толькі што — ну, можа, з якую хвіліну таму назад — пазіраў, як заміраюць апошнія промні захаду; выглядаў, дзе б тут, можа, якое-небудзь цяпельца раскласці, каб было весялей... І раптам — нібы ў нейкай казцы — адчуваеш, што вось толькі што бачанае і чутае — гэта ўжо не толькі што бачанае і чутае, а гэта ўжо тое, што было... было... Было і прамінула, і ніколі не паўторыцца... А ўсё, што адкрываецца вачам зараз, — гэта ўжо зусім нешта іншае, як быццам ніколі нават не сустраканае.

Я, магчыма б, яшчэ і доўга не мог адплюшчыць вачэй, каб убачыць гэтае новае, іншае, калі б не ўдарыў мне адпекуль зусім зблізку такі любы з маленства, такі непаўторна-салодкі пах свежага пражма.

Божа, і бываюць жа такія дзівосы: ну калі яно тое было, калі тое пражмо пражыў! — на пастушыных сцежках развеяла ветрам дымкі тых кароткіх пражмовых цяпельцаў; а вось жа — як быццам тут яно, каля самых ног, вяселіцца, здаецца, тонкімі бялявымі язычкамі маленькае полымя, і смачна абпальваюцца маладыя асцюкі жытнёвых каласоў: яшчэ хвіліна — і насыплюцца на шурпатую далоню салодкія, пахкія зярняты...

За часы сваіх вандраваццяў прывык я да самых пeverагодных печаканасцей. Таму, мусіць, і зараз, калі расплюшчыў вочы, то не адчуў ні наймалога ў душы здзіўлення, хоць тое, што ўбачыў, было для мяне амаль фантастычнае: замест вечара, які, здавалася, вось толькі што калыхаўся за соснамі ціхім дагараем апошніх промняў, у патыліцу мне біла яркае сонца новага вясёлага дня. Прытым — мспавіта біла, без усялякіх перабольшанняў — біла! — так ужо высока гайдалася яно над зямлёю. Вось жа нікому не паверыў бы, што такое можа быць: за адно нейкае імгненне праспаў і цэлую, хоць і пядоўную, летнюю ноч, і світанак новы з прывітальнымі перамавамі птахаў у адкрытай баравой цішыні, і нават усю задуму сваю — падгледзець ранішняе жыццё лясной рачулкі — таксама скасаваў беззваротна.

Але самае дзіўнае для мяне было ўсё ж не гэта. Самае дзіўнае — спакойна, бестурботна, з ціхай цікаўнасцю і нават дзелавіта гледзячы ў мой бок, — сядзела перада мною

ў абліччы трох жывых істот. То былі: малады чарнатвары мужчына (пу цыган, ды і годзе, такіх няма страчаецца між беларусаў, іх так і завуць — «свойскі цыган»), побач з ім, прыцёршыся да яго каленяў, — такі ж чыгункаваты, абгарэлы на сонцы хлопчык, а каля яго — маленькі сабачка — адно вуха, нібы лакатар, да хлопчыка, другое — у насцярожанасці — тырчком. Маляўнічая і, далібог, дзівосная карціна. А яшчэ пражмо! У руках у хлопчыка было самае непрыдуманнае, самае сапраўднае, рэальнае — аж слінкі пацяклі! — пражмо. Задымленыя зярняты так звабліва выглядалі з абпаленых каласоў. І так моцна, так соладка пахлі! Дык, значыцца, то быў не цуд. Вось адкуль прыйшоў у мой сон і пабудзіў мяне родны, дарагі мне з малепства пражмовы пах!

У першы момант, расплюшчыўшы вочы, я збянтэжана імкнуўся растлумачыць сам сабе ўбачанае і таму, стараючыся нават не міргаць вейкамі, маўчаў. Як быццам яшчэ спаў.

Але сабачка, мусіць, адразу ж заўважыў, што я прачнуўся.

— Ёяа! — голасна і задзірыста адрэкамендаваўся ён перада мною і тут жа паглядзеў у бок хлопчыка. Мусіць, хацеў упэўніцца, што зрабіў правільна. Яго вуха-лакатар пры гэтым пстрыкнула ўтору.

Хлопчык нічога не адказаў сабачку, нават не варухнуўся. Але нешта такое перадалося ад яго сабачку, бо той зноў сказаў сваё «ёяа» ўжо зусім ціха, прымірэнча і, прылёгшы на пярэднія лапы, гэтак жа, як і хлопчык, пільна ўтаропіўся ў мяне.

Я прыўзняўся на локцях і прыветна ўсміхнуўся ўсёй мілай «троіцы».

Тады мужчына загаварыў.

— Гэта ж во ішлі мы, — сказаў ён, нібы апраўдваючыся, — ды і думаем: што з чалавекам?.. Ажно бачым — спіце вы... Ну, во і прыселі... Дай, кажу, пачакаем, можа, спатрэбімся нябогу...

— Ёяа!.. — услед за мужчынам бадзёра выгукнуў сабачка. Яму, відаць, абавязкова карцела пацвердзіць, што ўсё сказанае гаспадаром — чыстая праўда.

На гэты раз хлопчык не пакінуў без увагі паводзіны свайго дружбака. «Рэшт!» — сказаў сабачку з дакорам. І сабачка адразу павініўся: прыхінуўся да хлопчыка бліжэй, прыціснуўся да зямлі, склаў вухы. Але ў адносінах да мяне выгляд у яго застаўся смелы і незалежны. «Не

чапай нас,— здаецца, казалі яго гузікі-вочкі,— і мы цябе не зачэпім. А зачэпіш — дык вупь які ў мяне ёсць падзейны абаронца».

— Гэта во мой Казік, сыноч...— казаў між тым мужчына далей.— А сам я ляснік тутэйшы... Ну, і Рэшт з намі...

Мужчына пагладзіў па галаве хлопчыка і кіўнуў вачамі ў бок сабачкі. Той весела завіляў хвастом і прыжмурыўся ад задавальнення.

Праз хвіліну я ўжо сядзеў у гурце маіх новых знаёмых, як іхні даўні дружбак. У некалькіх словах расказаў, як і чаго трапіў сюды і як нечакана для мяне прамінула ноч...

Казік, калі я скончыў гаварыць, ніякавата глянуў на бацьку і як бы крыху зачырванеўся. Гэта ўбачылася нават на яго да чарнаты абпаленым на сонцы твары. Ляснік, здавалася, не заўважыў позірку свайго сына, але між тым усміхнуўся.

— Быва-а-е...— расцягваючы слова, сказаў ён. І раптам шырокай далапёю абхапіў Казікаву галаву і пяшчотна прыхінуў да сябе.— Бывае, а, Казік?..— гарэзна спытаў ён, зноў весела ўсміхаючыся. На што Казік таксама расплыўся ўсмешкаю і глыбей пырнуў пад бацькаву руку. Было відаць, што яны вельмі добрыя сябры і што калісьці, мусіць, пешта такое адбылося і з Казікам, прыкладна, як са мной... Рэшт пры гэтай сцэне, безумоўна, не застаўся абыякавы: ён хоць і не выгукнуў свайго «йяа», але ўвесь час задаволена варушыў абаранкам-хвосцікам і раз-пораз бліскаў гузічкамі-вочкамі то на Казіка, то на лясніка.

А ляснік, ужо загасіўшы ўсмешку ды па-ранейшаму трымаючы Казіка над сваім крылом, загаварыў рантам неяк узбуджана, нават узпёсла:

— То ж з Казікам маім аднойчы было... Зямля тут у нас такая, ці што?.. Можна, лясовыя пахі такія моцныя?.. Пайшоў аднойчы Казік у лес...— Казіку, мусіць, было не вельмі прыемна тое, пра што распачаў бацька, дык ён памкнуўся вызваліцца з-пад бацькавай ласкі. Але ляснік са словамі «не саромся, Казік, бачыш, і ў дзядзькі ж так...» пагладзіў яго па чупрыне і працягваў: — Мы не баімся, калі ён адзіп у лесе ходзіць... Бо лес Казік ведае не горш за мяне... Але як пайшоў Казік, дык і сонца зайшло, і ноч настала, а яго ўсё няма... Запепакоіліся мы... Ці мала што... У нас жа і з мядзведзем спаткацца не дзіва...

Здаралася... Ды яшчэ паглядзелі — і Рэшта пяма... Як у ваду абодва...

Ну, пачалі мы іх шукаць па лесе... Паверце, пачатку ўсю праблукалі — і ані знаку... Ды раптам успомніў я пра Казікаву схову адну... вуду ён там сваю хаваў... Зазірнуў... — пуста... Ну, тады ўжо ўсё зразумеў. Кінуўся на Чырвоны груд, мясцінка ў нас тут ёсць непадалёку — ямінка ўтварылася там на рачулцы, вірок маленькі... Унадзіўся наш Казік туды хадзіць, рыбу вудзіць... Не дазвалялі мы яму часам, таму і вуду хаваў... Прыбягаю — аж так і ёсць... Спіць мой Казік пад сосламі, як апёлачак... І Рэшт ля яго... Прыхінуліся адзін да аднаго і спяць...

Ці трэба казаць, што і Казік і Рэшт адчувалі сябе пры гэтым апавяданні не падта каб асабліва. А найболей Рэшт. Уцягнуўшы галаву ў плечы, аж прыліп да зямлі. Як быццам ён быў самы вінаваты ў тым, што яны там з Казікам заснулі. Але ляснік, скончыўшы гаварыць, палашчыў і Казіка, і Рэшта, і гэта іх шчыра падбадзёрыла. Падбадзёрыла пастолькі, што Рэшт найгучней за іншыя разы выгукнуў сваё звонкае «йяа», даўшы ўсім зразумець, што хоць, можа, ён і зрабіў якую памылку, але заўсёды будзе са сваім сябрам, каб яго ахоўваць...

Разам са сваімі печаканымі дружбакамі перажыў іхняе колішняе здарэнне і я. Няцяжка было ўявіць, што дзелася ў сэрцы лясніка, пакуль ён шукаў па лясных закутках гэтага непаседлівага свайго ўлюбёнца Казіка...

Але, безумоўна, найбольш усхвалявала мяне ўпамінанне пра Казікаву вуду і ямінку-вірок на рачулцы... На Казіка я цяпер глядзеў ужо не як на простага хлопчыка, у якога, як і ва ўсіх яго аднагодкаў, жыве ў памкненнях прага да дзіцячых прыгод... Не... Я бачыў у ім будучага свайго брата-вадроўніка, чалавека з непатольным паглядам удалячынь. Бо калі ўжо на такой маленечкай рачулцы адшукаў ён дарагую для сэрца ўцеху, дык не можа быць, каб гэтая ўцеха не заваражыла яго сэрца назаўсёды...

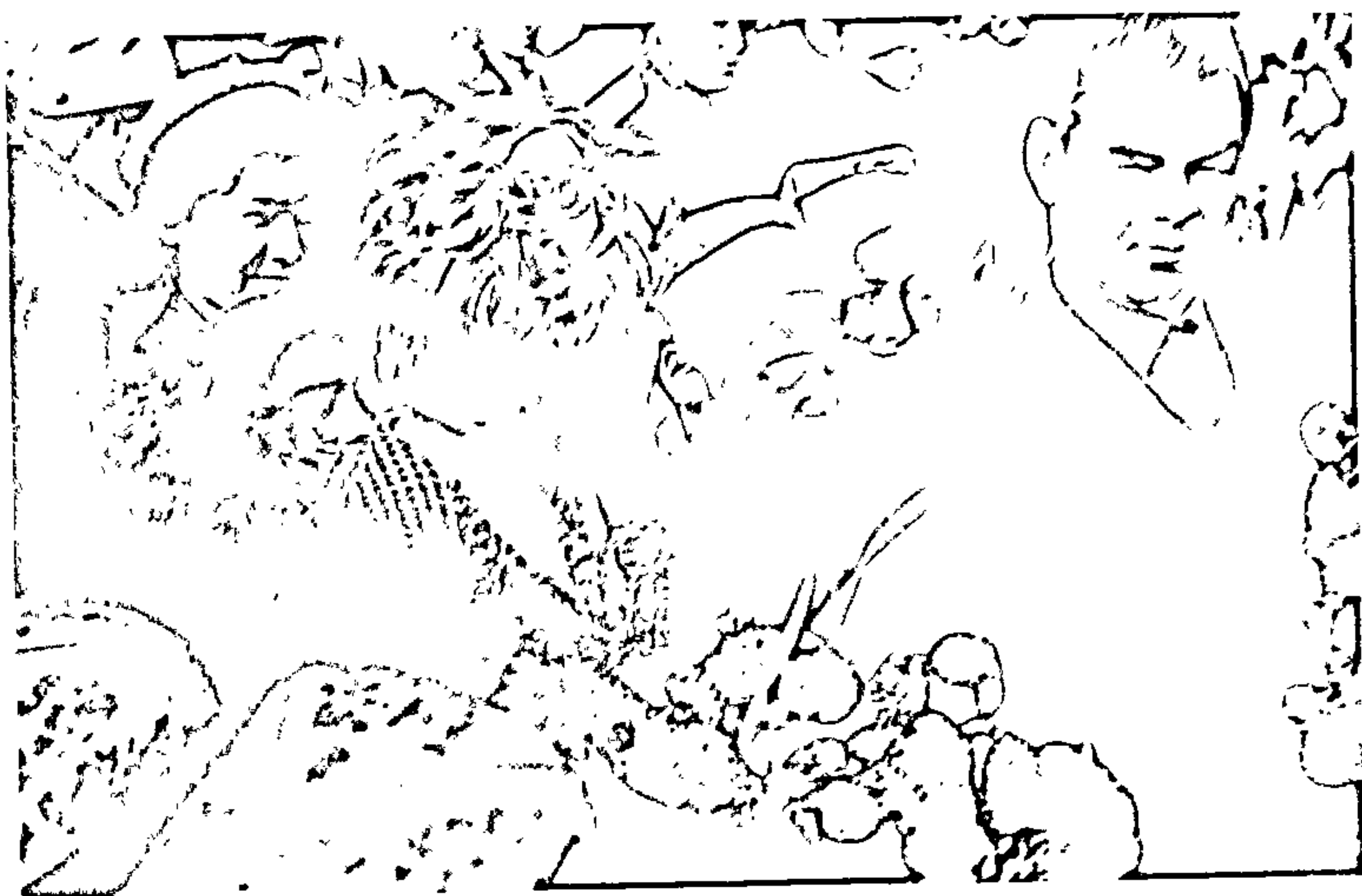
Хутка ад Казіка і яго бацькі я даведаўся і пра тое, як знайсці Казікаву ямінку-вірок і якая дзівосная рыба Казіка там прычаравала. «Дзядзечка, — з захапленнем апавядаў Казік, — яна такая быстрая, такая быстрая... ну, няйначай, маланка... Ледзьве ўпадзе па ваду чарвяк... блісь! — і ўжо яе пяма... Але трэба, дзядзечка, затоўвацца... трэба падкрасціся, каб нават шолаху не было... Бо яна дужа асцярожная і зырка... А як возьмецца — дык от дужая, адразу выцягці і не думай...» Так Казік, захлі-

Ілья Гурскі, Кастусь Кірэенка і Яшка Брыль
на Трэцім з'ездзе пісьменнікаў СССР.
Масква, 1959 г.

Кастусь Кірэенка сярод студэнтаў
у час Дэкады беларускай літаратуры ў Таджыкістане.
1965 г.

паючыся ад радасці, расказваў, і я адразу зразумеў, што то за рыба. Безумоўна, то рэдкая для нашых краёў жыхарка крынічлівых рэчак — стронга. Калі я сказаў, што гэта, мусіць, стронга, Казік усхвалявана закрычаў: «Ага, ага, дзядзечка, стронга, стронга!..». І я пасля таго паглядзеў на Казіка ўжо з вялікай павагай. Бо сам я стронгі яшчэ ніколі не лавіў; чуў пра яе многа, нават неаднойчы спецыяльна па стронгу паехаць збіраўся і вуду спецыяльную зрабіў, але так па стронгавае паляванне і не трапіў...

Даведаўся я і пра тое, як завецца мая рачулка. «Тут, у нашым баку, яна яшчэ ніяк не завецца, — сказаў ляснік. — А далей ужо мае назву... Калі зойдзеце за шану, то там убачыце вёсачку Жардзяжжа. Дык і рачулку там ужо так называюць — Жардзяжжа, і ўжо так яна і бяжыць аж у самую Дзвіпасу...»

Добра і прыемна мне было сядзець з Казікам і яго бацькам і такім дасціпным іхнім ахоўнікам Рэштам. Але пакуль сядзелі ды гаварылі, дык сонца ўжо высока паднялося над борами. Пара было мне развітвацца з маімі новымі сябрамі. Ляснік, мусіць, адразу заўважыў на маім твары адбітак той заклапочанасці, якая заўсёды находзіць на чалавека, калі ён думае пра сваю дарогу.

— Дык, можа, да нас завіталі б, а? — пясмела спытаў ён. — Хоць на хвіліначку?.. Во зусім жа блізка... Падсілкаваліся б хаця...

— Ёя! — весела і прыязна абясціўся ўслед за лесніком Рэшт, і Казік, я заўважыў, таксама нешта хацеў сказаць, ды, мусіць, пасаромеўся. Але ўсім выглядам сваім паказваў, што яму таксама хацелася б, каб я пайшоў з імі.

Я шчыра падзякаваў за дарагое запрашэнне, але ў вёску не пайшоў — часу і так мала — і рануча ўскінуў на плечы рюкзак. Але пры гэтым я мімаволі кінуў позірк на Казікава пражмо. Хоць яно ўжо астыла і пах яго быў не такі рэзкі і прыцягальны, але ўсё ж то было ні з чым непараўнанае пражмо... У час размовы нешта яно не так кідалася ў вочы; а зараз — ну хоць ты заплач! — так хацелася пакаштаваць яго салодкіх зярнят... Хоць забудзь усякі сорам ды і папрасі ў Казіка некалькі абсмажаных каласоў...

Але Казіка не траба было прасіць, ён, мусіць, заўважыў мой позірк і зразумеў мой пастрой. А можа, і без гэтага сам хацеў зрабіць тое, пра што я так усхвалявана надумаў... Ён працягнуў мне пражмо і сказаў пад высёлыя

воклічы Рэшта: «Дзядзечка, вазьміце на дарогу... Я яшчэ папрáжу...» Ляснік задаволена заківаў галавою: «Вазьміце, вазьміце...» І я не мог утрымацца — абняў Казіка...

Па пясчанай дарожцы мы спуціліся да сівых валупоў, адкуль так пяшчотна чулася і закалыхала мяне ўчора рачулкавае рэха. Валупы па баках абраслі мохам, але зверху былі добра выслізганыя — ужо, мусіць, нямала часу яны выконвалі ролю кладкі; па іх адзін за адным мы і перайшлі на другі бок рачулкі. Ляснік як быццам прачытаў мае думкі, бо, калі мы спыніліся, каб развітацца, загаварыў:

— А можа, вам спатрэбіцца зноў калі пабываць у нашых мясцінах?.. Дык, завітаўшы, не абмінайце нас... Спытайце ў Востраве лесніка Антопа, любы пакажа... Праўда, Казік?..

Казік зачырванеўся, кіўнуў галавою. І Рэшт зноў абясціўся: йяа, йяа!..

Забягаючы наперад, скажу, што пасля не адзін раз цягнула мяне ў гэты лясовы куток, на гэтую рачулку. І псаднойчы я тут пабываў — і адзін, і са сваімі сынамі. Многа папахадзіў з лесніком па заповітных яго сцяжынках. Многа чаго даведаўся — і светлага, і журботнага... Даведаўся, што дворышча тое, каля якога я так нечакана заснуў і праспаў летнюю ноч, было калісьці сядзібай Антопавага бацькі, таксама патомнага лесніка... Даведаўся, што калі закатавалі і спалілі Дальву, то па дарозе назад завіталі карнікі і на леснікову сядзібу... Сённяшняму лесніку было тады ад нараджэння прыкладна столькі ж, як зараз яго Казіку. І застаўся ён жывы толькі таму, што маці схапіла і выкінула яго праз акно ў гушчар язміну. Крыкнула: «Бяжы», — і ён пабег... Ззаду чуліся стрэлы, а ён бег і бег па лесе... Калі сціхла страляніна, ён падкраўся да свае сядзібы і ўбачыў гарачае папялішча... Два дні і дзве ночы не адыходзіў потым адсюль, спадзеючыся пачуць голас маці ці бацькі... Дарэмна... Знайшла яго ў лесе родная цётка з Вострава, у яе ён і вырас...

Даведаўся я таксама, чаму ляснік ні словам не абясціўся пра гэта пры першай сустрэчы... «Ведаеце, бываць тут бываю часта... цягне ўслухацца ў цішыню... галасы родныя пачуць... А гаварыць пра той жах цяжка... Не хочацца нешта тое балючае вярэдзіць...» Праўда... Я разумеў лясніка... Мне і самому тады было б, мусіць, цяжка гаварыць пра жахлівае знішчэнне Дальвы — настолькі перахвалявалася душа каля дальвінскага помніка...

Ляснік і ўся яго сям'я — жонка Таццяна, старэйшая за Казіка дачка Волька, ну і, само сабой, Казік, — сталі для нас найдаражэйшымі сябрамі. Сышы мае, можна сказаць, вырасталі разам з Казікам. Мы нават і назву лесу тутэйшаму светламу далі — Казікаў лес...

Але тое было потым, пасля... А зараз я паціснуў руку лесніку і Казіку, кінуў развітальнае слова Рэшту («Ну, трымайся, Рэшт!») і пырнуў у чаромхавыя зараспікі па цячэнні рачулкі. За спіной у мяне яшчэ колькі часу чулася залівістае Рэштава «йя» — мусіць, Рэшт спяшаўся выказаць свае ўражанні аб пашай сустрэчы, — а потым зноў з усіх бакоў загаманіла звонкая баравая цішыня.

*

Чаромхавая гушчэча на берагах рачулкі скончылася гэтак жа рэзка, як і пачалася. Колькі хвілін таму назад я ступіў у яе проста з дарожкі, на якой засталіся мае новыя сябры. А тут яе буянне спыніў досыць узвышаны сухадол, на якім то дробнымі гуртамі, то паасобку ўзвышаліся магутныя сосны.

Рачулка мая, пакуль яна цякла пад сховай чаромхаў і пераплеценага з імі алешніку, мела берагі нізкія, амаль забалочаныя. Дзе і падступішся, дык нічога цікавага не ўбачыш: у густой цямравай засені рачулка выглядала як бязладна кінуты кімсьці і затаптаны ў гразь паясок. Толькі дзе-нідзе ажывала, узбуджана вырываючыся з-пад пераплыціўшых яе карапёў. Але затое як яна змянілася, калі выскочыла на сухадол! Няўначай, адчуваючы шчасце ад таго, што зноў выбілася пад сонца, яна гарэзна бліскала зваблівымі ўсмешкамі, смела кідалася на камяні, узбівала вакол іх празрыстыя, вясёлыя воблачкі. Тут усцяж досыць абрывістых пясчаных берагоў амаль суцэльнай лініяй ніціліся з зямлі вясёлыя прамяністыя бурбалкі. То білі крынічкі. І рачулка, з кожным крокам набіраючы сілы, бурліва свідравала то ў адным, то ў другім беразе пясчаных пячуркі, якія дзе-нідзе пачыналі выглядаць ужо як сапраўдныя вірочкі.

Уся такая сонечная краса ляснога закутка — і гэтыя высокія меднастволыя сосны, і вясёлая рачулка, і сугалоссе птушыных спеваў — так і вабіла спыніцца на сухадольным беражочку, пасядзець, палюбавацца навакольнай лагодай. А яшчэ ж так рупіла мне Казікава пражмо! Я і так

ужо, на хаду, не адзін раз вылушчваў і кідаў у рот салодкія яго зярняты. Не цярпелася хутчэй паласавацца дарагім пачастункам. Але я рашуча адкінуў гэтую спакусу. Мне трэба было абавязкова дайсці да Казікавай ямінкі, дзе ён удачліва паляваў за стронгай. Хоць бы ўбачыць тую строугу! І я не спыніўся пад званлівымі соснамі і рушыў далей.

Скопчыўся прамяністы прасцяг сухадолля, зноў рачулку на пекалькі часу праглынулі густыя зялёныя шаты хмызнякоў. І на супрацьлеглым беразе, і тут, на маім, аж да самай вады збегліся з высокіх баравін купы арахоўя, крушыніку, сасновыя маладнякоў. У асобных мясцінах ледзьве я прадзіраўся праз іх спляценне. І мог бы збіцца з кірунку, калі б рачулка не давала пра сябе знаць то задзірлівым плёскатам плыні, калі яна адольвала якую-небудзь перашкоду, то лагодным званочкам новай крынічнай бруі.

Але паступова гушчарнік пачаў рассоўвацца, у вочы ўдарыла святло праменнай прасторы. Змардаваны ў духатлівай гарачыні зараснікаў, выскачыў я на прывольны лясны груд і застыў ад шчаслівага здзіўлення. Такая краса адкрывалася вачам! Да рачулкі з глыбіні бору спускалася расквечаная ўсімі колерамі лета ладная палянка, на якой, яе замыкаючы, урачыста ўзвышаліся па-над самай рачулкай тры велічна-гопкія сасны. Якіх толькі кветак не было на паляне! Чыстыя і палкія, асвечвалі паляну кветкі-зоркі — ну, пяйначай, зляцелі сюды з начнога неба. І, нібыта ведалі, што застапуцца на зямлі пазаўсёды, — прынеслі з сабою і кавалачкі блакіту: ён весела свяціўся паміж імі ў ліловых і сініх галоўках паўночніку і лясных званкоў. Бліжэй да рачулкі траплялі на вочы задумлівыя зязюльчыны слёзкі і рослыя рамонкі. А чым вышэй — дык паляна аж гарэла ад буйной квецені крываўніку, і скрыпеню, і ажно цэлых палосаў высознага гарыцвету. Дух займала ад убачанага полымпага хараства, і я адразу зразумеў, што выйшаў на Чырвоны груд, дзе калісьці прыселі адначыць ды і заснулі Казік з Рэштам. Безумоўна, то было так — бо вунь і яна, тая Казікава ямінка-вірок: адсюль, дзе я выйшаў на паляну, бачылася бурлівае кіпенне вады крыху вышэй трох соснаў. Там, у тым месцы, супрацьлеглы бераг рачулкі зарос суцэльнай сцяной дубнякоў. Хутчэй за ўсё калісьці там стаялі і дубы-волаты, бо, мусіць жа, то ад іх засталіся шырокія ссівелыя пні. І, напэўна, сённяшнія маладыя караці перацяляліся пад берагам з не-

жывымі, але моцнымі каранямі былых асілкаў і нейкім чынам перапынялі вольны ход рачулкі, таму яна і вірылася як апантаная. Але пастунова вада супакойвалася, аціхала, і хоць я яшчэ не мог убачыць, як яна цячэ далей, але адчуваў, што недзе там павінен быць плёс, дзе рачулка пасля сваёй барацьбы адпачывае.

Памятаючы Казікаў наказ — «але трэба, дзядзечка, затойвацца... трэба падкрасціся, каб нават шолаху не было», — я амаль паўзком дасяг трох соснаў і з прыемнасцю апусціўся на сунічлівы дол пад іх ценем. Суніц пад соснамі было многа, даспелыя, духмяныя, яны так і прасіліся, каб на іх звярнулі ўвагу. Упершыню за ўсю доўгую раніцу я ўспомніў, што мне хочацца есці. Але я пакінуў суніцы на потым, бо ў руках у мяне было Казікава пражмо. Ды і асцярогу варта было захоўваць — я ж марыў усётакі хоць бы зірнуць на дзікую стронгу. А пачнеш убівацца за тымі суніцамі, то ці бераг гайданеш, ці кінеш цень на рачулку. А тады ўжо не спадзявайся — не пакажа сябе пільная стронга.

Сосны на самым краі берага далі свой ахоўны цень некалькім кусцікам ядлоўцу. Да іх я і падпоўз, расхінуў шорсткія галінкі і ўбачыў перад сабою не просты рачны вірок, а сапраўдны рачны цуд. Як я і меркаваў, рачулка, гнеўна бунтуючы пад дубняковым берагам, выбіла сабе адтуль і да соснаў досыць шырокую і глыбокую яміну. Утварыўся плёс: цяністы, вірлівы — з таго боку і сонечны, залацісты — тут, каля мяне. Пад супрацьлеглым берагам вада была цёмная, зялёная, яшчэ часам кіпела бурбалкамі, не бачылася ёй дна. А тут, да соснаў, яна ўжо кацілася лагодная, свяцілася золатам пясчанай водмелі, пералівалася празрыстымі струменямі. Якія яшчэ патрэбны ўмовы, каб тут любіла вадзіцца нават самая асцярожная рыба?! Малайчына, Казік! Я цяпер ужо зусім не сумняваўся, што гэта і ёсць яго слаўтая ямінка-вірок. І нават пазайздросціў Казіку: я дык вось пабуду тут колькі хвілін ды і пайду, магчыма, назаўсёды, а Казік амаль кожны дзень мае магчымасць пабываць на сваёй чароўнай рыбацкай мясціне...

Успомніўшы Казіка, я нарэшце ўзяўся за яго падарунак. Як калісьці ў маленстве, скінуў на дол картуз, пахукаў на пражмо, церануў пругкімі каласамі аб далоню. Буіныя падсмажаныя зярняты пахка пасыпаліся на дно картуза. Церануў яшчэ раз, і яшчэ, і яшчэ; пучок звязаных сцяблінай каласоў стаў зусім лёгкі, а зярняты ўсё

сыналіся, і гэта, як я ўспомніў прыкмету, сведчыла, што піва, з якой паламана пракмо, дасць багаты і шчодры ўраджай... Душа колішняга сялянскага падлетка радасна абудзілася ўва мне, і я доўга не сшыняў сваёй прыемнай працы — так хацелася, каб зярняты сыпаліся з пракма без канца, абляцаючы людзям, што іх вырасцілі, бяскопцуую шчодрасць...

Але нарэшце каласы ўсё ж зусім апусцелі. Перасыпаючы зярняты з рукі на руку, я пачаў іх правейваць, дзьмухнуў — і лёгкія асцюкі аддзяліліся ад зярнят і ўзняліся ў паветра. Адзін асцюк, мусіць, з зярняткам, праляцеў ладную адлегласць і бяшумна ўпаў на ваду. І тут адбылося тое, чаго я так прагна чакаў: з цёмнай глыбіні выбліснула па жаўтапёс ружова-калёрная жывая бліскавіца, секапула па асцюку, адчула, што спадманулася, што гэта не матылёк і не мушка, і маланкава знікла, як быццам і не з'яўлялася зусім... Стронга... Мала хто з рыбакоў можа пахваліцца, што многа калі сустракаўся з гэтай найпрыгажэйшай рыбінай пашых рэк... Іншыя нават не ведаюць, што яна ў нас такая ёсць... Бо не кожнаму ўдаецца пабываць у мясцінах, дзе яна жыве. У такіх вась, можна сказаць, пяходжаных лясных закутках, на рачулках, што бяруць свой пачатак і набіраюць сілу з самых чыстых сцюдзёных крыніц... Ды і выявіць стронгу не так проста: не па любую прынаду кінецца, не па любому спадману пакіне таемную схову...

Пазпей, калі я неаднойчы пабываў у Востраве і назіраў за жыццём рачулкі разам з Казікам, пямала было ў мяне шчаслівых са стронгай спатканняў. На кручок падманьваў, праўда, рэдка, а калі і траплялася, дык стараўся як пайхутчэй выпусціць красуню туды, адкуль прыйшла. Бо пешта заўсёды калацілася сэрца, калі бачыў, як пачынае млець у руках яе зграбнае пругкае цела, як меркпуць на сонцы светла-аранжавыя і сінія зоркі па ёй, якімі так красамоўна надарыла стронгу прырода... Але затое і прыгажосцю, і дасціпнасцю, і скрытам стронгі пазахапляўся даволі. І неаднойчы цешыўся весела, калі ўдавалася перахітрыць хітруху, пацвяліўшыся з матыльком так, каб яна аж ірвалася за ім, узлятаючы над вадой, паказваючы ўсю сябе, прывабную, зіхатлівую... Падкіпеш матылька ды і выхапіш яго з вады, і не можаш утрымацца ад смеху, калі скочыць яна ў паветра, а тады сярдзіта блісне назад, узбурліўшы спакойную рачулку... Але для таго, каб так сталася, пямала давялося і па берагах папоўзаць, і

затойвацца, не дыхаючы, і ў расе купацца, і на сонцы па-тыліцу смаліць... Словам, прайсці ўсю навуку палявання за стронгай... У той жа дзень я яшчэ не меў такой навукі... І таму стронга, што кіпулася на асцюк, была тады і першай для мяне, і апошняй. Колькі ні пстрыкаў потым асцюкамі на ваду, а стронга больш сябе не паказала. Му-сіць, усё ж заўважыла небяспеку...

Ну што ж, для першага разу і гэта было багаццем — убачыў строngu, штось уведаў пра яе пораў, а чаго яшчэ трэба рыбаку? Ужо не хаваючыся, я добра правяў выцёртыя з пражма зярняты і, цэлымі жменямі закідаючы ў рот, прагна падсілкаваўся салодкім пачастункам. Еў і дзякаваў Казіку за такую асалоду. А тады ўжо пазбіраў у картуз суніц, засё адну смакату другою і пачаў збірацца ў дарогу. Цяпер мне, бадай, ужо печага было рабіць на рачулцы, я ўжо ведаў пра яе амаль усё, што хацеў. Асядлаў сябе рукаком, развітаўся з Казікавай мясцінай, з соснамі, з Чырвоным грудом і рушыў праз лес напрасткі.

Рачулка, хоць я цяпер і не трымаўся яе берага, усё ж, як быццам клапоцячыся пра мяне, тады-сяды падавала свой голас. Я шчыра і пават з радасцю лавіў яго і з ім упэўнена крочыў праз бор. Але хутка я выйшаў на лясную дарогу. Па тым, як яна была ўезджана машынамі, зразумеў, што дарога якраз туды, куды мне трэба, — на шашу. Так яно і сталася. Неўзабаве я быў пенадалёк ад таго месца, адкуль пачынаў знаёмства з рачулкай. Мінуў вёску Жардзяжжа, лес скончыўся, пайшло прывольнае жытнёвае поле, а за ім — шырокая лугавіна. Тут я зноў спаткаўся са сваёй рачулкай. Падышоў да моста, на дошчачцы прачытаў: р. Жардзяжжа, перайшоў на правы яе бераг. Засталіся збоку вёскі Пячное і Харошае, зноў пачаўся лес, і зноў вяла мяне рачулка праз усё повья і повья, і ўсё па-свойму такія адметныя баравыя закуткі. Спінігам, які быў са мною, на невялікіх вірках рачулкі, хоць яны і выглядалі часам ужо досыць поўнымі, мне пакуль што не было чаго рабіць. Але ў мяне была цяпер мэта — дайсці з рачулкай да Дзвіпасы, у якую, як мне сказаў ляснік, яна ўпадае. Бо так верылася ўсім сэрцам, што з адкрытай мпою лясной крынічлівай чараўніцай дайду да чагось яшчэ больш казачнага, яшчэ больш прывабнага для вандроўнай душы.

ДЗВІНАСА

Хто засыпаў пяскамі
Гэтыя старыя акопы?
Хто перавіў верасамі
Закаржэлыя рапы зямлі?
Хто ўзнёс па-над імі
Прываблівы гоман сосен
І заклікальную, звонкую
Цішу лугоў?
Час засыпаў пяскамі
Старыя акопы.
Час перавіў верасамі
Закаржэлыя
Рапы зямлі.
Час узніёс па-над імі
Прываблівы
Гоман сосен
І заклікальную, звонкую
Цішу лугоў...
Усё зрабіў час...

І яшчэ:

Дружа мой,
Дарагі мой папличнік,
шчыры вандроўнік,
Адкажы,
Ці не было з табой часам
такое ж, як і са мной:
Ці не стаяў ты знямелы
Ад радаснага захаплення,
Адчуваючы,
што хочаш нешта выказаць,
Ды не можаш знайсці слова,—
Забывшы,
Што тое слова
не трэба шукаць,
яно заўсёды жыве ў душы:
Самае звычайнае, самае святое —
Якім прызнаюцца ў каханні...

І яшчэ было хваляванне, і яшчэ...

Калі па цяжэні рачулке Жардзяжка выйшаў я на бераг Дзвінасы, то нешта такое невымоўнае адбылося ў сэрцы, ад чаго я раптам зусім забыўся, хто я такі і чаму блукаю з вудай па рэках...

Здаецца, і пічога ж незвычайнага не кідалася тут у вочы: як і многа дзе раней, таманілі высока над галавою вершалінамі сосны, прысціла кветкамі пойма, дзе імкліва, а дзе, нібы ў задуменні, плыніла, хаваючы свае таямніцы, вада... А чаму і адкуль душу запоўніла пачуццё трапяткой святасці — нібы ў салодкім палоне бясконца ўрачыстай і

шчымлiва-трывожнай радасці, ва ўладзе незразумелага, але разам з тым настойлiвага і ўпэўненага чакання якогась для сябе адкрыцця?..

Праз некалькі часу, на шляху на Радзіму з далёкай вандроўкі з-за акіяна, давялося мне сшыіцца ў Парыжы і з пашанай да Віктара Гюго ашынуцца ў саборы Парыжскай богамацеры... Ішла ўрачыстая мяса, гучалі трубы аргана, спяваў хор... Было нешта заклікальна-ўзпёслае ў пышным рытуале літургіі, але і нешта не пасавала маім пачуццям, нешта зусім для мяне далёкае блукала над галовамі ўдзельнікаў абедні... А можа, яно было далёкае не толькі для мяне? Можа, і сэрцы парыжан разам з маім не знаходзілі чагосьці ў гуках заспакоенай бахаўскай месы — якогась такога пеназоўнага ўзрушэння, якойсьці такой ноты, што здольная перавярнуць усю душу?.. І раптам высокі арганшы голас, нібы яго спыіла цяжкая перашкода, з рокатным уздыханнем пачаў пра нешта пытаць... І ў мяне пытаў, і ва ўсіх, хто тут стаяў побач, — пытаў настойлiва, патрабавальна, як бы просячы яго ўратаваць... І тады я адчуў, як пачынае запаўняцца полымем маё сэрца, і зразумеў, што не змагу адсюль выйсці, пакуль не знайду ў сваёй душы на тое пытанне адказ...

Усе твары парыжан, мне здалося, павярнуліся ў тую хвіліну да мяне. І пад іх гарачымі позіркамі, пад рокатны голас аргана перада мной раптам паўсталі зраўняныя пяскамі на беразе ракі старыя акопы, перавітыя верасамі і дзеразою закаржэлыя рапы зямлі; убачылася, як бурна цягнуцца ў рост дзябёлыя парасткі вербавых і чаромхавых пнёў і як пяшчотна падгортваецца пад іх чыстая, бы сляза, рачная плынь; убачыўся трапяткі і светлы лугавы прастор і бясхмарнае неба пад ім; і пачулася... пачулася, як велічна грміць у гэтым прасторы пенаўторным заклікам берасцяная труба...

Пастушыная труба ўсё гучала і гучала, і аргана як быццам не стала, і не стала ні пышнай літургійнай скутасці, ні самога Парыжа. А былі толькі бязмежнае прыволле зялёных абсягаў, высока ў небе пяшчотнае летняе сонца і людзі над ім, што прагнулі радасці і шчасця. І я стаяў сярод гэтых людзей і, не могучы вымавіць ні слова, крычаў: «Людзі мае, людзі мае, добрыя людзі! Ці знаеце вы, што за зямля адкрываецца перад вамі? То ж зямля, дзе не на адным світанку гарэлі ў пякельным агні Эсмеральды, дзе мільёны душ чалавечых ахвяравалі сабой дзеся бясконцай і шчодрай, адвечнай хады жыцця. Угледзьце-

ся, людзі добрыя, і ўслухайцеся сэрцамі ў гэту зямлю. Пагляньце, колькі красы ў ёй і дужасці для свету — для кожнага, для кожнага, хто прагне спатоліць сасмяглую ў пягодах душу!..»

Так, не могучы вымавіць ні слова, крычаў я парыжанам, і хоць не мог вымавіць ані слова, а здалося, што парыжане зразумелі, пра што я хацеў ім сказаць. Здалося — вочы іх пільна глядзелі ўсе на мяне... І здалося, што разам са мною яны з хваляваннем упершыню выходзяць па бераг паскае рэчкі Дзвінасы... Яны вымаўляюць прыгожае дзівочае імя — Дзвінаса — і з несхаванай радасцю ківаюць галовамі: ага, ага, то ж не менш мілагучна і пяшчотна, чым — Эсмеральда; яны разам са мною слухаюць, як арганна пье ў пастушынай трубе бяраста, і суладна згаджаюцца вачамі са мной: ага, ага, арган прагучыць у месце і змоўкне, а музыка дарагой зямлі не сціхне, не змоўкне ні на адзін міг праз жыццё... Ага, ага, не сціхне, не змоўкне, пакуль будуць жыць у людскіх сэрцах самахварнасць і мужнасць, здольныя ўратаваць яе і ахаваць...

Вось так далёка ад Радзімы зноў я перажыў сваё першае спатканне з Дзвінасой...

*

Дзвінаса...

Напэўна, многія з нашых рыбакоў-аматараў ніколі і не чулі пра такую раку. Нават і тыя, хто наведваў з вудамі прыгожае Плешчаніцкае вадасховішча, не ўсе ведаюць, што яго ўтварыла для іх асалоды сціплая, малапрыкметная ў пачатку свайго цячэння Дзвінаса.

Усяго толькі каля пяцідзсяці кіламетраў працягваецца яе шлях ад той крыніцы, што выбіваецца з зямных нетраў паміж вёскай Камень і Плешчаніцамі, да таго міжбаровага прыволя, дзе радасна сустракае яе сваёй бурнай плыню імклівая Вілія.

Усяго каля пяцідзсяці кіламетраў! — калі з добрым настроем, дык рыбаку, які прагне хутчэй пазнаёміцца з усё новымі і новымі мясцінамі, цяжка адолець такую адлегласць за адзін чэрвеньскі дзень. Але, магчыма, якраз таму, што цячэнне гэтае ракі такое кароткае, — можа, якраз таму прырода і вырашыла аддаць ёй усё найлепшае з назапашанага свайго хараства. На такім нядоўгім шляху яна ўліла ў Дзвінасу дзiesiąткі лясных рэчак, рачулак і раўчукоў і незлічонае мноства празрыстых рукавочкаў ад

п'ястомных крынічак і крыніц. І таму, набліжаючыся да ўпадзення ў Вілію, Дзвінаса, хоць і не мае выгляду ракі вялікай, але ўсцяж дэманструе сілу і ўпэўненасць сваёй хады: ці на мелізне пясчанага перакату, ці на цёмнай глыбіні — усюды яе плынь імкне смела, упэўнена, амаль гарліва. Як бы хоча сказаць: я не магу быць інакшай, паверце, не магу, бо тое, што мяне жывіць, — не мае ні мяжы, ні канца!..

Непаўторна-дзівоснай аздобай Дзвінасы з'яўляецца яе пойма. Яна то шырока і прывольна разлягаецца паміж высознымі, амаль эпічнымі ў сваёй велічпасці сасновымі барамі, то звужаецца, калі ад гэтых бароў, як бы не могучы ўтрымацца перад спакусай паклапіцца Дзвінасе, бягуць да яе рослыя дубы, гурты чаромхі і маладыя хмызнякі. І блакіт неба, здаецца, не на адной вышыні над ракою: то ён зпіжаецца там, дзе яе абступае няўрымслівая зеляніна, то высока ўскідваецца над прасторай яе лугоў. І нельга не залюбавацца, наглядаючы, як пад зменлівым небам мяняе свае адценні і рака: то яна жмурыцца ў зялёных позірках, то загараецца мільёнамі блакітных усмешак, то, выскачыўшы на шырокі абсяг, уся аж заліецца бясконцай прамянёвасцю святла... А яшчэ над гэтай поймай — звонкая, заклікальная гаючасць цішыні... Цішыня такая, што чутна, як недзе па другім беразе чмель працінае сабе хабатком дарогу да салодкага соку кветкі. Як лугавая курачка асцярожна расхінае перад сабою сцяблінкі асакі. Нават як прамень шалясціць між лісця — прабіваецца палашчыцца на воднай плыні... Але яна і такая, гэтая цішыня, што чуеш, як сэрца тваё грукае штохвілі больш настойліва, — і супакойваючыся, і разам з тым гукаючы не спыняцца, ісці ўсё наперад, каб хутчэй дадацца, а што ж там далей, а што ж далей...

У той свой першы раз, калі на зацягнутых пясках і дзеразою старых акопах упершыню выйшаў я на Дзвінасу і пачуў пастушыную трубу, то не мог утрымацца, каб не пабачыць, а хто ж там так улюбёна далучае да звонкай цішыні наваколля свой берасцяны спеў... Бо і сам калісьці пастушком-падлеткам быў такі шчаслівы, калі пад маім дыханнем ажывала спевам простая берасцяная труба... І вось я спыніўся перад ужо пемаладым чалавекам... Спакойна, зусім побач, пасвіўся яго статак, ні адна пярэстая не рабіла спробы сігануць куды-небудзь у шкоду... А пастух усё трубіў і трубіў: ту-гу-ту-ту-у... ту-гу-ту-у... ту-у... ту-ту-ту-у...

— Дзень добры вам. Каму вы так?..

Пастух адарваў берасцянку ад вуснаў.

— Кому?..— спытаў здзіўлена.— А гэта?!.— І шырока павёў рукою — на раку, на яе лугі і бары, на неба над ёю.

І я засаромеўся... І хоць так хацелася хоць бы на хвіліначку папрасіць тую трубу, каб прынасці да яе вуснамі, каб успомніць мінулае, але не пасмеў... Бо дзе яно, за якім часам, тое маё пастухоўства... А раптам не паслухаецца цяпер мяне бяроста?.. Раптам выльюцца з яе гукі, якія парушаць такое любае сугалоссе гэтай чароўнай зямлі...

*

Калі рыбак адкрывае для сябе новую вабную мясціну, у яго сэрцы, як правіла, пачынаюць змагацца два пачуцці. З аднаго боку, яму хочацца, каб да пары да часу ніхто не ведаў пра яго заповітны куток. І не з-за боязі, што вось пехта прыйдзе і возьме сабе тое, што быццам належыць яму. А хутчэй — таму, што хочацца рыбаку як мага больш сам-насам пабыць са сваім, як яму здаецца, яшчэ нікім не зведаным характэрным і багаццем зямлі; сам-насам пазнацца з самымі таемнымі праявамі напатканага ім дарагога куточка. Як у закаханага — абуджаецца цнатлівая прага ахаваць ад чужых вачэй знойдзенае шчасце.

А з другога боку, радасць першаадкрыцця, хвалюючая асалода ад усяго ўбачанага і перажытага так перапаўняюць душу, столькі гордасці за свой край прыходзіць у сэрца, што рыбак, як і кожны чалавек, не можа доўга насіць гэта схаваным у сабе; як найхутчэй карціць яму падзяліцца з кім-небудзь сваімі ўражаннямі, сваёй таямніцай.

Гэтак было і са мною.

З нецярплівасцю чакаў я сустрэчы з сябрамі, вярнуўшыся з Дзвінасы.

Усё стаялі перад вачамі стозвонныя векавыя бары, снілася Дзвінаса — з такімі драбніцамі, што дзіву даваўся: пават як снавалі ля пог мурашы, як сойка крычала, як выкідваўся за машкарою ялец... Дзвінасу я лічыў сваёй сапраўднай знаходкай... Захаваная ў плепчаніцкіх лясках, яна і на адлегласці свяцілася перада мною, як нікім не крануты, не зашлямланы ні хцівай думкай, ні хіжымі рукамі самацвет... Свеціцца, смяецца, пераліваецца ўсімі колерамі вясёлкі; уся такая адкрытая, чысцютка, на

кожнай кропельцы — свая вабнасць, сваё сонца, свая любасць, свая цеплыня...

Першым маім сябрам, з якім я падзяліўся радасцю вандроўнай знаходкі, быў пісьменнік Мікола Ткачоў. Многія людзі яго добра ведаюць: і як аўтара таленавітых твораў пра герояў партызанскай вайны, і як выдатнага дзеяча нашай літаратурнай і выдавецкай справы, і як проста бездакорна-светлага чалавека. Але для мяне ён яшчэ — і мой шчыры прыхільнік па вандроўных паходах. Прызнаюся, мала давялося сустракаць такіх людзей, як мой Мікола, — якія б, як і ён, пачуўшы пра магчымасць пабачыць красу новых рачных берагоў, адразу былі б гатовыя рушыць у дарогу. Я добра ўяўляў сабе, з якой натхнёнасцю сустрэне ён расказ пра Дзвіпасу. І не памыліўся. Доўга ён войкаў, як быццам крыўдаваў, што вось, маўляў, як яму не шанцуе: я ўжо такую любату пабачыў, а ён жа дык яшчэ не... Тады спытаў:

— І ты, значыцца, нічагусенькі там і не злавіў?..

— Не...

— Рука не паднялася?..

— Не...

— Тады едзем!.. Едзем!..

Праз які дзень мы выйшлі з сябрам на шашу за Мінскам, спынілі машыну, што кіравалася па Бягомль. Праз Лагойск і Пleshчаніцы даехалі да Жардзяжжа. Адтуль з другім грузавіком, на шашы па Даўгішава дабраліся да вёскі Горна. Вёска Горна, як і Жардзяжжа, таксама была ўжо мне знаёмая: якраз сюды, па старой лясной грэблі, выбраўся я, калі вяртаўся з Дзвіпасы.

Да капца дня было яшчэ не так і блізка. А над Горнам, нібы над ім спусціўся ўжо адвечорак, трымцела празрыста-сіняя асмугласць — адбітак калераў навакольных лясоў. Гэтая асмугласць прыдавала вёсцы выраз такой маляўнічай задуменнасці, што здавалася — то зусім не вёска, хаты якой прыгожа выструпіліся паабапал чысцюткай брукаванкі, а дзявочая ў зялёных строях чародка, з якой зараз загучыць задушэўная песня. Не згаворваючыся, мы доўга стаялі на пячаным узгорку па ўскраі сасновагабору. Глядзелі на вёску...

Я бачыў, адчуваў, як уразілі, амаль збянтэжылі майго сябра першыя малюнкi нашай вандроўкі. Не вельмі гаваркі наогул, сёння Мікола ўвесь час маўчаў — і я не вельмі па гэтым пепакоіўся... Бо добра ведаў: ён не загаворыць ні пра што да таго часу, пакуль не перажыве ўсё

сам, пакуль не выспее ў душы пачуццё, што напросіць сабе слова... Так прайшлі па грэблі, так выйшлі да ракі...

Над Дзвінасою ўся адкрытая вачам далеч была заліта сінявым, як і над Горнам, але яшчэ зіхатлівым, моцным сонечным святлом. Я не мог бы сказаць, чаго больш жыло ў гэтым святле: пяшчотнасці той часіны дня, калі ўсё наваколле кожнай сваёй рысачкай як быццам імкнецца ўлагодзіць сонца, каб яно не так хутка кацілася да захаду, ці той нястрымнай, пераможнай радасці зямлі, у якой заўсёды жыве вера, што сонца, усемагутнае, гордае сонца, так палымяна закахана ў яе красу... Стромья прыбрэжныя бары, высока ўзвінаючы сосны, лёгка неслі над сабою блакітны купал неба — так-так, здавалася, ён не стаяў на месцы, а плыў над рачною поймаю разам з бялявымі хмурынкамі. І таму рака пад гэтым плыткім блакітам нагадвала чароўную сонную красуню: здарожылася і спіць сабе салодкім сном, паклаўшы галаву на шырокае лісцё дуба, якое ён, нізка нахіліўшыся, працягнуў ёй у дужых руках... Як у казцы... Няйначай, як у казцы... Лёгкі ветрык веяў ад яе плыні, а яна спала, а яна спала...

Раптам, нібы для таго, каб сцвердзіць, што яна не спіць, рака абясцілася траскучым лопатам крылаў — з яе травяністай затоці ўзнялася крыжная качка. Зрабіла круг над затокай, праляцела над Дзвінасою, знікла за яе паротам.

І тут пасля доўгага маўчання пачуўся голас Міколы: — Братка, давай пастаім...

Сталі... Якраз на пахкім чабаровым грудзе, над самай Дзвінасой... Мікола прыхінуў да пянёчка спінінг і рукзак. Паморгаў вейкамі... Ён заўсёды так моргае, калі хвалюецца... І нечакана для мяне — запеў...

Веце-ер вей-е-э...

Ой, ве-е-це-ер вей-е-э...

Ды веце-ер па-а-вя-а-ва-а-е-э...

Ой, ве-е-еце-ер па-а-вя-а-ва-а-е-э...

Слухаць Міколава спяванне за якім-небудзь бяседным сталом даводзілася мне неадпойчы. Я ведаў, што ён гэта любіць і ўмее. Але каб вось так, між задумных лясоў, з чабаровага грудка — рацэ і лугу, — такое чуў упершыню. Як прыгожа, высока загучаў яго голас!.. Колькі было ў ім задумнаўнай цеплыні!

Праспяваўшы адзін куплет, Мікола спыніўся. Так, між іншым, бывае ва ўсіх спевакоў — яны робяць паўзу, як быццам хочуць прыслухацца да саміх сябе.

І толькі ён спыніўся — адгукнулася, загаварыла лугавая шырыня. Не было канца рэху — яно ўрачыста і велічна пакацілася паміж сценамі лесу, пад блакітам неба, на рачных берагах. То аддалялася і гучала аднекуль адгалоссем, то магутна вярталася да нас зноў...

Мікола, было відаць, вельмі расхваляваўся... Але ён нібы хацеў паснаборнічаць з рэхам... Павёў далей...

Маці-ы ў до-о-нькі-ы...
Ой, ма-а-ці ў до-о-нькі-ы...
Ды пра жыцце-е-о пы-ыта-а-е-э...
Ой, ма-а-ці ў до-о-нькі-ы...
Ды пра жыцце-е-о пы-ы-та-а-е-э...
Спытай, ма-а-ці-ы...
Ой, спытай, ма-а-ці-ы...
Ды ў шэ-ра-а-е-э ву-у-ця-а-ці-і-ы...
Ой, спытай, ма-а-а-ці-ы...
Ды ў шэ-ра-а-е-э ву-у-ця-а-ці-і-ы...
Шэ-э-ра ву-у-ця-а-а...
Ой, шэ-э-ра-а-я ву-у-ця-а-а...
Ды на Дуна-а-і-ы на-а-чу-у-е-э...
Яна-а ж ма-а-йё-о...
Ой, яна-а ж ма-ёё-о...
Ды ма-ай-е-о го-ра-а-чка-а чуй-е-э...

Прагучала апошняя нота, адгуло, адхвалявалася рэха... І тады кожнай жылкай адчулася тое, што неяк не зусім акрэслена заўважалася раней: якая хвалюючая вартуе гэтую зямлю цішыня... Бадай, нідзе за часы сваіх вандрованняў не сустракаўся я з такой з'явай: каб цішыня так уздымала сэрца, так гучала кудысь удаль... Пазней, пры начлежным агні, мы ўспаміналі з сябрам гэтыя хвіліны і ўпэўніліся, што абодвух акрыляла адно і тое ж пачуццё... Калі Мікола скончыў сваю песню, мы, не сказаўшы адзін аднаму ні слова, пайшлі... Усё было перапоўнена звонкім якімсьці закліканнем... Адна за адну прыгажэйшыя трапляліся на рацэ мясцінкі — каб і папесціцца душою, і паспрабаваць рыбацкай удачы, — а мы не маглі ўжо спыніцца...

*

Але, нарэшце, нібы захацеўшы пазусім запаланіць сэрцы шукальнікаў, Дзвінаса ўсё ж паставіла нам заслон: паказала такі свой куток, прамінуць які было аніяк нельга... Гэтым сваім берагам, па якім мы ішлі, яна прыгарнулася да высокага, светлага ўскрайку бору. Адтуль весе-

ла збягалі да яе маладзенькія бухматыя сасопкі. Шу якраз як гарэзныя падлеткі, што сваволяць, не зважаючы на забарону матуляў... Было ўражанне, што сасонкам не церпіцца з разгону кінуцца ў рачную плынь — абдацца яе прахалодай... Ці хоць бы палюбавацца сабою ў люстры рачной вады... А можа, яны беглі павышерадкі, каб хутчэй спатоліць смагу водарам кветак, якіх безліч было пасеяна па ўзгорку...

Другі бераг ракі быў значна піжэйшы. Але таксама сухадольны. З яго пачыналася шырокая, раскінутая пасцеж пойма — прывольны, з невялікімі люстэркамі-азярышкамі луг. Там ужо блукалі лёгкія перадвячэрнія цені. Мусіць, ад вышыні лесу, за якім асядала пацішэлае сонца. І таму з лугу веяла настроем шчырай летуценнасці: звонкая радасць і ціхі смутак — усё было зліта ў адно...

Мікола застыў на месцы...

— А?! — спытаў узбуджана... А тады, па вачах убачыўшы маю згоду, сам сабе адказаў: — Тут!.. Далібог!..

Скінулі з плеч рукзакі... Агледзеліся... Мы ўжо даўно прывучылі сябе да правіла: так атабарыцца, каб меней парабіць шкоды зямлі... На рыбацкім жа начлезе, безумоўна, не абыдзешся без цяпельца... А там, дзе пабудзе цяпельца, доўга, а можа, і ніколі, нічога не расце... Нарэшце ўбачылі... Стары акоп уздоўж бору, каля расахатай крайняй сасны... Тут ужо нехта начаваў — застаўся след ад вогнішча... Міжволі з удзячнасцю падумалася пра таго начлежніка: ён таксама думаў пра ашчаду да зямлі... Стары акоп, аж да краёў зацягнуты пяском, быў усцяж пераплецены карапамі дрэў, акрыўся верасам, там-сям віднеліся нават купкі званкоў... Але ў адным месцы, на сінявата-падзольным лапіку, было пуста... Так бывае... Можа, западта глыбока праналіла тут зямлю вайна... Чалавек, які начаваў да нас, расклаў сваё цяпельца якраз на гэтым лапіку... Польша па польшы... Гэта не страшна... Жывое ён не крапуў, яно павінна жыць...

Якія пачуцці выклікаў у майго сябра, былога партызана, выгляд гэтага акопа — пра тое я даведаўся пасля... А зараз ён нібы ўвесь сцяўся... Закурыў... І пачаў моўчкі наладжваць свой спінінг...

Чаму яго пацягнула ўсё ж памахаць блешняй — да занятку, які — я ж бачыў — так не пасаваў цяпер да настраю яго душы?.. Ды і наогул — я ж ведаў, — чым глыбей крапала яго сэрца краса ракі, тым меней звычайна ён браўся за вуду... Напэўна, тут адчуў зараз якоесь пезвы-

чайнае ўзрушэнне... Якое абавязкова трэба было чым-небудзь пагасіць...

Падышлі на край берага. Мікола размахнуўся, кінуў блешню ў самую далёкую быстру. Пачаў падводзіць блешню да пясчанай водмелі. У празрыстай, як сляза, вадзе Дзвінасы ўсё бачылася, бы на яркім экране. Блешня паволі пасоўвалася ў чыстай плыні, і вось ад залатога дна аддзяліўся і пайшоў за ёю шчупак. Спакойна, нават абыякава, правёў блешню да самага жаўтапёсу, пастаяў, як быццам пра штось думаў, і гэтак жа спакойна пайшоў назад.

Мікола стаяў збянтэжаны.

— Слухай,— усхвалявана прамовіў ён.— Ты не заўважыў?.. Разумееш?.. Па-мойму, ён усміхаўся. Сумна ўсміхаўся...

— Заўважыў. Усміхаўся...

— Ніхто ніколі не паверыць... Але чаму ўсмішка была такая сумная?.. Ты ж бачыў?..

— Бачыў... Ведаеш... Мне здаецца, таму ён так сумна ўсміхаўся, што адчуў вялікую крыўду... Я ўпэўнены, ён ішоў і думаў: як можна ў асяроддзі такой красы — мапіць...

— А ты, відаць, кажаш праўду... Праўду...

Ён разабраў свой спінінг. Мы яшчэ пастаялі, паўзіраліся ў ваду, ці не ўбачым таго шчупака. Тады пайшлі на свой акуп.

Сонца на тую пару ўжо зусім закацілася за лесавую сцяну за лугавой поймай. Над Дзвінасою і на нашым узгоркавым беразе яшчэ трымалася апошняе святло дня, але адчувалася, што неўзабаве пачне наплываць суточне. Мікола пайшоў набраў у кацялок вады, я назбіраў сушняку. Навыбіралі буйнейшых каліваў чабору — заварыць чай. Хутка паміж намі зайграў вясёлы агеньчык цяпельца, зазвінела ў кацялку, падаграючыся, вада... Мы сядзелі, маўчалі... Я быў упэўнены, што Мікола не стрывае, загаворыць — не могуць жа не выказацца ўражанняў дня... Бо ён тут упершыню...

Хоць я і чакаў і хоць быў упэўнены, што прамова яго будзе ўсхваляваная, але калі ён загаварыў, то крыху нават сумеўся. Настолькі горача гучалі яго словы.

— Ты разумеш... Слухай, братка... Калі я сёння глянуў на гэтыя акопы, пасля амаль казачнага, што мы паспелі пабачыць, ты ведаеш, пра што я падумаў?... Што на свеце ёсць адна вялікая праўда, якую мы посім у сэрцах,

але якую часам не здольныя ўсведамляць... Вось тая праўда: калі ў свеце ёсць для чалавека штось пенаўторнае — дык толькі тое, што жыве ў красе роднай зямлі... Ты зразумей... Маці нараджае дзіця, складае яму свае песні — пра што яна летуценіць, што бачыць перад сабой?.. Ёй бацаца і ўяўляюцца галінка бярозы над акном, жытні колас у полі, сіпча неба і сонца над імі; яна чуе жаваранка над праталінай і гоман дубровы сунічнай, пчаліны гуд па-над квеценню і плёскат хвалі рачной — усё, з чым і сама нарадзілася і жыла... І ў той красе зямной бачыць яна і чуе свайго дарагога ўлюбёнца... А калі ў гэтым акопе чалавек стаяў насмерць супроць ворага лютага — хіба ж не краса зямлі роднай была ў яго перад вачамі? Хіба ж не праз яе святло праменіліся яму і вочы маці, і нашчадка яго? Хіба ж не праз яе перадаваў ён ім апошнюю сваю любасць і вернасць?.. Эх, браце... Якое шчасце, што ўсё гэта ёсць у нас... І пяхай падсвядома, а не дае чалавеку пра пешта забыцца!..

Я ўважліва слухаў Міколу, з хваляваннем углядаўся ў яго прасветлены натхненнем твар. І, усім сэрцам пагаджаючыся з тым, што ён сказаў, горача дзякаваў свайму мудраму жыццёваму лёсу... Дзякаваў за тое, што ён надзяліў мяне няўрымслівай прагай вацыванняў... І за тое, што на вандроўных сцежках і дарогах ніколі не пакідаў мяне аднаго... Без хараства і вернасці душ чалавечых — не пакідаў... Бо праўду сказаў мой сябра... Кожная маці, нарадзіўшы дзіця, бачыць у красе зямлі роднай і свайго ўлюбёнца... А гэтак жа і кожны чалавек — не можа бачыць сябе шчаслівым без папличніка свайго — чалавека...

Між тым, пакуль Мікола гаварыў, а пасля мы трохі ў роздуме маўчалі, згатаваўся наш чай. Цяпельца раптам захліпала, рэзка запахла чабаром, і мы абодва аж войкнулі: хоць бы не вылілася паша гатаванне на агонь... Мікола кінуўся знімаць кацялок з рагулішы... Разлілі чай у копаўкі, смакавалі чабаровы настой... Над Дзвінасоў пачыналася новае шчыраванне прыроды: настала кароткая летняя ноч... Рэдкія яркія зоры выступілі на светла-дрыготкім небе... Дзярках, супакойваючы, мусіць, сяброўку, лагодна падаваў яшчэ не натруджаны голас... Лёгка дыхаў бор — адпачываў... А тады — мусіць, павячэраўшы, сышлася недзе моладзь за ваколіцай на пагулянку — з-за Дзвінасы даляцела з дужымі падгалоскамі дзівочая песня.

Пасля чуўся адзін гармонік, а тады вясёлая гамана, а тады зноў гулкая песня... І Дзвінаса лёгка несла над са-

бою водгулле незмаўкальнага жыцця, і на тым, як звонка свяціліся пад зорамі яе струмені, адчувалася, што і яна, як і ўсё жывое на зямлі, разумее сваё непаўторнае шчасце...

— Ведасш...— зноў абясціўся Мікола, калі трохі сціхлі пачныя галасы.— Ведасш... Бываюць мясціны, у якіх адразу чуеш пешта недакранальнае, пешта святое... Не, яны не для звычайнага якога-небудзь запятку... А толькі для душы, толькі для душы...

Любы мой дружа, як жа ён трапна выказаў тое, што адчуў, спаткаўшыся з Дзвінасою, і я! Не, недарма з усіх сваіх добрых сяброў не каму іншаму, а яму першаму адкрыў я сваю таямніцу!..

...Рана-раненька, як толькі зазвінелі першыя промні сонца, мы пастаялі над Дзвінасою, яшчэ раз услухаліся ў яе красу і рушылі дадому... Але былі ўпэўненыя, што яшчэ не адзін раз сюды вернемся, не адзін раз...

*

Бываюць жа рэкі...

Бываюць... Ёсць...

Ведае рыбак — ну нічога ж, нічога не зловіць ён на гэтай рацэ, і спрабаваць нават не будзе, каб што-небудзь злавіць, а цягне яна да сябе, сніцца, не дае спакою праз цэлы тыдзень — што з сабою парабіць рыбаку, як дачакацца той суботы і нядзелі...

Колькі посіць у сабе рыбак радасці, шчасця ад усведамлення, што такія рэкі ёсць!..

Неаднойчы, неаднойчы — і з сябрамі, і з дзецьмі сваімі — пабываў я на Дзвінасе...

Часцей за ўсё вярталіся адтуль, нават вудаў у вадзе не памачыўшы, а прыехаўшы, усё ж лічылі дні — ці скоро патрапім да яе зноў... І ніхто ніколі і не падумаў, што мы перасталі быць рыбакамі...

Але аднойчы мой сын-школьнік, рыбак пачынаючы, а пачынаючым заўсёды карціць чым-небудзь пахваліцца, як апантаны, закрычаў пад цень дуба, дзе я толькі што адгарнуў новую старонку кнігі:

— Тата! Татачка! Глянь, што я злавіў!.. Ды хутчэй жа глянь!..

Я падхانیўся, гляпуў і абмёр.

На кручку выгінаўся прыгожы і рэдкі, як і стронга, жыхар нашых рэчак — харыус.

Божа, ды што ж ты сабе дазволіў, сын мой, будучы мой вадроўнік!..

— Пусці!.. Чуеш?.. Хутчэй знімі з кручка і пусці!.. — не менш узбуджана, чым сын, закрычаў я.

Сын, мусіць, убачыў у маіх вачах нешта такое, чаго ён яшчэ не бачыў ніколі і чаго, напэўна, не мог пакуль што зразумець...

Але ён таропка зняў з кручка дарагую рыбіну і асцярожна апусціў яе ў ваду.

Харыус стаяў на залатым пяску каля зялёпай сцябліны і знямела зываў ротам...

І тады на мяне нешта найшло — нешта чамусьці пачало голасна вырывацца з душы старажытным гекзаметрам...

Рэчка, о рэчка, даруй нам, мая дарагая красуня,
Бо то ж не ён, не нашчадак мой, гэта прыдумаў —
Гэтую прагу — на нешта пакінуць кручок свой без жалю...

Раптам я пачуў перад сабою яшчэ больш узбуджаны, чым раней, голас сына:

— Пайшла!.. Пайшла!... Татачка, яна пайшла!..

Спачатку я не мог уцяміць, пра што ён крычыць. Але глянуў туды, дзе быў харыус, і ад мяне адсланілася тое нешта, што было найшло... Харыус паволі, паволі адплываў ад травіны. Ён яшчэ пачуваў сябе, як сп'янелы, але ён ужо варушыў плаўнікамі, значыць, будзе жыць... Нарэшце, крыху прыпыніўшыся, харыус матлянуў галавою, нібы вызваляючыся ад злоснай павалы, моцна ўзмахнуў гнуткім хвостом і знік у глыбіні...

— Пайшла!.. Пайшла!.. Знікла!.. — зноў закрычаў сын.

Я паглядзеў на яго твар. Вочы ў малога шукальніка рыбацкага шчасця свяціліся нястрымнай радасцю... Ён нешта пазаўжды зразумеў...

І мне зноў стала добра... Так добра!.. Я паверыў, што яны будуць жыць, пашы рэкі... Усе як песня крынічлівых лясоў — Дзвінаса...

Гром...
І —
    ціша...
І над грудзямі — дол, як гнёт...

У вочы ўдарыў зноў шалёна
Агонь — пякельнаму раўня...
І ўспомніў я імя.
— Алё-на...—
Мне прашанталася імя...

— Алё-на! —
Свет увесь зялёны,
Здаецца, крыкнуў праз акно.
І я шаптаў: — Алё... Алёна...
Алёна...— Толькі ўсё адно...

*

Адно, адно на свеце слова,
Адно-адзінае імя —
Ўвесь дзень...
Вярпулася мне мова...
Ды гэта — ўсё,
Што ўспомніў я...

Я чуў — пыталі:
  — Хто Алёна? —
Скажы, скажы нам —
  хто яна?..—
Ды як за цяжкаю заслонай
Маўчала памяць...
  Бы сцяна...

І як ні сіліўся, ні прагнуў —
Не мог я зрушыць той сцяны...
— Алё-на...—
То ад спёкі смягнуў...
То камянеў, што ледзяны...

*

І плакалі жанкі бяслёзна,
Ускліпы чуліся адны.
Увесь іх сум за час той грозны,
Усе іх болі ад вайны,—

Усё ў бядзе маёй паўстала...
Здаецца, крыкні я тады,
І гора горкае памалу
Ад іх адыдзе назаўжды...

А я ляжаў між іх, замглёны
Тугой душы...
Вачэй не ўзняць...
І што зрабіць я мог?
— Алё-па...—
Мог толькі ціха прашаптаць.

*

Настала скруха дзён шпітальных...
І колькі іх
міпула, дзён?..
Такіх звычайных, аднастайных,
Нібыта ўсе —
па самы скон.

Ужо на спад плыло і лета,
Уральскай спёкі мройны дым.
А я ўсё быў — жывым сакрэтам
З дзясвочым іменем маім.

Глядзеў людзям пакутна ў вочы,
Як быццам з нейкаю віной...
Але аднойчы...
Ўпоч аднойчы
Збылося вешчае са мной.

Усім у той начы бяссоннай
Крычаў...
І з далечы ўлюбёна
Мне ззяла ты... Уся мне ты!..

*

Твае здалёк я ўбачыў вочы —
Няма ні ў кога
іх цяплеі.

Твой воблік сонечны дзявочы —
Няма ні ў когачкі святлей.

Твой голас песенны, як гуслі,
Пачуў — няма
яго званчэй.

Твае, як матчыныя, вусны —
Няма радней іх, гарачэй.

Тваіх я рук аддапых ласку
Адчуў, што мой сцішалі боль.
Тваёй душы пянічоту-казку —
Такой няма на свеце больш...

*

Я ўспамінаў і да зпямогі
Крычаў —
за ўспышкамі ў акне.

І ўсе, хто мог устаць на погі,
З палат спяшалі да мяне.

Спяшалі глянуць, як на дзіва,
Што ўзнікла з водбліскаў начы, —
Дзяжурны ўрач,
такі шчаслівы,
За ім і іншыя ўрачы,

Нібы вось тут для ўсіх адразу
Святое нешта ажыло...
І я расказваў ім, расказваў
Пра ўсё, пра ўсё —
што як было...

Як біўся ў стогне груд ракетны.
Грымеў атакай дымны лог...
Як жэр агопъ
Мой танк падбіты...
А я
ўстаць з полымя не мог...

І я чакаў свой міг апошні...
Ды пехта ўзнік у тым агні...
І ўзяў на рукі...
І трывожна
Мне праказаў:
— Цярпі... Заспі...

І з губ маіх крыві салёнай
Спадала шорсткая кара...
— Цярпі... То я з табой... Алёна...—
Мне чуўся голас.— Я... Сястра...

І я тады адплюшчыў вейкі
У свет, аглушаны пальбой.
І ўбачыў
сонечны павекі
Дзявочы воблік прад сабой.

Быў міг адзін,—
як знічкі зорнай
Пяклівы след,—
адзін быў міг! —
Я ўбачыў воблік непаўторны —
Больш у жыцця няма такіх!

Няма такіх, няма, не будзе...
Хоць пройдуць многія вякі...
Нідзе, нідзе, хай вераць людзі,
Не будзе сонечных такіх!..

*

Зямлю карэжыў, бы ўтрапёшы,
Гром бою... Біў да цематы...
А ў чорным гROME тым

Алёна

Мне клала белыя бінты.

Гарэў, капаў атакі бераг.
Мо стаў ужо й груган кружыць?
Ды я ў той міг

усё ж паверыў,

Што буду жыць,

што буду жыць.

Быў воблік сонечны са мною!..
Мяне далей ад смерці нёс...
Ды стаў раптоўна

над зямлёю

Прад намі выбух да нябёс...

*

І я заснуў... Не, не, ні блізка!..

Я не заснуў...

Я проста знік...

Я ўсё імчаў за пайкай рыскай,

Як ад зараду падрыўнік,

Што ўбачыў: зараз над загонам

Ускіне выбухам сцяпу

Агню...

Паверце мне,

Алёну

Не пакідаў я там адну!..

Я проста ўсё шукаў адказу:

А дзе яна, а дзе яна?..—

Так я расказваў ім, расказваў —

Сябрам шпітальным —

давідна...

*

Вось так тады — ў пачы грамавай —
Я стаў ізноў сабой самім.
Нібы пароджаны панова —
Спаткаўся з іменем сваім.

Ізноў, ізноў я стаў салдатам,
Бывалым вежавым стралком...
Бывай жа, белая палата,
Мой дарагі часовы дом,

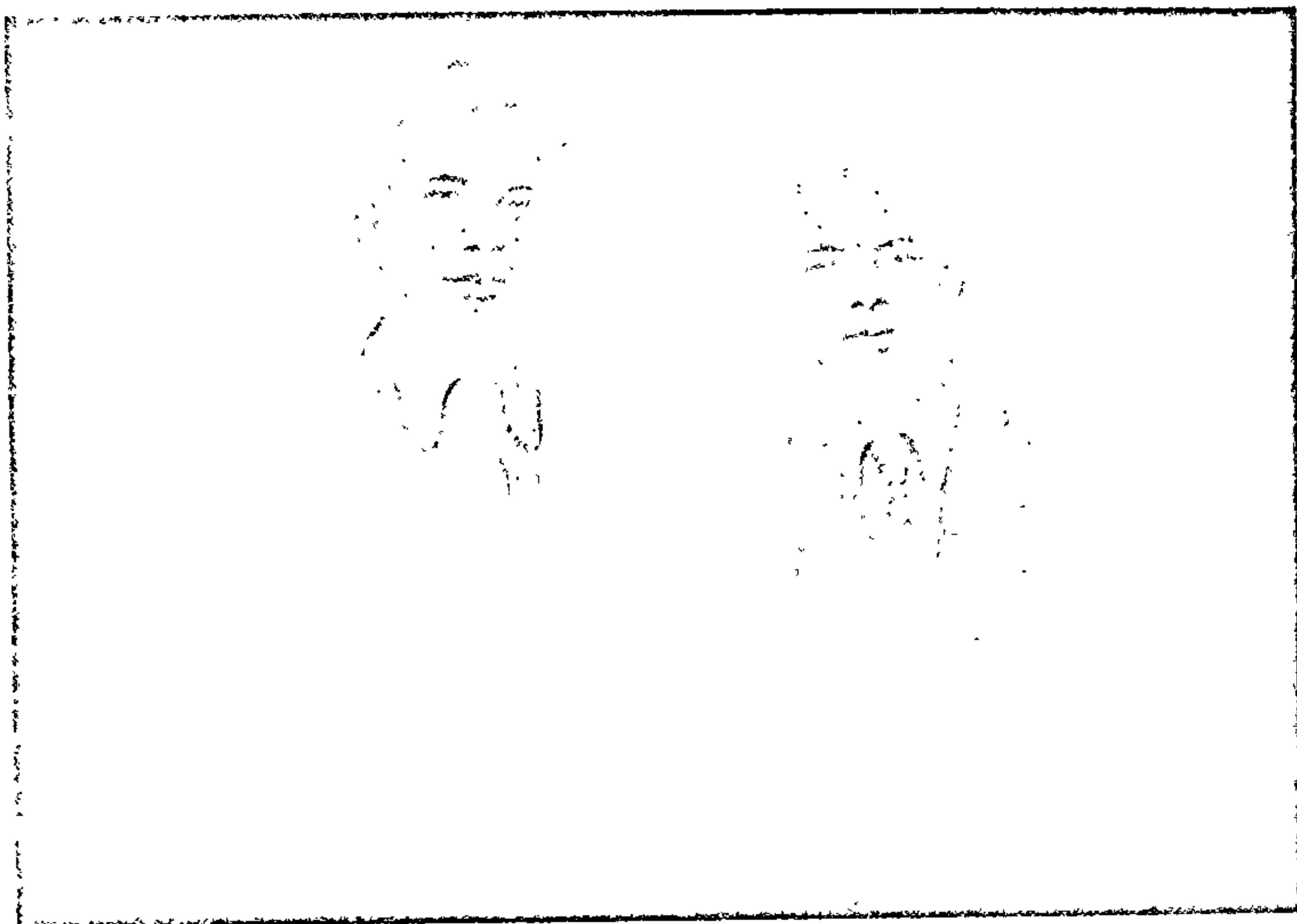
Хаця і ў ласцы і выгодзе,
Бывай, бывай, лясны куток!..
Праз дзень
на фронт мяне праводзіў
Мо ўвесь шпітальны гарадок.

*

Праводзіў з радасцю —
як сына...
Дарыў усмешак на гады...
— Глядзі ж там, родненькі!..—
Жанчыны
Асцерагалі ад бяды...

І я адказваў ім паклонам...
І не бянтэжыла мяне,
Калі з пяшчотаю:
— Алёна...—
Хто-небудзь зноў мяне гукне.

Я знаў:
Алёна — перамога
Для іх, і дзён іх, і пачэй...
А мне,
а мне няма нічога,
Нічога ў свеце даражэй...

Мікола Ткачоў і Кастусь Кірэшка.
Каралішчавічы, 1966 г.

Сустрэча з балгарскімі сялянамі.
Першы злева — Кастусь Кірашэнка.
1969 г.

ДЭКРЭТАМ СЭРЦА

Дэкрэтам сэрца
Я навек аддаў сябе
прасторам родным,
Палеткам вольным,
сінім рэкам і лясам.
І пад агністай зоркай пуцяводнай —
Сябе ўсяго —
ў декрэты Леніна ўпісаў.

Дэкрэтам сэрца
Я навек прыйшоў у лёс людскі, у гоман весні,
У кожны ліст,
у кожны промень
і траву.
І ўсёй крывёй сваёй —
аж да крывіначкі —
прыйшоў у песню,
І не пайду з яе, пакуль жыву...

Дэкрэтам сэрца
Я святы наказ пакіну сыну:
Прайсці са славай
на бацькоўскай светлай старане,
І за мяне любіць,
усёй душой любіць сваю Айчыну,
І праслаўляць жыццё,
якому я служыў, —
і за мяне...

1979

ЗДАЛЁКУ

Гэта было ля далёкай,
ля польскай ракі, каля Віслы...
Гэта на ціхай раўніне
на светлым на полі было...
Калі я ачнуўся і рану
гарачай рукою заціснуў, —
Паўсцяжк прамяністае неба
кудысь нада мною плыло.

Кацілася весела ўдалеч
высокая ў хвалях пшаніца,
І ярка
чырвоныя макі
на полі пшанічным цвілі.
А паміж макаў ляжалі
і к сонцу вачыма, і ніцма
Сябры мао ўсе,—
і пялёсткі
зляталі на іх шынялі.

Сябры, як чужыя, глядзелі
на светлае поле, на макі,
На кроў з-пад маёй гімнасцёркі,
што густа шклянела на ёй.
І мне ўпершыню стала страшна,
і я ўпершыню там заплакаў,
Ком слёз па-мужчыпску глытнуўшы
у той адзіноце сваёй.

Але дзесь за полем грымотна
ударылі раптам гарматы,
І ў голасе іхнім пачуў я
ратунак сабе і загад.
І паміж макаў патроны
собраў для свайго аўтамата,
І ўбачыў сяброўскія вочы —
прыхільна ажыў іх пагляд...

На полі далёкім ля Віслы
той шлях, што агнём быў прастрочан...
Дзе вера вяла мяне ўперад,
што месца ў страі йшчэ знайду...
Адтуль, з таго поля, дагэтуль,
сяброў сваіх помнячы вочы,
Па клічу салдацкага сэрца
далей ад самоты іду...

1981

АПАСІЯНАТА

Светлы свет летуценняў...
Дума — свету наказ...
Мудра ўслухалы Ленін
У Бетховена сказ.

За акном, нібы зоркі,
Лісце скідвае сад.
Падмаскоўныя Горкі
Асвятліў лістапад.

Так шчаслівяцца вочы
З той святой чысціні.
Бачу —
                    позірк прарочы
У далёкія дні.

Голас вейнага скерца...
Люба слухаць дваім...
Чую —
                    Лепіна сэрца
Б'ецца ў сэрцы маім...

Стань жа, дзень мой,
  як свята
Аж па ўсёй старапе!
Апасіяната
Зноў ідзе да мяне.

Пачуццё не на страту
Зноў прабуе ў агні.
Апасіяната —
Мне на ўсе мае дні!..

Голас чуйны, няспыны —
Струны, ўдумлівы кліч...
Перад любай Айчынай
Задумены Ільіч...

Светлы свет летуценняў...
Як наказ адкрыцця...
Мудра слухае Ленін
Урачыстасць жыцця...

1981

ЯКІМКА

Пісаў пісьмо матулі:
— Адкажы,
Ці жыў яшчэ
старэнькі наш Якімка,
Што майстраваў
з дубовых таплякоў,
Сцвярдзелых на вякі
на дне Сажовым,—
Мо самыя трывалыя на свеце
І гамаккія зрубы для крышчак?
Якімка, што хадзіў, пібы анёл,
Увесь у саматканым, у кужэльным,
Па схілах крутаяраў, па ярах,
І вызваляў крышчныя струмені
Ад наплываў пясчаных, ад завалаў,
Каб лёгка ім было
шлях прабіваць з глыбінь;
А потым ставіў свае зрубы
ды ішоў далей,
Дзе землякі чакалі,
каб хутчэй і ў іх
Забіла звонкая
з зямлі крынічка...

— Навошта, сын мой,—
запытала маці,—
Навошта табе ў горадзе Якімка,
Хіба замала там
жывых крыніц?
— Хачу прасіць, каб вызваліў маю
У сэрцы плынь крышчную святую
Ад нейкага цяжару, ад бяды...
Якія там завалы, я не знаю,—
Мо ад глухой будзённасці дакучнай,
Мізэрных замыслаў замест высокай дзеі,
Мо ад пуды размоў,
спраў недарэчных,
А можа, ад прыдуманых самім
Згрызотаў і пакуты — там, дзе трэба
У мужнасці адной шукаць адказу,
Ці, можа, дзесь у сэрца глыбіні
Бяздушнасці з'явіўся айсберг грозны,—

Але я чую, як завалы тыя
 Затрымліваюць ход пачуццяў светлых.
 Нялёгка стала ў свет ім прарывацца
 І радасць славіць...
 Праз два дні, не больш,
 Мне напісала маці:
 — Сыне, хоць Якімка
 Ужо зусім стары і мала робіць
 Крынічных зрубаў, ды калі яму
 Сказала я пра смутак твайго сэрца,
 Ён паківаў маркотна галавою:
 — Нядобра гэта, — адказаў, — нядобра!..
 Няможна жыць з балючасцю такой!..
 І загадаў:
 — Няхай хутчэй прыедзе!..

1982

БЯРОЗЫ

Бярозы, летуценніцы гаёў,
 Хіба я правініўся перад вамі,
 Што сэрца ўраз заходзіцца маё,
 Як стапу перад белымі стваламі?

Жывыя вы, не казачныя вы,
 Узрошчаныя долаў родных сокам.
 Чаму ж над вамі нават журавы
 Падоўгу тужаць,
 як ляцяць далёка?

Ці вы ўвабралі з вечнасці
 ў сябе
 Усю красу, усю прывабнасць краю?
 Ці ў вашай мройнай,
 сонечнай журбе
 Ёсць радасць нейкая,
 што ўсіх скарас?

А можа, сказ — як вёсны веснаваць,
 Як шчасна
 сонца піць лісточкам клейкім, —

Нішто не можа лепей праспяваць,
Чым вашы берасцяныя жалейкі?..

Бярозы, летуценніцы гаёў,
Ізноў стаіў дыханне перад вамі...
І сэрца ўраз заходзіцца маё
Так соладка прад белымі стваламі...

1981

* * *

Зімою сцюжнай я прыйшоў у свет.
Ці не таму заўсёды цеплыні жадаю,
Ці не таму заўсёды цеплынёю шчасны,
Ці не таму заўсёды цеплыню люблю.
Я так хачу, каб позіркам сваім,
І словам, і дыханнем ты няспынна
Была са мною,—

так хачу я ласкі

Тваёй —

пякліва-ціхай і шчымлівай...

Прашу: стань з цёплымі рукамі

пада мной,

Як птушка з распасцёртымі крыламі
Па-над гняздом, дзе птушанё чакае,
Каб прагучаў хутчэй знаёмы кліч,—
Стань і гукні,—

да цёплых, родных вуснаў

Так прагну найхутчэй я дацягнуцца,
Сасмяглы ў смутку,

так хутчэй хачу я

Пітвом гаючым сэрца наталіць...

1982

КАІЯ

Ці чулі вы, як плача ў лузе каія,
Калі яе парушылі гняздо?
Здаецца, і світанак немым стане
Перад яе гаркотнаю бядой.

Хоць плач людскі гняце душу не меней,
Ды нам лягчэй —
спагадна ў грамадзе...

А птушка — хто яе цяплом сустрэне?
Хто ёй ад сэрца смутак адвядзе?

Аднойчы ўбачыў я на расцяробах,
Дзе прасвістаў бязлітасна свінец,
Як білася з галошаннем-жалобай
Малая птаха грудкай аб свінец.

З тае пары да скопу дзён маліцца
Гатоў на сто ікон, на сто звапоў,
Каб толькі пра той крык мне не забыцца,
Каб толькі не пачуць яго мне зноў.

Здаецца, свет стаіць на кволах пожках
Маркотнай кані ў час вечаравы,
Калі нясе яна сваю малую пошку —
Яечка —
ў новы схоў сярод травы.

1981

МАЛАДЗІК

Як новы ў небе маладзік
У ноч святлом мігне,
Па ціхім беразе ракі
Прыйдзі спаткаць мяне.

Чакай, пакуль не скіне ён
Мне кладку на ваду, —
Пільнуй —
на светлай кладцы той
Раку я перайду...

Стаяў юнак цярыліва поч,
Да ранніх жаўрукоў,
А новы ў небе маладзік
Над ім і не ўзышоў.

Чакаў яшчэ за поччу поч,
Стаяў, як вартаўнік,
Ды зноў
                  над берагам ракі
Не выйшаў маладзік.

Тады збянтэжаны юнак
Над жвірам, над пяском
У смутку распачным сваім
Стаў сам маладзіком.

І ў небе засвяціўся ён
Жывым сярпом святла.
І ўбачыў з радасцю адтуль:
Каханая прыйшла!

Але не мог ён стаць ізноў
Шчаслівым юнаком.
А толькі мог каханай ён
Свяціць маладзіком.

Не мог і кліч падаць з пябёс,
А толькі з высі той
Праклаў ён кладку з серабра
Цераз раку прад ёй.

Дзяўчына, поўная тугі,
Мо сто разоў прайшла
Па кладцы той,
                                  а юнака
Спаткаць і не змагла.

І стала так балесна ёй,
Так сэрца жаль апёк,
Што раптам пыхнула яна,
Бы яркі аганёк.

Дзе лес шуміць па-над ракой,
Зазяла-паплыла, —
То кветка-папараць тады
Там першы раз цвіла.

І з тых часоў — адзіны міг
З дубровы ці барка
Гарыць між траваў аганёк
У ноч маладзіка.

Адзін міг толькі, толькі міг, —
Быў аганёк і знік...
Ніхто не знае, дзе ён быў,
Знаў толькі —
маладзік...

1981

ЯКІЯ ПРЫГОЖЫЯ ЛЮДЗІ

Якія прыгожыя людзі
Насустрэч мне ўсюды ўстаюць.
Якія прыгожыя людзі
Мне рукі свае падаюць.
Якія прыгожыя людзі —
І юныя, і з сівізной.
Якія прыгожыя людзі
Ідуць у дарогу са мной.

Ці з працай цяжкаю спазнацца —
Устапуць без слова яны.
Ці трэба на подзвіг узняцца —
Заўсёды гатовы яны.
І ў шчасці, і ў радасці —
побач,
І ў дружбе, і ў справе любой,
І ў дні, калі стрэнеш жалобу, —
Падзеляць пароўну з табой.

Іду сярод іх і ў душы я
Трывожную думку нясу:
Няўжо ёсць пачвары такія,
Каб іхною знішчыць красу?
Няўжо ёсць хто-небудзь на свеце.
Што можа ім гора жадаць?
Крывавай бядзе, ліхалеццю
Прыгожыя сэрцы аддаць?!

Не, гэткага, веру, не будзе!
Знішчальна не ўстануць гады...
Такія прыгожыя людзі
Павінны мець шчасце заўжды.
Такія прыгожыя людзі
Павінны пад сонцам царыць.
Такія прыгожыя людзі
Народжаны вечнасць тварыць.

Іду сярод іх я,
і славу
Пяю ім,
і сэрца аддам
За права жыць з імі, за права
Служыць такім светлым людзям.
Я веру: свет быў наш і будзе,
І жыць будуць, як і жылі, —
Такія прыгожыя людзі
На гэтай чароўнай зямлі!

1981

ВЕЖА

Падыміце тую вежу,
Тую вежу, як мярэжу,
Падыміце тую вежу,
Ды няхай вышэй імкне.
Тую вежу над дубровай,
Што пад хмаркай папяловай —
Сіняй хмаркай папяловай —
Стала марай для мяне.

Падыміце, падыміце
Вежу светлую ў блакіце.
Вежу светлую ў блакіце —
Усю ў сонца прамянях.
Не магу я без той вежы,
Без той вежы, як мярэжы,
Не магу я без той вежы
Аб наступных думаць днях.

Можна жыць без ласкі, чараў,
Без літаўраў і штандараў,
Без струны салодказвоннай,
Што бяссмерце нам няе.
Але нельга жыць без мары,
Без святой, бяскондай мары,
Без трывожнасці ў той мары,
Без прачыстасці яе.

Нельга дзя пражыць без высі,
Без хаця б маленькай высі,
Дзе для кожнага ўзняліся
Свае сонца і вясна.
Падыміце ж, падыміце
Вежу светлую ў блакіце,
Вежу светлую ў блакіце —
Стала марай мне яна.

1981

* * *

Ёсць вечнае райскае дрэва,
Ёсць слышны над морам самшыт.
Мне ж з бёрнаў засмоленых трэба
Вясёлую хату самшыць.

Няхай не спяваюць хвалу ёй,
Шкадуюць праніклівых слоў...
Затое заўсёды пачую
Ў ёй гул баравінных ствалоў.

Напэўна, што не залічуся
У шэраг сусветных святых...
Ну што ж... пацярплю... прычашчуся
У святасці сосен сваіх.

Чужое са зменлівым лікам
Развеецца, — дзе і сляды...
А роднае, светлае клікаць
Да радасці будзе заўжды.

1981

ТОСТ

Няўжо гэта праўда —
на песню ўжо іі часу няма?
Якой жа ты будзеш,
мая дарагая зіма?
Няўжо за бяседу
не сядзем за дружным сталом?
Няўжо наша хата
не загамоніць вуллём?
Не, ў гэта не верыў
ніхто і ніколі між нас!
Заўсёды для песні
былі і ахвота, і час.
Заўсёды, заўсёды
дружыў з памі радасны смех,
І добрая чарка
на крузе была не за грэх.
Няхай жа і зараз
ад ног не сціхае памост,
Хай гоман вірыцца
і з тостам страчаецца тост.
Няма ў нас прычыны
тужыць і ўздыханні часціць,
Усё, што журыла,
на лес на сухі хай ляціць.
Няхай будзе праца,
няхай будзе клопатаў сто,
Але хай і песня
усіх заклікае за стол.
З імпэтам, з настроем
хай песня сяброўства ўстае,
Шчаслівай ахвоты
бяседу дзяліць наддае.
І хай будзе з памі
прыгожая мара заўжды —
Што ў думках, што ў сэрцах
не згасне агонь малады!

1981

ГРЫБНАЯ ПАРА

Пахнуць хлебам
маладзенькія апенькі,
Разанеш пажом —
і сыпануцца дружна ў кош.
Аж паглядзець на іх
краснагаловічак малепькі
На сцежку выбег,
што ў берэціку Гаўрош.

Мядзяны рыжык
толькі вышырнуў нібыта
З глыбінь зямлі —
яшчэ аж хмурыцца праз сон.
А вунь і самы ў свеце знакаміты
Сам баравік
з-пад моху вылез між сасог

Пара грыбная...
Ці то ўзлесак, ці палянка —
Якая ўцеха
на распешчанай зямлі!
Там казлякі стаяць,
там падабабкі, там ваўпяпкі,
А там грузды вунь
хвацка ўскінулі брылі.

Вандруй без стомы,
не давай нагам спачыну,
Спыніцца ў гэткі ранак —
найвялікшы мо з грахоў,—
Бо не заўсёды, не заўсёды
так шчыруюць баравіны,
Не, не заўсёды
так праменіць восень між імхоў.

Хадзем жа, кош мой!
Хоць паўпюткі ты да краю,
Але ж ты чуеш кліч? —
З усіх, усіх бакоў
Гукае, запрашае,
запытанні паўтарае
І радуецца панаўненню
войска грыбікоў.

Хадзем да іх...

Па гулкім рэху сцежкі спросцім,
Усёй грыбною

Пройдзем стараюй.

Хай сэрцу зноў пяройдзе,

зноў успыхне

казачнае штосьці

Ад непаўторнай

шчодрасці лясной...

1981

УНУК

Чаканне з трывожнымі днямі,

Усё — для чаго, для чаго?

Для новага дзіва між памі,

Для звонкага крыку твайго.

Высокі, шчаслівы, адвечны

Крык першых трывог і падзей.

Як знак, што ў сям'і чалавечай

Адвечна —

дарога людзей.

І вось дзеля гэтай дарогі,

Адкрыўшы ўсім новы свой дар,

Устаў ты на ўласныя ногі —

Як новы зямлі гаспадар.

Упарта ступаеш, ступаеш,

Упэўненым робіцца крок.

І гневаешся —

не пускаюць

У свет таямніц, за парог.

Ну, што ж, калі звычка такая —

Стрымаць, каб не быў завадным...

Ну, што ж, брат, такое бывае

Не толькі з табою адным...

А ты не спыняйся, цягніся
Да клямкі,
ірвіся з дзвярэй.

А ты, брат, на волю імкніся,
Ідзі ўсё смялей і смялей!

Ідзі і не бойся ні ўпасці,
Ні пават ударыцца, ўпук.
Бо глянь, колькі з ласкай і шчасцем
Сустрэць цябе
цягнецца рук...

1981

ДАСПЯВАННЕ

Не гаварыце гучна, —
сад даспеў...
Ад слоў неасцярожных
яблык падае.
А гоман спрэчкі —
згубнай кананадаю
Грыміць між дрэваў,
калі сад даспеў.

У даспяванні
мудрае жыццё
Сваю да свету
шчодрасць падсумоўвае.
Задумлівай, даверліваю моваю
Нясе нам любасць
мудрае жыццё.

Таму заўсёды
ў даспявання дні
Агнём маланак
далягляд не кроіцца.
Прырода прагне
сцішыцца, спакоіцца
І думай жыць
у даспявання дні.

Прашу ж вас, не забудзьце:
сад даспеў!
Не гаварыце гучна
нат хвілінаю...
Лепш заспявайце
ўслед за той дзяўчынаю...
Заўсёды ў радасць
саду
ціхі спеў...

1981

ВЕЧАР

Дождж сціх, і запахла чаборам і дошнікам.
Вяслуе ў задуме над рэчкай заход.
Далёкая песня...

Як мроя...

Пра конніка,
Што тут вось калісь ад'язджаў у паход.

Гукае дзяўчына зажурапа:

— Косю...

З рукі абяцае вадой папаіць...

І голас... Знаёмы?.. Ці толькі здалося,

Што ў памяці ён

з дзён юнацтва стаіць?..

Нягучнае, думнае, добрае рэха

Нясе над залужжам нястоены жаль...

Вярнуцца заве... Хоць з тых дзён, як паехаў

Юнак,—

прамінула паўвека амаль.

Так соладка пахне ад берага дошнікам,

І вечар праз хвілю

ўжо вочы самгне.

А песня не ціхне...

З тугою пра конніка...

Каго яна кліча?..

Няхай бы мяне...

1981

ЛІСТАВЕЙНАЯ ДАРОГА

Паступова забываем
рып варот і родны двор,
Перапоўненыя маем
медуніцы і чабор,
Рапак сіні над Арэсай,
над Дзвіной ці над Сажом,
Поўню светлую над лесам,
хмарку цёплую з дажджом.
Паступова летуценім
болей дзівамі ад сноў,
Ловім водгуллі і цені —
чым далей ад перуноў!
Паступова, паступова —
толькі іншым на паказ
Для акрасы ўспомнім слова —
даўні бацькаўскі наказ...
А гады ляцяць — не вернеш
аніводнага назад,
Ў дол не кінутае зерне
не папоўніць дрэўцам сад.
А сыны ўзраслі і зараз
пойдуць з хаты ў цэлы свет,
Ці ты чуў —
пра што іх мары?
Што прамовіш ім услед?!.
І стаіш з тугою часам,
звіпавачаны зусім —
Перад сонцам, перад часам,
прад жыццём сваім усім.
І суровая, як споведзь,
думка паліць, што агнём:
Як згубіў, як страціў повязь
і з зямлёй сваёй, і з днём?!.
Ліставейная дарога,
ліставейная пара...
Гэта так, мая трывога, —
сёння з сіверам зара...
Гэта так, мая трывога, —
хутка льдзічкі зазвіняць...
Але ты ў паход —
будзь строгай! —
не шкадуй мяне падцяць.

Ёсць пуцінкі на разлогах,
зачакаліся даўно,
Ёсць ля берага рачнога
хата —
журцыца акно,
Ёсць парог у гэтай хаце, —
прычасціцца папрашу...
Загучы мне, песня маці,
загучы, ратуй душу!..

1981

РЭАНІМАЦЫЯ

Хутчэй, браток, адплюшчы вочы!
Бо гэткай явы
ты яшчэ не бачыў.
Павер, не бачыў і не сніў
Ды і не мог сасніць такой.
Вунь — бог,
Бялюткі бог,
А ля яго —
мо сто багінь, няйначай,
І ў кожнай — німб,
святочны німб над галавой.

Ах, я адплюшчыў, я адплюшчыў,
Ах, даруйце, вы даруйце мне, багіні!
Дрыжу ад сораму:
Прад вамі я ляжу, нібы ў раі Адам...
А бог падаў ім знак,
І вось яны —
Імёны чую: Лены, Ядзі, Лоры, Ніны, —
Багіні светлыя,
Нясуць сваіх мне душ бальзам.

І вось яны, —
Як чараўніцы ў найчароўнай дзеі, —
Шчыруюць пада мной,
Бы нейкае ім знана адкрыццё.
І ўжо я маю сілу папытаць:
«А што са мной, а дзе я?..»

І маю сілы, каб пачуць:
«Дзе аддаюць назад жыццё...»

Назад жыццё?
Дык, значыць, нездарма я
па-юнацку

Гатовы быў заўжды
Аддаць сябе за прыгажосць.
Ах, недарэмна, недарэмна
Ўмеў я верай загарацца,
Што ўлада
пад жыццём і смерцю
Ў прыгажосці ёсць!

Дык, значыць,
недарэмна
Сэрцам верыў я, што ўсюды
І гінуць ёсць за што
І ёсць дзеля чаго
На свеце жыць.
Дык, значыць,
О багіні светлыя,
Вярнулі вы мне сонечнае цуда
Яшчэ далей для вас
Аддапа паслужыць?!

Багіні ўсё снуюць,
І ўсё ўсміхаюцца
багіні.

А бог —
Пабачыў тыя ўсмішкі
І хутчэй махнуў рукой.
І знікла прыгажосць,
І я адзін ляжу,
Нібы ў якой пустыні,
Маўляў,
Патрэбны не багіні вам,
Патрэбен
вам спакой...

Ах, бог,
Хаця б жа раз,
Хоць тут,
Ты гнеў змяніў на міласці

Хаця б жа тут
Не помніў
пра грахі і пра пасты.

Хаця б жа раз
Ты зразумеў,
Што без красы, без прыгажосці мілай
Не можа быць жыцця,
Павер,
законнік ты святы!..

Ляжу і зіркаю вачыма
То на дзверы, то на шторы:
Ці ж хутка з'явяцца
Мае багіні
са смяшынкамі ў вачах.

І бачу —
ўзрадаваўся бог,
І бачу —
засвяціўся ясназоры,
І бачу —
выклікае да сябе
Дзяжурнага ўрача.

Смяецца бог...
Чаго, чаго смяецца так заўзята?..
Ды чую голас:
— Вось, калега... Каб тут часу не займаць,
Вязіце яго
скоранька
Ў звычайную палату...
Ён марыць пра багіню...
Дык што яго
ў рэанімацыі трымаць?!

1981

СПЕЎ

Як тая пчала —
без салодкага ўзятку,
Не магу я
застацца без песні.

Як тая крыніца —
з вадою крышталнай,
Быць павінен я
з радасцю ў сэрцы.

З відна да цямна —
ўсё на крылах, на крылах,
З кветкі ў вулей,
ды з кветкі на кветку.
Хто спажыў яе соты —
пчала не пытае,
Прыйдзе дзень —
яна зноў у палёце.

Ад чысцючкіх глыбінь —
не шкадуючы моцы,
Усё прагне крыніца
пад сонца.
І ўсё звонка звініць...
П'юць ваду яе людзі
І не знаюць,
як цяжка
з зямлі прабівацца...

1981

* * *

Патрабуюць тэарэтыкі,
Знаўцы нашага палка,
Пашырэння геаграфіі
Паэтычнага радка.
Патрабуюць, пераконваюць,
Заклінаюць аж да слёз...
Ну і што ж, —
перакананья
Выпрабоўваем свой лёс...

І ляцім у даль з ахвотаю
У імклівых ІЛ і ТУ;
То на поўдні, то на поўначы —
Ловім словы на ляту.

І горай, чым смерць,
будзе кара таму,
Хто лютасці хоча і смерці яму,
Хто словам хлуслівым запляміць жадаў
Таго,
каго сынам
бог вечны мне даў!..

Ударылі царскія слугі чалом,
Пабеглі, а беглі, аж голаў на злом,
І вось прывялі —
горды, страху ні ў знак,
Устаў перад тронам палоннік-юнак.
— Я ўсё табе даў, — цар сказаў юнаку. —
Цара ты нашчадак!..
Ніхто на вяку

Ніколі ў такія юнацтва гады
Не знаў, каб яго цалавалі сляды,
Ніхто столькі скарбаў не бачыў, як ты,
Ніхто не меў права на трон залаты...
Што ж ёсць яшчэ лепей
за царскае званне,
Дарожай, чым век пад людзьмі папаванне?!
— Каханне! — адказ юнака быў. — Каханне!
О цар мой! Нічога няма даражэй,
чым каханне!
Усё забяры, ды пакінь мне каханне!..

— Упарты сляпак! — сыну выгукнуў цар. —
Аддаўся ты ўладзе атрутлівых чар!..
Ты здрадзіў!..
А здраду — сам ведаеш ты —
Як грозна карае
гнеў царскі святы...
Прасі ж, пакуль можна,
грахоў даравання!
Што лепш табе — смерць?
Ці ў палац свой вяртанне?!
— Каханне! — зноў цвёрды адказ быў.
— Каханне!
О цар! Хай хоць смерць,
але будзе каханне!
Нічога не трэба мне,
толькі каханне!..

— Ну, што ж...—

З тварам змрочным,
гняўліва-цяжкім,
Махнуў цар рукою служакам сваім.—
Ну, што ж...

Хаі так будзе, як хоча ён сам...
Бог даў мне яго, богу я і аддам...
Завыюць над ім згаладала ваўкі...
Не трэба кароне нашчадак такі!
Бярыце яго! —

І ўжо кат, што тайком
З'явіўся раней,
стаў па-за юнаком,
І ўсім ужо распачы ўчуўся дакор —
Нібы замахнуўся крывавай тапор,—
Як раптам —
ля сына —
ў адзенні сяўца
Убачыў цар грозны
свайго мудраца...

Адкуль ён паўстаў?
І як трапіў сюды?..
Даўно адляцелі былыя гады.
Зымшаніўся ўжо з тых часоў і палац,
Калі ён цару памагаў цараваць,
Калі кожнай хвіляй
шукаў яго цар —
Чакаў слова шчырага —
мудрасці дар...
А потым бядак пастарэў і аслеп
І горкім стаў царскі аслепламу хлеб,
І цар падарыў яму —
павадыра...

І вывелі старца
на поле з двара...
І вось ён вярнуўся...
Яшчэ ён жывы...
Стаіць над кіёчкам — як голуб сівы...

— Мудрэц! — мовіў цар.— Я цябе пазнаю...
Даўно ўсё было, ды я мудрасць тваю
Запомніў дагэтуль...
Дык як, адкажы,

Як быць мне, цару, калі сын стаў чужы,
Якою б ты караі яго пакараў —
Ці зграі б аддаў, ці ім поле араў?..

— О цар! — праказаў, уздыхнуўшы, мудрэц.—
Не гожа ты выбраў для сына канец!
Хоць я ўжо даўно і сляпы, і глухі,
Стары, як сівыя лясныя імхі,
Ды бачу я сэрцам і чую душой:
Не праўдай судзіў ты,

а крыўдай ліхой!

Скажы мне, о цар, і ўсе людзі, што тут
Былі, як па-грознаму дзееўся суд,
Вам вочы адкрыты ўсё бачыць,—

скажыце:

Ці і па сёння крычаць яшчэ ў жыцце
У цёплай расе па начах перапёлкі?..

— Крычаць, наш мудрэц!..

— А ці ззяюць вясёлкі

Праз кроплі дажджу па зары па-над лугам?..

— Так, ззяюць вясёлкі...

— І весела цугам

Бягуць пад вясельнымі бомамі копі?..

І звон, на вяселле склікаючы, звоніць?..

І бераг рачны, дзе туманаў кудзеля

Вісіць між ляшчын, завіваецца хмелем?..

— Так, праўда, старэча...

І бомы па шыях

У коней звіняць, і туманы рачныя

Вісяць між ляшчын,

і хмель густа віецца

Для піва, што ў кубкі

на свята пальецца...

Тады адказаў мудры старац цару:

— Не ўсё падуладна табе, ўладару,—

Не можаш, не можаш,

хаця ты і цар,

Спыніць, каб не глянула сонца з-за хмар,

Не можаш спыніць, каб вясною ў лугах

Цвет-доннік, што сэрцы хвалюе, не пах,

Не можаш спыніць, каб для шчасця свайго

Не клікалі сэрцы адно аднаго,—

Не можаш, не можаш ты гэта зрабіць!

А нам бы —
Хоць дом і будусм сабе
На-святочнаму новы
І хочам,
Каб край
Ганарыўся ўсім новым
жыццём, —

А нам да сканання
Хай б'е — у акно —
Тою простаі
галінкай кляновай,
Што ў хаце маленства
Вітала нас
цёплым лісцём.

Ну што ж, калі выпала
Жыць пад нейтроннымі
Ў думках пякельных:
Ад неверагодных разлікаў,
Праектаў
Грыміць галава...
Было б толькі шчасце!
А шчасце — і ведаць, і верыць,
Што пельга, што пельга,
Жыць пельга
Ні хвілі
Без свету —
Дзе дрэвы,
вада
і трава!..

У міг,
Калі з чорнай зямлі
Устаюць архідэі,
А кветкавы пыл
Хабатком
Выбірае пчала, —
У гэткі вось міг
І раджаліся, мусіць, ідэі,
З якімі
спрадвеку
Ішоў чалавек да святла!

1980

АЎСЯНАЕ ПОЛЕ

Чаму мяне цягнула кожным ранкам
Прайсці сцяжынкай па аўсяным полі?..
Якая для душы неспадзяванка
Чакала на тым сонечным прыволлі?..

Чаму я сустракаў тут —
хвіля ў хвілю

Штораз
і на адным і тым слядочку —
З паглядам, што гады як пацямшлі,
Сівенькую старэнькую з кіёчкам?..

Чаму яна падоўгу, нібы ўпотаі,
Ў задуме, што пакутай бровы хмурыць,
Стаяла моўчкі ля былога дота
Каля замураванай амбразуры?..

Чаму, адтуль вяртаючыся полем,
Як бы ў душы прасветленая печым —
Ступала з ціхім тварам
у прыволле
І нейкі шэпт шаптала свой старэчы?..

1979

МАЦІ І ЖЫТА

Маці і жыта.
Два словы і два дарагія паняцці, —
І нараджэнне, і поўня жыцця —
захапаныя ў іх.
Маці і жыта. Жыта і маці.
Двойчы — і ў сэрцы,
і ў думках маіх.

Помню маленства гады,
час ліпнёвы бясхлебны.
Маці кладзе на плячо
паржавелы сярпок.

Ціха касу напраўляе
над хусткаю зрэбнай
І прамаўляе ўздыхнуўшы:
— Пойдзем, сыноч...

І, аббіваючы росы,
ступою павольнай
Крочым мы ў поле
аж пад небасхіл —
да канца

Ціхай дарожкі
на ўзлессі прывольным,
Дзе на палосачцы вырасла
грыўка жытца.

Час той — далёкі...
З явы сышоў ён вясковай...
Але і зараз —
у кожны свой міг, як тады,
Чую ўсім сэрцам
водар п'яплівы жытнёвы,
Смак той жытнёвы,
што не забыў праз гады.

Перш чым зажаць на вязьмо
жменю жыціначак кволых, —
Помню, адломвала маці
ад іх каласок.
І, памаўчаўшы хвіліну,
з тугой невясёлай
Мне падавала:
— Сілкуйся,
сыноч...

З прагай вылушчваў я
цёплыя, мяккія зерні,
Дыхаў іх пахам,
паціху здзімаў асцюкі...
Не, не было аніколі,
пяма і цяпер мне
Дару такога,
як той быў —
з мазолістай любай рукі.

Многа гадоў адплыло,
многа дзей перажыта.
Многа і шчасця, і радасці
стрэў у жыцці.
Ды над усім і заўсёды
Маці і жыта —
Найдаражэйшае шчасце,
лепш не знайсці.

Зараз,
калі зажынаю
даспелую ніву
Жыта свайго,
дзе мяжа не відна,—
Бачу маці сваю
у задуме руплівай
І ў дні нягоды
быць мужным хачу, як яна.

Што ні спаткала б мяне,
ліхамапка якая,—
Помню маці плячо,
паржавелы сярчок.
Помню голас яе
і заўсёды чакаю,
Што прагучаць зараз словы:
— Пойдзем, сыноч...

І якія б у свеце
пі спакушалі багацці,
Найбагатшага скарбу
для мяне ў гэтым свеце няма...
Маці і жыта. Жыта і маці.
Жыццё маё.
Радасць. Натхненне.
Песня сама...

1980

ІМГНЕННЕ

Страляла батарэя. Біў па танку
Спарад — і танк гарэў. А насупроць
У жыце росным — як вітанне ранку —
Гукала перапёлка: «Шыць-палоць».

На ўзмежках людзі, нібы ў задуменні,
Паціху адыходзілі ў пябыт.
А дзесь для іх раджаліся праменні
І радасна ляцелі з-за ракіт.

Не згледзець вокам, не абняць — навокал
Грымелі і дыміліся палі.

А ўсё ж аднекуль стомлена —
здалёку,

Каб напайць іх, воблакі плылі.

І хоць, здаецца, ўсцяж запапавала
Смерць, па-вар'яцку ладзячы свой баль,
Ды зналі людзі: скончыцца навала!
Уся ў праменнях будзе гэта даль!

Не чулі мёртвыя, як сонца грэе,
Жывым жа не да гэтага было.
Усё па танках біла батарэя...
Гарматнае стагнала жарало...

1981

* * *

Як ён падаў, як упаў ён вобзем —
На карэіне чубам маладым...
Нават дуб-асілак пры дарозе
Здрыгануўся скрушна па-над ім.

Як стагнаў ён, як узняцца прагнуў,
Грыз зямлю, хапаў расу з травы...
Нават і груган — на кроў так прагны —
Прэч ляцеў,
бо чуў: салдат жывы.

Дзе ён поўз — чырвоны след ільсніцка...
Наплывае на той след смуга...

А вось гільзы —
зноў на чужаніцах
Біла аўтаматная чарга...

І ні ў век не ўверыш,
што змаглася
Прага сэрца — не здавацца, жыць...

А трава яшчэ не паднялася...
Хоць пайшоў ён... А трава ляжыць...
Пад крывёй,
прымятая,
ляжыць...

1980

ПАТРОЇ

Змагаўся да апошняга патрона...
І вось ён тут,
апошні той патрон...
Нявыстраленым у ствале застаўся...

Шавеліць сіверам галлё бярозы,
Лісцё зжаўцелае ляціць на зброю,
Паўзе між дрэваў
глушыня па пушчы.

Чаму ж патрон той
у ствале застаўся?
Чаму не прагучаў апошнім стрэлам?
Што сталася з табою,
мой ваяча?

Ды вось — нашчадкі зналі каб навечна,
Што ён не здрадзіў прад хвілінай смерці
І смерць сустрэў як трэба —
не жахнуўся,—

Калыскі... З'еў агонь і іх, і нашы хаты...
А тыя, што люляюць і далей, —
Я б самым ганаровым экспанатам
Паставіў між рэліквій у музей.

Няхай бы ўсе
з зямным паклонам нізкім, —
Перш чым глядзець найгрозную
з гармат,
Глядзелі ў тую матчыну калыску,
Дзе ўзрос
свабоды праведнай салдат...

1979

АРОЛ

У петрах краю вёсачка лясная —
На вечнасць ці была б, ці не была?
Калі б не тая слава,
што ўзвінае

На пастаменце
гордага арла.

Не, не цару ён і не царанятам
Узнёс тут мармуровае крыло,
А тым, што ад лучышнай, курнай хаты
Прынеслі ў бітву душ сваіх святло.

Ужо вякі прайшлі з тае часіны,
З тае крывавай, з той ліхой вайны.
Ды не памеркла ўсё,
што для Айчыны
Зрабілі яе мужныя сыны.

Стаіць арол, узняў крыло заўзята,
Здаецца —
вось узнімецца ў палёт...
Не, не цароў ён,
не, не царанятаў
Высокай славай славіць,
а — народ!..

1979

І заўжды лучыла б душы згода
На шляхах,

для свету дарагіх,
Каб забылі людзі пра нягоды,
Быццам і не ведалі пра іх...

Я стаю ўстрывожапы з усімі
І маўчаць таксама не магу.
Ветэраны любас Радзімы,
Дружбакі, героі, пабрацімы,
Разумею вашу я тугу.

Разумею і прашу: да скопу
Памятайце ўсюды, што я ваш.
І ў змаганні за наш свет зялёны
Вы мяне не спісвайце ў тыраж.

Калі грымне новы гром —
гукніце,
Я не затрымаюся, прыйду.
І з сабою ў строй —
не асудзіце —
І сыноў, і ўнукаў прывяду.

1980

ЖАДАННЕ

У сусвет злятаць —
нібыта ў дом зайсці...
Так і хоча сэрца папрасіць:
Трошачкі пакіньце невядомасці,
Трошачкі пакіньце таямніц.

Хоць жыццё стварыць імкнёмся лёгкае —
Спіны і пад цяжкарам не гнуць, —
Хай будзе заўсёды —
штось далёкае
І чаго не проста дасягнуць.

Клічуць каптыленты неабжытыя,
Між галактык —

зорныя каўшы.

А няхай і нашы далі жытпія
Нешта скрозь хаваюць для душы.

Любая, заўсёды з ласкай згодная,
Звыкласць хай цябе не закране,—
Хай заўжды душа твая цяшчотная
Трошкі тайнаў

тоіць для мяне...

1979

* * *

Я паклікаў цябе і павёў за сабой
Па няходжанай, па мурожнай сцяжынцы.
І ты не спытала,

куды і чаго

Мы ідзём,

а толькі трымцела рукою.

І калі мы спыніліся каля вады
І ты ўбачыла, як на галінцы каліны,
Так даверліва зырачы вочка на нас,
Корміць ціха сваё птушанятка заранка,—

Ты так доўга маўчала,

застыўшы нібы,

Што нагадваць мне стала

над рэчкаю помнік...

І я ўвесь здрыгануўся:

хоць слова скажы! —

Ты ж і мне і сусвету

патрэбна жывою!..

1980

* * *

Плылі зоркалёты высока ў небе,
А ўнізе пад імі ніва спела.
І дзявочая песня
аб новым хлебе,
Аб новым,
вялікім шчасці
цела.

Ішлі караблі ў пажаўцелым моры,
А ніва з радасцю іх вітала.
І ў светлых строях
былі прасторы,
Калі дзяўчына клін зажынала.

І бачылі хлопцы
з трасы касмічнай,
Як завіхаюцца людзі доле.
І чулі пах хлеба —
жытні, пшанічны,
І бегла ім сустрач
жніўнае поле.

1980

* * *

Кажаш ты —
і сотні год назад
Тут былі такія ж пералескі?
Акварэльнай сіні далягляд
І на сіні той — бары, як фрэскі?

Кажаш ты — і ў колішнія дні
Тут свяціла неба спелай поўняй?
І дзяўчаты грэлі хлопцам сны
Гэткаю ж песняю чароўнай?

Кажаш ты — і ў даўнія часы
Тут гулі на травах лета гуслі?
І ў вачах не менш было красы,
І не менш гарэлі ўсмешкай вусны?

Кажаш ты... А я прашу: маўчы!
Ці ж калі ў вяках была хвілінка —
З гэтай вась касынкай на плячы,
На губах з зіхотнаю смяшынкай?

Ці ж хто-небудзь быў яшчэ калі
Шчаслівейшы за мяне на свеце?
Ці каго

вось так, як нас, вялі
Сцежкі на духмяным званкім леце?

1980

* * *

Як бегла, як ляцела, як сляшала —
Было ўсё мала часу,
мала, мала.

Ах, ты чаму так коратка, спатканне, —
На светлае, на вечнае каханне?!

Як смуткам, як жальбою, як слязою
Крычала, што зрабілася чужою, —
Так доўга, так бясконца, так няміла —
Хвіліна за хвілінай сэрца біла.

Ляглі на твар жальбы-пакуты цені,
Памерклі залатыя летуценні...

Калі цяпер
усё ў душы прагнецца?..

Калі наоў
камусьці адгукнецца?!

1979

* * *

Не заклікайце ні па-ціхаму,
Ні гучнай ірадаў хвалою...
Мяне мой край
на мужнасць выхаваў
І гордасць даў
душы маёй.

Жывуць пачуцці непадкупныя,
Няма замены ім нічым.
Калі дзе ёсць святая купіна —
Дык толькі ў краі дарагім.

І хоць памёр бы я ў Амерыцы
Ці ў якой іншай старане, —
А сэрца ў край свой родны вернецца —
На сон на вечны ў Гайшыне...

1979

* * *

І хто пагарджаў ім, і хто зневажаў —
Усе прыйшлі ўславіць навечна:
Які ён быў рупны, як сеяў і жаў,
Які, маўляў, быў чалавечны.

А ён, спалатнелы, з усмешкай, з якой
Сустрэў міг накуты апошні,
Ляжаў у труне і апошні снакой
Дарыў усім —
возьме хай кожны.

Не чуў ён, як хтось крывадушны над ім,
Сябе каб тут выценіць, пнуўся.
Ды раптам... што гэта? Здалося усім —
З труны ён — нібыта ўсміхнуўся.

І ўсе схаладнелі:
а раптам... — пе, пе!
Адплюшчыць ён глеўныя вочы...

І словам, як бритвай, усіх краяце
Або — ўсім на страх зарагоча.

І ціха-паціху адгэтуль дамоў
Зпікалі хітругі па купе...
І толькі аматар дзяжурных прамоў
Тоўк з потам
ваду сваю ў ступе...

1980

СПЫТАЙСЯ

Спытайся ў братаў,
У сяцёр і пявестаў,
У шчырых сяброў
І паплечнікаў верных,
Што не забываюць
Ні сцежак юнацкіх,
Ні мараў, што ў сэрцах
Сумесна насілі,
Ні радасці стрэч
І вандроўак шчаслівых
У светлае заўтра,
У свет непаўторны...

Спытайся —
Чаму
На цудоўнай вась гэтаі,
На самай на слышнай
Зямлі партызанскай,
На кожнай дарозе,
На кожнай сцяжыне
І помнікаў столькі,
І абеліскаў,
І проста вянкоў
Па-над вокнамі хатаў...

Чаму тут па вёсках,
Абсягах бацькоўскіх,
Імкнуцца так людзі

Ўпрыгожыць старонку,
Зрабіць яе
Самай на свеце багатай
І самай прывабнай —
З лагодаю мілай...

Чаму кожны дзень,
А пры ўсякай нагодзе,
Гучыць
                                  над старонкаю
Гэтулькі песняў.
Задумных і ціхіх,
Імклівых і звонкіх,
Вясёлых і светлых,
І бурных, і пlynных,
А ў кожнай —
Гарачая прага да шчасця,
Бясконца любасць
  да маці-Радзімы...

1981

* * *

Не ў твая рукі
                                  трапіў чысты звон,
Што ў час бяды народнае вялікай —
Не да змагання, не да славы клікаў,—
Не ў твая рукі
                                  трапіў чысты звон...

Не ў твая рукі трапіў востры меч,
Што не аховай велічных парываў,
А грозьбай быў, караў несправядліва...
Не ў твая рукі
                                  трапіў востры меч!

Не ў твая рукі трапіў той граніт,
Што не для вечных помнікаў героям,
А для бажніц
                                  з ялейным аналоем —
Павылізаны быў з цярылівых пліт...
Не ў твая рукі
                                  трапіў той граніт!..

1979

РАДЗІМА

Заўжды такая:

шырыня і далі,
З сінечай неба сонечнай без дна.
Заўжды ў легендах,
што вякі складалі,
Заўжды — як спеў юнацтва, як вясна.

Заўжды — што заклік:

пуцявінай роднай
Ляці па шчасце, крыўду адгані!..
А ёсць і гэткая:
трымціць пяшчотна
Уся ў маленькай, цёплай далані.

Кранецца воч, ціхутка песціць скроні,
Цяплом крывічкі ўспыхне ля шчакі.
Уся зямная ўцеха ў той далоні,
У ласцы
найдарожнай той рукі.

Жальбу знімае, гнеў раптоўна цішыць,
І боль у ёй спатоліцца спаўна...
Але пяхай не думае хто іншы,
Што ў ласцы гэтай кволая яна.

Не! Праз вякі няма ані пачатку,
Ані канца вялікасці яе.
Хай толькі кіне час пра буру згадку —
Яна прад светам грознаю ўстае.

У самай светлай, у святой лагодзе
Сурова гоніць слабасць яна прэч.
І за парода праўду —
пры пародзе
Ў тваю руку
ўкладзе адплаты меч...

1980

МІЛАВІЦЫ

Паэма

...І вось на ранку
ля чаўноў збуцвелых
Я збіў з бухматых елак пульты снег;
Пралез сярод ляшчынін
і на лёд
Паставіў пешні вострае лязо.
Быў сакавік...
Як чыста і высока
Сіпела пад азёрнай даллю неба!
Якім ружовым, ціхім і марозным
Было яно на ўсходзе,
дзе ўрачыста,
Нібы на свяце весняга святла,
Пад небасхілам Мілавіцаў нашых,
Здаецца, з пайкай звонкае купелі
Ўставала сонца...
Не, я не жадаў ніколі
Сярод людзей праслыць ідэалістам:
Патрапіўшы на лёд, не ленаваўся
Біць пелькі —
каб удосталь, у ахвоту
Хутчэй пагаварыцца з акушамі,
А потым зааркапіць добрай блешняй
Якога гарбыля, а мо і болей...—
Рыбак — усё ж рыбак...
Ды гэтым ранкам,
У гэтай цішы, перад гэтым ззяннем
Зямлі, і сонца, і блакітных высяў,
Што, як адно вялікаснае дзіва,
З трымценнем уваходзіла ў душу
І біла там — і соладка, і з болем,—
У гэты ранак
я адкінуў пешню,
Прысеў на скрынку
і ў пямым здзіўленні
Перад красою шчодрай, непаўторнай
Застыў
і доўга, доўга, бы скаваны,
Пацавала...
у вочы любае красы...

— Эгей! Не спіш? — мне крыкнуў знедалёку
Мой сябра, мой паплечнік у паходах
Рыбацкіх... Ён ужо стаяў над пелькай,
І каля ног ягоных біўся цяжка
Акупь аб лёд...

Ну, што ж, пара, напэўна,
І мне за пешню і за вуду брацца...
Я выбіў

блізка сітніка

дзе пелькі

І, хукнуўшы на блешню, як вучылі
Калісь мяне ў маленстве дзед і бацька,
Пусціў яе пад лёд —

да дна, дзе ходзяць

Бадзягі паласатыя звычайна,
Шукаючы малька ці чарвячка...
І толькі варухнулася падманка —
Як пешта яе ціха, далікатна
Пагладзіла пібы,

пасля — кальпула,

Бы голкаю,

а потым — ну, няйначай

Пацалавала...

— Э-э, дык тут, брат, цаца...—

Падумаў я.—

Так цвеліцца з ахвярай

Адно гарбыль-асілак. Будзь жа пільны,
Рыбак!..

Ды не паспеў і войкнуць

Я сам сабе, як раптам, неспадзеўкі,
Без стуку, без рыўка, але магутна
Штось захапіла блешню, цісканула,
І вось табе —

абрываек жылкі топкай

На рукі мае вылецеў з вады...

Эх ты ж, гарбыль...

Ну што цяпер рабіць нам...

Мне —

зноў апраўдвацца перад сябрам
За новую няўдачу, — зноў прыдумваць
Легенду пра цябе: чаму так хутка
Папёс ты блешню лепшую маю;
Табе — баліць,

і я ўяўляю добра,

Як носішся ты зараз вакол пелькі,
Не ведаючы, як сябе пазбавіць
Ад болю... Дык жа слухай, дружа,
Параду,—

(трэба ж мне як-небудзь
Віну сваю загладзіць прад табой),—
Плыві хутчэй

да той вунь чараціны —
Да самай моцнае

у чарацяным лесе;
Патрыся аб сцябло яе губамі,
І, хоць, магчыма, боль агнём апаліць,
Ты не зважай, бо знай — чым больш рашуча
Ты будзеш чараціну сваю тузаць,
Тым і хутчэй расстанешся з бядой,—
Падманка выпадзе,

зрабіў такімі
Я спецыяльна ўсе з латуні блешні —
Без зазубня кручкі на іх паставіў...
Бо горна мне, калі каму баліць...
Плыві ж, мой дружа,

і, калі хоць трохі
Ты дараваць мне сваю крыўду можаш,
То ўсё забудзь, запомні толькі хвілю,
Калі вініўся я перад табой;
Вось гэту хвілю памятай, бо лепей
Па-брацку, па-сяброўску развітацца,
Чым потым сэрцу жалем назаліць...
Так я казаў,—

амаль услых, напэўна,—
Кругляючы па лёдзе, як аслеплы,
Бо зноў мой сябра штось такое крыкнуў...
Маўляў, што здарылася, што з табою, дружа?..
Мо трэба дапамога часам?..—

Гэтак
Здалося мне... І я дастаў з кішэні
Бляшанку, каб другую блешню выбраць
Ды гэтым супакоіць майго сябра...
І ў гэты час заўважыў: штось раптоўна
І хутка адбылося з днём: на сонца
Набеглі доўгія палосы-цені,
Замурзалася на даляглядзе неба,
А на зямлі —

на ледзяной раўніне

Пабеглі язычкі пазёмкі колкай,
Залізваючы крупкай след ураз...
Што ж, дзіва тут няма: хоць і лагодна
Пачаўся сёння дзень сакавіковы,
Ды на прадвесні ўсякае бывае.
Не раз я розныя праявы бачыў
За свой рыбацкі некароткі век.
Было — што, зранку песцячы лагодай,
Пад вечар сакавік, як апантапы,
Так пачынаў марозіць — дых займала;
Было — што, пасля доўгага прыпынку,
Зноў сыпаў снегам, гойсаў завірухай,
Дарогі замятаў, лясы і поле
Па-новаму сумётамі ўпрыгожваў.
Як быццам не вясновы быў ён месяц,
А сын зімы...
Прадвесне... Час няпэўны...
Але заўсёды — кожны гэта скажа —
Такі жаданы, светлы для душы.
Хоць, можа, і якой праявай здзівіць,
Ды сэрца знае: ўсё мінецца хутка,
Зноў пераможа сонца, дні лагоды
Настануць...

Так сабе я думаў,
Калі прыладзіў новую падманку
І пельку прабіваў ля сітнягу.
А воблік дня між тым усё мяняўся:
Ужо на небе спрэс пабеглі хмары,
Лёд пацямнеў, усчаўся сцюжны вецер,
І вось —

нібы сцяна, нібы заслона,
Ударыў снег,
бясконцы, валкі снег...

Снег біў і біў —
навокал аж вірыла,
Руку працягнеш — і яе не бачна,
Як ноччу ці ў тумане...

Хоць крычы,
Каб не згубіцца ў белай цемрышці...
І я такі пачаў на самай справе
Крычаць...

— Огой! Ты чуеш? Дзе ты? Адгукніся! —
Паклікаў сябра... Але ён раптоўна

Сам вышырнуў з завеі прада мною.
— Ну што? — сказаў, аддыхаўшыся. —

От сюррыз!..

Падумаць толькі! Быў пяшчотны ранак,
І так усё напатырч... Што ж, браток, далей?
Мо пачакаем дзесь, пакуль аціхне?

— А між дубоў пакінуты стажок,
Што прамінулі мы, калі па ўзлессі
На лёд выходзілі? Мо ён нас ахавае?.. —

Сказаў я, ўзрадаваны, што парэшце
Нішто не перашкодзіць быць нам разам
І што не трэба будзе снег нагамі
Мясіць, не знаючы, куды ідзеш...

— А што?! І праўда!.. Дык хадзем жа, дружа!
Там і счакаем... —

І, хапіўшы спехам
Усё сваё рыбацкае пачыненне,
Па свежым цаліку, пад завірухай,
Што вострым шротам

забівала вочы,

Мы рушылі, па памяці, на бераг,
Дзе між дубоў, на грыўцы лугавой,
Нам бачыўся прытулак ад пургі...
І хоць не так і проста было здзейсніць
Сваё жаданне —

хоць нямала ў гурбах

Мы пакружылі, ўзяўшыся за рукі,
Ды ўсё ж нарэшце мокрыя ад пары
І ад завеі, што ляпіла густа,
Мы ўзбіліся на ўзгорак пад дубамі
І там наткнуліся —

не, не маглі наткнуцца,

Мы проста вымацалі

ў снегавых сумётах

Стажок...

Ах, што то быў за момант!
Як быццам пасля доўгае надзеі
Па ўратаванне — аж запыла сэрца
Ад радасці...

Пакінулі пад дубам

Мы ўсё пачыненне (потым хіба зноўдзем!),
З цінэйшага, заветранага боку
Лчысцілі куток ад спяжнай гурбы,
Адгрэблі ў стозе яму, каб змясціцца

Удвох —

і ад душы сказаўшы «дзякуй»
Таму, хто тут стажок гэты паставіў,
Шырпулі ў сена пахкае...
О міг!
Шчаслівы міг!

Змакрэлыя да ніткі,
Да дрыжкаў прасцюжаныя ветрам,
Адзін да аднаго, нібы ў акопе,
Калі халодзіць душу артыалёт,
Прыціснуліся мы і доўга моўчкі
Смакталі цыгарэты ў адчуванні
Той асалоды, што дае спакой
Унэўпенасці:
ты тут не адзін.

А кудаса між тым усё грымела;
Не цішала, а яшчэ болей злуча
Кацілася, ляцела, скавытала
Лавіна снежная...

Лж хутка нашу схову
Так замяло, што толькі для вачэй,
Каб назіраць, што робіцца вакол,
Маглі мы прабіваць сабе ў сумёце
Адтуліны...

— Як дзіўна створаі свет...—
Нарэшце перарваў маўчанне наша
Мой сябра.— Побач з характвом
Паўстане часам гэткае страхоцце,
Што хоць зашлач ад суму...

Як гэта?... Скажы...

Вось і сягоння...

Хто б падумаць мог,
Што ў дзень,
які пачаўся так чароўна,
Без літасці ўварвецца раптам гэты
Раз'юшаны буран...—

Ён зацягнуўся прагна
І доўга цыгарэтаю... Напэўна,
Ізноў даў волю роздуму ці, можа,
Якомусь успаміну... А тады
Спаволена прамовіў...

— У жыцці
Звычайна хочацца забыць здарэнні,

Што здэкам прагучалі для душы...
Ды ўсё ж бываюць хвілі,

калі раптам

Так нешта сёкане па сэрцы, так паўстане
Ў вачах,

што аж калоціцца ў табе

Ўсё ад пачуцця пяклівага...

Ты знаеш...

Калісьці вась такі, якраз як сёння,

Быў у мяне завейны дзень на фронце...

У час начной разведкі боем

Групе штурма

Ўдалося — раптам,

нават нечакана,

Заняць адну найважную з пазіцый —

Пануючую над участкам цэлым

Варожай абароны

вышыню...

І ўдарнай нашай роце,

Над якой

Прыняў камандаванне я ў тым штурме,

Далі загад:

хоць і за кошт жыцця,

А вышыню

да падыходу нашых

Больш моцных сіл —

не здаць назад чужыцам...

Любой цаной...

Любой цаной —

трымацца

На гэтай на патрэбнай вышыні...

Вось так, як сёння, ну, якраз як сёння,

Быў дзень сакавіка... Я помню:

дваццаць пяты...

З высокім небам, нават са смугою

На даляглядзе...

З сіняю хусцінай

Над хмаркай... Мо на ўсе, на ўсе нябёсы

Адной маленькай хмаркай...

Што навек запомніў —

Дык гэта сонца...

Паўкруга

Палала сонца...

Так прамяпіста пачынаўся ранак,
Дзень ясны абвяшчаючы сабой...

Ты знаеш, і за многа-многа год
Чамусьці не памеркнулі ў душы
Пачуцці бурнай радасці і шчасця,
З якімі я глядзеў, нібы на дзіва,
На снег іскрысты —
Хоць і ў плямах чорных,
Ды нейкі, як святочны...
Свет святла,
Прадвесня свет,
Надзеяй цешыў сэрца...
І верылася ў той чароўны ранак,
Што свету гэтаму няма канца...

Але, хоць і збяшчэжаны налётам
Начным,
Не мог, вядома, прымірыцца вораг
З балючай стратаю...
І хутка
Пачалося
Тое пекла,
Якое можна толькі асабіста
Пазнаць.
А выказаць у словах
Не дадзена нікому...
Цэлага паўдня
На нас кацілі люта контратакі,
Падтрыманья шквалам артагію...

Ужо ляжалі, скурчаныя ў снезе,
Пад зыркiм сонцам,
быццам немаўляты,
Што сціхлі пад матулінай пяшчотай,
Амаль паўроты хлопцаў...
Так прайшло паўдня...
А што было далей —
пра тое ўведаў

Я толькі потым...
Ты, вядома, чуў на фронце,
Як знедужэлы падае снарад?..
Нібыта шэпча ціха
Ён нешта перад тым, як цяжка ўздыбіць

Зямлю
і з громам, з лёскатам, са звонам
Прынесці гібель усяму жывому...
Так было і там...
Пачуў я ў перабежцы да трашчэі,
Дзе сціх наш кулямёт,
такі цяшчотны
І палкі шэпт...

Ачуўся ж у шалёнай
І сцюжнай завірусе: бы свінец,
Біў сівер па зямлі, і доўга зразумець
Не мог я —
што ж такое сталася са мной:
Быў прамяністы дзень,
быў бой за вышыню,
І раптам — гэта сцюжная пустэча,
Сумёт, з якога ледзьве свет свіціцца,
Шалёны снег, як бізуны цяжкія,
І поле, на якім —
гывастая пурга...

Пасля, ужо ў палатцы медсанбата,
Даведаўся я,
што было далей —
Услед за тым, як выбухам снарада
Быў кінуты змярцвела на акон...
Яшчэ не прыпыняліся атакі...
Яшчэ агнём біў вораг звар'яцела...
І мала ужо ўцалела хлопцаў нашых...
Затым — зпянацку паляцела бура,
Усё паблытаўшы, ўвесь засланіўшы свет...
Ды тут прыйшла раптоўна дапамога...—
Аж цэлы наш стралковы батальён
Закончыў бой за тую вышыню...
Ды гэта ўсё уведаў я пасля...

А там, тады, пад той навалай сцюжнай
У нечаканай у завеі той,
Жахлівае пытанне не давала
Агойтацца душы:
Чаму адзіц я ў полі?..
Дзе той акон, куды я бег пад сонцам,
Каб ажывіць замоўклы кулямёт?..

Шукаць, хутчэй шукаць!..
Але пры спробе ўзняцца
З сумёта —
Страшны, востры боль
Працяў плячо... і ногі, як бяровыя,
Зусім мяне не слухалі...

Усё ж

Праз боль я адарваўся нейк ад спега...
Устаць не здолеў — дык паноўз...
Хоць і мяла пурга,
Ды і ў сутонні

ўсё ж парэшце ўбачыў

Між свежых гурбаў — выпалены дол,
Разрывы чорныя, —

яшчэ іх не паспела

Засыпаць завірухай...

І наноў

Упаў у забыццё...

Знайшлі мяне

Сапёры, што, як толькі пацямпела,
Пайшлі рабіць сваю начную справу —
Паставіць

На «нейтралцы» мінныя заслоны...

І хутка ўжо ў руках сваёй медслужбы
Я быў з іх дапамогай...

Вось нібы і ўсё...

«Нібы», — сказаў ён, трохі памаўчаўшы...

Як бачыш — і жывы, і ногі ходзяць,

І не адно вясёлае прадвесне

Спаткаў пад сонцам...

Ды сысці не можа

З душы

цень ад таго сакавіка...

Ад тых варонак, чорных, велічэзных

Паміж сцягоў глухіх...

Ты знаеш, дружа...

Хаця і шчасце гэта —

жыць застацца,

А я не раз папаракаў на лёс

За тое, што не даў ён мне з сябрамі

Навек замоўкнуць там, на вышыні...

Знайшоўся чалавек, — адзін знайшоўся! —

Пра свой такі трагічны сакавік,
Не мог пазбавіцца я ні на хвілю
Ад хвалявання, нават ад трывогі:
І мой адзін

далёкі, дзіўны боль
Ачнуўся і прасіў:
«Пусці, пусці!..»

І я, адчуўшы, як патрэбна зараз
Хоць крышачку снагады майму сябру,
Сказаў:

— А ведаеш, калісь са мною

Таксама штось такое адбылося...
Якраз як і ў цябе, ў сакавіку...
— Таксама? — нібы з нейкай асцярогай
Ці з бояззю перапытаў мой сябра...
— Так... сама...

Помню добра — на сканчэнне
Сакавіка

раптоўны снегавей,—
Ці лепш сказаў бы,— бура-шугавей
Аж трое сутак

намятала гурбы
На сцежкі, на траншэі, на дарогі,
На агнявыя рубяжы...

Адкопчаць

Даводзілася танкі і гарматы,
Каб вызваліць са снежнага палону;
На пунктах назіральных,

у ахове —

Байцы мо з тою ж самаю павагай,
Што стэрэатрубу ці аўтамат,
Трымалі побач простую лапату —
Як зброю ад завеі...

Вось тады ў мяне
І адбылося сумнае здарэнне,
Якое параўнаў бы я з тваім...
На трэцім дні той самай завірухі
З найважнай весткай

для сваёй спецчасці

Вяртаўся я з задання...
Хоць вандроўку
Цяжэйшую не высніў бы і ў сне,
Але загад «як найхутчэй дабрацца!»

Быў строгі...

І, паверыш, без трывогі
Нырнуў я ў пекла сцюжнае пургі...
Уперадзе было мо больш за трыццаць
Запасеных снягамі кіламетраў,
Ды што запусы, што віхуры злыя,
Калі і дужы ты і малады! —
Ты ж помніш сам,

ніхто з нас не баяўся
Падставіць твар пад буру, —
з' небяспекай

Спаткацца вочы ў вочы...

А тым больш
Я верыў,

што калі дайду своечасова
Да штаба, дык, напэўна, не адзін
Мне чалавек руку пацісне...

Вось з такім

Настроем я прайшоў мо з паўдарогі,
Правальваўся ў сумёты, ледзь выцягваў
Са снегавое кашы ногі, задыхаўся
Ад халены, ды ўсё ж ішоў, ішоў,
З упэўпепасцю,

што цяжкое ды благое —

Усё ўжо там, адзаду, за плячмі...

Але ўяві —

Хоць неаднойчы вёрсты

Прамераў я раней па тым маршруце,

Ды ў завірусе недзе ўсё-ткі збіўся

З дарогі...

Бо знянацку ўбачыў,

Што нейкія мясціны пачаліся,

Якіх раней ніколі не страчаў...

Сам разумееш — як зайшлося сэрца,

Калі адчуў, што заблудзіў...

Я кінуўся шукаць

Знаёмы шлях — хоць рэдкія бярозы

Ад колішніх прысадаў... Ды слупы

З парванымі дратамі... Але дзе там!..

Сляды старыя пазаносіла... І мне

Нічога іншага не засталася,

Як толькі паглядаць часцей на кампас

Ды верыць ічасцю...

Але тут, браток,

Зрабіў я два жахлівыя адкрыцці:
Адно — што я падбіўся, ўсё цяжэй
Было перастаўляць мне ногі;

а другое —

Што дзень на спадзе, стала ўжо шарэць,
І я адзін, як у пустыні... Ды ў дадатак —
Змакрэлага да ніткі пачало
Мяне, бы ў ліхаманцы, калаціць...
Калі сказаць на праўдзе,

дык, магчыма,

Ад хвалявання ды ад страшнай стомы
Пачаў я траціць мужнасць... Ледзь валокся...
Куды?.. Абы не ўпасці... Не замерзнуць...
І вось тут, браток...
Пачуў я раптам блізка храп каця...
Ты быў у небяспеках, і ты знаеш,
Як настае раптоўнае здранцвенне,
Калі напружанасць спадае...
Так і я...

У мроі аб ратунку, аб збавенні,
Стаў, як змярцвелы... Больш не мог я
Ступіць ні кроку... Я чакаў з'яўлення
Каця...

І ён з'явіўся...

Набліжаўся

Да мяне вазок... І ў ім сядзеў
Знаёмы мне вайсковец... Так, яго я ведаў...
То быў начальнік сувязі

суседняй

Пяхотнай часці на перадавой...

— Таварыш падпалкоўнік... —

Я сказаў пасустрач...

І ён глядзеў мне ў вочы. Чуў мой голас. —
Таварыш падпалкоўнік... Не пакіньце...
Ісці больш не магу... —

Копь глянуў у мой бок...

А падпалкоўнік... верыш... адварнуўся...
Нібы не чуў —

не вымавіў ні слова...

Ужо ідуць і побач сапі... Ногі млелі...

А вось і праглынае завіруха

Каця...

Усё... Як здань, як летуценне —

Прапаў вазок...
І я падумаў, што на гэтым
І скончыцца мая вайна —
ужо не выйсці

Адсюль...
Ды раптам... раптам, дружка...
На ўвесь абсяг
ад неба да зямлі —
Праз смутнае завейнае сутонне
Я ўбачыў твар... далёкай, любай маці...
І вочы...
Аж на цэлы, цэлы свет
Бязмежны позірк дарагіх вачэй...
Раўла пурга... Здавалася, яшчэ больш люта
Раўла і гоісала...
Але... але...
Я раптам, як падкінуты, ўсвядоміў,
Што ёсць яшчэ ў мяне выратаванне —
Ісці, ісці хутчэй па следу палазоў!..
І я пайшоў...
Ішоў — хоць дзе і поўз, і падаў,
Ды ад саней вымацваў каляю,
І падымаўся зноў,
і зноў, як у гарачцы,
Змагаўся з бурай, з цемраю...
Пакуль...

Аднекуль не пачуў
зусім глухія

Людскія галасы...
Тады...
Тады на ўсю, што засталася, сілу
Пачаў гукаць...
І помню — падхапілі
Мяне пад рукі, паднялі, панеслі...
І помню — апрытомнеў я ў зямлянцы
У ясны ранак... Біла сонца ў вочы...
І помню — як хадзілі ля мяне
Байцы, артылерысты батарэі,
На агнявы рубеж якой я ўзбіўся...
І як усе дзівіліся яны,
Што здолеў я прайсці праз тую буру
Такую далеч...

— Ну, а што пасля?..

Пасля не сустракаў ты тога пеўня? —
Спытаў мой сябра,

калі я закончыў

Апавяданне і, глытнуўшы дыму,
Стараўся супакоіцца...

— Пасля?..

Ці сустракаў, пытаеш?.. А навошта?..

Скажы,

Каб не сягонняшні выпадак —

Хіба ж успомнілі б

мы пра здарэнні нашы?..

Хіба не заслانیлася ўсё ліха,

Што выпала спазнаць нам калі-небудзь,

Бясконцай дабрынёй людзей, якая

Мільён разоў страчалася ў жыцці?!

— Так... Гэта так... Ды ўсё ж...

Як лёгка часам

Даруем мы...— Мне запырчыў сябра,—

Як лёгка часам мы даруем жорсткасць...

Бесчалавечнасць нават...

Для чаго?..

Хаця...—

Ён праказаў у роздуме, нібы

Узважваў штосьці...—

Можа, ў тваіх словах

І праўда... Ёў векапомным маі,

Калі грывелі залпы Перамогі,

Нат у слязах матуль асірацелых

Не боль людзям свяціўся, а прамень

Вясны вячыстай...

Мо і трэба сэрцу,

Каб яшчэ болей чуйным стаць,—

пазнаць і кроплю

Нялюдскасці ў тым неабсяжным моры

Дабра і радасці,

што людзі твораць разам

Ад нараджэння — для ўсяго, для ўсіх...

Так мы сядзелі, ўзвышаныя чыстым

Пачуццем дружбы, шчырага яднання,

Тым, што заўжды раджае

дзіва-шчодры

Спакой душэўнай светласці...

Калі

Адчулі раітам, што за нашай сховай —

За сценкаю духмянага стажка,
Штось адбылося новае ў прыродзе...
І, не чакаючы, прабілі сыпкі снег,
Каб адслапіць наш берлаг...

Свеце любы!

Што наўкруга адкрылася вачам!..
Хоць яшчэ дзе-нідзе ляцелі грыўкі
Пазёмкі, але ўся зямля так урачыста
Свяцілася празрыстай белізною,
Што ажно сэрца млела...

Ў небе зноў бясконца

Без межаў адкрываўся ўвесь блакіт,
І сонца, недзе блізка пасля поўдня,
Так ярасна праменіла, так ззяла,
Як быццам адчувала вінаватасць
Перад зямлёй за змрочны перапынак,
І зараз

светлыню сваю дарэшты

Імкнулася ёй, дарагой, аддаць...

— Ты бачыш, дружа?! —

Выгукнуў мой сябра.—

Ты бачыш шчасце?!

— Бачу, дружа, бачу! —

У тоі яму я адказаў з уздыхам.—

І слаўлю сэрцам гэты свет чароўны,

І хай і нас ён, непаўторны, блаславіць!..

І мы, як па камандзе безадмоўнай,

Імкліва абняліся перад сонцам...

Здаецца, прысягнулі на адданасць

Яму навечна,

аднаму яму...

Тады між гурбаў пад высозным дубам

З-пад снегу выграблі сваё начышце...

І хутка зноў спыніліся на лёдзе,

Шукаючы знаёмую мясціну,

Дзе пелькі ў нас былі,

каб іх прабіць накова

Каля засланых беллю сітнягоў...

Ды толькі —

так даверліва і так няшчотна-шчыра,

Бы адчувала, што і мы з ім разам

І мы спыніліся... І я спытаў у сябра:

— Ты мне сказаць дазволіш слова?

Ён адказаў: — Кажы!..

І праз снягі марозныя, праз цішу,
Што запанавала зноў над цаліком,
Як самы ашчасліўлены на свеце,
Я закрычаў на поўны дых грудзей:
— О Мілавіцы! О наш светлы

цуд азёрны!

Прымі паклон

За ўсю тваю святую дабрыню!

Мы пойдзем ад цябе

з яшчэ свяцейшай верай,

Што радасць непагаспа на зямлі!

Што ўсюды і ва ўсім —

і ў чалавечых сэрцах,

І ў трапяткой душы

прыроды дарагой,—

Няхай сабе і ў муках, і пакутах,

А вечна будзе нараджацца шчасце,

Як вечна наша

прага да жыцця!..

Звінеў над сонцам жаваранак...

То, здаецца, яшчэ ціха, квола...

А то знянацку —

галасіста, пераможна

Аднекуль голас падаў з прамянёў...

— Ты чуеш? — запытаў мой сябра.—

Як ён кліча! Чуеш, дружа?

Ідзі за мной. Я пакажу, дзе звоняць яго крылы...

І я з любоўю адказаў:

— Я веру табе, веру, дарагі...

1982

Ну што, муза,
 Пачнём і мы
 Да ўсяго чалавецтва
 Свае крыўды скіроўваць і скаргі? —
 Маўляў, там нас не ўспомнілі,
 Там абдзялілі,
 Там не па-нашаму зрабілі нешта,
 Там у нас не спыталі чагось,
 Там не зразумелі,
 А там, маўляў,— забылі адзначыць
 Нашы былыя заслугі?!.
 Ці яшчэ пашлём да людзей
 Сведчанне сэрца,
 Што мы не рассталіся назусім з маладосцю,
 Умеем дружыць з радасцю
 І шчыра ўзвышацца
 Нават маленькай,
 Найпростай удачай,
 Умеем не заўважаць, дзе ў нас што забалела,
 І сонечна марыць хай і пра мройнае шчасце?..
 О муза, муза!
 Дзякуй табе
 За тваю таварыскую згоду!
 Буду тваім паслухмяным слугой
 І тваім дапаможцам
 Адданым і верным,
 Буду
 Трываць і цярпець,
 Пад цяжкарам любым
 Не ўпаду, не зламаюся...
 Толькі не дай мне
 Да той глухаты апусціцца,
 Дзе ўжо няма
 Ні людзей, ні іх мараў, ні смутку;
 Толькі пакінь мне
 Да самага скону,
 Да хвілі апошняй
 Веру, і смагу,
 І прагу — жыццём захапляцца!..
 О добрая муза!..

1985

ПАДЗЕЯ

Паэма

Я прагнуўся ў поч.
Я не мог заснуць...
Нейчы голас гразіў мне здалёк...
— Можка, не мне?..—
Завошта?.. Завошта гразіць мне?.. Нашто?..
Це хацелася верыць...
— Табе!..—
Разбалелася засведчыла сэрца.—
Чуеш?!
Вось ён!..
Прыслухайся!..—
Голас пагрозы
Бэспіць народа твайго Перамогу...
Ганьбіць пралітую 'кроў
І пакуты людскія
І нават над помнікам жалбы —
Брацкай магілай мільёнаў —
Шалее ў пянавісці...
А хіба ж не ты
Шчыра аддаў Ёй юнацтва сваё,
Дні маладыя у вогнішчы кідаў,
Кроўкай захліпваўся,
Браў на душу
Ліхалецці, цяжары нягод
І нават з жыццём
Быў гатовы ахвярна расстацца,—
Толькі б у край твой і свет увесь цэлы
З радаснай той Перамогай
Навечна
Сонца і мірныя ліўні
прыішлі на загоны,
Рупь у праменнях кусцілася,
Светла ўставалі сады,
Людзі сябрамі заходзілі
ў дом твой гасцінны,
І сыце было на стале...
Але чуеш?..
Вось ён!..
Прыслухайся!..—
Голас пагрозы

Кідае словы праклёнаў
на кожны твой крок,
Дзеткам і ўнукам тваім
Наклікае жахлівыя кары...
Завошта?.. Пашто?..
Сэрца пыталася,
Білася з болем,
Быццам набатны ўстрывожаны звод,
Гулка гайдала начную самоту...

Я падняўся.
Я выйшаў пад сінія зоры.
Трымцеў ужо золак.
Шамацелі пяшчотна
пад цёплай расою лісты.

Над краем плыла
неабсяжная, чуйная ціша.
І я спадзяваўся, я так спадзяваўся,
Што голас той сціхне,
Пакіне ў спакоі душу...
Але не...
Ён гучаў — і гразіў, і гразіў мне здалёк...
І сэрца гукала: — Ты чуеш?! Паслухай!
Паслухай!..

І тады мне згадаліся
ў выбухах чорных палі,
Над магіламі брацкімі
залпы гарачых ствалоў.
І гаркотныя слёзы
матуляў, што лютае пекла прайшлі,
І салдацкія клятвы —
сурова, маўкліва, без слоў.
І тады зноў
жахлівыя, немые крыкі пачуў,—
Са скляпенняў гестапаўскіх
стогнамі ўдарыла ў твар.

І тады зноў паўсталі
шляхі агнявыя ўваччу,
І над вёрстамі — вісельні...
вісельні... сотні ахвяр...

І тады...
І тады — сэрца ўпала,
нібыта ў якоесь прадонне,

І не стала чым дыхаць...
 Сціскала ў грудзях...
 І тады —
 Я прасіў:
 — Пацярпі, маё любае,
 Не спыняйся,
 Вось ранак ужо пастае,
 Хутка прыйдуць праменні,
 Прынясуць табе цёплую ўсмешку вясны,
 А за імі прымчыць Кацярышка,
 І Дашута прыскочыць з пяшчотнаю песняй,
 І Косцік на новым кляновым
    прыедзе кані,
 А за імі паважны наш Дзімка
    сястрычку Настульку
 Прывязе ў самаробнай каталачцы ў сад,
 І тады — я ўжо знаю —
                                  ты мужна асіліш свой боль,
 І тады табе стане лягчэй,
 Пацярпі ж, маё сэрца,
 Не зважай на пагрозы,
 Паглядзі — як ён ззяе, цудоўны наш свет!..
 Узыходзіла сонца.
 Так велічна, радасна, ясна
                                  ўставала яно.
 Афарбоўвала ў чыстае золата
                                  даль над ракой.
 Адмыкала для радасці свет,
                                  адчыняла з вітаннем акно,—
 Для жывога ўсяго
                                  мірны, сонечны
                                  несла спакой.
 Цёпла дыхалі дрэвы.
 Па-ранняму,
 Востра
 Запахла ў лістоце раса.
 На пялёстках, здаецца, звінелі
                                  праменняў званы.
 І насустрач чароўным, нястрымным
                                  вясны галасам
 Нехта пёс сваю радасць...
 А то — ўжо снышаліся
                                  ў сад наш — яны!
 Дзеці.

Вясёлкі мае.
 Колькі шчасця ў вачах іх,
 Колькі ласкі,
 Пяшчоты
 Да ўсёй навакольнай красы!
 Хто ж ім кары жадае?
 За што?
 Хто ў іх ворагаў бачыць?
 Хто ім шле
    свае грозьбы здалёк?..
 — Сястрычкі мае!
 — Брацейкі!
 Не стапчыце пялёсткаў,
 Хай белаю будзе зямелька,
 Чысцюткай хай будзе!..—
 Я знаю:
 То кліч падае
    Кацярынка.
 Гаспадынька.
 Парадніца ў садзе.
 І, хоць дзецям так хочацца
    кінуцца ўроссыш,
 Зазірнуць найхутчэй
    ва ўсе сада куткі,
 Ды ўсё ж слухаюцца
    Кацярынкі,
 Асцярожна
    ступаюць між дрэў...
 І вядзе яна іх за сабой,
 І ў жменькі гарачыя
 Падбіраюць са сцежак
    пялёсткі,
 Рассыпаюць на градкі —
 Хай белаю
    будзе зямля!..
 А тады — не ўтрымаліся —
 Пырспулі смехам,
 Штось вясёлае ўспомнілі,
 Вакол хаты бягуць і гукаюць кагось,
 А тады — каля кветак спыніліся,
 Пчолак ранніх вітаюць,—
    самі пчолкамі ўюцца ля іх;
 А тады — чую —
    звонка

Прышыняе ўсіх голас Дашуты:
— Дзеці, дзеці, паслухайце:
А я песеньку новую склала!
Чуйце! Чуйце хутчэй!..—
І яны абступаюць сястрычку,
Падахвочваюць шчыра...
Бо што-што,
А новыя песні і казкі
Цэлымі днямі
Тут слухаць гатовы шторааз!..

Песня Дашуты

Татачка родненькі
Завязе мяне на каляровы луг.
А мамка пакажа,
Дзе расцвілі
Прыгажукія кветкі.
І я спляту ім —
Татку і мамцы — па вяночку,
Бо яны ў мяне — самыя-самыя
Лепшыя ў свеце.

Татачка родненькі
Занясе мяне ў прамяністую ваду,
А мамка пад сонцам
Памые мне русыя коскі.
І я знайду ім
Чыстыя ў вадзе самацветы,
І будзе зіхацець для іх
Радасцю
Увесь паднябесны свет.

Татачка родненькі
Падые мяне на дужых руках.
І я ўбачу ў вясёлых кветках
Светлую ў свеце дарогу.
І я пайду па ёй з таткам і мамкай
да шчасця,
І ўсе будуць рады
на цэлым свеце,
Што я вырасту добраай
І буду любіць усіх!..

Дашута пела.

А брызкачка-брызка

Настулька

Чмокала губкамі

І згаджалася весела:

«А-га, а-га...»

Косцік стаяў у захапленні

І гаварыў:

— Цудоўна!

Як усё прыгожа!..

А Дзімка ўключыў транзістар

І падбіраў у эфіры мелодыю

Пад Дашуціну песню...

І раптам —

З прыёмніка

Грымнулі словы пагрозаў,—

На ўсіх нас, на нашу краіну

Нацэльвалі крылатую смерць...

— Мы — звышсамыя!..—

Крычалі здалёку.

— Мы — не спынімся!..—

Крычалі здалёку.

— О'кей! Пауі над усім, наша сіла!..—

Крычаў звар'яцела паяц...

Дзеці нічога не ведалі.

Яны бачылі толькі сонца і радасць.

Дзеці пляскалі ў ладкі

Дашуце.

Смяяліся...

А голас гразіў і гразіў...

А голас гразіў,—

І тады я яго пазнаў:

Гэта ж ён разбудзіў мяне

сёння ўначы...

Гэта ж ён прыгнятаў маё сэрца...

Захмарваў мне дзень...

Я пазнаў яго —

І тады, як не раз,

Мне ўявіліся

неба ракетныя высі,

І выцце паліцэйскіх сірэн,

і жахлівасць у гонцы дарог;

І забойцы наёмнага —

люты ашчэр уявіўся,

І ахвяраў адчай,
для якіх не заслона і бог...
І тады мне ўявіліся —
гром барабанаў вайны,
Ваяўнічасць парадаў,
заваёўнікаў маршы —
гіп-гоп! веры гуд! —

І вачэй генеральскіх
пагляд, як у ката, шклянны,
І нявольнікаў слёзы
пад сцягам жуды і пакут...

Амерыка...
Ты ж помніш, сэрца,
Як стаялі мы ў сумным здзіўленні
Перад тою зямлёй...
Як нямелі
Перад шаленствам дзялкоў,
Што падбівалі ў камп'ютэрах
Працэнты з людской крыві.
Загадалі яны камп'ютэрам,
і тыя лічаць, лічаць:
Колькі ў скляпеннях бомбаў,
колькі ракет.

За якія хвіліны
можна знішчыць
Адзін па ўсё чалавецтва свет.
Загадалі камп'ютэрам,
і тыя вядуць падлікі:
Колькі людзей выжыве,
а колькі — не.

Што стане з сям'ёй
чалавечай вялікай
У бязлітаснай, атамнай,
лютай вайне.

Хто панаваць будзе
над уцалелымі,
Хто стане бязмоўным,
вечным рабом, —

Усё падлічваюць
Дзялкі вайны...
Але ты ж помніш, сэрца,
Там — і гэта
Мы бачылі:
Як цалавалі маці сваіх немаўлят;

Як карміла
 З лыжачкі
 Бабуля ўнучку маленькую,
 І дзьмухала ёй на кудзеркі,
 І пяшчотна ўсміхалася ёй;
 Як прасіў хлопчык
 У нью-йоркскім парку,
 Каб вавёрачка
 Села на яго руку,
 І бацька памагаў яму:
 Цокаў вавёрачцы,
 Як робім гэта і мы...
 Помніш, сэрца,
 Як ты мне падказвала словы,
 І я звяртаўся да той зямлі:
 О Амерыка,
 І ў цябе ж ёсць прага радасці
 І жаданне яе захаваць.
 І ў цябе ж ёсць свет маленства,
 Смех і песні ў чарадзе.
 Звонкі мяч. І перагонкі.
 І караблік на вадзе.
 І ў цябе ж ёсць дзівы-казкі:
 Дорыць скарбы чарадзей.
 Летуценні, думы-мроі —
 Аб святле на кожны дзень.
 І ў цябе ж ёсць расставанні.
 Смутак сэрцаў і спалох.
 Тэлеграмы. І паштоўкі.
 З дальніх сцежак і дарог.
 Вунь праводзіць маці сына,
 Вунь ступае пакрысе.
 Ціха журыцца старая,
 Як матулі ў свеце ўсе.
 Вунь дзяўчына сарамліва
 Пасылае хлопцу знак.
 І, як многія на свеце,
 Чырванее ўслед юнак.
 Вунь капрызіць шустры бэбі,
 Ручаняткай кліча...
 — Мэм...
 І ў цябе ж —
 прамень натхнення
 Ёсць для песень і паэм!..

Дык няўжо ж, няўжо, Амерыка,
Я паверу калі-небудзь, што ты
Можаш дапусціць,
Каб усё гэта знікла?
Няўжо ў цябе іншая Надзея —
Не па жыццё,
А па смерць?
Няўжо я паверу,
Што сваім катам і дзялкам вайны
Ты дазволіш
Страляць у маіх дзяцей,
Якія любяць свет у сонечнай радасці —
Гэтак жа, як і твае?!

Так, — ты помніш, сэрца, —
Мы гаварылі з табою тады —
У вочы самой Амерыцы;
Дык няўжо ж мы адмовімся
ад сваіх слоў, ад сваёй веры,
Пачуўшы адтуль крыкі пагроз?!

У задуме, у роздуме
Я стаяў з устрывожаным сэрцам,
А за гэты час
Дзімка надабраў мелодыю,
І дзеці з усяе вуліцы
Стоўпіліся каля Кацярынкі
І спявалі песеньку пра мамку —
Мамачку-мамульку:

* Сонейка прамністае,
Узнімайся весела!
Пра мамульку-мамачку
Слухай нашу песеньку!
Мамачку-мамульку
Род-ну-ю!
Мамку-дарагульку
Доб-ру-ю!

І сонца слухала іх
І шчыравала на ўсю моц,
Ажно людзі здзіўляліся:
Як зіхаціць зямля!

І людзі ўсміхаліся адзін аднаму,
І людзі віталіся, як лепшыя сябры,
І людзі неслі ў вачах святло дабрыні,—
Столькі дабрыні — што аж на цэлы свет!..

І тады мне паўсталі —
                    шляхі векапомнай вясны,
Дзень святой Перамогі:
                    як бурліў акіян наш людскі!
Як, адчуўшы, што стухла
                    пенажэрнае пекла вайны,
Людзі славiлі шчасце —
                    жыццём даражыць праз вякі.

І тады мне паўсталі —
                    ад усмешак, ад радасных слоў
Светлыня; і абдымкі, і музыка,
                    песні без меж,—
Перамога!.. Ўвесь свет дарагі
                    нараджаўся, ўзнімаўся папоў,
Каб адно панавала ў жыцці
                    толькі кельма, сяўня і лямеш!..

Адкуль жа прыйшло,
Адкуль узялося
Столькі светлых пачуццяў,
Столькі ўсмешак і песень,
Столькі радаснай веры,
Жадання ствараць і тварыць —
Пасля чорных такіх ліхалеццяў,
Пасля згубнай такой вайны?!

— Сонца! — я пытаў.—
Адказы, ты ж таксама
  пазнала

На сабе
Праз стагоддзі
                                    навалы ліхія,
І цябе ж неаднойчы
Хацелі
Заслонамі войнаў,
Бяскопцых разрываў і выбухаў,
Цемраю хмарлай і чорнай
Адпрэчыць навекі ад свету,
Ад людзей з іхняй прагай жыцця.

Дзе ты сілу бярэш сваю, Сонца?..
Ці не баішся, што зараз
Загубяць дзялкі і цябе?!

Сонца заместа адказу
Узнімалася ярка вышэй і вышэй,
Залівала святлом
Усё болей і болей прастораў,
Цалавала і кожны зялёны лісток,
І былінку,
і кволенькі парастак,
І бухматую кветку,
і з мядовым узяткам пчалу,
І дзяцей у іх шчасці,—
І ў гэтым буянні красы і святла
Я пачуў мне адказ...

Няхай сабе шалеюць
У марах лютых
Дзялкі вайны.
Няхай сабе шлюць хоць якія пагрозы.
Няхай падбіваюць рахункі
Іхнія камп'ютэры...
А сонца ўстае кожны дзень
Урачыста, велічна і пераможна
І з любасцю абнімае зямлю!
І падымаюцца пад праменьнямі
новыя цікаўныя лісточкі,
Ідзе ў трубку,
зеляніцца пёрамі рунь,
Варушацца карані ў глебе,
мацуюць завязь сады,
Трымціць жаваранак у небе сінім,
І перапёлка прабуе голас —
ці чыста звініць?..

І, вітаючы вялікую любасць сонца,
Нясуць людзі ў будучыню
Вялікую сваю Надзею,
І пакуль яны пад аховай і любасцю
Народнай маёй Перамогі,—
Ніхто не спыніць людскога жыцця!..

1985

ФРАНТАВЫЯ РЭКІ

Успомню грывотныя рэкі —
    Маскоўскія Нару ці Шаню —
І мужная смеласць герояў
    Наноў прад вачыма паўстане,
І голас таварыша чую:
    — Агонь на сябе выклікаю!..—
І голасу даўняга
    рэха
Ні ў дзень і ні ў ноч не змаўкае.

Успомню Угру ці Тарусу,
    Калужскія Жыздру і Лужу,—
І бачу: пад кручай высокай
    Крыжастыя «юнкеры» кружаць,
І бачу, як падае сонца
    За дымам у травах мядовых,
І як медсястра,
    Зноў пачую,
    Мне шэпча гаючыя словы...

Прыйду на мяжу Беларусі —
    Віхру прыгадаю і Проню,
І час — агнявымі званамі
    У кожнай крывінцы зазвопіць,
І ўявіцца зноў, як жывое,
    Далёкае ўсё франтавое,—
І боль, і падзея, і вера,
    І страты са скрухай сваёю...

О любыя, светлыя рэкі,
    Крыштальныя, чыстыя воды,
Даруйце, што звалі калісьці
    Мы воднаю вас перашкодай;
Былі вы для нас рубяжамі,
    І мелі мы горкае права
З усім,
    Чым знішчаць толькі ўмелі,
    Ісці на свае пераправы.

І мы вас бамбёжкамі білі,
    Снарадамі шчодро кармілі,
І цэламі паўшых, бывала,
    Вас густа, як гаці, гацілі,

Не заўважалі ў атаках
Мы вашай нідзе прыгажосці,
Ішлі па крываваыя штурмы
З адвагай душы маладосці.

Дазвольце ж мне, рэкі, сягоння
Сказаць вам удзячнае слова
За вашу цярплівасць і мужнасць,
За вашу святую суровасць,—
Мы вашу прывабнасць губілі,
А вы нас вадзіцай паілі,
Мы вас агнямётамі крылі,
А вы нам сіль раілі дараваць;

А вы пасля боек гарачых
Няслі цішыню нам заўсёды,
Туман лугавы вечаровы
І раілі сівых прахалоду,
А вы ў нашы спы маладыя
Лятушкі вясны пасылалі,
Абы толькі ўсталі хутчэй мы
Ды ворага лютага гналі!..

Стаю над люстранай вадою,
Гляджу на красу дарагую,
І з любасцю сэрца гарачай,
Якую ўвесь век берагу я,
Жадаю вам, любыя рэкі,
Адно толькі міру, спакою,
Адной толькі бітвы —
дзе травы
Сцяпою стаяць прад касою.

Адзін толькі гром па-над намі
Хай чуецца — гром навальніцы,
Адно толькі ўспышкі трывожаць,
З-пад хмараў вандроўных
зарніцы.

Плывіце, крыштальныя рэкі,
Змагаркі зямлі і пяскоры,
У самыя чыстыя далі,
У самыя светлыя моры!..

1985

ШУРА ПАПОВА

Чаго ты ўсё спішся мне, Шура Папова,
Чаго ты мне спішся?
Пра што ты ўсё просіш балючасцю вуснаў,
А слоў я не чую?
Пра што так крычаць твае сінія вочы,
Чаго ўсё чакаюць?
Чаго ты махаеш мне белой рукою,
Куды ўсё праводзіш?

Шура Папова стаяла на скрыжаванні
франтавых дарог, калі ў небе пепадалёку
з'явіліся драпежныя чорныя «юнкеры».
Дарогі былі пустыннымі, адна яна, рэ-
гуліроўшчыца, з сінімі вачыма летуцен-
ніцы, светлымі кудзеркамі гарэзніцы
з-пад пілоткі, стаяла на растанях.
Гэтай самай хвілінаю мы пад'ехалі да
скрыжавання на машыне. Шура
Папова весела ўзмахнула маленькімі
чырвонымі флажкамі і пам, і пасустрач
самалётам, думаючы, што яны пашы...
І раптам зямля ўздыбілася перад ёю ад
выбухаў бомбаў... Адзін з чорных
«юнкерсаў» аддзяліўся ад зграі драпеж-
нікаў і з неадступнай жорсткасцю пачаў
заходзіць у піке, вывальваючы смертанос-
ны груз на сінія вочы, на светлыя ку-
дзеркі, на лятункі юнацкія, на мроі
няспраўджаных сноў...

І ўпала вясёлая Шура Папова
На жвір прыдарожны,
Прыняўшы цяжар, непасільную муку
На юнае сэрца,
Глядзелі ў здзіўленні сіняткія вочы
У сіняе неба
І не разумелі — навошта, завошта
Такая ёй кара?..

Я прабіўся праз выбухі бомбаў да
Шуры Паповай, вызваліў з-пад жвіро-
вага варонкавага завалу і ўзяў яе
на рукі. Яна была лёгкая, як

бы прыпка з крыла гуся-
лебедзя. Нібыта ў гарачцы, я бег з
гэтай светлай прынкай на руках да
самай машыны, вочы яе яшчэ былі
як быццам жывыя і нібыта праменілі
сінь цёплую, і здавалася, што вусны
яе сонечна ўсміхнуліся мне, перамага-
ючы балючую пакуту, якая выступіла
на смяртэльнай бледнасці шчок...
З грудзей дзяўчыны біў, пульсуючы,
струмень яшчэ цёплай крыві, і я
мацней прыціскаў яе да сябе, да
свайго сэрца, каб спыніць гэты
струмень, і з радасцю адчуваў, што
ён памалу сціхае, і спадзяваўся, што
данясу Шуру Папову да машыны, а тады
мы даедзем да медсанбата, і там вы-
ратуюць яе жыццё, і сінія вочы зноў
засвецяцца ўсяму свету, каб
кожны з людзей, хто спаткаецца з ёю,
верыў у сваю вялікую надзею...

Але я не ведаў, што нёс я ля сэрца
Ужо нежывую,
Не тую, гарэзную, Шуру Папову,
Што ззяла праменнем,
А толькі ўспамінак — прыгожы і чысты,
Як звонкае рэха;
Лятунак — якога і смерці адзнака
Змагчы не здалела...
Не ведаў, што там яшчэ, дзе яна ўпала
На жвір прыдарожжы, —
Што там яшчэ сціхла крынічліва біцца
Дзявочае сэрца,
А вочы, што ўсмішку заўсёды дарылі,
Так і засталіся,
Яна не жыла на зямлі без усмішкі
І з ёй і памерла...

Над рэчкай, ненадалёк ад таго скры-
жавання, — мы выкапалі для Шуры
Паповай на светлым узвышшы магілку.
Каб магла яна бачыць усё наваколле,
каб магла і бачыць і чуць поступ

нашых дывізііі і арміі, — як пайшлі
мы ў вялікі паход наступлення — тут,
на гэтых дарогах, дзе ўпала яна пад
навалаю жорсткай... І лёгкай зямелькай
яе мы магілку прыкрылі, каб сінім га-
рэзным вачам і вуснам з усмешкай не
было аніколі ні горна, ні цяжка, і
мужным салдацкім маўчаннем развітваўся
кожны з яе гераічнай красою...

Что ж ты ўсё снішся мне, Шура Папова?
Чаго ты мне снішся?

Пра што так крычаць твае сінія вочы?

Чаго ўсё чакаюць?

Пытаю... Аж сорок гадоў так пытаю...

Хоць знаю напэўна,

Чаго ты махаеш мне белай рукою,

Куды ўсё праводзіш...

Праводзіш мяне ты на сцежкі людскія,

У свет чалавечы,

Крычыш, каб я помніў пра сіняе неба,

Ахоўваў ад катаў,

Гукаеш заўсёды ў красу веснавую,

У сонца, ў праменні,

Чакаеш, каб здзейснілі мы летуценні

Гадоў маладосці.

І з верай, што ўсё ты і чуеш і бачыш, —

Усюды, заўсёды —

Іду я вяшчальнікам дум тваіх светлых,

Сяўцом тваіх мараў,

Вясёлы, гарэзны твой позірк са мною

На кожнай дарозе,

Дзе песні, дзе крочыць у бурным паходзе

Юнацкае шчасце.

Я веру — сваімі фляжкамі ты, Шура Папова,

Усіх бы вітала,

Я веру — наш край табе, Шура Папова,

У радасці сніцца,

Я веру — была б ты найлепшай між намі

Усюды, заўсёды,

Паклон жа і памяць табе аж павекі,

Салдат Перамогі

Шура Папова!..

Ёсць дзеці і ўнукі,
Хто іх пад крыло сваё прыме? —
Вядзі іх нястомна
На сцежкі служэння Радзіме,

Любою парою
Вучы іх з ахвярнасцю знацца
І перад бядою
Ніколі падзе не спыняцца...

1984

ДА ПЕСНЯРА

Пакідае сявец
Для пасеваў пасенне адборнае.
Высявае сявец
Зерні ў глебу найсамую чорную.

Вырывае з зямлі
Дачыста пустазелле шкадлівае.
Каб пасевы ўзышлі,
Сталі самай багатаю ніваю.

Адбірае каваль
Для падковы сталь звонкую, пругкую.
Доўга-доўга каваль
Ад душы па ёй молатам грукае.

Падбівае каця,
Летуценіць: каб быў ён не скораны.
І вятрам быў раўня,
І ўзвіваўся з маланкамі ўпоравешь.

Ну а ты, мой пясняр,
Ты, што марыш пра ўсё адмысловае, —
Што зрабіў ты, пясняр,
Каб была твая песня агнёваю?

Каб лучылася ў ёй
Сэрцаў многіх надзейная сіла ўся?
Ды над цэлай зямлёй
Прамяніста, як сонца, свяцілася?!

1985

У ЦЕПНЫМ ГАІ

У цепным гаі
Дразды аб сонцы,
аб лістоце ў сонцы пелі.
І спевы знонам
звонкай раніцы звінелі
У цепным гаі.

Было так лёгка
І так прывольна
над іх шчодрое спяванне
Ісці ў дарогу,
у жывое даляглядаў ззянне,—
Было так лёгка!

І я паверыў,
Што
Не ўсё яшчэ,
не ўсё яшчэ ў жыцці
аджыта.

Што ёсць яшчэ
і'моц душы,
і ранам сэрца — акавіта¹,—
Я так паверыў!..

О гаі праменны,
Табе паклон
за хараство пачуццяў весніх,
За ўсе, за ўсе,
што ўзыдуць у дрыготкім сэрцы,
песні,—

О гаі праменны!

Дзе ні іду я,
Што ні страчаю —
ці трывогу,
ці навалу злую,—
Заўсёды, ўсюды
сябе вясновай радасцю ратую,—
Дзе ні іду я.

---

¹ Акавіта — жывая вада.

Заўсёды бачу
Свой шлях
у сонечнай святой купелі,
Дзе песні ў гаі
мне на шчасце
на жыццё ўсё празвінелі,—
Заўсёды бачу!..

1984

КРЫНІЧКА РАДЗІМЫ

Я спаткаўся
з крынічкай бруістай,
Я напіўся гаючай вады.
І з тых дзён
яе звонам вячыстым
Звоніць сэрца маё праз гады.

Я пачуў над крынічкаю гоман
Векавых прамяністых вяршынь.
І з тых дзён
па дарогах без стомы
Я іду —
як іх радасці сын.

Б'е гарачымі кроплямі ў жылах,
Не сціхаючы,
звон вечавы.
Жыццядайнай,
нястомнаю сілай
Поіць сэрца струменьчык жывы.

Калі цяжка —
абудзіць, спатоліць,
Калі сумна —
званчэй зазвініць.
Я з крынічкі Радзімы піколі
Не пакіну свет сонечны піць.

1984

КРЫЖНЫЯ ПЛЫЛІ ПАЎЗ БЕРАЖОЧКУ

Крыжныя плылі паўз беражочку,
Промнямі цвілі

насустрэч дню.

Чалавек падняў над імі стрэльбу,
Ды не стрэліў сёння ўпершыню.

Крыжныя плылі шчасліва міма,
Плыніў з воч іх

шчырасці давер.

Чалавек дастаў патрон са стрэльбы,
Рады, што нарэшце ён не звер.

Крыжныя куляліся ў чаротах,
Голасна камандаваў качар.
Чалавек правёў рукой па вейках —
Нешта стаў вільготным яго твар.

Крыжныя ўзнімаліся на крылы,
Весела выгуквалі: лячу!
Чалавек упершыню —

у сэрцы

Песню сваёй раніцы пачуў...

1985

НОЧ

Што гэта за песня там уночы? —
Нешта пра затоенасць начэй...
Пра святую праведнасць дзявочых
Сцішаных, задумлівых вачэй...

Што гэта за промень там свіціцца? —
Тоненька кладзецца на траве...
Лашчыцца ў чаротах, мітусіцца...
Човен... Быццам сам сабой плыве...

Што гэта над хваляйі
б'ецца струнка? —
Быццам крылле звонкае звiнiць...
Нехта звiў сярэбраную нiць
Стоеным, салодкiм пацалункам...

Ноч усё схавала і стаіла, —
Таямнiцай чыстай ад бяды...
А кагось каханнем акрыліла,
Падарыла шчасце на гады...

1984

У ТАЦЫ

Толькi граў бы гармонiк
ды бубен не цiх.
Толькi б слухаць загады
рук цёплых тваiх.
Толькi ў вочы б глядзець,
не ўпусцiць iх святла.
Толькi ўсмешку ўтрымаць,
што душу апякла.
Толькi б ногi трацялі
усё ў такт, усё ў такт.
Толькi б бачыць ухвалу:
«так, мой мiленькi, так!»
Толькi б сэрца да сэрца
iмкнулі настрэч.
Толькi б хустка шаўковая
пырхнула з плеч.
Толькi б позiркам ты —
паказала падняць...
Толькi б вусны сышлiся —
не разняць, не разняць...

1984

ЧАКАШЕ

Яшчэ нядаўна
гусі — клін за клінам —
Крычалі штось з-пад воблакаў зямлі.
А сёння сэрцы поўняцца ўспамінам:
Яны былі!..
Яны плылі, плылі!..

Яны былі — і ў гэтым наша шчасце!
Ажно на вейкі слёзы набягуць.
Ды слёзы шчасця
і вачэй не засцяць
І сэрцу аніколі не салгуць.

Цяпер далёка, мусіць, птахаў бераг,
Ля цёпрых рэк крыжуюцца сляды.
А нам да дзён вясны —
свяціцца верай:
Што ёсць яны
І вернуцца сюды.

Настане дзень —
удараць промні ў вокны,
Паўночным злым вятрам наперакор.
І зазвініць наш свет —
лагодны, цёплы —
Вясёлым клічам птахаў ад азёр.

Вяртання кліч! — Яго душа пазнае.—
Як труб гучанне — ў гулкіх галасах...
Жыве, жыве
крынічная, лясная
Зямлі нашай
адвечная краса!..

І мо пра гэты міг —
нядаўна, ўчора —
Крычалі гусі голасна з-пад хмар,
Журботна пакідаючы прасторы —
Азёрны край, захмураны абшар?

І, можа, вось таму падчас на вейках
Вясёлкай яркай слёзы зіхацяць?..

Прыслухаешся — ў небе голас нейкі...
Няўжо яны?..
Няўжо назад ляцяць?!

Няўжо, няўжо мінулася расстанне?..
Напружліва ўзіраешся ў блакіт...
З дрыготкім сэрцам,
з радасцю чакання
Стаіш пад капяжамі ля ракіт...

1984

ТРАВІНКА І КРАСКА

Травінка і краска,
Спеў-гоман лясны.
Праменная казка
Дзіцячай вясны.

Няўжо гэта вы мне
Ад роднай зямлі
Любоў да Радзімы
Навечна далі?

Няўжо гэта вам я
З дзіцячых тых дзён
Душою адданы
Ў салодкі палон?

Травінка і краска
Цвітуць і маўчаць.
А ўцеха іх, ласка
Трымцяць на вачах.

Слязінкамі свецяць,
Нібы прамяні,
Пра самыя
ў свеце
Чароўныя дні.

І гэта — што ў гімне —
На ўвесь, мусіць, час
Для ўсіх неадымны
Ад сэрца
адказ...

1985

У ГАСЦЯХ У МАЦІ

І вось я зноў у твая сцены
Прыйшоў,
дзе родны ёсць парог...
Дзе голас добры, летуценны
Маленства ціхае сцярог...

Ручнік, ікопка, шчэпцік мяты, —
Усё, як колісь, на куце.
А вунь і працаўнік зацяты, —
Мярэжку павучок пляце.

Усё ён лесвічку майструе
Да столі, да сваіх нябёс, —
Парвуць старую —
пагаруе
Ды склеіць новую са слёз...

Аб ногі трэцца котка мілы,
Мурлыка, даўні мой сябрук.
А вунь і пеўнік шызакрылы
У хату скочыў,
просіць з рук

Якога-небудзь пачастунку,
Крупінак нейкіх ці зярнят...
Прыліп да шыб сталетнік стрункі, —
Вазоны — нібы ў іх парад...

Няіначай кветнік цэлы ў хаце —
Нат ружам тут — ані бяды...
А дзе ж сама ты зараз, маці,
Чаму не стрэла як заўжды?

Ды вось яна, — дарма трывога! —
Бяжыць, спяшасца яна.
«А сыначку!» — крычыць з парога.
І бачу: маці не адна...

Як і раней, — свае, не хтосьці,
Чужых ніколі тут няма,
Прыйшлі за ёй, вітаюць госця
Суседкі — цэлая гурма...

І вось ужо шуміць застолле,
Як спаконвек, ва ўсе часы,
Бяседа чуйная прывольна
Прабуе дружна галасы.

Да дна асушаны кілішкі,
І зvonіць песняў звонкі лад, —
Бо ў песнях —

хто калі быў лішні?

Хто дасць,

каб спеў пайшоў на спад?

Зялёная вішня
З-пад караця выйшла.
Не аддай мяне, мама,
Дзе я не прывышпа.

Я выйду да долу
Дый крыкну дадому:
Вары, мама, вячэру
Дый на маю долю.

Варыла, варыла
Ці многа, ці трошкі.
Няма табе, доню,
Ні міскі, ні ложка.

Я міску разбіла,
Я ложку зламала,
Ідзі туды, доню,
Дзе лета рабіла...

Ты думаеш, мама,
Што я тут паную,
Прыйдзі падзівіся,
Як я тут гарую.

Ты думала, мама,
Што я тут скачу,
З-за дробных з-за слёзак
Я свету не бачу.

Успомні мяне, мама,
Хоць раз у аўторак,
А я цябе, мама,
На дзень разоў сорака.

Ты ўспомні мяне, мама,
Хоць раз у суботу,
А я цябе, мама,
Йдучы на работу.

Ты ўспомні мяне, мама,
Хоць раз у пядзелю.
А я цябе, мама,
Сцелючы пасцелю...

Зялёная вішня
З-пад караця выйшла,
Не аддай мяне, мама,
Дзе я не прывышша...

— А вой, як сумна загулі мы,
Хіба не можама весялей?
Ты маладзейшая, Куліна,
Вядзі далей спявацкі рэй!..

Куліна доўга не трывала,
Ахвотна, шчыра пачала.
І ўміг — як бы таго чакала —
Паўстала песня з-за стала:

Ой біла ж мяне маці
Бярозавым прутам.
Каб я не гуляла
З маладым рэкрутам.

А я ўсё гуляла,
Пакуль пеўні пелі.
На дзверы воду ліла,
Каб жа не рыпелі.

На дзверы воду ліла,
На пальцах хадзіла,
Каб маці не чула
Ды мяне не біла...

— Ну во, азвалася вясёлай!—
Сама Куліна сее смех.—
Як завялі якое кола...
Ох, грэх мне, любкі, ці не грэх,
А ногі скокаў так і просяць,
Нібы іх чэрці зараз носяць!

Ох, ох, п'ю за трох,
Не хачу я за парог!
Іграй, скамарох,
На сачыўку, на гарох!
Я сачыўку змалачу,
Скамароху заплачу,
Заплачу, заплачу,
Заскачу, што захачу!

І так нагамі маладымі
Сыпнула проста за сталом,
Што падалося: ўсіх падыме,
Ўсё зараз пойдзе хадыром.

Але ўтрымаліся жапчышы,
Спакусу смехам адбылі.
І згодна, зладжана
з Кулінай
Далей спяванку павялі.

Ой, краса завяне,
Шчасце не падмане.
Не радзіся красны,
А радзіся шчасны.
Не радзіся красны,
А пі ў дні, пі ў почцы.
А радзіся ў шчаснай
Матчынай сарочцы.

Шуміць застолле ўцехаі поўнай,
Ніхто ад згоды не ўбаку...
А я з адданасцю сыноўняй
Цалую любую руку.

О маці добрая мая ты,
Мой непаўторны, добры лёс!
Чым жыў бы я без гэтай хаты,
Без серабра вась гэтых кос!

Без воч тваіх, задумных, чыстых;
Без іх чароўнай цеплыні!
Без спевак гэтых

галасістых,
Што слухаў і ў маленства дні,
Без успамінаў незабыўных,
Якія так хвалююць тут
І сэрца поўняць дзівам дзіўным —
Святлом, што тоіць родны кут!..

Гляджу на шчырасць твараў ясных
І думаю — амаль услых
Аб характэве дарог сваіх,
Што са сцяжын усіх, сцяжынак
Сюды прыводзяць на спачынак,
Дзе сонца роднае і зоры,
А лёс заўсёды радасць дорыць:
— Не радзіся красны!..
А радзіся шчасны!..
Ой, краса завяне,
Шчасце ж не падмане!

1984

СЯБРАМ І ВОРАГАМ

...І будзе ёкат, і зубоўны скрыгат,—
Ну што ж, няхай...
Не для адзнак, не для шыкоўных выгад
Я жыў, любіў свой край.

Адзін народ, яго душа святая —
Мне суд-суддзя...
Так кожпаму скажу,—
няхай пытае,—
Крывёю сэрца я.

І ні паклёпам чорным, ні спалохам
Не кіне цень
Ніхто, ніхто
на шлях мой, дзе эпоха
Вядзе ў свой светлы дзень.

Яе вясною сэрца апавіта,
Каб з сонцам дзень
І ў шчодрым свеце
красаваць, як жыта,
І ў буйных зернях спець...

1984

БЕРАГ

Вяселіць дзень
нябёсаў просіць,
Гамоніць кут лясны, глухі.
Ты помніш? —
Так і мы пад восень
Калісь тут бралі арахі.

І мы смяліся, дурэлі,
Гукалі рэха між ляшчын.
Тады і мы маўчаць не ўмелі
І знаць не зналі пра спачын.

І столькі ты дарыла спеваў
Узлескам, сонечнаму дню,
Нібы жадала
ў кожным дрэве
Напоўпіць звапам цішыню.

Як я хацеў бы, каб і сёння
Твой голас быў тут не чужы,
Узрушваў
клёнавы, сасонны
Зялёны бераг на Сажы.

Я ізноў папаіў бы зямельку
Сваёй чыстай салдацкай крывёй,
Толькі б знаць, што для ўсіх ён — апошні,
Мой цяжкі, мой рашаючы бой.
Без спалоху, без крыўды, без жалю
Я пайшоў бы ў сырую зямлю,
Толькі б знаць, што жыццю застанецца
Ўсё, што сэрцам так моцна люблю,

Хай мяне узяло б без астатку
Ненажэрнае пекла вайны.
Толькі б болей ніколі, ніколі
Не хадзілі на бітвы сыны.
Толькі б сонца, прамністае сонца,
Ззяла ясна ў сваёй вышыні.
Толькі б краю
навечна, навечна
Мір і радасць, шчаслівыя дні.

1984

ПІСЬМО АД СЯБРА

...Сумую па белых бярозах,
Па вязу за сценкай глухой,—
Па тых, па далёкіх, з маленства,
Над ціхай бацькоўскай страхой.

Бярозы шапталі, як сёстры,
З пяшчотай —
ці радасць, ці сум.

А вяз у высокай вяршыні
Пеў песні пра сёстраў-красунь.

Няма ні бярозаў, ні вязу,
Ні брата няма, ні сяцёр.
Пажар пенажэрнай навалы
Хаціну бацькоўскую сцёр.

Прыйдзеш на дзірванпы падворак,
Як нейкі змярцвелы стаіш,
Глядзіш на сляды запусцення
І з горкаю жальбай маўчыш.

І ўвесь задрыжыш, калі раптам
Хтось ціха кранецца рукі.
А гэта атожылкі вяза
Пускаюць галіны ўшыркі.

Як быццам у гэтае ранне
Мой сум па далёкай вяспе
Падслухалі
і спачуваннем
Сваім судзяюць мяне.

Расціце ж, расткі маладыя,
Хай ваша мацнее сям'я.
Вас многія тут прывітаюць...
Ды толькі ўжо, мусіць, не я...

1985

· РОДНАЙ ЗЯМЛІ

Чаго не бачыла ты, паша
Зямля-зямелька.
Якой навалы над табою
Ні прашугала.

Якімі страшнымі цапамі
Цябе пі білі.
Якой трухой твае загоны
Ні пасявалі...

А ты ідзеш жывой і чыстай
У век, у векі.
А ты красой пязгаснай зяеш,
Пляцеш вяпочкі.

А над табой, вясновай, сонца
Ўсё вышай, вышай.
І шчасцем свеціцца
ў праменнях
Твой лік чароўны.

І верыш ты,
што ў цэлым свеце
Няма, не будзе
Нідзе, пiдзе
святлейшых сэрцам,
Чым твае дзеці.

І гэту веру чуем змалку,
З калыскі чуем,
Таму й мацнее
дух наш вольны,
Дужэюць крылы...

1984

* * *

О колькі я за век свой непаўторны
Набудаваў палацаў і святліц!
А хата матчына са смольных бёрнаў
Вышэй за іх, святлей за іх стаіць.

Заўсёды-ўсюды бачная здалёку,
З усіх на свеце сцежак і дарог,
Няснына вабіць позіркамі вокал,
Цяплом і ласкай кліча на парог.

Праменіцца, не меркне аніколі,—
І ў буру свеціць, і парой любой...
І ўсе палацы ўзняць таму я здолеў,
Што хату маці бачыў прад сабой.

Што праз жыццё праносіў, як святыню,
Спаміп пра велічны, зіхотны кут...
Дзе бог сівенькі ціха мовіць: «Сыне...»
І зніме з сэрца болі ўсіх пакут.

І адвядзе рукою мудрай гора,
Каб у душы лятунак ажывіць...
А потым — без карашня і дакору
На шлях наступны ціха блаславіць...

1984

* * *

— Хлеб-соль! — пераступаючы парог,
Спакоп вякоў жадаў мой род суседу.
І нездарма — ці быў абед, а ці бяседа —
Сусед адказваў:

— Просім за стол!..

Якое шчасце, што з матулі малаком
Перапялі мы незваротна звычку гэту.
І сэрцам

сёння і заўжды жадаем свету:
— Хлеб-соль!..

Якое шчасце, што вялікі і шматмоўны свет
Працягвае нам прывітальна, шчыра рукі!
І чуем мы, і дзеці нашы ўсе, і ўпукі:
— Просім за стол!..

1984

* * *

Напіжы мне сонечных праменьняў
Каля возера за жытнім полем
На званочкі — і настаў на стол мне —
Хай асвецяць роздумы мае.

Сабяры мне іскры свайго смеху
І з прыгоршчаў высып на дарогу —
На пясок гарачы, на каменні,—
Каб лягчэй у свет было ісці.

Колькі можаш,— кінь у маім сэрцы
Цёплай ласкі, слоў, нібы сузор'яў,—
Каб зусюль — і ў цемры, і ў навалі —
Да цябе вярнуцца мог лягчэй...

1984

МАЛАДЫ ЛЕС

Калі паспеў ён гэтак гошка
Над родным шляхам шугануць?
Рады —

бязрозы ды сасонкі —
Ажно пад воблакі імкнуць.

Стаіш, захоплены, глядзіш:
Якая выш, якая выш!

Лес малады — і шэптаў поўны,
І звапаў сонечных мясцін.
І рэха
Голасам чароўным
То мару ўзбудзіць, то ўспамін.

То пазаве: ідзі, не стой,
Юнацкі скарб здабудзеш свой...

І вольна ў гэтым лесе дыхаць
Супічным водарам густым.
І паблугаць, падумаць ціха
Пад мройным полагам лясным.

І лёгка ў светлым пачуцці
Удзячны спеў яму знайсці.

Адно шкада: высокі ростам,
Яшчэ ён слаба ўросся ў дол.
Віхура ўсходзіцца —
і проста
Упаў, бач, вывернуты ствол.

А там ляжаць другі і трэці...
Хоць плач — ну быццам пашы дзеці...

Глядзіш з тугой на невясёлы
Пягоды след на паласе
І хочаш крыкнуць,
каб наўкола
Цябе пачулі дрэвы ўсе:

— О стройныя, любой парой
Гартуйце свой прыгожы строй!

Шукайце дужасці ў зямліцы,
Бярыце сокі ў глыбіні.
Хоць як хай грозяць навальніцы,
А вы мацуйце карані.

А вы пускайце іх шырэй!
За дол трымайцеся шчырэй!

Глядзіце зырка ў сонца высі,
Шукайце ў небе цуд-красы.
Ды помніце: з зямлі ўзняліся
Усе магутныя лясы!

Мацней, надзейней, чым сама
Зямля,
                  пічога больш няма!..

1984

* * *

Чаму я забываюся,
Як білася ў роснай траве
Скрываўленая перапёлачка,
Калі яе разанулі касою?

Чаму я забываюся,
Як з трэскам гарэлі ля маіх ног
Галовы пшанічных снапоў
Пасля цяжкага ўдару спарада?

Чаму я забываюся,
Як прамарудзіў пайсці аднойчы
На голас слёзнай самоты,
Што з цемры
                  чакаў чыёйсь вернасці?

Чаму я ўсё помню,
Як не раз аж трымцеў,
Задаволены,
Калі мне казалі няпраўду
Пра маю непагрэшнасць?..

1984

* * *

Куды ты спяшаешся, пліска,
Патанцуї каля майго акна.
І сонца ж яшчэ не пізка,
І яшчэ на зямлі вясна.

Я знаю: 'нямала аблётаць
Табе трэба гэткіх, як я.
І ўсё ж

з маёю самотай
Пабудзь,
сінякрылка мая.

Пабудзь, пагутар са мною,
Бліжэй, як сястрычка, сядай.
Вясёлаю мовай лясною
Навіны дуброў перадай.

З маленства мне верыцца, пліска,
Што дзеці адной мы вясны, —
Адна нас гайдала калыска,
І лёс нам, і сонца — адны.

Пабудзь жа!

Тваім хай ён стане,
Дзень гэты мой, шчасны такі!..
На цёплы ўспамін аб спатканні
Клюнь хлебчыка — з братняй рукі...

1984

З НАРОДНЫХ МАТЫВАЎ

Ранкам, на золку,
Дзе свецяцца сны,
Едзе мой любы
Дадому з вайны.

Едзе здалёк
На кані вараным.
Будзе нарэнце
Нам любя дваім.

Зпоў сваю песню
Спяю яму я.
Чуеш, юпача?
Вось песня мая:

Едзе мой любы
На быстрым кані,
Ты яго, леце,
Нідзе не спыні.

Хай ёп з чужышы
Даедзе хутчэй.
Скіне мне белую
Хустку з плячэй.

Быццам крыламі,
Яго абаўю.
Ласку хай любы
Пазнае маю...

Лета не слухае
Просьбы маёй...
Едзе юпача,
Ды толькі не мой...

Леце, а леце,
А дзе ж, скажы, мой?..
Твой за далёкай
За сіняй гарой.

Пад каліною
Рачулка імжыць.
Твой даражэнькі
Там сны старажыць.

Смутак твой чуе
І прагне вітаць.
Толькі не можа
Насустрэч устаць.

Толькі ўздыхае
Пад зван раўчука, —
Нават твая
Не падыме рука.

НЕ ЗДЗІЎЛЯЙСЯ

Не здзіўляйся,
Калі
Ноччу хтось табе ў шыбу пастукае.
Не спяшайся святло патушыць,
За маўчаннем схавацца замкоў.
То самота мая
Да цябе зноў працягвае рукі.
Адкажы ёй спагадай,
Падары ёй хоць некалькі слоў.

Не здзіўляйся,
Калі
Нешта ўстане пяшчотнае, ціхае
Перад тварам тваім,
Перад самымі ўстане вачмі.
Гэта позірк мой шчыры,
Каб ніколі не знала ты ліха,
Як вартоўнік надзейны,
Прыйдзе, —
сэрцам яго ты прымі.

Не здзіўляйся,
Калі
Ты пачуеш, як раптам знянацку
Нечы подых гарачы
Апячэ твае вусны агнём.
Гэта радасць мая —
Зноў прыйшла табе ў шчасці прызнацца,
Што ёсць свет у мяне,
А ў тым свеце — ты з сонечным днём...

1984

* * *

Нань даўні дзень прыйшоў да нашых вокаў
І стаў пад засень дрэў.

А ў гэты час ты мне сабрала кайстру —
Як свой апошні дар.

І я напружваў слых, але — пі-пі —

пі слова

Не ўчуў я ад цябе.

І, ў вочы я твае глядзеў, ды вочы
Былі глушэй агню.

І я пайшоў. І жалю ў маім сэрцы
Ні кроплі не было.

Бо я не мог наверыць, што за мною —
Не іншая, а ты...

Адно шкада было дзень даўні — дзень
каханія,
Што ў госці завітаў.

Бо ён глядзеў мне ўслед, не знаў:
за мной спяшацца
Ці, тут мяне чакаць...

1984

КАЛІ БУДЗЕ ШКАДАВАННЕ

Калі будзе шкадаванне —
Дык пра сіняе світанне,
Што ўпусціў, не стрэў, не ўгледзеў,
Не збярог для сэрца педзе.

Калі будзе шкадаванне —
Дык пра сумнае пытанне,
Што ў вачах тваіх — у просінь —
Так маўчаць і засталася.

Калі будзе шкадаванне —
Дык пра след расяпы ўранні,
Што і жальбою пязмернай
Не прыпыніш, не павярнеш...

1984

З ФРАГМЕНТА БЛАКНОТА

1. СА СЦЯГАМ ВОЛІ

Чужыя мне далі,
Прысады і гоні.
Чужыя мне рэкі,
Лугі, абалоні.

Чужыя мне — неба,
Дарогі і сцежкі.
Чужыя — лятушкі,
Трывогі-няўцешкі.

І боль, і клопаты,
І вочы з тугою —
Усё не маё тут,
Усё мне чужое!..

Чаму ж я для іх
Перайшоў свае межы?..
Лугі Наднямоння,
Лясы Белавежы?..

Чаму для чужога
Сябе не шкадую,
Хоць знаю — магчыма,
За іх і памру я?..

Таму, што я воін
На свеце адзіны —
Сын маці пяшчотнай,
Савецкай Радзімы.

Таму, што суровай
Парой баявою —
Сцяг волі ірдзее
Над светам са мною.

2. Я ВЯРНУЎСЯ З ВАЙНЫ

Я вярнуўся з вайны.
Што ж ты брата не-стрэла, Марыся?
Маці слёзы глытае:
— Сышок, не журыся...
Ціха... Ціша і боль...
Я пайду — ля магілы прысяду.
За ракою ляжаць у варонках
Дубенскія ляды.
Ніцма ўпалі па луг,
як салдаты, дубы векавыя.
Толькі яблыні-дзічкі
ўздыхаюць над імі жывыя.
З іх зрываюць вятры,
бы тужлівыя ўсмішкі, пялёсткі
І нясуць над знявечаным полем
да нашае вёскі.
І ляцяць тыя ўсмішкі,
ляцяць, шалясцяць над табою...
Снег вясны... Помніш, мы
разышліся таксама вясною.
Вось і той талісман,
што на шчасце ты мне падарыла.
Вось і сам я. А ты...
Груд зямелькі шыпшына укрыла.
Ціха... Дзічкі ўздыхаюць —
з жальбою гукаюць па ўзлессі:
— Марыся... Марыся...
— Вярніся...
— Прыйдзі
Адгукніся хоць песняй!

1944

ЦІ БЫЎ У ЛЕНІНА...

Заўсёды, як з Масквы дамоў вяртаюся, —
Ці сонца на вясну, ці на зіму, —
І маці, і суседзі ўсе пытаюцца:
— Ці быў у Леніна? Ці кланяўся яму?..

Я з радасцю вітаюся з сябрыпаю,
Сядаю ў шчыры круг, як і раней.
І слухаюць сардэчна землякі мае
Расказ пра родны Крэмль, пра Маўзалеі.

Гараць людскія позіркі натхненныя
І бачаць у лятунках праз абшар,
Як на ступеньках крочу я да Леніна,
Як горача гляджу ў ягоны твар.

Хачу ярчэй запомніць рысу кожную,
Заўсёды ўсхваляваны перад ім, —
Ці радасны, ці нечым устрывожаны —
З ім раюся —
як з самым дарагім.

Мо сто разоў тут быў,
а ўсё па-новаму
Я чую ў сэрцы гордай праўды кліч.
І повай думай — сонечнай, вясноваю —
Праводзіць мяне ў новы шлях Ільіч.

Мо сто разоў, пяшчотай сэрца поўнячы,
Пра Леніна вяду я шчыры сказ.
А людзі ўсё адно — сядзяць да поўначы
І слухаюць —
нібыта ў першы раз.

Сядзяць памаладзелыя і радыя,
Гамоняць, з круга доўга не ўстаюць.
Пакуль з Масквы, з Крамлёўскіх веж,
Куранты ў свет «дабранач» не праб'юць. па радыё

Тады, свае канчаючы адведзіны,
Ад шчырасці, што ў дружбе здабылі,
«Дабранач, браце!..» —
кажучь і суседзі мне,
І гэта — як «будзь шчасна» ўсёй зямлі.

Усёй, усёй — і з роднымі прасторамі,
І з тымі, што далёка, не відаць...
Якую так любіў Ільіч
над зорамі
Пасустрач ранку яснаму вітаць.

Яна і ў кветках дзён, і з завірухамі,
Яна ў агні і ў ззянні кумача...
Заўжды і ўсюды ў свеце чуіна слухас,
Як б'ецца ў сэрцах сэрца Ільіча...

1983

АНКЕТА ПАЭТА

Ці бачыў, ці стрэў ты, паэце,
сёлетні крыгалом?
Ці слухаў
пчалы на дасвецці
звонкі ўзлёт над вуллём?
Ці вёў праз агністую лотаць
капя —
з быстры напаіць?
Ці бачыў, як вучацца лётаць
крыжанкі — аж крылле звініць?

Ці чуў ты, ці слухаў, паэце,
ранняй вясны «ку-ку»?
Ці кланяўся ў спелым леце
жытням каласку?
Ці мераў напружлівым крокам
жніўнай пары шляхі?
Ці дыхаў духмянаю спёкай,
глытаючы водар сухі?

Ці звездаў ты радасць, паэце,
руплівага будаўніка?
Ці блаславіў, ці прывеціў
у вокнах успых аганька?
Ці ўстаў хоць аднойчы ля гоцяў,
дзе варыцца гулкая сталь?
Ці рваўся хоць думкай да зораў,
свідруючы неба крышталь?

Ці плыў ты хоць раз, паэце,
на хвалях вандроўных вятроў?
Ці здолеў прыдбаць у свеце
новых сабе сяброў?

Прыгравае шчыра сонца,
І ўжо, бач, і руць дыміцца.
І ўжо — чуеш — пахне хлебам
Маці родная — зямліца!..

Няма радасці найлепей, —
Хоць і высніць бы хацелі, —
Як сядзець за тым застоллем,
Дзе гуляецца вяселле.
Дзе гуллівая бяседа,
Добрай славай велічанне.
Дзе і песенныя вусны,
І пяшчотнае каханне.

Дзе заўсёды добра знаюць:
Пойдуць годы, пойдучь дзеці,
А то знача, што ніколі
Не спыніць жыцця на свеце.
Будзе радасць, будуць людзі,
Іхняй велічы не скрасці.
І заўсёды ў свеце будзе
Прага сонечная шчасця!..

1983

ФРАГМЕНТ

Усё далей, усё далей
Гадоў былых шляхі вячыстыя.
І сумна ўспомніць той ялей,
Што ліў камусь
праз слёзы чыстыя...

Ах, маладосць, ах, маладосць,
Якой ты ўсё ж была адданаю!
Табой круціў часамі хтось,
А ты ў адказ
плаціла славаю.

А ты кідала сэрца сцяг —
Жывую кроў —
да статуй бронзавых,

На смерць выходзячы ў палях
І ў цішыні гаёў бярозавых.

Ну, што ж, было... Грэх тым усім
Сябе ўпікаць часінай сённяяшній...
Ну, што ж, быў час, і сам быў з ім...
Але з тых даўніх лет і з ім
Нясу, як скарб,
прамень я сонечны...

Ах, мой прамень, ах, мой прамень,
Прамень прачыстасці і святасці!
А ці ў палац, а ці ў курэнь —
Ісці з ім — нібы ў светлы сад ісці.

Прамень вясны, жыцця прамень —
У шлях народа вера мужная...
З ім самы горны, смутны дзень
Не быў ніколі мне засмужаны.

З ім я праходзіў праз агонь,
Нікім нідзе не пераможаны.
І з ім
вучыўся справай кожнаю
Служыць Радзіме дарагой...

Прамень вясны, душы прамень —
Свайму народу вернасць ясная.
Ніхто нідзе не кіне цепь
На мой прамень —
жыццём пязгасны ён!..

Усё далей, усё далей
Гадоў былых шляхі вячыстыя.
Даўно раздаў я свой ялей,
Сабе пакінуў слёзы чыстыя.

Ды ўсё ідзе са мной, ідзе
Прамень мой —
самы ў свеце сонечны,
Радзімы любай кожпы дзень
Сабою велічна баронячы...

1983

САДОЎНІК

«Ліст ападзе, а вочка прыжывецца,
І прыйдзе зноў вясна ў вясёлы свет.
І вочка
Клічу сонца адгукнецца —
Падорыць на прышчэпе першацвет.

Клапотнік май
на першацвет ружовы
Прышле сваю шчыроўніцу — пчалу.
Тады сардэчным позіткам і словам
Скажы зямельцы плодлівай хвалу.

Ты вер, —
зямелька чуе, што і з ёю
Гавораць словам ласкі, —
і заўжды
Таму яна і поўна дабрынёю,
Таму ў садах і шчодрія плады...»

Прышла вясна,
і вешчае збылося:
Глыбінны сок спазнаў сваю пару...
Настаўніку ж майму не давлялося
Убачыць новай квецені зару.

Устаў над ім —
над вечным пералогам —
Пясчаны з ціхім крыжыкам грудок...
Ды не сумуй ты, польная дарога,
Што шоргату не ўчуеш яго пог.

Глядзі, вунь цуд вясны:
не ў адзіпочку,
А разам з усім садам маладым
Цвіце, праменіць яраснае вочка,
У любасці прышчэпленнае ім.

Праз тое вочка сад глядзіць шчаслівы
На свет, што перад ім аж зіхаціць.
І верыць: сам садоўнік рупатлівы
Пад той ружовай яблыняй стаіць...

СПЯШАЮ Ё ВЯЗЫШКУ

Спяшаю ё Вязышку...

Не паказаць сябе
Пад медзі звон, — маўляў, які Купалаў я...
Не, не! Звон медзі сціх... Ужо вяшкі апалыя
Дарожны вецер стомлена скубе...

Спяшаю ё Вязышку —

пясу душы паклон
І думы чыстыя з прызнаннямі сыноўнімі,
Спысюся ё цішыні, чаканнем перапоўнены:
Ці ўбачу Пясняра? — а можа, прыйдзе ён...

А можа, прыйдзе ён, і мо пабыць са мной
Ён знойдзе час, каб паблukaць сцяжынкамі,
Дзе пахне мурагамі і дажышкамі,
Даспелым кменам і парой грыбной.

Як многа трэба мне яму сказаць!
Як трэба мне параіцца пра многае!
Якой здаўна жыве душа трывогаю...
Якія перад ёй шляхі ляжаць...

Як навучыцца мудрасці святой —
Змагчы ўсе кволасці,

што сэрца свет наведваюць...

Спяшаю ё Вязышку —

ён, дарагі Пясняр мой, ведае...

Не пашкадуе мне ён дабрыні сваёй...

Не пашкадуе позірку, ё якім

І дух магутны, і спагада месцяцца.

Падкажа — як пад сонцам і пад месяцам
Жыць для людзей, як быць патрэбным ім.

Падслухаць сэрцаў гулкае біццё...

Паверыць у сваё прыванне светлае...

Пясняру дарагі,

святое, запаветнае

Ё цябе вучуся

аддаваць вякам жыццё!..

Спяшаю ё Вязышку...

1983

Камусьці здавалася,
Што калі ён не будзе глядзець
у бок усходу

Дык сонца не ўзыдзе,
Не асветліць свету,
І зямля зальецца слёзамі
І папросіць літасці...
А сонца ўзышло
І ўсё радаснае аддало зямлі,
І зямля ў сваёй шчодрай светласці
Нават і не глянула
На прыкрага пыхліўца.

Камусьці здавалася,
Што калі ён заткне вушы
і адвернецца ад жыцця,
Дык на свеце сціхнуць усе гукі,
Змоўкнуць песні
І людзі не стануць
Гукаць адзін аднаго.
А жыццё не спынілася —
Спяваюць птушкі,
Гучыць музыка
І людзі імкнуцца
ў дружную, згодную сям'ю
І весела гучыць іх мова,
Яднаючы шчырыя сэрцы.

Камусьці здавалася,
Што калі ён назаве
ўсіх на свеце педарослымі,
Дык людзі паглядзяць у яго бок
І скажуць: — Які ён вялікі
І паймудры над намі!..
А людзі паслухалі
Яго заклінанні
І сказалі:
— Гляньце,
Гэта ж так прышчыцца,
Так пнецца,
А які быў пікчэмнаы,
Такі і застаўся!

1983

* * *

Не, я не хачу пісаць
апошняга пісьма...
Страшней яно,
чым прагучаць
апошнім вершам...
Заўсёды да цябе прыйду
са словам першым.
А ў першым слове —
колькі ласкі —
ведаеш сама.

Каханая,
Як нельга ў дзень вясновы
салаўю
Перавязаць, каб не спяваў ён,
Песеннае горла,
Так нельга любасць да цябе
трывожную маю
Спыніць ці зменшыць
без таго,
каб сэрца не памерла.

Я знаю: гэта можа стацца —
назаўжды
Ты адсячэш мінулае
няўмольнай,
сцюжнай рыскай...
І ўсё ж, хоць і балеснаю,
а самай блізкай
І самай дарагой
мне будзеш і тады...

Я і тады
на тваім следзе
рэха год знайду,
Бясконца буду верыць
хуткаму твайму вяртанню.
Пяхай хоць і самоту перайду,
пяхай хоць і бяду,
Але не здраджу
аднаму на ўсё жыццё
каханню...

Не, я не папішу
апошняга пісьма...
Каханая,
як не пывуць назад
ад мора рэкі,
Так мне не павярнуць святло душы —
яно навекі,
Яму дарогі без цябе
підзе цяма.

Дзень набірае зпоўку
вышыню.
Няўхільна, неадступна
прыбывае промняў.
І веру я,
зноў веру у вясну —
Яе ўсім сэрцам бачу
самай векапомнай!

Я веру —
толькі ўскіне прамяні
Світальнай песні
жаваранак стрункі, —
Не зможаш ты стрымаць
пра наш наступны дзень лятункі,
Не зможаш не гукнуць
далёкіх вёсен дні!..

1983

САЛАЎІ НАД САЖОМ

Не разумею,
што стала з гэтай зямлёй!..
Тыя ж самыя
лугі з водарам,
І тыя ж самыя
сосны стройныя,
І тая дзясвочасць
белых бяроз...

А печага
    ўсё ж не пазнаць...
Нешта дзіўнае сёння пад ёй,
Нешта на душу
    нападзе такое,
Чаго і матчынай песняй не зняць...

Ступіш на сцежку,
Дзе з сябрамі
    ваду з крынічанькі браў —
Як паміж працай калісьці
Пускалі коней
    на кароткі папас, —
А тут замест ціхай «А ў полі...» —
Сярод кветак і траў —
Ці свой, ці чужы, заморскі,
    гучыць аглушальны джаз.

І на кутках медунічных,
І на сцяжыне лясной —
Што вы за бурныя рытмы,
Што за мелодыі вы?
Дзе вас знайшлі
    і як параднілі
    з маёй стараной?
І як ён змірыўся з вамі,
    краю снакой веснавы?!

Толькі салаўі
Не здрадзілі аранжыроўкам старым:
Як калісьці,
Пяюць
    на стары, на адвечны лад.
Ні ўзмацняльпікаў,
Ні мікрафонаў
    не трэба ім,
Ні нават электронныя буры
Не могуць спыніць
    іх рулад.

— Як я табой даражу, вясна! —
Заліваецца голасна ў лазняках
    адзін.

— Няма ў свеце за цябе прыгожшай! —
Гучыць прызнанне другога
    ў лісці палян.
— Ты чыя, вясна? Чыя ты?
Мая ты, вясна! Мая! —
Пытае і адказвае трэці
    праз колькі хвілін...
Ну, няйначай —
    бяскопцай любасці
    песенны акіяні!..

Стаю пад Сажом
    і аж дрыжу: о мае салаўі!
Далёкага майго юнацтва
    рунлівыя песняры!
Што са мною было б,
    каб не вы,
    каб не гэтыя вашы гаі,
Каб не гэтыя родныя,
    апетыя вамі бары!

Чым гаіў бы
    аглушаную сваю душу,
Панявечаную громам
    незнаёмых, няродных ладоў?..
О салаўі, салаўі! —
    не магу стрымацца, прашу...
Як малітвай маюся... —
    Вы ж не моўкніце
    ў засені паскіх садоў!

Вы ж, — прашу, — ні на міг не сціхайце,
    вызвоньвайце кроплі святла,
У расцяробах, на гацях,
    на ўзлессях, у лазняках,
Вы спявайце, спявайце,
    каб вечная радасць жыла,
Каб ніколі ні ў кога
    лятупак вясны не зачах.

Вы спявайце,
    каб белай бярастаю ззялі гаі,
А нашчадкі мае
    не цураліся песень сваіх...

Стаю і слухаю...
Пяюць!.. Пяюць салаўі!..
І ніякія прыблудныя рытмы
не адольваюць іх!..

Пяюць, пяюць салаўі...
Зіхатліва струменіцца Сож.
Всё водар з лугоў.
П'юць прасторы
вясновай лагоды пітво.
І здаецца — гаворыць мне край:
— Ты сябе не трывож,
Чуеш, як яны шчыра пяюць! —
значыць, шчырым і вечным
будзе любай зямлі хараство!..

І здаецца:
зноў стала душа
і зырчэй і нібы маладзей,
Як на крыллях ляціць, —
салаўіныя лічыць сады...
Вырываю якуюсь
балючую стрэмку з грудзей...
Выпіваю якойсьці
гаючай глыбіннай вады...

1982

Р О З Д У М Ы

* * *

Расхадзіўся апаўночы
Між хмурын вятрун-вятрыска,
Папасоўваў іх па небе
Ды ў адзін сабраў куток.
І гайдаецца пад лесам,
Як зялёная калыска,
У вышынях васільковых
Цёплы месяца сярпак.

Колькі радасці іскрыстай,
Шчодрай светласці навокал,
Колькі шчасця прад табою
Ў гэтым свеце залатым!
А чаму так прагне сэрца
Апынуцца там, высока,
У зялёнай той калысцы —
У сярпачку цёплым тым?

Знаеш, лепш, чым тут, не будзе
Анідзе, —

пат не прысніцца...

Знаеш, лёс твой паяднаны
Толькі з роднаю зямлёй...
А чаму душа імкнецца
У пязнанасць таямніцы,
Усё ўвысь, удаль імкнецца,
Усё нешта трэба ёй?..

* * *

Ад Праметэя,
Ад першай успышкі агнёвай,
Праз пягоды і буры,
Праз бяскопцых стагоддзяў сутонь,
Прабіваўся наказ —

Спакопвечнае ўладнае слова:
— Сёйце, людзі, агонь,
Сёйце мужнае праўды агонь!

Ад Праметэя,
Ад першай за праўду пакуты,
Людзі ў бурах суровых
Гартаваліся праўды агнём.
Не спыніла нішто іх:
Ні павалы, ні здзекі, ні путы,
І таму мы жывём,
Вось на гэтай зямлі і жывём.

Краі мой любы,
Нашчадак зямлі Праметэя,
Дай жа сілы і мне —
Без прыстання, заўжды, да канца —
Сеяць праўды агонь,
Спакопвечную праўдзіць падзею,
Што агонь той — нязгасны,
Які ўзыдзе
ад праўды сяўца...

* * *

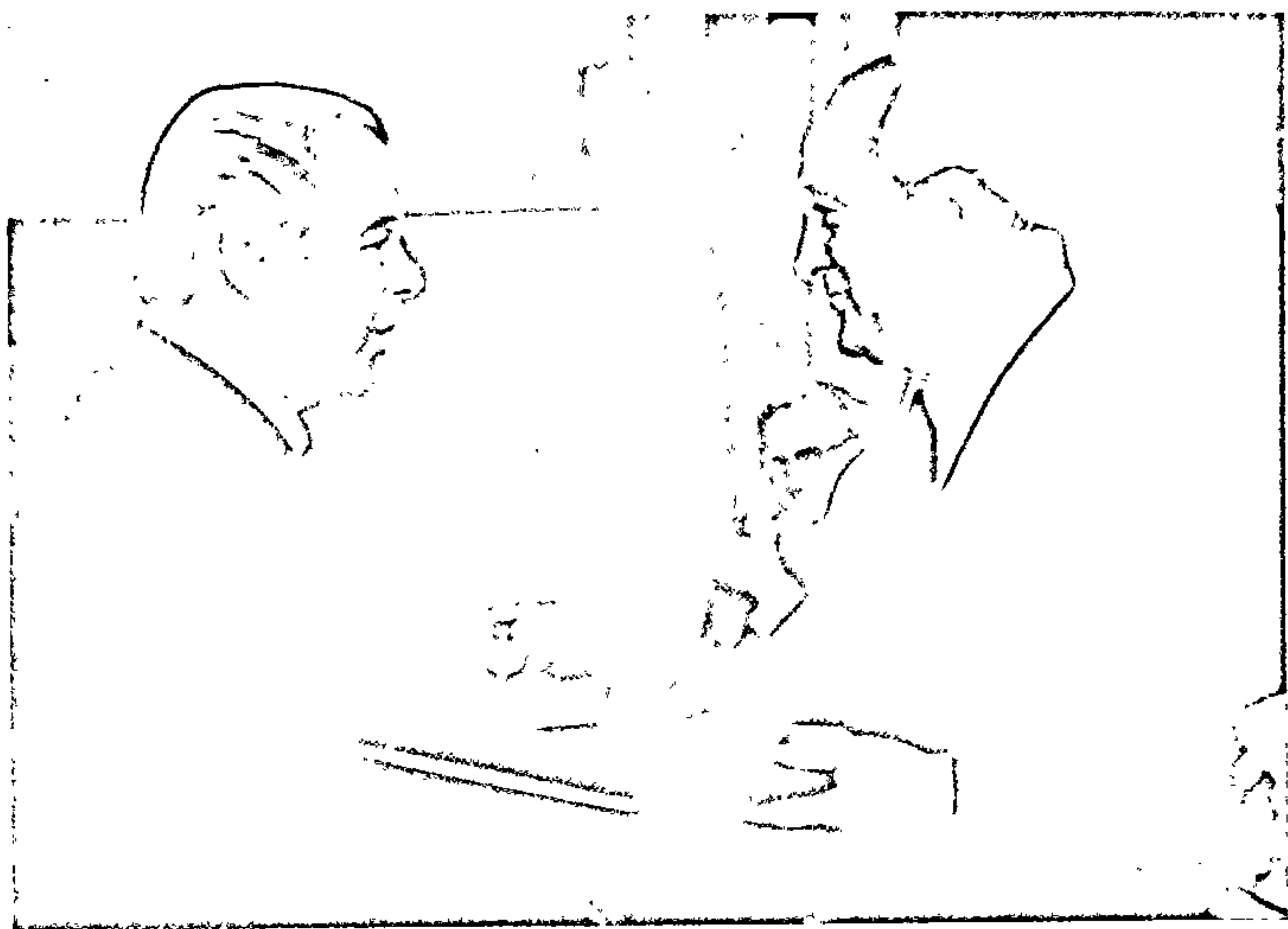
Сягоння ўранку
заспявалі горны,
Чырванагальштучны збіраюць збор...
О мой азёрны,
Дзень жыцця мой непаўторны,
У смолках бераг
І ў суніцах смольны бор!

Праз цэлы век —
у цішыню, ў спакой імкнуўся,
А тут — жадання сэрца не таю:
Снявайце, горны,
хоць і ўсе вы, горны Беларусі,
Будзіце заснакоснасць маю.

Кастусь Кірэнка ў складзе дэлегацыі
Беларускай ССР на XXVI сесіі ААН.
Першае пасяджэнне. Хвіліна маўчання.
Нью-Йорк, 1969 г.

Старшыня Савета Міністраў БССР Ц. Я. Кісялёў
уручае Кастусю Кірэенку Дзяржаўную прэмію БССР.
Мінск, 1972 г.

Пяшчота жаночага сэрца
Прыйшла да суролага воіна.
І, каб падтрымаць яго мужнасць,
Удыхнула яму мару ў душу.

Пяшчота жаночага сэрца
Прыйшла да суролага воіна.
І, каб ён стаў пераможцам,
Напаіла яго соллю слязы...

* * *

Не патрэбна мне багацце векавое,
А дайце толькі мудрасць вякоў.
Не патрэбна аніякая слава,
А дайце толькі любасць жаночую.

Ад багацця
    аніхто яшчэ не быў шчаслівы.
Ад мудрасці яшчэ
    ніхто не зведаў слёз.
Не спыняла жальбы-гора
    найвышэйшая слава.
І толькі любасць вернасці
    ратавала ад любой бяды.

Любасць ціхая. Як радасны прамень зары.
А няхай і як віхура —
    бурная, бунтоўная.
Усё роўна —
    толькі ёй, прашу, душа, напоўніся...
Толькі любасці прашу тваёй —
    чакаю, веру ёй...

* * *

Я б мог чаборам стаць на ўзгорках,
Паўз сцэжак смолкамі мог стаць,
А хоць і піжмай, самай горкай, —
Абы цябе не пакідаць.

Я б мог дажджынкай падаць весняй,
У небе жоравам трубіць
Ці хоць бы слоўцам зліцца з песняй, —
Абы з табою ўсюды быць.

Я б мог навечна стаць заранкай,
Каб твой будзіць світальны сон, —
Абы магла сказаць ты ўранку:
— То ён прыходзіў, зноў быў ён...

* * *

Самы нялёгкі для мяне той дзень,
Калі мне нікольні не бывае сумна...
Тады я баюся,
што забуду цану радасці
І перастану яе шукаць і любіць...
Самыя трывожныя для мяне хвіліны,
Калі пачынаю адчуваць,
што ўсім задаволены,
І асабліва — самім сабой...
Тады я не ведаю,
куды падзець рукі,
Што рабіць з сэрцам і думамі,
Як іх сучешыць...
Куды хутчэй кінуцца, што зрабіць,
Каб доўга не заставацца ў такой часовасці,
Каб менш было сораму,
Калі ачнуся,
Калі зноў стану сапраўдным,
сабой самім...

* * *

Хто, браце, віпават, калі не пазнаюць
Цябе сягоння нават даўнія твае суседзі...
Хто віпават, што доўга так блукаў
па свеце педзе, —
Ажпо забыў, як птушкі
пад страхою роднай гнёзды ўюць...

Хто, браце, вінават, што смагу наталіць
Табе ў дарозе нечым
на зямлі такой знаёмай...
Хто вінават, што, апынуўшыся
нарэшце дома,
Не можаш прыгадаць
юнацтва сцежкі,
адрасы рачулак і крыніц.

Глядзі ж пільней,
вунь матухна твая, глядзі,
Стаіць пахіленая,
як вярба сівая, над дарогай.
Прасі яе, каб суд судзіла
праведна і строга,
Да пог яе падбітай птушкай упадзі.

Прасі за ўсё,
чым боль прыносіў, дараваць...
А толькі не прасі таго,
што час ніколі не вяртае...
Ёсць раны сэрца...
Іх не загоіць і вада святая...
Ты іх пабачыш сам...
Як будзеш кроў нашчадкам аддаваць...

* * *

Хай сабе абпаленая сонцам зямля,—
Зямля адыдзе і зноў акрыецца зелянінай;
Хай сабе залітыя залсвамі поймы,—
Вада спадзе,
і зноў падымуцца ў травах лугі;
Хай сабе галодныя дні неўраджаю,—
Пастане новае лета,
і ніва дасць повыя каласы;
Хай сабе самая чорная скруха,—
Скруха расеецца,
і вернецца святло радасці;
Хай сабе самы пякельны боль,

Усё, усё хай сабе самае страшнае,
што ведама чалавеку, —
Толькі не той няўмольны,
жудасны гром над галоўамі,
Не той віхар, не тая спякота,
Пасля якіх — што будзе? —
ніхто не ведае...

* * *

О не! Не загіне планета!
Смерць не будзе ўладарыць на ёй!
Паглядзіце, як бабка сівая
Вымуроўвае печку сабе.

Хоць трасуцца старэчыя рукі,
Бач, як з глінаю месіць пясок.
Бач, як цешацца рупныя вочы,
Хоць і цемраць іх пот і сляза.

— Ну-тка ж, дзеткі, —
загадвае ўнукам, —
Дайце корчык, падліце вады!.. —
І лажацца раўнютка цагліны
Згодна, ладна, нібы напаказ.

Людзі крочаць, здзіўляюцца людзі,
Прыпыняюцца, доўга глядзяць...
А павошта ёй гэткая печка? —
Папытаюцца, перш чым ісці...

Толькі ўпукі і праўпукі моўчкі
Падсабляюць бабульцы сваёй...
Бо даўно ўжо вядома ім:
печку
Вымуроўвае бабка для іх...

Сонца і Песня

спаткаліся ў небе над вечар.
— Няўжо ты не чула? — спыталася Сонца.—
Няўжо не чула?

Забілі яшчэ аднаго чалавека.

А ты весялішся — як быццам
З жалеза глухога або з камянёў тваё сэрца...

Песня сумелася.

Але адказала без боязі Сонцу:
— Ты, Сонца, высока —
Усё ты павінна і бачыць, і ведаць.
Чаму ж ты не знаеш, што сёння
на свет чалавек нарадзіўся?
Чаму ты не знаеш, што зараз
лячу я адтуль
і ўсім слаўлю нараджэння радасць?..

Сонца хацела разгневацца.

Але ўспомніла, што яно — Сонца
І павінна быць справядлівым і шчодрым
да ўсіх і ўсяго на свеце.
І абагрэла Песню нараджэння,
і правяло яе ўдаль прамянямі.
І Песня стала яшчэ больш радаснай
і яшчэ больш звонкай.

А ўнізе каля забітага

узнімалася песня другая, —
Жалобная і халодная.
І было ад яе горка ўсім.
Нават і Сонца пачувала сябе няўтульна.
Як ні старалася,
а не магло яе абагрэць.

І людзі, хоць і шкадавалі брата свайго,
а хто-ніхто і плакаў над ім,

І хоць усім было крыўдна,
ніхто не крывіў душой, —

Усе цягнуліся

да цёплай, радаснай песні.
Да той, што апявала

шчасце чалавечага нараджэння...

* * *

Будзем помніць дыханне тужлівае,
Васільковыя вочы самотныя,
Трапятлівыя ласкі гарачыя,
Несуцешлівы голас разгневаны.

Будзем помніць куткі заповітныя,
Сярод бору спатканні вячэрнія,
На світанках сцяжынкі жытнёвыя,
У расстанні ўспаміны трывожныя.

Будзем помніць хвіліны вясельныя,
Перамовы гармоніка з бубнамі,
Крыкі «горка» і позіркі чыстыя —
І дрыготкія вусны салодкія.

Будзем помніць...

Усё — і адзінае,
І заўсёды — бясконцае, вечнае...
З акіяна жыццёвае радасці —
У душы зіхатлівыя кропелькі...

* * *

Хацеў бы я да дзён астатніх
Палёгкі лёсу не чакаць,
А знацца з прагай перастратнай —
Шукаць, знаходзіць, зноў шукаць.

Хацеў бы, каб жыццё давала
Не ў млявых мроях тупікі,
А хай і з бурай, і з павалай,
Але дарогі — бальшакі.

Хацеў бы стрэць сваё сутонне
Не пад малітву «не грашы»,
А як і ўчора, і сягоння —
З гарчай гордасцю душы.

* * *

Адшчыравалі вясёлыя ластаўкі,
Згаслі ўзвівы

далёкіх зарніц.

Пад гронкамі полымнымі

арабіна

Песняй-сказам

пра лета звініць.

Заспакоена,

як заўжды ад шчодрасці,

Кружаць пчолы

над поўным вуллём.

І вавёрка

ніжа падасінавікі

На сучкі

пад сваім жыллём.

Ціха ў свеце,

а рэха коціцца...

Што за рэха

ды ў светлай цішы?..

Паслухаеш —

а гэта ж водгулле

Нейкай стоснай песні ў душы.

Нешта параджаецца

ў душы

светла-зорнае.

І хоць і не абудзіцца ўраз,

А не спыняецца,

а пад сонечнымі прасторамі

Бласлаўляе —

на добры час...

1983

СТАРАЯ ГРУША

Якія сны, бывае, часам сняцца!
Усю зіму,—

пад пошум сібернай слаты,—
Я сніў, што мне прыносіць пошта
(і тых сноў было не дачакацца!)
Ад грушы ад староў тужлівых лісты.

То на карынцы,
то лістку злінялым, пералётным
Пісала груша
пра адзін свой непазбыўны боль заўжды:
Пра свой нялёгкі,
Пра маркотны
Лёс гаротны —
Пра старасці журботныя гады.

«Мой дружа!
Ты, відаць, зусім-зусім забыў памалу
Старую грушу на-над роднаю мяжой.
Якую так калісь любіў,
Якая на руках сваіх
цябе калісь люляла...
А я цяпер адна стаю пад сцюжнаю імжой...

А я ж цяпер нядужа...
Мой ты дружа, так нядужа...
А мне ж цяпер так сняцца
дні былой пары...
Каб ведаў ты,
як цяжка,
калі ўсцяж лютуе сцюжа,
Калі мне ў грудзі б'юць паўночныя вятры.

Каб ведаў,
як баліць маім старым галінам,
Пасечаным
і бурамі, і градам, і свінцом вайны.
Здаецца часам мне за век адна хвіліна.
Адна хвіліна, калі паліць сівер ледзяны.

Такой хвілінай, дружа,
хоць бы позірк, хоць бы слова.

Стаіш, дрыжыш, чакаеш —
пехта ж прыйдзе, цэплынёй дыхне...
Ды ўсё дарма... нікога...
І зіма мяце сурова...
І вось і ты таксама і не ўспомніш
пра мяне...»

Ах, груша...
Колькі раз я прачынаўся ў ноч глухую.
Цвяліў дакорамі шчымлівую душу.
І горача шаптаў у цемру:
— Вер мне, сум твой чую!
Ды толькі — што табе я, любай, адпішу?

Што адпішу, калі і сам я —
быццам дуб пахілы,
Пабіты цяжка немалым сваім жыццём.
І сам гукаю ў смутку
час юнацтва мілы
З такім далёкім светлым пачуццём.

І сам не раз хацеў пісаць з журбою
Тым маладосці дням,
дзе столькі ззяла мар! —
Калі душой заўжды сам зацвітаў з табою
І жыў адной вясной,
адной вясной без распачы і хмар.

Я знаю, любая,
тых дзён для нас ніхто не верне...
Але ўспамін пра іх
не загасіць нічым...
І ўвесь я, ўвесь з табой,
і я прыйду, павер мне,
Няхай,
калі ўжо боль,
дык будзе нам дваім!..

...Зіма сышла ў пябыт
апошняй хмарай нізкай,
Защыравала ўладна сонца над зямлёй.
І вось я зноў стаю
перад далёкіх дзён калыскай
Ля сцен замшэлых,
над бацькоўскай сходжанай мяжой.

«Ах, дружка добры,
ты даруй, — яна пісала, —
Што прад табоі бязмоўнаю тады была.
Ты ж бачыў, дружка,
як мне часу не хапала,
Як мала было часу мне, калі цвіла.

Цяпер даў шчодра завязь цвет маёвы.
Аж звоніць плодны сок — з глыбінь імкне.
І я спяшаю да цябе...
Вось тое слова,
Што ў сонцы вёснаў выспела ўва мне.

Дык ведай жа, мой дружка:
колькі болю,
Які б цяжар ні слалі нам гады,
А трэба, каб да скону дзён
ніколі
Не пагасаў дух прагі малады.

Хоць і з пакутай горкае насланне
Гняце цябе —
штораз цяжэе днець, —
А трэба да апошняга дыхаання,
Усё перамагаючы, квітнець.

Вось так праз век і буду так да скону
Прымаць глыбіняў сокі для лісця,
Для квецені над кронаю зялёнай —
Дзеля бясконцай плоднасці жыцця.

І ты —
калі бяда, магчыма, крыкнуць змусіць
Ад распачы —
ўсё роўна прэч гані адчай!..
Квітнець, як прыйдзе час, панова пачынай!..
І ў той цяжкой,
мо самай слёзнай скрусе,
Прашу цябе:
мяне, старої, не забывай!..»

1980

Якога я ўжо даўно не бачыў, .
З'явіўся,
Сеў на вяршыню яблыні
І заліўся дзівоснай ранішняй песняй...

Я азірнуўся здзіўлена:
Што сталася ў свеце?..
А гэта ты
Падышла пячутна
І спынілася побач...

1984

———— * ————

ПАД ВОЗЕРАМ

Замоўкла люстраная роўнядзь
азёрнае далечыні.
Душу неўтаймоўную поўняць
пачуцці начной цішыні.
Душа пеназбыўныя мары
імкнецца лагодай абняць...
А чайкі...
А чайкі чамусьці не спяць...

А чайкі, як быццам ім мала
было вольнай волі на дні,
Ныраюць ля ціхіх прычалаў
у сум цішыні з вышыні.
Крычаць, бы гукаюць камусьці:
— Нам цяжка палёт свой
суняць...

Ах, чайкі...
Чаго яны, чайкі, не спяць?

Чаго яны просяць, чаго ім
ад цемрадзі трэба начной?
Ці, можа, сваім неспакоем
карціць падзяліцца са мною?
Ці мо без людзей ім няўтульна,
надзеяў без іх не стае?..
А можа, зусім то не чайкі?
А можа, трывогі мае?..

Ляцяць — то ўсё ўдалеч, то кружаць
у бляску люстранай красы.
То — раптам па печым затужаць,
то ў радасці іх галасы.
То — нібы якая ўрачыстасць
над возерам іх узвіне...
Ах, чайкі!
Ці знасце, чайкі,
Што падарылі вы мне?!

Стаю над вадою азёрнай,
гляджу ў яе зорны прасцяг
І чую ў душы непаўторны
лятунак на вольных крылах.

Імкліва крыляе лятупак
у цішу, што край абпяла...
Ах, чайкі...
Ад сэрца вам дзякую, чайкі,
За шчасце начпога святла!..

1984

ПАЧАТАК ЗІМЫ

Па-грозшаму з самых азоў,
Нібы з-за сямі пачатак,
Дыхнула агнём маразоў —
І вось і зімы пачатак.

Як свеціцца сад! На зары
Яшчэ з неастылымі снамі
Гайдаюць яго снегіры
Чырвонымі ў снезе званамі.

Хоць сонца яшчэ не ўстае,
Яшчэ затрымалася недзе,
А ліст неапалы пые
Пра дзень,
што ўжо ў золаце едзе.

Ляцяць з-пад падковаў камы
Парошы,—
спеў вызваніў полаз:
— Я еду! Вам радасць зімы
Вязу я! — Чуваць яго голас.

Усё ёсць у бурнай у той
У радасці — казкі і спевы,
І свы пад лядовай брацёй,
І сцюжы — аж крышацца дрэвы.

Не моўкпе ў ёй прага —
пазнаць
Свет цэлы — а што там чакае?
Ісці, захапляцца, шукаць —
Імшэт ні на міг не змаўкае!..

Чый там п'яны пры дарозе
Крык?
Хто ломіцца ў бары?
Гэта ж... слон...
Гэта — слон?!
Быць не можа, каб то ён

Так хістаўся, так гайдаўся,
А там — потарч, а там — шась...
Ой-вой-вой... Вось дык набраўся...
Слон?..

І праўда ж...
                                    Быццам гразь...
Лес стагнаў: ох, ну ж і пу...
Вось і вер, браткі, слапу!..

1959

«САМ» І ІВАН

Меў я справу да «самога»...
Ды пачуў такі адказ:
— У самога

вас тут многа.

Сам прыняць не можа вас.
А зайдзіце ўніз да нама!..

Я зайшоў...
Ды нам таксама
Быў сабе не проста «нам»,
А як самы чыпны «сам»,
Улюбёны ў чын і сан...

— Але піжай ёсць Іван,—
Мне казалі.— Да яго
Стукайцеся смела,
Дамагайцеся свайго,
Калі так прыспела.

Я пастукаў да Івана...
І адразу —
                                    дзіва з дзіў! —

Той руцліва і старанна
Маю справу рассудзіў.

Рассудзіў, руку падаў:
— Будзь, браток, здаровы...
Калі здарыцца бяда,
Памагчы гатовы!..

Вось і ўсё... А колькі тлуму...
Я ішоў дамоў і думаў:
Дык паліха ж «сам» той здаўся
І той «нам» пусты, як збан...
Калі ўсё рабіць
Узяўся
І вязе за іх Іван?..

1959

НА МІЖНАРОДНЫЯ ТЭМЫ

Памфлеты

ГРУГАН І МЕЖЫ

Адзін груган,
драпежнік хцівы лесу,
Што звык жыць правілам:
хачу, дык і гражу,—
Штодня дзе-небудзь перасоўвае мяжу.
Ахвяру выбраўшы, дзярэ гарляк:
«Я тут кружу,
Тут скрозь абсяг
маіх жыццёвых інтарэсаў,
Таму — імчы адсюль,
пакуль твой род не спрах!..»
І кідае ахвяра родны кут...
Што ж, гоніць страх:
Каму ахвота апынуцца ў кіпцюрах?!
Апошнім часам
у разбойным шале
Знявечыў пліску ён каля яе гнязда,
Напаў бязлітасна на пеўчага дразда,
Асіраціў малінаўку — без жалю
Скрывяніў яе дзетак і сясцёр,
А зараз — крывапівец-жывадзёр
Па-над галубкай крылле распасцёр...
Што будзе?..—
Край лясны ў трывозе сцяўся:
Няўжо ізноў удасца гругану
Злачынства?..
Але не...
Ажно ўсхадзілася зямля ўся,
Зямля, што бедаў вызнала цапу,
Што ў бітвах, у пакутах
уздымала веліч века,
Устала ў вобразе асілка-чалавека,
Грыміць, б'е штормам
абурэння акіяна...
І адступіў, хітнуўся ўбок
раз'ятраны груган...

Галубка радая,—
шле чалавеку песню славы,
Буркуе пра свабоду, пра вясну...
Зямля ж — уся на варце:
Хоць і спышены напад крывавай,
Не верыць яна хціўцу-гругану!
Не верыць! — і збірае ў шэрагі
змаганцаў мужных,
Каб адагнаць бяду
ад кожнай стараны...
Баліць, баліць зямлі,
пакуль яшчэ над светам кружаць,
Ахвяры выбіраючы, ліхія груганы...

1984

ШАКАЛ-МІСІЯНЕР

Адзін шакал,
каб лепш яму абдурваць барсукоў
І мець ад іх прыбытак адмысловы,
Звучыўся пець малітвы барсучынай мовай...
І так ужо ён кляўся, што забыў свой род,
Так напускаў туману ў вочы,
Прыкідваўся такім прыхільным,
хіжы патароча,
Што барсукі, хаця патыліцы і цёрлі,
Бо самі часам
квасам прабіваліся ледзь-ледзь,
А грошыкі таму місіянеру спраўна пёрлі...
— Паслухайце,— сказаў аднойчы
барсукам мядзведзь,—
Чаму вы так шчыруеце
прад гэтым валацугам,
Пяўжо не бачыце, што ён —
хітрэц на ўсю акругу?!
— Але ж ён так нам спачувае,
так усхваляе наскага ён бога,
Прыхільнік нашых звычайў
і нашага парога...
— Эх-хе,—
са шкадаваннем уздыхнуў мядзведзь,—

Дык ён жа робіць так таму,
што выдзірае вашу шчэць!
Дасце многа вы яму,
а паспрабуйце — дайце мала...—
Праверылі...
І што ж?..
Увесь лясны народ валіў на дзіва валам:
Адразачку
шакал завуў шакалам!..

1984

РАЗ'ЮШАНЫ СЛОН

Адзін гвалтоўнік-слон, —
хоць стаў ужо стары
І смерць прад ім з касой на падыходзе, —
Паўсюдна ўсімі
прагне верхаводзіць...
А каб яго баяліся лясныя жыхары,
Стараецца,
чым можа,
ім нашкодзіць...
Там — пастку некаму тайком падстроіць,
Там — пашу ў лесе спляжыць, там — сціха
У гразь растопча бераг вадапою,
А там, — не баючыся ні граха,
Ні сораму, —
З нянавісцю сляпою
Разыдзецца, ўсё нішча: ці страх,
Ці сцены для жылля — ўсё для яго труха...
Блакады, ультыматумы, дактрыны,
Эмбарга, сацкцыі, пагрозны топ, —
Чым толькі ўсіх не запалохваў ён,
Зласлівы і разбойны гэты слон,
І заўсягды —
без дай якой прычыны...
Адна бяда ў слана:
хоць хто-ніхто
прад ім, як катам,
І хіліцца яшчэ ў спалоху вінавата,
Ды свет вялікі ўжо мацней яго.

Ідзе вялікі свет да светлага свайго
Лятупку, — не зважае ні на звады,
Ні на заявы з грозьбай, ні бравады
Гвалтоўныя, —
У будучыню свет ідзе, сваім жыццём жыве,
Таму так часта

слош

раз'юшана раве...

1984

КАРМУШКА

Адзін махляр,
Каб пра сябе пусціць як пра зычліўца сказ,
Рашыў
Зрабіць кармушку...
Напаказ, вядома,

толькі напаказ...

Павесіў дошку на суку — высакавата,
Але навідавоку, каля самай хаты;
Пафарбаваў кармушку ў колер неба —
Хоць і маркі,
Але затое дастаткова яркі,
Каб заклікаць:

вось глянь, і ты, як я, падбай...

Павесіў, —

і гайда адсюль, гуд бай...

Прыйшла зіма... Снег паваліў

нястомна, густа,

У полі і ў лясах — усюды стала пуста,
Занесены сумётамі сцяжынкі,
Ні зернятка не знойдзеш, ні травішкі,
Сям'я жывёльная — і зблізку, і здаля
Імкне да чалавечага жылля,
Хоць з боязю, з трывогаю, крадком,
Усё ж імкне пад чалавечы дом...
Ды сумна водзяць позіркам

і звер, і птушка —

Пустая сустракае іх кармушка...

Парады даў, як загадаў:
— Вось так і так рабіць павішшы!.. —
Ды і адбыў
у свой абшар айчыны...

Здавалася б, усё — зэр гут...
Ды вось пачуў асёл,
Што, хоць лісу яны
і шыкавалі, аж пацелі, стол,
Хаця і поўзалі прад ім лісліва
пры спатканні-развітанні,
А ліс забыў адразу
пра ўсе тыя абяцанні,
Што ім даваў
за чаркай, за абедам...

І нават,
завітаўшы да іх блізкага суседа,
Не мог успомніць,
як завуць асла з асліцай, —
То зваў шакаламі,
то бугаём з цяліцай
І бэсціў, колькі мог, —
не пасаромеўся пізвання! —
За дрэннае нібыта
віншаванне-частаванне...

— Ах ты ж пыхлівы балабон,
заморскі хлус,
Ты між гнусоў —
найгоршы самы гнус!..
Ты любіш не сяброў адданных,
а падліз,
Пёс ты смярдзючы, а не ліс!.. —
Крычаў асёл,
хоць сам падліза быў і блюдаліз...

Хоць сам быў прайдзісвет,
хоць разумеў, вядома,
Што на ліса заморскага палётваць
небяспечна нават дома,
Але стрымаць сябе не мог, —
у зяпе аж замлела,
Аж чэрава ад злосці засмылела,

А ён крычаў, пугаючы ваколле,
І капытамі біў у плот —
ажно трашчала колле...

Вось так закончыўся
заморскага ліса ваяж —
Развееўся хлуслівых слоў міраж,
І ад любошчаў між хітругамі
застаўся след адзіны —
Як рэзанага —
несутрымны крык асліны.

А што далей?..

ПАСЛЯСЛОЎЕ

Далей — пабачым... Што ў хлуслівым,
у глумлівым будзе стане,—
У хеўры гэтай вераломнай,—
хто яшчэ хітрэйшым стане,
Хто пыху, жорсткасць і злабу
прымножыць,
Хто слабшага
ў кішэнь сабе паложыць,
Хто ў некага — уладу вырве з рук,
А мо, дасць бог,
ім будзе ўсім — каюк,—
Мо ўсіх іх — назаўжды! —
драпежнікаў адпетых
Змяце гнеў праведны і велічны
з планеты,
І ў свеце ўсюды запануюць —
дружба, згода,
Святло, сумленне, праўда і свабода!..

1984

Захацелася ім,
Цікаўным, пазнаць —
Далёка яна ці блізка,
Тая вятроў калыска;
Што там вятры
Растрывожана сляць,
Чаму так
Шумяць над прасекай?..
Даруй ім,
Матулька, —
Як скрозь дараваць
Ты ўмела
сваім дрывасекам...

Апынуліся
Любыя твае сыны
Каля кастра пачнога...
Не бойся,
Матулька,
Яны не адны,
Хай сціхне
твая трывога...

Ёсць возера ў лесе,
Лугі навокала,
Зялёная сенажаць.
Тут партызанскія
Мужныя сокалы
У брацкіх магілах ляжаць.
Паставіў калісьці,
Як светлы будан,
Хатку сабе тут
Герой-партызан,
Жыве ў ёй дагэтуль,
Не можа пакінуць, —
Як вартавы
Пры адвечным агні, —
Месца,
Дзе ў грозныя даўнія дні
Брат яго родны
Адзіны
Загінуў;
Дзе над матулінай
плакаў дамоўкай,

Выйшаўшы
З лютай блакаднай пачы...

Дзе развітальнае
 Слова
 Не моўкла:
 Таварышаў
 Паўшых
 На вечны спачын
 Праводзілі...
 Тут, каля гэтае хаткі,
 Хлопцаў і стрэў
 Партызан-ветэран...
 Побач, за хаткай,
 Зялёныя лядкі:
 Звесіў слапечнік
 Галоў на паркан,
 Пахне
 Мацейкамі,
 Мятаю, кропам,
 Мальвы цвітуць —
 Як адна, на падбор...
 Тут, над старым,
 Здзірванелым акопам,
 І падкідаюць
 Дроў хлопцы
 Ё касцёр...
 — Вось яна, тут, —
 Партызан ім гаворыць, —
 Тут яна,
 Тая калыска вятроў...
 Рапкам,
 Як стухнуць
 Высокія зоры, —
 Возера ўбачыце...
 Тут, між бароў,
 На неаглядных
прасторах азёрных
 Колькі вятры панасілі чаўны!
 Колькі
 Радзімы сыноў пенакорных
 Тут
 Узрасло
 Ё дні вялікай вайны!
 Колькі тут гневу
 Народнага высцела!
 Многа

Байцоў
 Рыхтавалася ў бой —
 На берагах азяровых,
 На выспах, —
 Каб ахаваць
 Краі бацькоўскі
    сабой.
 Вось дзе для ворагаў
    спелі вятры,
 Вось дзе для іх
    параджаліся буры!
 Як усходзіцца бой —
 Ажно стогнуць бары,
 Ажно неба
    хмурынамі хмурыцца!
 І тады — узвіхрыцца
 Азёрная даль,
 Аж падысці не можна...
 Калыска вятроў
 Кідае трывожна
 Азёрныя хвалі
 Пад неба амаль.
 І гоніць валы,
 І — бы ў зван які б'е,
 Нікому на свеце заснуць не дае;
 І толькі тады сціхае,
 Калі пасля бітвы
 Прыйдучь да яе
 Абаронцы
 Роднага краю.
 Тады
 Так лагодна
 Вадзіцай сваёй
 З гаючай, глыбінай
 Яе чысцінёй —
 Напоіць змаганцаў,
 Абмые ім раны...
 І свеціцца далеч
 Ласкава, люстрана,
 І дыхае возера
    не разгайдапа, —
 Вартуе іх сны,
 Пакуль зноў ім
    у бой...

Вядзе сваё слова
Змаганец былы
Геройскай зямелькі
айчышнай, —

І хлопцам здаецца:
Сціхаюць валы
Азёрныя,
Што без спачыну
Грымелі ад ранку
па гэты вось час —

Хвалюе і іх, мусіць,
воіна сказ...

І хочацца хлопцам
Пад зьянне кастра
Ўсё слухаць героя,
пакуль аж зара

Не скажа аб новым світанні, —

І просяцца
З сэрцаў
У хлопцаў пытанні
Пра ўсё, што ашчадна
У памяць сабраў
Герой, —
Пра народа змаганне.

Я н к а:

— Дзядуля,
Скажы, а ці праўду
мы чулі,

Што самым адважным —
З герояў — герой —
Лясны камандзір быў?
Ні бомбы, ні кулі
Яго не краналі
ніякай парой?..

Ці праўда, дзядуля,
Што лютыя каты
Заўжды абміналі
Той гай і той бор,
Дзе — зналі —
Пахопіцца
коннік крылаты —

Лясны камандзір,
У баі — як віхор?

Аўтограф на памяць. Кастусь Кірэенка
на сустрэчы з чытачамі.
Мінск, 1975 г.

У час адначынку на возеры Нарач
з жонкай Лідзіяй Пятроўнай,
унукам Дзімам і дачкой Алёнай.
1984 г.

Як ішлі
з камандзірам сваім
Прарываць
чужаніцаў аблогі,—
Зпайце, дзеткі,—
Ніколі аб тым
Не забудуць
Шляхі Перамогі!..

Д з і м к а:

— А скажы нам, дзядуля, ці знала
За франтамі
Радзіма пра вас?
Як вам свой
прысылала наказ?
Як падтрымку сваю
прысылала?

Вось каб быў я,
Дзядуля, тады
Сярод вас
Вашым чуйным
радыстам!

Я злавіў бы
Ў эфіры ўсё чыста,
Усе далечы,
Ўсе гарады.
Я б звязаўся
з зямлёю Вялікай,
З усёй роднай
савецкай зямлёй,
Дзень і ноч
неразлучны быў з ёй,
Калі трэба —
падмогу клікаў,
Расказаў бы,
як славіць рады я
Партызанскую
Нашу сям'ю...
Як люблю я, дзядуля,
радыё!..
Каб ты ведаў,
як я люблю!..

— Добра, ўнуча,
Што ты ў нас такі! —

Выпрабоўцы
паходнай.

Вось тады,
Як заўжды,
зноў і зноў

Кожны з вас
Неаднойчы сьназнае,
Што Радзіма
Ніколі
Сыноў
Без няшчоты сваёй
Не кідае.
Так і ў нас было...
Ў буднях цяжкіх,—
Ці баёў,
Ці шалёнай блакады,—
Не кідала яна
Ні на міг
Нас
Без ласкі сваёй,
Без спагады.
Знай, і ў нас там
Радысты былі,
Пасылалі дэцешы ў палёты.
І сьпяшалі
з Вялікай зямлі

З дапамогай
Сюды
Самалёты.
І граміла
Ліхіх чужаніц
Ад Народа
Прысланая зброя.
Вось таму
На шляхах навальніц
І раслі ў нас
Бясконца
Героі...

К о с ц і к:

— А скажы нам, дзядуля,
Чаму так,—
Хоць баі
Адгрымелі даўно,

І лясныя
гудуць тады
петры,
І няма
і для душ
цішыні...
Але заўтра
Вы ўбачыце ўранку,
Калі сціхнуць
вятроў галасы,
Толькі золак
расой адтуманіцца,—
Колькі тут
Навакола
Красы!
Як лагодліва
І непрытворна
Лашчыць ранак
Дыханнем сваім.
Колькі ўцехі
Ў раздоллі азёрным,
Колькі радасці
Ў гуле лясным.
Аж зайздросна
З вышынь пазірае
Само сонца
ў закуцце бароў,—
Так люстрана
праменіцца, грае
І смяецца
калыска вятроў!..
То ледзь дыхае
чуйны касцёр,
А то ўвысь раптам
Полымя ўсхопіцца...
Усю ноч
Аж да ранішніх зор
Партызана
слухалі хлопцы.
Колькі раз
То ў паходах крочылі,
То ўяўлялі баі
ў задуменні.

Але вось
Знебылася і поч,
І зайгралі
На ўсходзе
праменні...

І адкрыўся
Гарачым вачам
Кут,
Хвалюючай радасці поўны.
Вунь пад шатамі вольхаў —
прычал,

Вунь — паўз сітніку
Гоікія чоўны.
Гладзь азёрная,
Неба блакіт,
Бор аж бронзавы
Ў сонечных промнях.
І буслы
На вяршынях ракіт,
І стрыжоў
Лёт нястрымны, нястомны.
Быццам зніклі
Ў глыбінях зямлі —
Гул вятроў,
Хваль азёрных буруны.
А пад краем
Плылі,
І плылі,
І звінелі

чароўныя струны.
Столькі ў сэрца
Ішло пекнаты,
Што здавалася:
дзе яе змесціць...

О матуля!
Сказала б хоць ты,
Як яе
Да цябе ім дапесці?..
Не хвалюйся,
Матуля, за іх,
Не сумуй,
Не схіляйся ў трывозе:
Хутка ўбачыш усіх. —
Утраіх

ПУШЧАНСКАЯ ПАМЯЦЬ

Вершы, паэмы, казкі

ДАРОГАМІ ЛЕГЕНД

...Чапаеўская конпіца ў пагоні,
Як спеў малацак — вострыя клінкі.
Ляцяць над стэпам вогненныя коні,
Бягуць прад імі ў страху белякі.

...Грыміць віхура, б'е асілкаў сіла
Нашчэнт — франты памешчыцкіх сынкаў.
У свет легенд —
Будзённы, Варашылаў
Вядуць праз славу шэрагі палкоў.

...А вунь узлёты віцязяў крылатых
Вітае падмаскоўная зіма.
Ірвецца ў бой праслаўлены
Даватар,
І сілы сутрымаць яго няма.

...А вунь гараць чужынцаў эшалоны,
У гуле бітваў Волга і Данец.
Ўстаюць над светам волаты —
Заслонаў,
Матросаў, Смалячкоў і Гаравец.

Мільёнаў пезгасальная адвага —
Святое да Радзімы начуццё.
Крывінікі ад Кастрычніцкага сцяга
У кожнае ўліваюцца жыццё.

Усе шляхі — што перазоў былішны,
Усе шляхі — героям след у след.

Ішли, ідзём
і будзем несуньша
Ісці ў жыццё дарогамі легенд.

І на зямлі, і там, дзе ў сцюжных зорах
Ракеты і лятуць і палятуць,—
Хай памятае, хто б ні быў ён, вораг,
Якія пакаленні ў нас растуць.

Хай памятае,
што душа ў нас сталь і крэмень,
Што ў бляску славы росцім мы сышоў.
І ў кожным сэрцы —
з мудрай думай Ленін,
І ў кожным сэрцы —
гул ад перуноў.

1984

ПУШЧАІСКАЯ ПАМЯЦЬ

Паэма

Часу, сябры,
Прамінула не многа.
Слухаў я гоманы
Лесу старога.
Гоман ці дума —
А шчырая мова —
Пра непрабудны
Схоў-засень яловы.
Пра непраходны
Той закут ласіны,
Дзе паміж купін
Паўзуць журавіны.
Дзе — як ні ступіш —
Заходзіцца багна, —
Пільна глядзі,
Бо засмоктвае прагна!..

Гоманы слухаў
Пра сонца палянак, —
Колькі сустрэнеш
Там ягад духмяных!
Ягад-суніц,
І чарніц, і ажыны,
Церкіх брусніц,
Буякоў і каліны!..
Колькі грыбоў —
Без канца, незлічона —
Па дубняках,
Між бяроз, між сасонак!..
А тых крыніцаў
Пад засенню волкай —
З чыстай вадзіцай,
Люстранай і колкай!
А яшчэ —
Птахаў
Запеўнасці палкай!..

Гоманы лесу
Запомніў я змалку...

Чуў я ў тых гоманах
Часу дыханне,

Казку і песню,
Наказ і паданне,
І заповіт,
І легенду жывую...

Сёння адну з іх
Вам сэрцам нясу я.

Быль і легенду
На сонечных крыллях...
Чуйце ж, сябры мае,
Слухайце пільна!

*

Жыў пад аховай
Адвечнае пушчы
Слышны каваль
Па празванню — Сілюшчы.
Мусіць, таму
Меў празванне такое,
Што пават восі
Аднойгнуў рукою.
Молат цяжэнны
Ўскідаў, як пярынку.
Трушчыў жалеза,
Бы хлеба скарынку.
Што ні прасілі —
Рабіў без адмовы:
Востры парог
І баронаў асновы,
Звонкі сярпок
І сталёвую шышу,
Нават дэталі
Мог зрабіць для машыны,
Нават — казалі —
Са срэбра каралі
Рукі яго
Для нявест
выраблялі!..

Жыў гэты майстра,
І слышны, і чышны,

Казаў яму тата:
«Сынку,
Табою
Святлсе мне хата!
Будзем мы, сынку,
Заўсёды з табою —
Сэрцам адным
І душою адною!..»
Слухаў ён тату,
Трымцеў ад пяшчоты,
І хоць
Часамі
І плакаў употай,
Маці згадаўшы,—
Ды шчыра, аддана
Татку любіў;
Быў заўсёды

жаданым

Сябрам яму
І зычлівым дарадцам;
Так памагаў,
Каб менш татку

стамляцца,

Каб весялейшай
Была яму хата...

Гэтак
Удвох
І жылі яны з татам...

Гэтак і стрэлі
Ліхую навалу —
Буру вайшы,
Што над краем
паўстала...

*

Краі дарагі паш,
Адважны і горды,
Знішчыць
Ірваліся
Ворагаў орды,—
Горш, чым агнёвыя
Лютыя хмары,

Гора ўсім песці,
Пакуты, пажары...

Ды не скарыліся
Сэрцы людскія —
З мужнасцю ўсталі
Ў страі баявыя...
Грозна, сурова
Змаганне ўзнялося...
І ў тым змаганні —
Ўсім месца знайшлося...
Хутка і ў кузні
Занятак быў новы:
Стала майстэрняй
Лясной адмысловай,
Дзе гаспадарылі
Помсты героі —
Неслі сюды
Партызанскую зброю,
Каб аднавіць,
Даць ёй новы мацунак...
Тут жа і новы
Кавалі рыштунак,
Тут і пайхітрыя
Міны рабілі,
Каб
Як пайзлей яны
Ворагаў білі...
О, як стараўся
Васіль-Васілёчак! —
І вартавым
Быў і ўдзень ён і ўночы,
І веставым,
І разведчыкам пільным...
З кузні —
Ў глыб пушчы,
Да старае пільні
Бегаў не раз
З тэрміновай павінай...
Ці на сяле,
Улучыўшы хвіліну,
Танкі фашыстаў падлічваў,
Гарматы,
Каб пераможца

Маці жыла
Васількова, —
Зверы паверылі
Ў добрыя словы,
Ў добрыя позіркi,
Добрыя рукі
І самахоць,
Без ніякай прышукі
Дружна ішлі сюды —
Падсілкавацца,
Цёплай, сяброўскай
Спагады набрацца...
Так і цяпер вось,
Парой гэтай грознай,
Ці на світанні,
Ці вечарам позна,
Выйдзе Васіль,
Свісне ў пушчу
Ціхутка, —
І перад ім
Так і вырастуць
Хутка,
Бы з-пад зямлі,
Ці ласіха з сям'ёю,
Ці, заварожаныя
Цішынёю,
Шэрыя козачкі
Ўстануць, як цені,
Ці часам
Чуйна
Вандроўцы-алені
Вынесуць з пушчы
Рагоў калыханне,
Або дзікоў
Цэлы статак загляне, —
Ўсе тут, як дома,
Пазбыўшы апаску,
Шчыра прымаюць
Сяброўскую ласку.
Нават і зайчыкі
Ў куртачках белых,
Хоць і сцярожка,
Хаця і нясмела,
Але — пасядуць

Ля морквы з капустай, —
Прагна ласуюцца
З хрупатам, з хрустам...
— Ешце, каштуйце, —
Ўсім кажа з пяшчотаі
Вася-Васілька...
Паддаць ім ахвоту
Не праміне ён...
— Каштуйце
Ды будзьце
Пільнымі ўсюды,
Лясныя вы людцы...
Чуеце? —
Гром
Пасылаюць гарматы?.. —
Паліць чужынец
Сялянскія хаты,
Нішчыць жыццё,
Не шкадуе нічога...
Можа, і ў пушчу
Прасочыць дарогу...
Дык жа пільнуйцеся
Стрэць нечаканасць... —
Так ён ім кажа,
А зверы аддана
Слухаюць,
Быццам вядома ім гора...
Бы разумеюць,
Пра што ён гаворыць...
Топчуцца побач
Ды хрумстаюць ціха...
Нават часамі
Падыдзе ласіха,
Пысаю тыцне
Ў плячо Васількова,
Быццам штось скажа
Ласінаю мовай,
Быццам свайму
Штось параіць
Дзіцяці,
Як найласкавая,
Добрая маці...
— От жа дзе здружанасць...
От жа шчасліўцы... —

Скажуць ад сэрца
Народныя мсціўцы,
Як давядзецца
Ім часам пабачыць
Сцэну такую...
Бы родных, пайначай,
І Васілька,
І ўсіх госцяў ягоных
Бралі яны
Пад сваю абарону...

*

Колькі дзён цяжкіх
Мінула ў змаганні...
Рэіды начныя,
Ў атаках світанні.
Дні агнявыя,
Часіны адплаты.
Колькі ў баях
Былі
Пушчы салдаты!
Колькі ўзбраенняў
Прайшло партызанскіх
Праз
Рукі майстравы
Ў кузні пушчанскай,
Колькі чужынцаў
Скарала краіна...
І ў барацьбе той
І бацька быў з сынам!..
Горан у кузні
Гарэў несціхана,
Шчыра каваль
Сустракаў партызанаў;
Бацька і сын
Не цураліся змогі,
Сіл не шкадуючы
Для перамогі,—
Дні свае значылі
Працай суровай...
Пад непадступнаю
Пушчы аховай!..

Зусім нечакана...
Люта ашчэрыўся
З першай хвіліны...
Шквалам па кузні
Ударылі міны...
Чэргамі ўспорвалі
Лес
Аўтаматы...
Білі па вокнах
Кавальскае хаты,
Білі па даху,
Па ціхіх паветках,
Нават — па студні,
Па травах і кветках;
Нават курэў
Пыл ад куль
Па пясочку...

— Сынку... —
Абняўся каваль з Васілечкам. —
Сынку!
Ты ж ведаеш
Лесу сцяжынкi,
Будзь жа, як птушка,
Не траць ні хвілінкі!
Лётам ляці
На пушчанскія ляды,
Хай падымаюцца
Мсціўцаў атрады,
Хай акружаюць
Варожую зграю...
Хуценька, сынку!..
А я іх стрымаю...
Я не пушчу іх...
Пакуль хопіць сілы...
— Татка!
Я буду з табоi!
Татка мілы!
Я не пакіну цябе
Без падмогі!.. —
З плачам казаў Васілёк...
Ад трывогі
Ён ледзь трываў
Ды хінуўся да таткі...

— Сынку! Ляці
Як хутчэй, без аглядкі!
Слухай загад!..
І —
Хаця іі неахвотна, —
Кінуўся хлопчык
Па сховах чаротных...
Кінуўся, быццам
На крыллях імклівых...
Бег па пізінах
Ажышніх;
Па грывах
Над раўчукамі;
Па сцежках паляшніх,
Што пратапталі
Праз лес партызаны, —
Слухаў, як б'е
Кулямёт басавіта —
Таткаў!.. —
І бег!..
Бег, тугой апавіты,
Але з падзеяй,
Што пушчы салдаты
Хутка
Супыняць тут карнікаў-катаў,
Будзе чужынцам
Апошні рахунак!.. —
Татку ягопаму
Прыйдзе ратунак...

Грозна
Да кузні
Прарваліся з боем
Помсты байцы...

Партизанская зброя
Смелым,
Раптоўным,
Нястрымным ударам
Бурна

Развєяла
Карнікаў хмары...
Густа ля кузні
Шалеглі чужынцы...
І паміж дрэў,
І на кожнай сцяжынцы —
Помсты агонь
Папяліў іх без жалю...
Дзе ні паглянеш —
Іх каскі ляжалі...

Толькі...

Не стала
Ў баі тым суровым
І Васілька...

О шум-гоман
Хваёвы!
О колькі жалю
Нясеш ты
Для сэрца!..

Не, ён не думаў
Аб страху, аб смерці,
Наш Васілёк...
Найадважны наш хлопчык...
Калі
Пад кулямі
Ў дымны акупчык,
Дзе свайго любага
Татку пакінуў,
Бег напраткі...
Ці ж ён знаў,
Што загінуць —
Гэта так проста?..
Адной толькі марай
Жыў Васілёк:
Каб чужынцы-пачвары
Спрахнулі,
Зніклі
Усе без астатку...
Татку!
Жывога!
Хутчэй!

Свайго
Татку
Бег ён пабачыць!..
Ды —
Ніж пад касою,
Ніцма
Упаў
І заліўся крывёю...

*

Бойкі лясной
Адгуло адгалоссе.
Стоенасць глуха
Ступала між сосен...
Глуха маўчаў
І акупчык пясчаны,
Калі знайшлі
Каваля партызаны...
Быццам абняты
Бяскопцай самотай,
Моўчкі ляжаў ён
Каля кулямёта,
Зранены ўвесь...
Ледзьве дыхаў,
Нябога,
Не пазнаваў
Ля сябе
Анікога,
Здэцца, блукаў дзесь
Адзін адзінока,
Быў —
Ад сяброў —
У вандроўцы далёка...

Вейкі
Узняць
І тады не меў сілы,
Калі салют
Прагучаў над матілай,
Дзе
Разам з іншымі
Рапіцай тою

І Васілька
Пахавалі героем...
Толькі пасля,
Поўны смутку і жалю,
Як зноў вярнуўся
Сюды са шпіталю, —
Па-над лясною
Магілай зялёнай
Часта і горка
Стаяў задумёны...
Ды ў летуценні
Бацькоўскім сірочым
Бачыў
Жывыя
Васількавы вочы...
Ды не знаходзіў
Сабе апраўданія,
Што не ўбярэг
Васілька
Ў тое ранне...

*

Водгуллем гулкім,
Салютам ваяцкім
Дзень прагучаў
Над магілаю брацкай...
Рэха згайдалі
Хмызы і паляны.
Зноў у глыб пушчы
Пайшлі партызаны.
Стомлена йшлі
Па пушчанскіх дарогах.
Неслі з сабой
Каваля ледзь живога...
На папялішчы
Кавальскае хаты
Вецер прабег
Неспакойны, заўзяты,
Попел узняў,
Гіцнуў, нібы стаенны,
Поретка абдзьмуў
Кузні чорныя сцены,

Ды і заціх...
І аблеглася ціша...
І вось тады
З пушчы лось
Сюды выйшаў...
Выйшаў адзін,
Асцярожны, задумны,
Доўга маўчаў,
Бы чакаў чагось
Сумна.
Потым нырнуў
У гушчар
Вербаў піцых,—
Быццам
Збаяўся чагосьці
Ці быццам
Нешта згадаў...
Але нават хвіліны
Там не пабыў,—
З цэлым гуртам ласіным
Па-над магільным
З'явіўся грудочкам...
О, кліч душы
Васіля-Васілёчка,
О, стук хлапечага
Добрага сэрца! —
Пэўна,
Іх чулі
Й пасля яго смерці
Гэтыя,
Мусіць,
Найшчырыя самыя
Роднай зямлі
Жыхары паміж намі...
З ціхай жальбой,
Бы аплаквалі брата,
Моўчкі стаялі
Ласі, ласяняты
Па-над магілай...
Хоць не гамапілі,
А было бачна:
Пяшчоту дарылі
Светлым абшарам,
Барам і дубровам,—

А праз іх —
Светлай
Душы Васільковай...
Потым
Узняў галаву
Лось цыбаты,
Штосьці сказаў,—
І пад хвойныя шаты
Ціха падаўся,
Ступаючы чышна...
А за ім
Гурт
Увесь рушыў ласіны;
І, мусіць, горача
Сумную вестку
Неслі трывожнаму,
Чуйнаму лесу,
Бо праз хвіль колькі —
Пад голас салоўкі —
Выйшлі з гушчару
Касулі-сяброўкі,
А хутка
Побач
Аленіха ўстала,
І не адна тут
Зязюля кувала,
Сумным куваннем
Лес будзячы родны;
Потым
Дрозд пеўчы
Азваўся журботна...
Так над магілай,
Над жоўтым пясочкам
Лес
Памінаў
Васіля-Васілечка,
Подзвіг яго
Памінаў
Партызанскі,
Клапаўся шчыра
За клопат пушчанскі...

Даўна было...
Ды хоць даўна мінула, —
Але іі сягошя —
Пяшчотна і чула
Над той магілай
Схіляюцца людзі...
А на світанках —
Не проста заблудзяць,
А з ціхай думай,
З журбой-летуценнем
Над тым грудком
Часта ўстапуць алені,
Часам зубры
Сюды збочаць з дарогі
Ці волат-лось
Узнясе свае рогі...

Часта сядзіць тут
Дзядок састарэлы...
Думае думу,
Увесь белы-белы...
Бацька Васількі,
Герой былы пушчы...
Слышны каваль
Па празванню Сілюшчы...
Сядзе, сядзіць
Пад куванне зязюлі...
Ціха гамоніць
З ласём ці казуляй...
Ці зайчаю
Прынясе пачастунак:
«Еш, зайчанятка,
Прымі мой ласунак...»

Часта і я
Тут стаю пад дубамі,
Слухаю пушчу
З яе галасамі.
Ці рапіцой,
Ці вячэрняй парою

Гоманы лесу
Прымаю душою.
Гоманы лесу,
Што змалку знаёмы.
Гоманы звоншыя...
Гоманы-бомы...
Гоманы роздумаў...
Скрухі расстання...
Памяць вялікага
Ў краі змагання...

1985

ЖУРАЎЛІНЫ ПМНІК

Плыў клін жураўліны
Ў праменлівай высі.
Звінелі «курлы» пералівы.
І бегла па полі дзятва
І гукала:
— Куды, журавелькі, куды вы?

Куды вы,
На што пакідаеце нашы
Лясы, пералужжы, балоты?
Няўжо вас не ўсцешылі,
Не прытулілі
Рэк нашых празрыстых
Чароты?

Няўжо вас пакрыўдзілі,
Не шкадавалі
Імшары, азёры, прылессі?
І зараз вас клічуць —
Імкнуць аж у неба
Абшараў крынічлівых песні.

— Спыніцеся ж!..—

Дзеці крычалі.—

Сыдзіце
На нашы разлогі, даліны!..

І сум іх
Адчуў
У вышніх праменных
І зрушыўся
Строй жураўліны.

І строю прамовіў
Важак сівакрылы:
— Вы чуеце —

просяць як дзеці?..

Яшчэ з такой ласкаю
Нас не гукалі
Нідзе так, нідзе так
На свеце!

Давайце ж прывецім мы
Гэтыя гоні
І здружымся
З гэтай дзятвою.
З лясамі, імшарамі і чаратамі —
З усёй іхняй
Вабнай зямлёю!..

І з высі праменнай
Нырнуў ён імкліва
Да поля,
Дзе мчаліся дзеці...
І следам за ім —
Паў і строй жураўліны,
Каб дзіва-зямельку
Прывеціць...

Ды тут,—
Не паспелі й агледзецца птахі,
Прад дзецьмі
І ўстаць не паспелі,—
Як раптам уздыбіўся
Свет навакола —
Бы петры глыбінь
Загрымелі.

І ўбачыў важак:
Ля варонак,
Ля чорных,
Якіх шчэ не бачыў піколі,—

Упалі ў крыві
І палеглі маўкліва
Ўсе дзеці,
Што беглі па полі.

Якая іх лютая сіла
Спыніла?
Хто смерць ім паслаў
На разлогах? —
Не ведаў важак.
Толькі бачыў:
Жывога
Нікога навокал, нікога...

Ні звонкага бегу
Па полі па ясным,
Ні тлуму,
Ні шчырага ўскрыку...
Ляжала
                    дзятва,
Бы зламаў яе крылі
Віхор
Нейкай буры вялікай...

І крыкнуў тады
Журавам сваім хмурным
Важак,
Як між віцязяў віцязь:
— Пастацьце ж, сябры мае,
Трубы ўзніміце, —
Па дзецях
Жалобу трубіце!

Трубіце журботна,
Высока трубіце —
Па злёгшых
Братах нашых любых!..
І строй жураўліны
Узвысіў над полем
«Курлы» сваё
Ў срэбравых трубах.

Над полем, над борам,
Над цэлай зямлёю
Плыла

Ўсхваляваная дума;
Трубiла, трубiла
Па светлых i паўшых
Сям'я жураўліная
з сумама.

Трубiла —
Спяшалася ў рэквіем шчыры
Боль сэрцаў сваіх
Перанесці...
Але не паспела...
Грымотамі зноўку
Прастора
Ўзарвалася дзесьці.

Ад выбухаў новых
Здрыгнулася поле,
Агню
Прагрымелі лавіны...
I поплеч з дзятвой
Абяскрылены, мёртвы
Улэгся
і строй жураўліны...

Адзін што важак
Яшчэ здолеў на крылы
Узняцца
Над дымнаю пожняй...
Ды змогся і ён...
Злэг уоплеч з другімі
З «курлы» развітальным,
апошнім...

Даўно адпачыла
Ад буры ваеннай
Зямля
Пад садамі i жытам...
Ды толькі тых дзён
Ні трывога, ні смутак,
Ні слава, пі боль
Не забыты.

Паставілі людзі
Праменісты помнік

На самым шляху,
Над налямі.
А ў помніку —
Дзеці
Імчацца пад сонцам —
Няіначай, лятуць
З жураўлямі.

Лятуць у адзіным,
У згодным і светлым
Страі
Ў неканальную вечнасць.
Як дзеці —
Зямлі,
Неўміручай, любімай,
І добрай сям'і чалавечай.

І ўсе, хто ні пройдзе
Прад помнікам гэтым, —
З пяшчотнасцю
Голаў пахіліць...
І кожнае сэрца —
Любоў да Радзімы
Пачуццем гарачым
Акрыліць...

І кожнае сэрца
Шчыміць нематліва
Найсветлаю нават
Часінай, —
Пачуўшы,
Як дзеці
Крычаць у нябёсы,
Вітаючы
строй жураўліны...

1985

ПАД ЗОРКАЌІ ЧЫРВОПАЌІ

То далеч разлогаў,
То півы, то ўзмежжы ў сіўцах...
Дарога, дарога
Бяжыць і бяжыць без канца...

Дарога, дарога,
Куды ты, куды ты бяжыш?
Дарога, дарога,
Чаго ты, чаго ты маўчыш?..

Сказала дарога:
— Я з светам пазнацца хачу.
А колькі бягу я —
Нідзе я, нідзе не маўчу.

Пабачце, пабачце, —
Як толькі пагляду стае,
Высока, далёка
Стаяць абеліскі мае.

На кожным — імёны,
На кожным — бяссмерця пячаць.
Пачуіце, пачуіце —
Ні хвілі яны не маўчаць...

Вось тут, куды сёння
Прыішлі вы шчаслівай гурбой
Калісьці
Гарачы
Грымеў над дарогаю боі.

Назад ані кроку! —
Такі быў героям загад...
Ніхто не забудзе,
Як біўся тут мужны салдат.

Вяртаўся з разведкі
Ён ранкам да штаба свайго.
Чужынцы ліхія
Вось тут акружылі яго.

Над ім самалёты,
Над ім агнямёты раўлі,
Каб выпаліць з сэрца
Любоў да бацькоўскай зямлі.

Над ім аж шалелі
Разрывы снарадаў і мін.
Каб духам скарыўся,
Забыў,
Чый баец ён і сын...

Ды ўсё ён адолеў,
Адданы Радзіме салдат.
Да кулі апошняй
Біў катаў
яго аўтамат...

Да кулі апошняй
Крываваых караў чужаніц...
Пакуль на дарогу
Не ўпаў, дол крывавачы, ніц...

Героем пяскораным
Ён у той ранак упаў.
Таму пад дарогай
Навек абеліскам і ўстаў.

Пад зоркай чырвонай
Стаіць,
Наш вітаючы час,
І маці-Радзіму,
І новых сяброў сваіх —
вас...

Сказала дарога,
Не пынячы бег па зямлі...
І ясныя зоркі
Над ёю плылі і плылі...

Дарога, дарога,
Бяжыш ты да сонца амаль.
Вазьмі ты, дарога,
Нясі нашы роздумы ўдаль.

Паклон наш героям,
Удзячнасць ад сэрцаў вазьмі,
Пра нашу адданасць
Радзіме —
Скажы між людзьмі...

То далеч разлогаў,
То нівы, то ўзмежжы ў сіўцах...
Герояў дарога,
Ў жыццё нас вядзі без канца!..

1985

НАСТУЛЬНА КАЗКА

Плакала Настулька
Слэзна і без слэз,
Каб хутчэй татулька
Казку ёй прынёс.

А татулька ў лесе,
Між хваёвых стром,
Сосны там пілуе,
Рубіць новы дом...

Вось і кажа маці:
— Таткі, бач, няма.
Мо складзеш, дачушка,
Казачку сама?..

— Не! — Настулька просіць.—
Не, мамуля, не!
Казкі я заўсёды
Бачу толькі ў сне.

А прапнуся —
Ўсюды
Скрозь — адно святло...
Бы са мной пічога
Ў сне і не было...

— Што ж, — гаворыць маці, —
Сціхні ж, не тужы
Ды прыдумаць казку
Маме памажы...

Чуеш? — за сцяною,
Між зялёных піў,
Быццам у званочкі
Нехта зазвапіў?

Чуеш?..
— Чую, мамка...
— А хто ж званіць там?..
— А то едзе казка,
Вязе радасць пам...

Едзе яна борам,
Там, дзе татка твой,—
Татка нам вітанне
Пасылае з ёй;

Едзе казка полем,
Дзе жытоў сцяна,—
Покліч перапёлкі
Нам вязе яна;

Едзе паплавамі,
Берагам ракі,—
З казкай
Табе песню
Дораць сітнякі...

Слухае Настулька,
І карціць ёй знаць:
А на чым жа
Казка
Едзе іх вітаць?

Як вязе ім казка
Кліч і спеў чужы?..
І так шчыра просіць:
— Мамка, адкажы...

— А паглянь, дачушка,
Выглянь за акно:
Колькі там іскрыстых
Прамянёў відно!

Расстаецца сошейка
На ўсю ноч з зямлёй.
Дый на развітанне
Дорыць ласку ёй.

Каб уноч па-цёпламу
Дыхалі палі,
Нівы падняліся,
Дрэвы падраслі.

Бачыш — небасхілы
Ззяюць да краёў? —

Колькі там
яспоты,
Колькі прамянёў!

Як яны імкліва
Плыняць, прамяні!
Як ляцяць
над светам!
Аж звіняць!
Зірні!..

Бачыш?
— Бачу, мамка!..
А дзе ж казка там?..
— А яе
Сам сонечны
Вязе конік нам...

Села казка —
у вазок
З залатымі коламі,
Закілзала коніка
Стужкамі вясёлымі.

Залатая грыва
Ў коніка, пабач,
Аж гарыць,—
Імклівіць
Конік наш наўскач.

— Дзілінь-дзінь, дзілінь-дзінь! —
Пад дугой званочак.
Ляціць казка
з-пад вышынь
На твой галасочак.

А за ёй услед —
Сярпок
Месяца —
Імчыцца,
Каб табе
ў вясёлым
сне
Усю почку сніцца:

То гарэзнай птушкаю
Пырхнецца ў акне,
То цябе па шчочках
Пёркам чыркае,

То асыпле бліскамі —
Ліўнем серабра.
А то ўстане з песняй:
«Баю, спаць пара...»

— Чуеш гэты голас?..
За сцяной гучыць?..
Ды Настулька
Нешта
Ўсё маўчыць, маўчыць.

— Што з табой, дачушка? —
Сціхла ля акна...
Паглядзела маці —
А ўжо спіць яна...
Пэўна што — прыспала
Захадам вясна...

— Што ж, дачушка... —

Кажа

Маці шчыра ёй... —
Заўтра нашу казку
Скончым мы з табой...

А цяпер — дабранач,
Спі ды споў насні...
Аб вясновым, шчасным,
Самым ясным дні...

Я ж з табою буду
Тут,
Не адыду.
Ды яшчэ мо казку
Новую складу...

Казку-непагаску,
Казку — сэрца сказ,
Казку — слова шчырае,
Слова без прыкрас...

1986

РУЧАІНКА

Ззяе, ззяе прамянямі
Тонкая ільдзінка.
А пад ёй —
                    звініць, булькоча
Дзіва-ручаінка.

Ўсю зіму мароз-марозка
Стужыць яе, стужыць.
А яна —
                    бяжыць імкліва
І тужыць не тужыць.

Не, ні разу не ўдалося,
Як мароз ні браўся,
Каб пад звонкай ручаінкай
Лёд цяжэнны ўзняўся,

Каб забіў яе дыханне,
Засланіў ад промняў,
Бо ўсё ў працы ручаінка,
Ўсё бруіць нястомна...

Не дае ўзмацняцца лёду,
Тончыць яго, тончыць
З прагай жыць у светлай волі,
Пад пяшчотай сонца...

Апусціў марозка рукі,
Стомлена пытае:
— Адкажы мне, ручаінка,
Ты чаму такая?

Ты адкуль бруіш-імкнешся,
Як і дзе ўшчалася.
І ў каго ты, невялічка,
Рупнасцю ўдалася?..

Адказала ручаінка
Шчырым, чыстым словам:
— Ад матулі ад крынічкі
Я цяку з дубровы.

— Ты пытаеш, вольны вецер,—
Чутна ў садзе гамана,—
Ці мы хочам,
Каб на свеце
Зноў была вясна-красна?

Ты пытаеш, дзьмеш нястомна,
Дык жа ведай,
Дык жа знай,
Мы так хочам

зноў дадому —
У паўночны родны край!
А ў свой край
Ляцець
Ляспы —
Мы не можам без вясны!..

Я пачуў гамонку тую
Ды бягу да снегіроў...
Радасць сэрца ім дарую
І вітаю, як сяброў...

Хай вам сад наш, снегіры,
Будзе ласкі поўны!
Дзе чакацьмеце пары,
Каб ляцець на Поўнач.

А каб менш цягнуўся час вам,
Каб было ўсё менш чакаць,—
Буду з вамі я тут разам
Кожны дзень
вясну гукаць!..

1985

ПРАДВЕСНЕ

Яшчэ мяцеліць снег, яшчэ
Злуе, віхурыць віхар
гопка.

А сонейка як прыпячэ —
Ляцяць са стрэх
ільдзінкі звонка.

Чаравічкі — цок ды цок,
А пожачкі скок-скок.
Ах, вы, пожкі, не скачыце,
А лепш Янку памажыце.

Трэба, трэба майму Янку,
Перш чым бегчы на палянку,
Хатку чысценька падмесці,
Вады свежацькай прышесці.

Трэба Настачку-сястрычку,
Дарагульку-невялічку,
Пакарміць — хоць раз на дні,
Ды прыспаць — бай-бай, засні.

А яшчэ яму патрэбна
З печы дух падслухаць хлебны,
Каб прыбегчы:
— Бачыў сам:
Хлеб паспеў, вынь хлебца, мам!

І, счакаўшы з Янкам троху,
Мы вымаем з печы бохан:
Як ён пахне!.. Аж расцеш!..
Рэж, сыночак,
еш, еш!..

І тады з духмянай скібай
Імчыць Янка за сялібу,
І яго мне не пазнаць, —
Яго й ветру не здагнаць!..

1985

КАТРУСІНА ВОЙСКА...

На ўсю плошчу: га-га-га...
Гэта што за войска?..
Без камашаў на нагах
Крочыць так геройска?..
А важак які! Важак!

Глянь — сягас важна як!
Крочыць з гонарам, шыпіць,
Ні на кога не глядзіць!..

Шыю выгнуў напярод,
Маўляў, вась я, бач-ка!
— Уцякай! — сігналіць кот
Сябруку-сабачку...

Раптам выбегла з дзвярэй
Шчырая Катруся.
Ды з прутком туды хутчэй:
— Ну-ка, гыля, гусі!

Гыля, гыля, арш, чародка,
На балонне, на лужок!..
Ну, а вам, сабачка й котка,
Вот —
                    салодкі піражок!..

1985

ХМАРКІ

Занятала ў хмаркі хмарка:
— Ты куды пывеш так шпарка?..
Хмарка хмарцы адказала:
— Бачыш — поле там завяла?
Ажыўлю яго дажджом...
— Хочаш — разам папывём?!.

Паплылі дзве хмаркі ў пары,
Напаілі ўсе абшары.
І шчаслівыя ў той хвілі,
Што зямлі дабро зрабілі,
Ад высокіх неба стром, —
Як салют, наслалі гром...

1986

СЕЛІ-ПАЛІ КАЎКІ...

Селі-палі каўкі,
Занялі ўсе лаўкі.
Ды гавораць да Настулі:
Твае клічы мы пачулі.
І прынеслі табе, любай,
Хто ў кішціках, а хто ў дзюбах —
А хто нітачак шаўковых,
А хто пёркаў прамянёвых,
А хто голкі, хто пруточки,
Каб нам вышыла сарочки;
Дый тэпцікі нам пашыеш,
Дый шалікі ўсім на шыі,
Дый на лёгкія крылочки —
Пуховыя рукавочки...
А яшчэ табе прынеслі
На твой кожны дзень — па песні,
Каб, працуючы, спявала
Ды ў радасці падрасцала...

— Дзякуй, дзякуй вам, кавулі, —
Птахам дзякуе Настуля. —
Я пашую вам, кавулі,
Прамяністыя кашулі,
Я іх вышыю ўзорам —
Сцежкай летняю з чаборам,
Ды з жоўтымі каласкамі,
Ды з сінімі васількамі,
Ды йшчэ будзе

кветка тая,
Што на шчасце зацвітае...
Я і тэпцікі пашую
І ўсім шалічкі на шыі,
Каб вы толькі прыгажэлі,
Не калелі, не хварэлі...

Каўкі гоманка ўзняліся,
Паляцелі ў неба, ў высі.
А Настуля хату мае
Ды ўсё строі птахам шые.
Шые, шые, вышывае,
Штодня песенькі спявае...

БАБУЛІН ДВОР

1. ІНДЫК

Распусціўшы хвост трубою,
З горда ўзнятай галавою,
Хоць і ўпэцкаў ногі ў грязь,
Ходзіць важна, нібы князь,
Ды любуецца сабою:
— Ось які я хвацкі, гожа,
Самы дужы і прыгожа!
Ось які я, докі-дык,
Не абы-хто, а — індык!

2. КАЧКІ

— Ах, і што ж бо тут такога?
Што такога?.. — ад парога
Падымаюць качкі крык. —
Хоць падзьмуты твой кадык,
Што з таго, што ты індык?
Чым ляпейшы ты ў бабулі?
Толькі ходзіш — докі-гулі,
Ды глядзіш, каб ад стала
Больш за ўсіх
табе дала!..
А што ўмееш ты, лайдак?
Хоць, як мы, крычаў бы так!..

3. КУРЫ

І курыная чародка,
Што піла вадку са сподка,
Не ўцярпела...
— Кок-ко-кок!..
Скокнуў неўнік-невунок. —
Праўда, качкі! Даўся ў знакі
Ён хвальбою задавакі,
Зіркам кожнага пратне...
А чым лепш ён за мяне?..
— Так, так! Праўда!..

Ко-ко!.. Ко-ку!.. —
Закрычалі куры збоку.—
Знаем з першага дзянька:
Многа пыхі ў індыка!..

4. БАБУЛІНА СПРАВЯДЛІВАСЦЬ

І курыны, і качыны
Не сціхаў запал птушыны.
Гэткі ўзняўся тлум і крык,
Ажно ходу даў індык...

Гэта ўбачыла бабуля
Ды сказала: — Эйш, шумнулі!..
Ціха, ціха, забіякі!
Для мяне вы ўсе — аднакі!..—
А пасля —

да ўнучкі Светкі:
— Там ёсць крупкі пад паветкай,
Сыпані-ка ім сюды...
Ды налі пайдзі вады...
Ды бульбінак
трохі ўкінь...
Хай есць кожны... не адзіп...

5. СВЕТКА

Светка выбегла таропка,
Сыпанула круп чаропкай,
Затым выставіла ў кадках
Вады, бульбы па парадку...
І гукнула:
— Раз, два, тры!..

Што тут сталася, сябры!..

Качкі, пеўні, і чубаткі,
І гусак, як слівень, гладкі,
Што прыбег сюды на крык,
Ды і самы той індык,
З-за якога тлум учнуўся
Ды што раптам — бач — вярнуўся,—

Ўсе сям'ёй адной, заўсёднай,
Дружна, весела і згодна
Ля паветкі так шчыруюць,
Што — нічогачкі не чуюць...

6. СЛОВА ПАВУЧАШНЯ

І не чуюць, і не бачаць,
Як з пяшчотаю, няйначай,
Стала тут, бы ў каравуле,
Гаспадыня іх — бабуля.
За іх гуртам назірае
Ды, як родным, прамаўляе:
— Ешце, дзеткі! Ешце з мірам!
Трэба жыць заўсёды шчыра!
Каб дабрэлі ўсцяж другія...

— Ешце, ешце, дарагія!..

І з любоўю ў кожным слоўцы —
Светку
гладзіць па галоўцы...

1985

КЛУБОК

З рук бабуліных
Клубок —
Шась! —
Нырнуў
Кудысь убок.

— Ах ты ж, шустрык!..—
Каб не чулі,
Шэпча стомлена бабуля.—
Дзе ж ты?..—
Рупіцца сама...

Ды клубка —
Хоць плач —

няма.

Тут прыбег
Унучак Міша,
Следапыт дамашні
Ўвішны.
— Адпачні, бабуля!..—
Крыкнуў...—
Гляну я,
Куды ён знікнуў...
Я знайду
Яго куток!
Не схаваецца
Клубок!..
Міша кінуўся
Старацца,—
Шчырай працай
Спадабацца...
І бабуля —
Рада, рада!
Люба
Ўнукава
Спагада!..
Стала, шэпча
Ля парога:
— От, даў бог,
І дапамога...

1985

ЖАРТ

— З кім ты ў садзік
Ходзіш, Вацік?
— А са мной
Мой
Меншы брацік.
— А што робіце
Вы ў садзе?
— А мы з ім
Будоўлю ладзім...
Я з цаглінак
Дом збіраю.

А Ясь
Працу правярае.
Сам ён
Хоча ставіць дом,
Хоча быць
Будаўніком,
Ды не можа
Дом сабраць,—
Можа
Толькі правяраць...
Правярае ён
рупліва,
Карпатліва і зычліва,
Каб нічога
Не ўпусціць:
Усё прэч,
Набок ляціць...
Ляцяць з трукам
Вокны, дзверы,
Столь, падлога з шуляком,
Тынк ды клямка з касяком...
Калі ўсё ён
Мне праверыць,—
Трэба напай
Ставіць дом...

1985

ВОЖЫКАВЫ СНЫ

Вожык згроб ігліцу і заснуў,—
Цёпла спаць
з маленства ён прывык.
А за ноч —
пад самую сасну
З-пад ігліцы
вылез баравік.

Накалоў аб вожыка свой твар,
Адхіснуўся,
войкнуў на ўвесь бор.

Аж здалося —
быццам на пажар,
У звод з медзі
ўдарыў мухамор.

Вожык незадоленна праз сон
Чмыхнуў,
ды ізноў пайшоў па сны.
І салодка
сніў у снах тых ён
Самы смачны ў свеце
пах грыбны.

1983

БАБЧЫНА ПАМОЧНІЦА

Вачапяткі — васілёк,
А валосікі — лянок,—
От такая ў бабкі ўнучка —
Бабчына памочніца.

Ледзьве ранічкай працнецца,—
Хопіць звонкае вядзерца
І да студні —
скокам-скок! —
Бабчына памочніца.

Курак беленькіх напоіць,
Курапятак супакоіць:
— Не сумуйце, тут я, тут!..—
Кажа ім памочніца.

Толькі пеўніка як быццам
Іншым разам забаіцца,—
Не спяшае надступіцца
Да яго
Памочніца.

Стане ліць яму вады,
А той раптам:
— Куд-куды! —

І стаіць прад ім нясмела
Бабчына памочніца...

Пеўнік, мусіць, знае гэта,
Бо ўзятае на штыкеты
Ды крычыць адтуль:
— Не бойся,
Будзь смялей, памочніца!

— Ко-ко-ко́! Ку-ка-рэ-ку́!
Я любога засяку
За цябе, сяброўку нашу
І для ўсіх памочніцу!..

1986

КАЗКА ПРА ДЗЯТЛА І ДРАЗДА

Казаў дзятлу пеўчы дрозд:
— От каб мне твой дужы хвост!
Ды дзюбу, як у цябе,
Што так хвацка ствол дзяўбе!..
Я б у дрэвах —
Дзень і поч —
Дуплы біў, аж іскры з воч,
І крычаў на ўсю зямлю:
— Хто бяздомны —
жыць сялю!

Казаў дзяцел да дразда:
— От каб мне твая дудá!
Я б такую песню спеў —
Лес бы ўвесь зазіхацеў!
І хто сумны, хто знямог,
Ад усіх ішлі б дарог —
Каб пачуць яе
Ды з ёй
Крочыць к радасці сваёй!..

Гэту гутарку ў бары
Чуў той час арол стары...
А здаўна быў

той арол

Чарадзеям навакол...
І махнуў арол крылом —
Дзяцел стаў ураз

драздом,

І другім махнуў для іх,—
Дрозд стаў дзятлам

той жа міг...

Азіраюцца, глядзяць —
Пёркі ярка зіхацяць,
Як змяніліся яны!..
Праўдай сталі думы й сны!..
Толькі ў дзятла —

вось бяда! —

Не пяецца спеў дразда;
І дразду — ну, хоць памры:
Не прабіць у дрэў кары...

Дзень прайшоў, мінуў другі...
Дрозд марнее ад тугі.
Дзяцел сціх,—
Сярод ляшчын,
Як чужак,

сядзіць адзіп.

Хоць наўкол той самы лес,
Ім адна згрызота — спрэс...
Кожны думае з журбой:
Як зноў стаць самім сабой?..

— Што ж...—

Сказаў стары арол...—

Добра ўдарцеся аб дол...
Тады зноў —

крыла кіўком

Я зраблю

дразда — драздом,

Дзятла — дзятлам...

Зноў каб вы

Лес будзілі векавы...

Ды ўсім сэрцам

Бераглі
Дар,
што маці вам далі...

— Дзякуй, мудры наш!..—
Хвалу

Птахі крыкнулі арлу
Ды зрабілі ўсё
хутчэй,
Як сказаў ім чарадзей...
І на радасць лесу —
зноў
Дрозд запеў між певуноў
І, на смольны сеўшы сук,
Дзяцел свет вітаў: тук-тук!..

З той пары
па гэты міг
Чуем мы сяброў лясных:
Зранку, ўдзень
здалёк чутны —
З ласкай, з любасцю
яны!
Калі дрозд пачне свой спеў —
Дзяцел цішыцца між дрэў,
А як дзяцел душлы б'е —
Дрозд ціхусенька п'яе...

І заўсёды любя ім
Жыць па-свойму абаім,
І заўжды па ўсіх лясах —
Шчасце ў іхніх галасах...
Вуць стаў дзяцел па ўвесь рост —
І яго вітае дрозд;
Дрозд заліўся
сэрцу ў такт —
Дзяцел хваліць:
— Так, так, так!..

ХМАРНЫ ДЗЕНЬ

Чаму сёння, сонейка,
Ты яшчэ не ўстала?
Чаму хмаркі з дожджыкам
З неба не сагнала?

Не чуваць у садзе
Пчалінага звану.
Апусціў галоўкі
Мак яшчэ зялёны.

Барсік, лепшы сябра мой,
Нешта плюшчыць вочы.
І каток ад прыпечка
Адысці не хоча.

З кім жа я па рэчку
Скокну сёння з вудай?
З кім гуляць на поплаве —
На мураўцы буду?

З кім, скажы, прымераю
Картузок свой новы?
Перад кім прамчуся
На кані лазовым?

1986

КОЗАЧКА

Козачка
З гары да рэчкі
Збегла асцярожна.
Бытта
Ў нас пытала:
— Тут мне
Пераплыць ці можна?..

Мы сказалі ёй
Сардэчна,
Шчыра і па-свойску:

— Плыві, козачка,
Без страху,
Нічога не бойся!

Мы абмералі
Ўсю рэчку,
Сто разоў
Ці болей,—
І ні віру ў ёй,
Ні ямаў
Не было ніколі...

Толькі там,
На той старонцы,
Пільнай будзь,
Гарэза...
Каб аб крэменьчык,
Аб востры,
Ножку
Не парэзаць...

1986

ДЖАЛА

Муха ўбачыла з двара
На коніку камара.
— Куды едзеш, кум-камар?
— Еду, кумка, на базар.
— А што купіш на базары?
— Ўсякай ўсячыны па пары.
Мо цукеркаў, мо прысмакаў,
Абы тапны быў тавар.
А яшчэ —
які-ніякі
Купіць трэба самавар.
Вельмі ж мая камарыха
Аслабела — чуць ліпіць,—
Усё б ёй сядзець бы ціха
Ды чаёк салодкі піць...

І стаяў, падзяку слухаў:
— Малайчына ж ты, дальбог!..

А той самай хвіляйі
муха —
З-зум! — прыджгала на парог...

— Ах, мой мілы камарок, —
Крыллем замахала, —
Ці купіў жа ты, кумок,
Новае мне джала?
Я ж не ела, не піла,
Спаць, кумочак, не магла,
Свет без радасці зусім
Стаўся з жалам мне тупым...

— Як жа, як жа! —
мусе кажа

Задаволена камар, —
Разбяромся от з паклажай,
Зпойдзем, кумка, твой тавар!
Бач! Авой, і тлуму мала! —
От жа, кумка, і яно,
Тваё новелькае джала,
Ну, пібы верацяно!..

Як убачыла, пазнала
Муха джала, — запляскала
Гучна ў ладкі:
— Ой, кумок,
Дзякуй табе, камарок!.. —
І, не трацячы дарэмна
Ні хвіліны, —

спрытна, кемна
Тут жа, проста на вачах,
Жала мігам памяняла,
Ды так досцінна і ўдала,
Што пат нехта крыкнуў «ах»
Ад здзіўлення...

Камарыха ж
Пажадала,
каб больш ліха
Муху-кумку не чапала,
Каб ніколі яе джала

Не псавалася пічым,
Не рабілася тупым...

І камар жадаў для мухі
Надалей жыцця без скрухі,
І камар —

душою ўсёй
Толькі ўцехі зычыў ёй...
Але раптам — што за штука? —
Чаму скурчыўся камар?
Ззелянеў ягоны твар?..
Чаму раптам — быццам мука
Камарыху апякла,—
Ледзьве долу не ўлягла?
Ледзьве дыша немым дыхам,—
Мо кане камарыха?..

А то муха —
перш чым стала
З новым джалам адлятаць,—
Пажадала

гэта джала
На кумочках паспытаць.
Дзеўбанула, секанула
Камарыху з камаром —
Бы малапкай пеканула,
Бы працяла тапаром...
Секла-біла з лютай пыхай,
Быццам віхар нёс удар...
І зайшлася камарыха,
І не войкае камар...

Што такое? —
ў злосці муха

Аж сіпіць:
— Чаму маўчаць?..
— Ах, дык вось як ты паслухаў
Сваю кумачку-сяструху!..—
Пачала яна крычаць.—
Замест джала, мой ты мілы,
Што, скажы, ты мне прывёз?
Хоць сяку з усёе сілы —
Ані енку, ані слёз...
А ці ж ты не мог уважыць

Сваю бедную куму?..
Хай жа самы горшы цяжар
Роду выпадзе твайму!..

...Муха з лютасцю крычала,
Бы яе падсмольваў жар...
Камарыха не ўставала...
З болем курчыўся камар...
Толькі конік трохі збоку
Стаў, чакаў непадалёку,
Ды прытоена маўчаў,
Ды ўсё пільна прыкмячаў...
Хоць даўно была пара
Ўжо ісці яму з двара,
Але шкода камара
З яго кволай камарыхай
Пакідаць яму было...
І стаяў ён, сумна, ціха,
Бы засілены ў сіло...
І стаяў ён, колькі можна,
І шаптаў сабе трывожна...
А шаптаў ён — вось што:
Знайце —
Ад стара да мала:
— Аніколі не спяшайце,
Аніколі не купляйце
Анікому джала!..

1986

НАШЫ БАБРЫ

Раўчук
Плыў ціха па яры.
Ды сажалкай
Зрабіўся.
А то —
Паклалі
Гаць бабры,
І ён —
Шырэй разліўся.

Цяпер хаджу
Заўсёды я
Да сажалкі
З сябрамі.
— Дзень добры вам,
Баброў сям'я!..—
Вітаемся з
З бабрамі.

На сінім золаку
Заўжды,
Да сонечных праменняў,
Сядзім
Ціхутка
Ля вады
Ў сцярожкім задуменні.

Чакаем пільна
Той пары,
Хвіліны той —
Як свята,—
Калі пакажуцца
Бабры
З таемных,
Цёмных хатак.

І вось яны!..
Нібы жывы,
Стаў
Бераг трысняговы!
Плывуць,
Ныраюць
Паўз травы
Бліскучыя галовы.

Плывуць,
Куляюцца бабры,
Сваволяць,
Весяляцца.
Бо пэўна знаюць:
Мы — сябры!..
Нас
Нечага баяцца!

І кожпы раз
Бліжэй, бліжэй
Да берага
Імкнуцца.
І ўсё радней пам,
Даражэй
Іх позіркі
Здаюцца...

1984

ВЫПАДАК СА СВЕТАЙ

Ах, што стала з пашай Светай,
А не ўгодзіш ёй ніяк!
Ёй і гэтак —

не гэтак,

Ёй і тое —

ўсё не так!

Ці хоць плач, ці хоць крычы:
Як пам Свеце памагчы?

Света, Светачка, дачушка,
Ты зірні, што за пампушка! —
Тут разышкі, тут і мёд,
Так і просяць: кінь у рот!..

— Не хачу разышкі ў мёдзе! —
Света ўбок руку адводзіць.
— Не хачу! — ды туп пагой,
Ды аж слёзы з воч — ракой.

— Света, Светачка, галубка,
Сціхні, нашая ты любка,
Вытры слёзы, што з табой? —
Без канца паперабой
Суцяшаюць тата з мамай. —
Мо схадзіць з табой у краму?

Купім сушачкі, сардыны,
Апельсіны, мандарыны,
Шакалад і мармелад,—
Нават коцік будзе рад!..

— Не! — Ё адказ сваволіць Света.—
Не! — Па хаце — што ракета! —
Не хачу я, не хачу!..—
Скачуць іскаркі ўваччу...

Вось такая ў яе мова...
Вось такая скрозь размова...
Як свавольства ёй пазбыць?..
Хто падкажа,—
што рабіць?..

Ё хаце ўсё параскідана,
Кніжка новая стаптана,
Ад стала і пад парог —
Няма месцейка для ног,—

Там панчошкі, там спаднічкі,
Там шнуркі, там чаравічкі,
Лялькаў, цацкаў — неўпапад,
Бой тут быў
ці маскарад?..

Раптам — дзынк! —
званок у дзверы,—
І бабуля ўжо ў кватэры...
— Ой, а Света ж —
тут ці не?!
Дзе вы дзелі ўнучку мне?!.—

Так бабуля ўсім прапела,
Бо ўсё ўмомант зразумела.
— Дзе вы ўнучку мне звялі?..
Мо камусьці аддалі?..

Хіба ж гэтая вась штучка
Наша Света, мая ўнучка?..
Рук няма, адзін жывот,
Нос распух, крывы стаў рот,

Не на месцы вочы, здэцца, —
Бабка позіркам смяецца, —
Ды і голас — вох цяжкі! —
Не!.. У Светы не такі!..

Света выбегла
на хату —

Ды да бабкі
вінавата:

— Бабка!..
Любая мая!..
Вер мне, бабка,
Гэта — я!
Я! Я!..

— Ты?! Тады, ану-тка мігам
Падымі з падлогі кнігу,
Цацкам, лялькам месца дай,
Рэчы ладам паскладай!

Ды за венік! — толькі хутка! —
Падмяці пакой чысцютка!..
Падмяла?
Цяпер — бяжы
Татку, мамцы далажы...

Ну, а зараз — нут-ка ў ванну
Ды памыйся мне старанна!
Ды не лі праз верх вады...
А пасля — хутчэй сюды!..
Разбяром з табой пакункі —
Там гасцінчыкі, дарункі...

Света ўсё зрабіла чынна,
Заслужыла:

— Малайчына! —

З'ела бабчыні піражок,
Пончык з мёдам і сырок,
Бабку ўсмак абцалавала,
«Дзякуй, любая!» — сказала.
Папрасіла: «Будзь са мной!..
Што, скажыце,
стала з ёй?..

ШПАЧЫНАЕ ПАВАСЕЛЛЕ

Я прагнуўся ўранку, чудь паверыў
Захапіўшы ў садзе
Ўсе куткі,
З радасцю,
Ажно праменіць пер'е,
Свішчуць
Над шпакоўнямі шпакі.

Свішчуць, спавядаюцца —
Хто дужай,
Хто ў якіх краінах
Пабываў...
А яшчэ чуваць мне:
— Дзякуй, дружа,
Дзякуй,
Што нам хаткі
Збудаваў!..

Я пабачыў
Іхні тлум вясёлы,
Дарагую сэрцу
Сумятню,—
І жадаю шчасця
Навасёлам:
Міру,
Сонца —
Кожнаму іх дню.

— Дарагія, родныя,
Жывіце!
Засяляйце ўсё тут! —
Ім кажу.—
Радуйцеся
Кветкам, і жывіцы,
І святлу,
І хмаркам,
І дажджу!

Весяліце
Кут наш —
Дол і неба,—
Ўсю наўсцяж

Цудоўную зямлю!..
Ну, а я, —
А я вам, калі трэба,
Яшчэ болей
Домікаў зраблю!..

1985

БАРАВІК

Рудагаловы,
З крамянаю ножкай,
Вылез з-пад шыгалля,
Глянуў сцярожка.

Ціха навокал,
Нібы і не ў лесе.
Бліскі між дрэваў
Раскідвае месік.

Можна ўзнямацца
Ўсё вышай ад моху!
Сіл набірацца
Паволі, патроху...

Прагна дыхнуў
Цёмна-дымнаю парай.
Стаў юнаком —
Малайцом круглатварым.

Цёпленька ўмыўся
Парлівай расою.
Аж засвяціўся
Лясною красою.

Можна гукнуць:
«Я ўжо вырас!» —
сасонцы.

Можна паказвацца
Ўрэшце
І сонцу!..

1986

ЧАМУ ДОЎГА ЗЯЗЮЛЬКА КУВАЕ...

Чаму ў леце
Так доўга,
Так доўга,
Так трывожна
Зязюлька кувае?..
Мо таму,
Што дзяцей сваіх
Любых
Па ўсім краі
Нястомна шукае...

Па чужых,
Дзе яечкі вясною падкінула,
Дуплах
І гнёздах,
Па гаях,
Па барах,
Па дуброўных закутачках,
Схованках розных.

А кувае зязюлька
Чым далей —
Тым больш голасна,
Палка і звонка...
Каб запомнілі
Добранька
Дзеці,
Што яны
На зямлі —
Зязюлёнкі.

Ку-ку!
Ку-ку!.. —
Калі ж ёй, зязюльцы,
Спачнуць
У зялёных разлогах?..
А тады,
Калі ўсе яе дзеці
Адказаць ёй,
Назваць яе мамкаю
Змогуць...

Загучаць
Галасы
Зязюлёнкаў
Адусюль
Па ўсім сонечным
Краі...
Вось тады,
Супакоіўшы сэрца,
На год цэлы
Зязюлька змаўкае...

1985

ВУЧУСЯ Ў ТАТЫ

Мой тата —
Слышы камбайнёр,
Яго ў нас кожны знае.
У таты — Зорка на грудзях
Агніста,
Ярка
Ззяе.

Умее тата
Ўсё ў жыцці,
І я ім ганаруся.
І я гарнуся да яго,
І з ім я
Жыць вучуся.

Вучуся ў таты —
Рана ўстаць
На працу
Разам з сонцам.
Вучуся
Ўсіх людзей вітаць,
Быць іхнім
Абаронцам.

Як тата мой,
Хачу я быць
Сумленным,

Добрым,
Чыстым.
Як з нівы зернятка —
Любіць
Свет цэлы
Прамяністы.

І будзе ў мяне
Ўсякіх спраў —
Я ведаю —
Багата.
І веру:
Ўсе іх параблю,
Як дарагі мой
Тата!...

1985

БАЙ

— Ехаў Бай па сцяне
У зялёным жупаце...
Будзеш спаць, сыноч, ці не?..
— Не! — адказвае Алесь.—
Бай, хутчэй са сценкі злезь,
Бая слухаць не хачу,
Я за казкай палячу!..

Бай хутчэй са сценкі злез,
Бай пайшоў у цёмны лес,
Бай знайшоў там ціхі ўскрай
І адтуль спявае: бай...
Бай-бай, засынай,
Бая ў снах успамінай...

Як пі тузаўся Алесь
З Баем дужацца, ды ўвесьь
Узмакрэў,— парэшце сціх
Сярод казак, сярод кніг...

Спіць...

1986

ЖАВАРАНАК ПРЫЛЯЦЕЎ...

Чуйце, чуйце, прыляцеў
Жаваранак, дзеці!
Чуйце — звоніць яго спеў.
А пра што на свеце?..

Бачыў ён цясіны, горы,
Буры-штормы ў сінім моры,
Джунгляў цёмныя абшары,
Дзе вяршыні дрэў пад хмары...
Бачыў дзюн пясчаных соты,
Ды сум стэпаў пад спякотаў...
Ды не раз глядзеў у вочы
Сінякрылых бліскавіц...
Ды чуў подых неаднойчы
Чарадзейных таямніц...

Толькі, чуйце, не пра гэта
Жаваранак звоніць.

Не пра гэта

перад светам

Свае спевы роніць.

Ён пра шчасце нам спявае —

Што вярнуўся ў родны край.

Дзе ўсё зноўку ажывае:

Поле, рэчка, луг і гай.

Ён пая аб ясных далях,

Дзе зайграў вясны струмень.

Пра цяпло-святло праталін

Нам пая ў вясновы дзень...

Чуйце, чуйце —

як званочак —

Раптам —

нават сярод почы —

Усіх будзіць:

Досі спаць,

Час вясну-красну страчаць!..

І званочка таго срэбра —

Быццам з промняў ранку ніць...

Здэцца, свет увесь пад небам

Струнна, сонечна звініць...

КРЫЛАТАЯ ДАЛЯЧЫНЬ

Сем рэчак пад чоўнам,
Сем поўных азёр,—
Блакiтнае мора,
Блакiтны прастор.

Вальнейшае волi
Нiдзе не знайсцi:
Куды нi захочаш —
Бы птушка, ляцi.

Распраўлены ветразь
Вятрыска напне.
I сэрца рванецца
Насустрэч вясне.

Аж свiшча паветра,
Пяе, нiбы сталь.
Прымай пас абдымкамi,
Родная даль!..

Далi нам прастору
I волю бацькi.
Шляхi падарылi
На векi вякi.

Заклікалi лётаць
I хвалi скараць.
Вучыцца плацiшы
I моры ствараць.

Трымай жа, мой сябра,
Мацней свой штурвал.
Бач — вецер мацнее,
Зноў высiцца вал.

Крылатая ў вочы
Iмкне далячынь.
Узносiцца ветразь
Пад самую сiнь...

Сем рэчак пад чоўнам,
Сем поўных азёр,—
Блакiтнае мора,
Блакiтны прастор.

А колькі іх, сонцаў,
Настрэчу ў вадзе!..
Няма такой волі
На свеце пiдзе!..

1986

ЛЕС

Сын-дубок на горку ўзбег,
Стаў ля бацькі-дуба.
Наўкруга
Гамоніць лес.
Слухаць лес,
Бачыць лес —
Сэрцу любя.

Лес, лес,
Што табе
Падарыць у час у весні?
Рэха вынесла адказ:
— Песпю!
Толькі песню!..

Мы з сябрамі
Песню склалі,
Песню звонка заспявалі:
— Лес, лес,
Вольны лес
Роднае старонкі!
Будзь заўсёды
Перад намі
Сонечны і гонкі!..

Лес спыніў
Задумны гоман,
Цішай
Нас вітае.
І ўсе бачым:
Ён пад сонцам
Прагна падростае!..

1986

ЖЫТА СПЕЕ, ДАСПЯВАЕ...

Жыта спее, даспявае,
З буйным, поўным зернем,
Нават вецер
Важкі колас
Ні ўбок не паверне.

Жыта спее, даспявае,
І чуваць у жыце:
— Вы ж глядзіце —
у час жніўны
Да мяне прыйдзіце!..

— Мы з табою, —
вер нам, жыта, —
Станем дружбакамі:
Толькі дзень жніва пачнецца —
Будзем тут з бацькамі.

За камбайнам
пойдзем крочыць
Кожную хвіліну.
І ніводнаму зярнятку
Не дамо загінуць...

Жыта спее, даспявае,
Дыша спевам-гулам...
Гэта нас яно,
напэўна,
З радасцю пачула...

1986

РАДЗІМА

Паэма

Даўно Міхась блукаць любіў
Па сцежках
Родных пушчаў, ніў,
Што ў хлапчукоў — у звычаі;
Даўно ён марыў, нават сніў,
Каб татка
                    ў дар яму купіў
Стрэльбу паляўнічую.

Казаў ён:
— Татачка, таток,
Мне ўжо дванаццаты гадок,
Ужо я ўмею добра сам
Быць —
                    як ахоўнікам лясам:
Дуб пад святло перасадзіць,
За птушкай кволай пахадзіць,
Пакуль на крылле ўстане;
Крыніцы голас ажывіць
На сонечнай паляне;
Зімою ў хлюпу і пургу
Агоп раскласці сам магу,
Каб абагрэць нясмелую
Казулю згаладнелую;
Глухой імшарынай сырой
Умею
                    кожнаю парой
Прайсці па хісткіх кладачках...
Не бойся, татачка, —
  нідзе
Не апынуся я ў бядзе...
Купі мне стрэльбу,
  татачка!..

Якому бацьку не ў ганор
Мець гэтакага сына?..
І родны двор, і ніў прастор,
І лесу свет яліны, —
Глядзець,
                    усёй душой
                                    любіць —

Такі
да скопу
здолеє...
— Што ж,— мовіў бацька,—
так і быць.
Куплю ўжо... Дыхай воляю...

А быў татуля ў Міхася,
Як і радня амаль уся,—
Быў ён ляснік —
лясоў, дуброваў

Надзейны, дбайны вартаўнік.

З маленства

Родны край ахоўваць

І памагаць яму

Прывык.

Усё, чым вабіць

Край надсожны:

Гаі вясёлыя,

Бары,

І лес задумлівы стары,

І малады хмызняк

Абложны;

І дрэўца кожнае,

І краска,

І кожны птах,

І звераня,—

Нібы спрадвечная радня,

Пазналі ляснікову ласку.

За ўсю прыроду

Меў турботу ён,

За ўсю з маленства

светлую,—

Заўжды, заўжды

Для сэрца родную

Зямельку заповітную!..

Ці ж дзіва,

Што крапула гэтак

Яго,

Рупліўца слыннага,—

Да краю роднага,

Да свету

Такая

Любасць сынава;

Ці ж дзіва,
Што бацькоўскім словам —
Так шчыра, так аддана
Вітаў ён
Мару Міхасёву,
Калі ўручаў

у дзень маёвы

Яму
Свой дар жаданы...

— Вось табе стрэльба,
сыне любы,

А стрэльба — адмысловая, —
Не прынясе нікому згубы,
Не будзе і суроваю;
Не будзе карнаю ніколі,
А ўсюды

з ёй ты, сыне,

Уславіш роднае прыволле,
Свой Сож —
У сховах сініх
Лясоў, азёраў, даляў мройных;
Свае сцяжынкі ўсюды:
На ўзлесках,
Пажыццях,
На поймах,
Дзе што ні дзень —

то цуды,

То явы светлыя нам дорыць
Жыццё —

без меж, без ліку,

І шчыра з намі так гуторыць
На мове мнагалікай;
Аддзячыць любасцю
Гукае

За вольны свет

Айчыне...

Бяры ж свой дар

І радасць краю

Шануй, прымножвай, сыне...

Узяў Міхась у рукі стрэльбу;
А стрэльба —
Дзіўная нейк вельмі:

Як перазлучныя сястрычкі,
Ля звонкай азярыны
Танцуюць дружна на пясочку
Свой весні танец стрункі...

Лясы надсожныя, лясочкі,
Лугі мурожныя, лужочкі,
Малюнкi ўсё, малюнкi...

Куды ні глянь —
Зямлі краса,
У згодных, чуйных галасах,
Наўсцяж шчыруе,
любая, —

І кліча сэрца Міхася —
Як мара гучнатрубная.
Куды ні кiнь
Цікаўны зрок —
Усюды радасці куток,
Аб новых дзівах згадка...
І зьяе шчасцем Міхасёк
І кажа:
— Дзякуй, татка!..

Хоць не такую —
ўсю зіму —
У снах ён стрэльбу бачыў...
Даўно ўяўлялася яму
Усё зусім іначай:
У нетрах восеньскіх аблог
Чуў ён,
Як гучна трубiць рог —
Склікае паляўнічых:
«Ту-ту! Хутчэй!
Хутчэй сюды!
Вось тут, дзе дол крынічыць,
Са знакамі чыёйсь бяды
Пакінуў воўк свае сляды,
Бярыце ж стрэльбы, людзі,
Нясіце смерць прыблудзе!..»
І ён, Міхась, —
там, сярод іх,
Вясёлых, смелых і мажных,
Што выйшлі на аблаву;

Са стрэльбай новаю —

і ён

Святую робіць справу:

Нясе драпежнікам

заслон;

А ўсё,

Што тут жыве здавён,—

Ахоўвае

Ад згубы,

Каб рад быў

край наш любы...

Хоць

Гэтакі

Праз доўгі час

Малюнак бачыў ён не раз;

Хоць чуў душой:

І потым

Згадае мару...

Стрэлаў гром,

Як гук маланак

з неба стром,

Праз сэрца пройдзе —

Ўскалыхне

Усё,

Што сніў употай...

Ды шчыра

Ён у рукі ўзяў

Дар таткаў,—

Не, не шкадаваў,

Што мо адзін у старане

Мець будзе

стрэльбу-ФОТА...

Ужо ўяўляў ён,

Як ад ранку

Да вечаровай цішыні

На ўсіх сваіх

лясных дзялянках

У дні вандровак,

Лета дні,

Ён з фотастрэльбаю

бязгучнай

Заўсёды будзе неразлучны;

З жыццём дуброў,

Лугоў, залужжаў,

Рачулак, сцішаных сцяжыш
Быў і дасюль ён сэрцам здружаны,
Бясконца раз
на іх кружыў;

Але цяпер!..
З якою ўцехай
Ён пойдзе ў далі таямніц,
У шлях,
Дзе мройна зvonіць рэха
Над гулкай радугай крыніц,
Дзе прамяні
Ў мядзяных соснах,
Нібы жывыя дзеці дня,
Бягуць, вядуць

у свет дзівосны,

Дзе шэпча казкі цішыня;
Дзе кожны кут
Загадкі тоіць
І сэрцу соладка п'яе
Пра штось такое дарагое,
Што попlech з сонцам паўстае...
А шыр палёў!..
Бязмежжаў звонкіх
Палеткаў роднае старонкі!..
Дзе ад прадвесня

да зазімкаў,

Каб урадзіў зямелькі плён,
Шчыруе люд...
Якія здымкі
Пра час працоўны
Зробіць ён!..
Мо і не скрозь яшчэ
Спачатку
Дружыць удача будзе з ім,
Ды сэрца ўсё —

свайму занятку

Аддасць Міхась;

каб і другім

Карысным быць

жыццём сваім...—

Так думаў,
Стоячы прад таткам,
Міхась
З дарункам дарагім...

А ўжо была пара кашікул,
Бясконца светлая пара.
Ужо дзятву
Нястрымна клікаў
Кліч сонца,
сцежак,
траў з двара.

Куды іх толькі не цягнула,
Сяброў цікаўных Міхася!
Зямля —
З яе лагодай чулай,
З яе дажджамі, громам, гулам,

Уся ў красе,
У росце ўся;
Уся ў жытах запалавелых,
У росах
З водбліскамі зор,
У харакце рамонкаў белых,
У стромых соснах на падбор;

Зямля,
Адкрытая для сэрцаў,
Што поўны радасці заўжды
Перад святлом з яе азерцаў,
Перад цвіценнем маладым,—
Зямля

Гукала іх, шчаслівых
Сяброў, вандроўцаў, непасед,
У свой праменны, зіхатлівы
З прыгодай,

З казкай,
Вабным дзівам
І працай,

дружнай, рупатлівай,—

Нястрымна

Ў свой

Гукала

Свет!..

І колькі выхадзіў за лета

Міхась

Дарожак і дарог

З сябрамі школьнымі,—

Пра гэта

Ён спамінаць

Бясконца б мог!

Дзе падымаў,
  падсушваў жыта
Пасля залеваў і грымот;
Дзе ў кут
  лясовы, неабжыты
Вадзіў
Экскурсію
Ў паход;
Дзе сустракаў,
Вітаў
Дажынкі —
Кружыў
Апошнія кругі
З камбайнам...
Дзе ў лугах
Сцяжынкі
Таптаў,
Стагуючы стагі...
А тыя сонечныя ранкі,
А тыя ўцехі вечароў
Ля звонкіх рэчак,
На палянках,
У коле песенным сяброў!
А дні турбот,
А дні клопот
На вырубках хваёвых,
Дзе з таткам,
Як і кожны год,
Аблашчвалі абновы
Зямлі,—
Жаданых сеянцаў узлёт,
Каб вырас
  лес тут новы!..—
Усё, усё знайшло адбітак
На шчырых здымках Міхася,—
Нібы жывое ўсё,
Нібыта
Прайшла зямля
Праз сэрца ўся!..
І колькі ж радасці сардэчнай
Было ў дзяўчынак, хлопчукоў,
Калі дзе-небудзь
Па-лад рэчкай,
Ці на ільнішчы,

Ля снапкоў,
Ці сярод бору
Ў светлых соснах,
Ці там, дзе ўсцяж
цячэ на ток

Рака зярнят;
Ці ў тых дзівосных
Кутках,
Дзе б'е крышціц выток;
Ці ў сонцы польным, рупатлівым,
Дзе прамянёў
аж звоніць вязь,—

Здымаў,
Няўрымслівых, шумлівых,
На фотастужку іх
Міхась...
І колькі палкага чакання
Было ў сяброў:
Калі ж пастане
Той дзень,
Які званком вясёлым
Пакліча іх ізноў у клас!
І ўся даведаецца
Школа:
Вось дзе вадзіў іх
Летні час!
Вось як яны
Свой край любілі,
Бы скарб найлепшы,
Бераглі!..
І прад усімі
Пройдуць хвілі
Спатканняў
З працай на зямлі;
Спатканняў з песняй
Несціхапай,
Што чулі
Ў радасцях людскіх...

І ўрэшце
Ён прыйшоў,
Жаданы
І слаўны верасень,
Да іх...

Настаў аднойчы
 Звонкі вечар:
 Сабраў дзятву
 Ўрачысты збор.
 На ўскраі бору
 Ў гонар стрэчы
 Ўзвіваўся весела
 Касцёр.
 Пасля
 Пад спеў аб краі любым
 Скіроўваў крок
 Дзіцячы люд
 Ў калгасны клуб.
 Бо зналі:
 Ў клубе
 Чакаў усіх
 Дзівосны цуд!..
 А там
 Паўстала прад вачыма
 Усё,
 Што ў сэрцах адбыло,—
 Пад светлай назваю
 — Радзіма —
 У здымках
 Лета іх жыло.
 Гарэлі
 Ў яркіх лямпах сцены
 І скрозь —
 З пакоя ды ў пакой —
 Свяціўся ў здымках
 Цуд патхненны,
 Ўлюбёнай
 Зроблены рукой...
 — Глядзіце! —
 Чуўся вокліч бурны.—
 Вось наша школа!
 — Вось наш сад!
 — А вось наш Сож,
 як бы зажураны...
 — А гляньце,
 Наш ідзе атрад!
 — А от сюды,
 Сябры, зірніце! —

То ж я
На трактары сяджу!..
— А вунь жаўронак
Ў спелым жыце
Шукае сховы
Ад дажджу!..

Ішлі, глядзелі,
З захапленнем
Успаміпалі
Лета дні.
І пат у хвілі
Задумення
Тут не ставала
Цішыні.

Ды раптам —
Быццам хтось малаккай
Раскроіў
Плыннасць пачуцця...
Устаў хмызняк...
Гармата танка
Глядзела
Сумна
Ад трысця.

А побач —
Над магілай блізкай,—
Нібы яе ахоўваў сон,—
Слупок задумны
Абеліска
Стаяў
Пад засеппю
Сасон.

Па-над слупком
Лунала
Зорка,—
Нібы крыляла
Па-над ім...

І сціхлі ўсе...
Нясцерпна, горка
Дыхнуў
Вайны грымотны дым...

І ўспомнілі
Дзядоў расказы —
Герояў
Грознай барацьбы.
І ў сэрцы
Ўдарыла адразу
Шырокай
Хваляю журбы...

Але нядоўга
Сум жалобы
У юных сэрцах
Крэсліў след.
Бо крыкнуў пехта:
— Гляньце побач! —
І запраменіў
Зноў ім
Свет.

Ды так заззяў,
Так засвяціўся,
Што дых
Ад шчасця заняло!..
Вось раўчучок
Між соснаў віўся...
Вось Сож
Кідаў на луг
Святло...

А вось зарапка,
Птаха ранку,
Карміла
З дзюбы
Птушанят...
А вось сям'ю дзікоў
Палянкай
Вядзе сякач,
Бы на парад...

А вунь пчала
З пылком салодкім
Шчыруе ў кветцы...

Матылі
Снуюць над сітнікам
Чародкай...

Грак
Важна ходзіць
Па раллі...

Працар-мураш
Дахаты едзе, —
Сцяжынку значыць
Праз мурога...

Як ён, Міхась,
Усё падгледзеў!..
Зямлі
Сакрэты
Вызнаць змог!..

Чым больш ішлі
Ад залы ў залу,
Тым багацей
І яскравей,
Тым даражэйшай
Паўставала
Зямля іх мараў і надзей...

Ішлі —
І кожны
Ў думках бачыў
Свой край —
Прасторы,
Берагі,
Шляхі,
Што радасцю пазначыў
Ім час маленства дарагі.

Дзе ўцехі, любасць,
Песні, квецень,
У Сонцы —
Вёскі, гарады...
Зямля,
Шчасліўшая на свеце,
Радзіма,
Любая заўжды!..

Даўно Міхась блукаць любіў
Па сцежках
Родных пушчаў, ніў,
Што ў хлапчукоў у звычаі...
Даўно ён марыў,
Нават сніў,
Каб татка ў дар яму купіў
Стрэльбу паляўнічую...

Гукалі хлопчыка не раз
Грымлівым рэхам у барах —
Засад, аблаваў водгуллі.
І неаднойчы
Сніўся сон,
Што стаў і самым трапным ён,
І самым стаў харобрым ён...

Ды толькі потым, —
Як займеў
Ад таткі дар зычлівы, —
Адчуў сябе
Шчаслівым...

Усёй душою зразумеў,
Што на зямлі
Без стрэльбаў жыць,
Жыццё з пяшчотнасцю любіць,
Нікому свет не засціць, —
Найлепейшае
Шчасце!..

Нямала ў клубе пабывала
У Міхася сяброў, гасцей...
І без канца — падзяку, ухвалу
Ён чуў, шчаслівы, ад людзей...
Але ўсё ж
Самай найбагатай
Хвілінай радасці была,
Калі з'явіўся ў клубе
Тата...
За ім і маці падышла...
Нібы прымаючы экзамен
На любасць сына

Да зямлі,
Якую так любілі самі,—
Яны з задумаю

прайшлі

Па клубных залах...
Кожны здымак
Душой пакраталі нібы...
Як бы хацелі знаць:
Радзіму
Іх сын
Ці шчыра палюбіў?..
Ці так шануе,—
Як вучылі
Яго з калыскі,—
Краі бацькоў?..
Што бачыць паперш
Прад вачыма?..
Ці ўмее
Выбраць дружбакоў?..
Ці зразумеў,
Што найдарожай
Няма нічога

на зямлі,

Чым справы,
Што пяшчоту множаць,
Каб сэрцы
Шчаснымі былі?..
Ішлі,
І не маглі стрымацца —
Не хваляваць
Сваіх надзей...
І падышла да сына маці
І прыхінула да грудзей...

— Любі, сыноч,— сказала гучна,—
Заўсёды гэтак родны край...
Хай любасць
Будзе неразлучнай
З табою,—
Ў сэрцы захавай...
— Любіце, родныя, любіце,—
Лагодна мовіла да ўсіх,—
І васілёк ціхмяны ў жыце,
І росы ў травах лугавых.

Любіце ніў багацце, квецень,
Нябёсаў зорную ірдзень...
А больш, мацней за ўсё на свеце
Любіць
Вучыцеся людзей...
З людзьмі
Вам будзе спраў багата,
З людзьмі
І ўцеха ваша ўся...

Тут падышоў,
Стаў побач тата...

— Сыноч...—
Сказаў да Міхася...—
Няхай і нас
Твой здымак прыме...
І мы
Хай будзем між другіх,
Як дзеці
Мацеры-Радзімы...

І непаўторным гэты міг
Стаў Міхасю...

Мо лепшы самы
Зрабіў у дзень той
Здымак ён...
Быў там —
І яркі стэнд відзён,
І гурт сяброў там быў таксама,
А буйным планам —
Тата з мамай
Глядзелі ў цёплым пачуцці...
Два чалавекі,
Два жыцці...
Радней якіх —
Няма нікога...
Святлей якіх —
Нідзе няма...
У іх, Міхась,
Твая дарога.
Радзіма ў іх
Жыве сама...

АПАВЯДАННІ

У МАЛАДЫМ ЛЕСЕ

Чэрвеньскім адвячоркам, калі шапатлівыя сучемкі пасунуліся ад хмызнякоў на пясчаныя плёсы, з цёмнай Грабскай пушчы ў малады лес над Сажом пераплылі лось і ласіха. На жаўтапёсе лазовага берага яны спыніліся, з асцярогай агледзеліся. Лось чуйна ўскінуў галаву і доўга да нечага прыслухоўваўся, засланяючы сабою ласіху з таго боку, адкуль яны прыплылі. Спакой над ракою быў, аднак, самы жывы, сапраўдны; ласі не адчулі навокал ніякай небяспекі. Лось, нібы адганяючы дакуку, матнуў галавою, лагодна дакрануўся кончыкам рога да вуха ласіхі. І, так пастаяўшы і быццам параіўшыся адно з адным, ласі рушылі паціху да пашарэлых альшанікаў Сямёнаўскага рова.

Усё гэта бачыў ляснік Грыша Завадка. Натрапіўшы на ласіную пераправу, ён, стаіўшы дыханне, стаяў пад ляшчынаю на строме і назіраў радасна, як у яго любімы лес перасяляецца гэтая прыгожая сям'я.

Грыша Завадка гэты лес, калі можна так сказаць, атрымаў у спадчыну ад свайго бацькі, які быў тут лесніком да вайны. Праўда, пасля бацькі леснікаваў яшчэ Лабоцька, але ён лічыў сябе толькі паслядоўнікам Антося Завадкі. Бо Грышаў бацька не толькі вартаваў стары бор, а засадзіў новы лес — на шырозных прасторах палыннага пяску, што цягнуліся ўздоўж Сажа на многія вёрсты. То было за сем вёснаў да вайны, калі Грышу ішоў толькі трэці гадок.

Старому бору ў вайну не пашанцавала. Тут, на беразе Сажа, немцы рабілі абарону і амаль увесь барок высеклі на зямлянкі і бліндажы. А малады лес, хоць і яго не абмінула кара вайны, усё ж астаўся і закрасаваў. Цяпер яму было за чвэрць веку, ён вырас гонкі і пывучы, у ім з'явіліся глухія, патаемныя куткі.

Праз дзесяць гадоў на вайне, перад сваёй смерцю, стары Лабоцька напісаў у лясніцтва пісьмо, у якім прасіў толькі аб адным: каб лесніком пасля яго пазначылі Рыгора Завадку. Бо ўсе ведаюць, пісаў Лабоцька, што Грышаў бацька быў сапраўдны гаспадар, можна сказаць, абараняючы лес і загінуў. Дык каму ж, як не сыну, даглядаць тое, што пакінуў у спадчыну бацька?

Грышаў бацька, маці і дзве сястры загінулі ад рук нямецкіх карнікаў. Яны не проста загінулі, а іх спалілі жывымі ў роднай хаце.

Вёска іхняя, з прыгожаю назваю Мальва, мясцілася на шырокім схіле Сямёнаўскага рова — адным канцом выбягала да Сажа, а другім заглядала ў стары бор. З цёмнай Грабскай пушчы, дзе атабарыліся партызаны, сюды часта прыязджалі землякі па хлеб і адзежу, прыносячы з сабою ваяцкія весткі і смелыя парады. У Мальве ўсе лічылі сябе партызанскімі памочнікамі. Фашысты даўно пагражалі Мальве. Праўда, пагражаючы, яны доўга не асмельваліся тут з'явіцца. Аднак нарэшце яны ўсё ж прыйшлі. Грыша добра памятае тую жахлівую раніцу. Карнікі абкружылі вёску нечакана. Ніхто не паспеў уцячы. Людзей пазаганялі ў хаты, пазабівалі дзверы і вокны, аблілі сцены газай. І падпалілі... Ніхто не выратаваўся з таго крывавага агню. Бо калі хто і вырываўся якім чынам на вуліцу, дык яго тут жа кідалі ў вялізны вірлівы агонь... Грышава душа пастарэла ў тую раніцу на многа год. Ён адзін астаўся жывы. У тую раніцу Грыша з вудаю выправіўся да свайго шчаслівага плёсу — два дні ён прынаджваў там ляшчоў. Страляніна ў вёсцы дагнала Грышу яшчэ ў дарозе. Халадзеючы ад трывогі, ён пабег пазад. Затаіўся ў дупле старога дуба на ўзваллі Сямёнаўскага рова — адтуль і бачыў усё, што сталася з яго вёскай. Як нежывы, праляжаў Грыша ў сваёй схове ўвесь дзень. Яго трымаў тут не страх, а зваліў страшэнна цяжкі, не па Грышавых гадах, смутак. У адну раніцу мінула яго маленства і юнацтва.

Ноччу Грыша выйшаў са свае сховы абыякавы да ўсяго на свеце. Яму было ўсё роўна — заб'юць яго фашысты ці не. Ледзь пазнаў ён тое месца, дзе была іхняя хата. Папялішча яшчэ дымілася. Час ад часу на папялішчы чуўся лёгкі трэск, і з-пад попелу вырываліся дробныя іскры. Грыша знясілена прыхінуўся да абгарэлага клёна, глытаючы рыданне, асунуўся на знявечаны падворак.

На гэтым крывавым папялішчы Грышу знайшлі мальвінскія месціўцы. Ноччу яны прыйшлі сюды з надзеяй

хоць каго-небудзь застаць, уратаваць. Але перад імі курылася глухая магіла. Нікога жывога не знайшлі партызаны. Аднаго Грышу...

Да канца вайны Грыша жыў з землякамі на партызанскай базе. Тут яго і ўсынавіў дзядзька Лабоцька, бацькаў прыяцель з суседняй вёскі Паронькі.

Ляснік Лабоцька быў зачараваны прыродай чалавек. Ён усё любіў — усё, што хоць як-небудзь упрыгожвае спакутаваную зямлю. Пасля вайны ён узяў пад сваю ахову і малады лес, пасаджаны Грышавым бацькам. Грыша ніколі не бачыў, каб хто-небудзь так любіў лес — ну, хаця б тую зялёную стрэлку, што за адну вясну выганяе ўдалую сасонку над яе сёстрамі. Ад Лабоцькі Грыша ўзяў навуку глядзець на лес як на самае чыстае месца на зямлі. Лес павінен быць такі, каб усё благое ў ім забывалася, каб любой жывой істоце было лёгка і светла... З такім запанаваннем Грыша і стаў лесніком...

Месца, дзе стаяла вёска Мальва, пасля страшнага пажару запусцела, зарасло сасоннікам і дубняком. Ніхто не пасяліўся там. Па рашэнню сельсавета ў дзень Перамогі на мальвінскім пацялішчы паставілі помнік. На самым высокім грывішчы Сямёнаўскага рова каля магутнага каменя-валуна ўкапалі дубовы абеліск з чырвонаю зоркаю. І на камені высеклі словы трагічнага лёсу вёскі... Звычайна адсюль Грыша пачынаў абход сваіх зялёных уладанняў. Адсюль чэрвеньскім адвячоркам і ўбачыў ён, як пераплылі ў яго лес лось і ласіха...

Са свае высокай стромы Грыша доўга сачыў за ласямі. Па Сямёнаўскім рове яны дайшлі да так званай Гліняцкай капавы і нырнулі ў яе зацененае крынічка. Там, далей, куды падаваліся ласі, было Навіньскае балота. У апошнія гады яно амаль высахла. Але між купкамі хмызнякоў яшчэ шмат асталася глыбокіх вокнаў-балачын, якія блішчалі чорнай вадою пад зелянінай мячэўніку і кугі. Па краях балота пульсавалі крынічкі. Як жылкі зямлі, яны выбіваліся то тут, то там з-пад карэняў якога-небудзь дрэва. І падзе болей не было такіх бязладна-нагушчаных зараснікаў асініку і альшэўніку, часам пераплеценага ўчэпістымі ажынамі і маліннікам. Паміж парэзанымі балонкамі зелянелі палянкі свежай асакі, а дзе-нідзе нават і мурагамі магло пачаставаць Навіньскае балота. «Ідзіце туды, ласі! — думаў Грыша. — Ідзіце смела, вы ўсё знойдзеце сабе ў маім маладым лесе!»

Наставала поч. Пара было дамоў. Але Грыша яшчэ

доўга стаяў на сваёй строме. Толькі калі зусім счарпела, ён пехаця пасунуўся на ціхія Паронькі..

Як і спадзяваўся Грыша, ласі не пайшлі нікуды далей з яго лесу. Назаўтра Грыша знайшоў іх у самым глухім закутку Навіньскага балота, дзе гушчэча самасеенага асінніку зліваецца з балотным бярэзнікам. Лось, як і ўчора на пераправе, стаяў, стройны і насцярожаны. А што з ласіхай? Яна ляжала ў такой паставе, быццам апусцілася ў цяжкой зямозе. Час ад часу як бы парывалася ўзняцца на пярэднія ногі і не магла. «Што з ёю?» — падумаў Грыша. Можа, ласі таму і перабраліся з нелюдзімай Грабшчыны, што ласіха заняджала? Як памагчы ім?

Ступаючы так асцярожна, як умее гэта рабіць толькі ляснік у сваім лесе, Грыша наблізіўся да ласёў. І хутка ён убачыў тое, што адразу зрабіла яго самым шчаслівым на свеце. Ласіха ляжала на зямлі не адна. Да яе хінулася маленькае ласянятка! Дык вось чаму ласі перабраліся ў малады Грышаў лес! Ласіха тут радзіла. Значыць, яны выбралі яго лес як самы спакойны і самы бяспечны! Бо іначай яны пайшлі б далей. Грыша заходзіўся ад шчасця. Ён зняў з пляча стрэльбу і з ласкай на яе паглядзеў. Цяпер ён ведаў, навошта ў яго стрэльба. Гэтая стрэльба павінна ахоўваць тых, што выбралі яго лес.

Нечаканы клопат соладка ўстрывожыў Грышаву душу. Не толькі днямі, але часам і кароткай летняй поччу Грыша знаходзіў сабе які-небудзь занятак у лесе — абы не пакідаць ласёў без нагляду. Грыша, ідучы сюды праверыць ласёў, ужо загадзя ведаў, што ён убачыць: лось высіцца ў зялёнай засені, чуйна ўскінуўшы гордую галаву; ласіха заклапочана тупае між асінак, як бы ўспомніла, што нечага недарабіла; і ласянятка, чуючы матуліну ласку, ляжыць у траве, палажыўшы пысачку на доўгія ножкі, і ўзіраецца ў сонечны свет... Гэты малюнак ляснога жыцця так уразіў Грышу, што іначай ён ужо і не ўяўляў сабе свайго лесу.

Але на сёмым ці на восьмым ранку Грыша не ўбачыў ласёў на старым прыпынку. Пэўна, штось напалохала ласіную сям'ю: самахоць паўрад ці пайшлі б яны адсюль... Грыша крадком абышоў пакінутую стаянку і, дзе-нідзе разбіраючы сляды, падаўся за ласямі ўслед. Сляды вялі на краі Навіньскага балота, то прасякаючы гушчыню ўзбуялай зеляніны, то вырываючыся на шыгалле светлых лясных радоў. Па ўсім было відаць, што ласі ўцякалі.

Але ад каго, ад чаго?..

На самым краі аднаго з балотных зараснікаў, у глыбіні сасновай дзялянкі, Грыша спыніўся як укапаны. Якраз на лініі яго дарогі нешта цёмнае мільганула між дрэў. Ляснік па старой звычцы прынік да ствала хвайны, паціху зняў з пляча стрэльбу. У першы момант Грышу здалося, што ўперадзе бяжыць звер, — так хутка і бясшумна перамяшчалася нізкая істота, як бы слалася па зямлі, мабыць, прынюхвалася да слядоў. Але праз нейкі міг тое цёмнае вырвалася з засені на кароткі лясны прамень, і Грыша ўбачыў, што гэта — чалавек. Адкуль ён і як тут з'явіўся? Што чалавек ідзе па лясных слядах — гэта было Грышу яснаей яснага. Але адкуль ён узяўся ў маладым лесе, як высачыў ласёў? Грыша адарваўся ад свайго дрэва і кінуўся паперарэз таму чалавеку. Навіньскае балота скончылася. Густым рабінавым крылом урэзалася ў яго старое курганне. І тут незнаёмы як пад зямлю прапаў з Грышавых вачэй. Ляснік спыніўся, замёр, услухаўся. Ні шолыху, ні гуку. Або чалавек заўважыў пагоню і затаіўся, цікуе за Грышам, або здолеў ад яго адарвацца... Раптам у насцярожанай цішыні лесу ляснік пачуў, як шчоўкнуў узведзены курок паляўнічай стрэльбы. І зусім блізка! Грыша, нібы лясная кошка, скочыў на гук. Паміж двух курганоў у засені разгалістага дубка стаяў, згарбаціўшыся, каржакаваты чалавек і цэліўся... Цэліўся ў ласёў!..

— Што ты робіш! — гнеўна і спалохана крыкнуў ляснік, і разам з яго крыкам грымнулі дуплетам два аглушальныя стрэлы. Там, дзе стаялі ласі, пачуўся цяжкі трэск ламачча і бязладны тупат ног.

— Што ты робіш, бандзюка! — яшчэ раз на бягу закрычаў ляснік.

— Не падыходзь! Га!.. — пачуў Грыша халоднаскрыпучую пагрозу сабе ў адказ. Браканьер спяшаўся разламаць стрэльбу, каб перазарадзіць яе. Стрэльба чамусьці не слухалася. Тады чалавек кінуў стрэльбу ўбок і выхапіў з-за пояса паляўнічы нож-фінку.

— Не падыходзь!.. — Пагрозна наставіўшы фінку, ён ступіў насустрач лесніку.

Але гэта толькі паскорыла развязку. Моцны Грышаў удар кінуў чалавека на пясок. Фінка яго адляцела далёка ў траву. Грузным мяшком бандыт з'ехаў пад абгарэлы пянёк, адну руку падкурчыўшы пад сябе, а другой хапаючыся за прыламаныя галішкі.

Грыша ўбачыў распластапага перад сабой недарэку, і яго злосць гэтак жа хутка сціхла, як і прыйшла. Ужо

зусім спакойна ён агледзеў свой правы бок, куды ўсё-такі дамахнуўся браканьер. Сарочка, як бритвай, была распората амаль да нізу. Яго самога, можна лічыць, не крапула — толькі, як вішнёвыя вочкі, выступілі па скуры дзве зыркія крывінікі. Грыша прыгладзіў сарочку: «Нічога, не так страшна!» — і падабраў браканьераву стрэльбу і нож. Стрэльбу ён павесіў сабе за плячо і падышоў да аглушанага прышэльца. Твар гэтага чалавека быў Грышу незнаёмы. Значыць, браканьер даў сяды здалёку. Як жа ён ведаў пра ласёў у Грышавым лесе? Грыша стаяў, думаў. Раптам ён усё зразумеў. Гэты чалавек — адтуль, з-за Сажа. Ён не даваў жыць ласям у Грабскай пушчы! І, безумоўна, ён прыйшоў сюды за імі па іх слядах. Значыць, гэты чалавек шкодны і небяспечны. Трэба назаўсёды адвадзіць яго ад чорнай справы.

Скрыпучы стогн спыніў Грышава задуменне.

— Уставай! — загадаў ляснік браканьеру, як толькі той расплюшчыў вочы.

Браканьер утуліў галаву ў плечы і, падхапіўшыся на калені, аберуч учапіўся за пянёк.

— Чаго ты сукаешся, га?! — залямантаваў ён прарэзліва. — Табе мала лесу, га?..

— Падымайся! Ідзі! — спакойна, але з пагрозай паўтарыў ляснік.

— Нікуды я не пайду! Нікуды не пайду!..

Грыша перасіліў сваю агіду, адарваў пачвару ад пня і, прыўзнімаючы за каўнер, лёгка павёў. Ляснік кіраваўся туды, дзе стаялі ласі, калі ўдарылі злачынныя стрэлы. Яму не цярпелася даведацца, што стала з ласямі.

На яго радасць, на месцы тым нічога не было відаць. Асталося толькі як бы цёплае яшчэ ласінае дыханне.

А магчыма, ласі паранены? Ну, што ж, Грыша потым вернецца сюды і ўсё па слядах пабачыць. А зараз яму трэба нешта зрабіць з бандытам. Што з ім рабіць? Ці ёсць у ім яшчэ хоць трохі чалавечай душы? Да браканьера як быццам дайшлі лесніковы думкі, ён перастаў лаяцца і па-дзелавому спытаў:

— Стой, га?.. Сам пайду, га?.. Пусці...

Ляснік адпусціў яго. Прыблуда паправіў на сабе адзежу.

— Куды ісці, га?..

— Сюды!..

Нечакана для сябе Грыша прыняў важнае рашэнне, што і як зрабіць з гэтым чалавекам. Вёў яго да Сямёпаў-

скага рова, туды, дзе пад зялёнай аховай ляжала магіла дарагіх яму людзей. Браканьер ішоў не азіраючыся і не спрабуючы ўцякаць — відаць, разумеў, што ад такога асілка не ўцячэш. Ён толькі адзін раз спыніўся і, гледзячы ў зямлю, млява спытаў:

— А можа, адпусціш, га? Я табе заплачу, га?.. — Але не пачуў адказу і зноў пайшоў, і больш не спыняўся.

Ляснік вывеў браканьера да чырвонага абеліска на грабяні Сямёнаўскага рова, паставіў да каменя-валуна.

— Чытай!.. — сказаў ён яму, паказваючы рулямі стрэльбы на выбітыя на камені словы.

— Што чытаць?.. Га?..

— Што напісана, чытай!..

Браканьер палахліва замармытаў жахлівыя словы, быццам прадчуваў, што яны нясуць яму нейкі страшны прысуд.

— Як ты чытаеш!.. Чытай, каб і я чуў!.. Чытай, я табе кажу!..

Запінаючыся траха не на кожным слове, але на высокай ноце, прышэлец пачаў чытаць з самага пачатку.

— Тут... дзе цяпер ляжаць папялішчы... была вёска Мальва... Летам 1943 года нямецкія бандыты-карнікі... абкружылі вёску Мальву... спалілі яе нашчэнт... а жыхароў 143 чалавекі... пазабівалі і спалілі... жывымі ў хатах... Толькі сем чалавек... шэсць партызан... і адзін хлопчык... выратаваліся ад смерці... Вечная памяць і слава... пакутнікам і змагарам роднай нашай зямлі...

Браканьер скончыў чытаць і стаяў, унурыўшы галаву.

Хвіліну між людзьмі панавала цішыня. Раптам над вухам браканьера загучаў суровы голас Грышы Завадкі.

— А ты ведаеш, хто я такі? — загаварыў ляснік. — Ведаеш — хто? Я той хлопчык!.. Адзін з тых сямі... што асталіся ад гэтай вёскі!.. А што я бачыў сваімі вачамі — ведаеш?! Я бачыў, як фашысты стралялі ў матак! Забівалі па вачах у дзяцей... А дзетак — забівалі на руках у матуль. Спакойна цэліліся і забівалі... каты... як ты цэліўся і, можа, забіў ласяпятка...

— Я не забіў! Я добра бачыў, што не забіў! — замалаціў сабе ў грудзі браканьер. — Далібог, не забіў!.. Га... Ты закрычаў, і я не забіў! Адпусці, га?!

Але Грыша не слухаў яго, а спакойна загадаў:

— Кланяйся, цалуй зямлю!

— Ты звар'яцеў, га? Што ты хочаш, га?! Я не буду цалаваць зямлю! — Чалавек, быццам збіраючыся біцца,

павярнуўся да лесніка, выстаўляючы рукі. І тут ён убачыў вочы лесніка. І нешта ён угледзеў у іх такое, што зараз жа кінула яго на зямлю. Ён упаў грудзмі на адпачыўшы пасля ўсіх ліхалеццяў дол і, рассоўваючы губамі вогненныя смолкі, таропка, нібы ўгрызнуў, падалаваў яго.

— Яшчэ цалуй... Тры разы цалуй! — сказаў яму Грыша, а сам шырока стуціў да валуна і разбіў аб яго браканьераву стрэльбу.

— Што ты робіш!.. Ты вар'ят, га?! — ускочыў з крыкам чалавек. — Нашто ты паламаў стрэльбу, га?! Ты не маеш права!..

— Права, ты кажаш?! — Ляснік павярнуўся да бандыта. — А хто табе даў права, скажы?! Хто даў права катываць зямлю... што паліта крывёю маіх бацькоў?! А?! Хто даў права?! Няма ў цябе такога права, кат!.. — Ляснік падышоў да браканьера, і той адразу панік, паніжэў. — Ідзі адсюль і ніколі са зброяй не пападайся мне на вочы!.. Не пападайся, бо заб'ю цябе, як шалёнага сабаку!.. — Грыша Завадка яшчэ раз ударыў стваламі былой стрэльбы аб камень і далёка кінуў іх у Сямёнаўскі роў.

Злачынец з усяе сілы кінуўся паўцёкі, скаціўся па ўзваллі ўніз і, пасылаючы праклёны, знік у прыбярэжным хмызняку.

Грыша Завадка не чуў, што там крычаў той чалавек. Як у забыцці, ён стаяў заклапочаны перад каменем-валуном і сумна ўзіраўся ў выбітыя на ім словы, нібы чытаў іх упершыню ці як бы сіліўся нешта важнае ўспомніць. Раптам ён крута павярнуўся і рынуўся пад Навіпскае балота. Хутка ён быў ля курганя, там, дзе стаялі ласі, калі ў іх стрэліў бандыт. Асцярожна, шукаючы рэдкія знакі слядоў, ляснік рушыў адсюль па знаёмых яму лясных мясцінах, шукаючы ласіную сям'ю.

Сляды ласёў, пужлівыя і трывожныя, скіравалі Грышу да Сажа. Вось і апошні астравок залацістага сасопніку перад затоенай гушчэчай дубнякоў і арэшніку, за якімі хаваецца паласа пясчанага абрывістага берага. Няўжо ласі пераплылі назад, пакінулі малады лес? Ціха рассоўваючы галінкі, Грыша выйшаў да той самай ляшчыны на строме, адкуль зусім яшчэ нядаўна паглядаў за шчаслівай пераправай ласёў. І тут зусім недалёка ад сябе Грыша ўбачыў лася і ласіху. Яны стаялі над самым абрывам, калі пясчанага спуску да вады, глядзелі за Сож, на сіняе

крыло Грабскай пушчы, і, здавалася, пра нешта цяжка думалі.

Грышава сэрца замерла ад вялікай трывогі. Без яго віны лес ягоны зараз можа асірацець, а значыць, яшчэ адзін раз жалобна асірацее і яго сэрца. Каб ласі маглі зразумець! Ён бы не стрымаўся, ён бы крыкнуў ім: «Вярніцеся! Ніхто вас тут болей не крапе. Вярніцеся! Вазьміце сабе навек сцежкі майго лесу!..»

Так прайшло некалькі бясконца доўгіх хвілін. Ласі, як прыкаваныя, стаялі, а Грыша, хвалюючыся, не спускаў з іх вачэй.

Нарэшце ласіха, лізнуўшы ласянятка, падняла галаву і ціхенька капатнула задуманага свайго дружбака.

Лось нічым ёй не адказаў.

Тады ласіха, як бы сярдуючы, часта затупала каля ласяняці, але зноў пацалавала яго і зноў, больш настойліва, і раз і два зачэпіла лася. Што яна яму сказала? Пра што напамніла?.. Аднак лось, быццам павесялеўшы, у адказ прыхінуўся да ласіхі і, яшчэ раз глянуўшы на Грабскую пушчу, рашуча павярнуўся і пакрочыў назад да Навіньскага балота. Ласіха падштурхнула за ім ласянятка і, ківаючы галавою над хвосцікам дзіцяці, лёгка і радасна патупала ўслед...

1965

МНЕ ТРЭБА КУПІЦЬ БАЯН

У санаторый я прыехаў пасля хваробы. Я цвёрда запамніў і прывёз сюды з сабою наказы дактароў: жыць спакойна і ціха, ні на што не траціць лішняй увагі, адпачываць, набірацца сіл. Ды і што наказы дактароў. Я і без іх разумеў, што мне трэба правіцца. Я быў пасля хваробы як бы сам не свой. Стамляўся нават гаворачы з кімнебудзь, нават гледзячы чалавеку ў твар. Таму я стараўся як толькі можна адасобіцца ад людзей. Калі сястра-гаспадыня прывяла мяне ў сталовую паказаць маё месца за сталом, я не стаў разглядаць сваіх суседзяў. Я прывітаў іх дзяжурным «добры дзень» і адразу ўтаропіўся ў меню. Выбраў сабе абед, загадаў яго. А далей ад няма чаго рабіць стаў прыпамінаць сваю апошнюю рыбалку. Бо так

вучылі мяне ў бальніцах: не думаць ні аб чым сур'ёзным, а прыгадваць што-небудзь лёгкае, прыемнае.

Я ўспомніў, вясёлае надрэчча ў зялёнай засені кучавых вязаў і бяроз, пах і шэлест аеру ля Акупёвага віру, звонкі лясны касцёр і ўсхваляваныя рыбацкія прамовы пры ім. Словам, перада мною ў сваёй прывабнасці толькі пачалі ажываць дарагія малюнкi, ажпо я забыўся, дзе я і што я, як раптам правым бокам адчуў, што на мяне пільна нехта глядзіць. Плынь маіх успамінаў прыпынілася. Я пездаволена павярнуўся, каб збавіцца ад прапізлівага позірку. Але гэта мне не ўдалося: праз хвіліну ад таго позірку пахаладзела мая спіна. Нарэшце я рашыў даведацца, хто мяне так вывучае. Я скасіў вока і побач з сабою ўбачыў жанчыну. Ёй стала, мусіць, няёмка. Яна апусціла вочы і пізка схілілася над сталом.

Я не ведаў гэтай жанчыны. Я разумеў, што бянтэжу яе, ды, забыўшы пра ўсё, цяпер ужо сам не мог стрымлівацца, не мог на яе не глядзець. Мяне дужа ўразіў яе твар. Гэта быў твар знясіленага чалавека; пабітыя маршчынамі шчокі так і казалі аб пакутах і нялёгкіх перажываннях, а пышныя косы жанчыны былі амаль сівыя.

З самага таго часу, як я ўгледзеўся ў яе, жанчына не падымала вачэй. Таму я не мог пазнаць, колькі ёй год. Але вось нам паставілі на стол нашы дыетычныя супы, жанчына пацягнулася рукой па хлеб, я паспяшаўся падаць ёй хлебніцу, і тады яна ўзняла на мяне вочы. Я не скажу, што гэтыя вочы раптоўна ўзрушылі мяне. Я, мусіць, на выдатна засвоіў павучанні дактароў — усё прымаць звычайна. Але ж гэтыя вочы не пакінулі мяне спакойным. Я ніколі не бачыў такіх вялікіх шэрых вачэй. Яны свяціліся, як два начныя небы. Яны былі хоць і стомленыя, але маладыя, і цяпер я мог з упэўненасцю сказаць, што гэтай жанчыне не больш як трыццаць пяць гадоў.

Пасля абеду, калі ўсе іншыя падняліся, і я і жанчына асталіся за сталом. Жанчына загаварыла першая:

— Вы прабачце, што я на вас так глядзела.

Я пайшоў ёй насустрэч, спытаў:

— А чаму вы так на мяне глядзелі?

— Вы... — яна прымоўкла, як бы набіраючыся сіл, — вы... дужа схожыя на аднаго чалавека... Вы — проста — ну, як бы ён...

— Ён быў вам дарагі?

— Але...

— Дзе ж ён цяпер?

— Забіты... У сорок чацвёртым... У Прусіі...

Мне трэба было памаўчаць, але я сам калісьці апёкся ў попеле вайшы, штурмуючы тую праклятую фашысцкую Прусію, і мне стала шкада самога сябе, і я забыў пра боль жанчыны. І я сказаў ёй, мабыць, вялікае глупства.

— А вы не верыце, — сказаў я, — што за столькі год чалавек мог уваскрэснуць?.. А можа, я — гэта і ёсць той самы забіты...

Жанчына паглядзела на мяне спалохана і ўстала. Вочы яе, мне здалося, на момант як бы ўспыхнулі суровым бляскам, ды адразу ж яшчэ больш пацямнелі.

— Даруйце, — прамовіў я, а яна кінула галавой і, прыкметна накульгваючы, хуценька выйшла са сталовай...

Мы ўбачыліся з ёю толькі заўтра на сьнеданні. Жанчына была ўжо ў сталовай, калі я туды зайшоў. Яна сьнедала, але не спяшалася есці. Я пастараўся павітацца з ёю сардэчна і проста. Яна адказала мне сваімі глыбокімі вялікімі вачамі, і я адчуў, што паміж намі лягла і нейкая няпэўнасць і нейкая прыхільнасць. Спяшаючыся, я з'еў сваё рыбнае філе. Некалькі разоў за гэты час я лавіў на сабе позірк жанчыны і зразумеў, што яна хоча яшчэ пешта сказаць. Усе канчалі дапіваць чай, а жанчына ўсё корпалася над талеркай з амлетам. Яна адломвала маленькія кавалачкі хлеба і, тоненька намазаўшы іх маслам, адкусвала па крупінцы.

— Лена! Ле-на... Вы ж такая кволая, Ле-на. Вам трэба многа есці, — сказаў жанчыне наш сусед, адстаўны генерал. — А вы... Хіба ж гэта яда?

А яго таварыш дадаў:

— Ешце! Бо інакш мы прыдумаем вам нейкую цяжкую кару!..

Жанчына стомлена ўсміхнулася, заружавелася, адказала:

— Не магу. Нешта не есца. — Ды печакана ажывілася: — Ведаеце, я столькі перахварэла... столькі перахварэла... што прывыкла мала есці... Але нічога! Я цягавітая!

— Але вы ўсё-такі мусіце есці, — сказаў генерал. — Вам трэба, Ле-на... — Генерал з ноткай глыбокага бацькоўскага замілавання зноў вымавіў яе імя, чым трохі здзівіў мяне. — Вы ж яшчэ маладая, а выглядаеце... — Ён сумеўся. — А выглядаеце не зусім добра... Хадзем! — прапагнаваў ён суседу, і яны ўсталі.

Мы з жанчынай зноў асталіся ў сталовай адны. Трохі

маўчалі. Я дагэтуль не ведаў яшчэ — хто яна, адкуль прыехала. Праўда, па яе гаворцы я з самага пачатку быў перакананы, што яна беларуска. Жанчына, як і ўсе мы тут, гаварыла па-руску, але яе вымаўленне да глыбіні душы было мне роднае, з добра адчувальным навагрудскім акцэнтам. І я не памыліўся.

— Вы з Мінска? — спытала яна шчыра і з поткай надзеі, па якой я зразумеў, што для яе гэта мае вялікае значэнне.

— З Мінска, — адказаў я і ў сваю чаргу пацікавіўся: — А чаму вы падумалі, што я з Мінска?

— Я нічога не падумала, — паволі адказала жанчына, пераходзячы з рускай на беларускую мову са сваім дзівосным напеўным вымаўленнем. — А я тут ад некага пачула пра вас. Скажыце, — загаварыла яна больш энергічна, — а вы не ведаеце ў Мінску Генадзя Цітовіча?..

— Генадзя Цітовіча? Хто ж яго не ведае! Я крыху ведаю яго нават асабіста. А ён вам знаёмы?

— Ён некалі раіў мне пайсці ў хор Шырмы. Вы не падумайце, — занепакоілася яна, — не падумайце... ён раіў не таму, што не хацеў узяць да сябе. Я і не прасілася ў Цітовічаў хор. Ён проста пачуў, як я спяваю, і параіў пайсці да Шырмы. Я добра тады спявала... Я спявала... — хацела нешта яшчэ сказаць жанчына, але як бы засаромелася. Праз момант зноў ажывілася, быццам нічога і не было... — Я калісьці і на баяне грала...

— А што ж вы не паслухаліся парады такога чалавека? Чаму ж не пайшлі да Шырмы?

Яна ўся наструнілася, здаецца, сабралася ў камячок, а счакаўшы сказала, нібы зусім пра чужое, раўпадушна:

— Я выйшла замуж...

— Ну, але хіба...

— Выйшла я замуж, — перапыняючы мяне, загаварыла жанчына, як бы жадала хутчэй збавіцца ад нейкай думкі, — за вайсковага. Ён службыў непадалёку. Я тады спявала ў самадзейнасці. Выйшла замуж... а яго адразу ж перавялі ў Арол. А потым... — голас яе пацішэў і паглушэў, — ён мне здрадзіў...

Далей жанчына доўга маўчала. Я не ведаў, як мне быць. Але адчуваў, што не вольны цяпер яе трывожыць. Памаўчаўшы і нібы ачнуўшыся, жанчына сказала:

— Я не ведаю, хто вы, але нешта не дае мне супакоіцца... Вы дужа схожыя на аднаго чалавека. Я ўжо сказала. А вам, можа, гэта нядобра слухаць...

— Не думайце так! — запырэчыў я. — Вы ж ведаеце, што так казаць не трэба! І прашу вас: не спыняйцеся! Калі я нагадаў вам дарагога чалавека, дык ведайце: я не засмучу вас!

— Праўда, ведаю... — Голас жанчыны стаў сухі. Яна глядзела кудысь далёка, як бы ў летуценні. — Ну, дык што ж... Кінуў ён мяне не адну. На трэцім месяцы хадзіла... Ды яшчэ і грошы сабе забраў. Што мне было рабіць? Прадала я сукенкі, якія былі, і паехала ў свае Баранавічы. А ў Баранавічах у мяне жыла адна старэнькая маці. Спецыяльнасць была ў мяне нішто сабе — я да замужжа вышывала ў мастацкай арцелі. Але, ведаеце, сорамна мне было туды паказвацца. І я пайшла прыбіральшчыцай на хлеба завод...

Я слухаў яе як бы ў нейкім сне. Мне хацелася крыкнуць ёй: колькі яна нарабіла памылак! Што чаму яна не пайшла да Шырмы, што як яна пабаялася вярнуцца да сяброў... Але я між тым падумаў, што — ох-ох — як жа гэта лёгка папікаць чалавека. Папікаць за тое, што ён гэтакі, а не такі! Жанчына быццам прачытала мае думкі, бо сказала:

— Можа, я зрабіла і не так. Ды цяпер не вернеш. Нейкая я вот такая... Ну, працавала я на хлеба заводзе. А пакоі там вялікія. Пакуль памыеш тыя падлогі. Ну, тады і нарадзіла я свайго Барыску... Нарадзіўся ў мяне сыноч... — Жанчына пасвятлела, горда ўскінула галаву. — Тут і весялей мне стала і цяжэй. У вас жа, мабыць, ёсць свае дзеці, ведаеце, як іх гадаваць. Стала ўжо нас трое. А працую я адна. Маці старая, куды яе пашлеш. Добра, што хоць дзіця было дагледжана. Ну, узяла я сабе яшчэ адзін пакой прыбіраць. Каб больш зарабіць.

Я не мог стрымлівацца, перапыніў жанчыну:

— Ну, а, даруйце, а ці казалі вы таму чалавеку, што ў яго ёсць сын?.. Няўжо ён кінуў вас без помачы?.. Гэта ж сын! Сын!..

— Сказала. Хоць не. Я, можа, не стала б гаварыць... Маці напісала...

— І ён нават не прыехаў?

— Не, ён прыехаў. Адноўчы прыехаў. Ды толькі не на радасць мне. Прабыў у нас два дні. І цішком знік. Як злодзей. Нават не сказаў, што едзе. Пайшоў папяроч купіць. І не вярнуўся. Вось ужо хутка дзевяць год пройдзе. Барыску майму цяпер адзінаццаты. У чацвёрты клас перайшоў...

— Але што ж гэта за чалавек такі? Як жа вы выйшлі за такога?

— Хто ж яго ведаў...

— Ну, а вы, калі выходзілі замуж, ці кахалі хоць трохі яго?..

— Кахала? — Жанчына задумалася. — Можа, і кахала... Раптам яна скаланулася. — Ведаеце, — хутка загаварыла яна, — я, мусіць, кахала яго за таго, другога. Што загінуў. Я, мусіць, тады шмат чаго не разумела. Я думала, ён такі, як той. Абое ж былі пад адной бурай. У адным агні...

Падышла афіцыянтка прыбіраць са стала. Мы выйшлі ў вестыбюль. Селі за маленькі столік.

— За такім столікам, — сказала жанчына, — я цяпер вышываю.

— Вышываеце? Дык, значыць, вы вярнуліся ў арцель? — узрадаваўся я.

— Вярнулася. Але, ведаеце, да гэтага шмат чаго было. Я толькі з год як вярнулася...

— Чакайце: дык гэта ж, як вы казалі, прайшло аж дзевяць год? Што ж з вамі было? Няўжо за такія гады вы не маглі ўладкаваць свой лёс? Вы ж, і сёння гэта відаць, былі прыгожая жанчына! Няўжо вам ніхто больш не сустрэўся, каб вы маглі пакахаць!

Жанчына паглядзела на мяне, мне здалося, як на хлапчука. Прынамсі, у вялікіх яе вачах засвяцілася нешта накшталт мацярынскай спагады. Яна не адказала мне адразу. Яна, меркаваў я, шукала слоў — як сказаць, каб я лепш зразумеў. Нарэшце яна загаварыла:

— От вы казалі — уладкаваць свой лёс. А ці ведае хто-небудзь... ці ведаеце вы, які лёс спасціг... дзяўчат...

— Азаронак! Ле-на!.. — грымотна прагучала на гэты момант у дрымотна-сцішаным калідоры.

— Гэта мяне! Даруйце... — Жанчына паспешна ўзнялася.

— Да ўрача, Леначка! — ужо ціха і ласкава даляцела адтуль, і, пакуль не заціхлі крокі маёй знаёмай, я таксама падняўся — мне хацелася набачыць, каму палежаў гэты рашучы і такі інтымна-лагодны голас. Але я ўбачыў толькі белы халат ды па-анёльску завязаную хусцінку медыцынскай сястры. Жанчына, пакульгваючы, крочыла побач з ёю, але раптам, нібы нешта пачуўшы, павярнулася і пасяброўску памахала мне рукой...

Думаючы аб тым, што хацела сказаць і не дагаварыла

жанчына, я выйшаў на галоўную алею парку, які абкружаў санаторый. Я здагадаўся, пра што яна хацела сказаць. Бо я ж перажыў гэту вайну. Яна хацела сказаць не толькі пра свой лёс, а пра лёс многіх і многіх... Чыіх хлопцаў пабрала ліхалецце вайны... Чыя прыгажосць завяла, не дачакаўшыся юнацкага ўслаўлення... Чыё каханне не знайшло сабе жаданага адказу... А я, дзівак, яшчэ пытаў, чаму яна не ўладкавала свайго лёсу... Як добра, што яна не паспела мне растлумачыць!.. Я ішоў усхваляваны, і мне якраз было слухаць затоены гоман стогадовых дрэў над галавою, добра жмурыцца ад бліскотнага летняга сонца, добра проста глядзець на алею, зацярушаную сухімі пялёсткамі касачоў... Ды раптам як бы вогненным тугім крылом маю памяць разануў нейкі ўспамін. Нечакана ўдарыла па сэрцы прозвішча гэтай жанчыны. «Азаронак... Азаронак... Азаронак!.. — білася ў галаве. — Дзе я чуў гэтае прозвішча — Азаронак?..»

Я не заўважыў, як завярнуў з галоўнай у бакавую алею. Мая трывога, мусіць, бясконца ўзяла мяне ў палон, бо я машынальна сеў на лаўку, нават не ўбачыўшы, што тут ужо сядзіць другі чалавек.

— Ну, як справы, сусед, прывыкаеце патроху?.. — вярнуў мяне да рэчаіснасці знаёмы голас, і я ўбачыў перад сабою сур'ёзна-ўсмішлівы твар генерала.

— Даруйце, таварыш генерал! Я, мусіць, крыху лішне задумаўся...

— Нічога! — адказаў генерал. — Што за важнасці! Ці толькі з вамі так здараецца. У мяне, брат, у самога бывае — нешта пачне мроіцца... Ці мала чаго перажылі...

У генерала тоненька забілася сіняя жылка на самай скроні ля правага вока, і ён, нібы незнарок, прыціснуў яе двума тонкімі пальцамі.

— А скажыце, — загаварыў ён потым. — Вы даўно знаёмыя з Ленай?..

— З Ленай?.. На жаль, я спаткаў яе ўпершыню...

— Дык вы толькі тут з ёю пазнаёміліся? Дзіўна. А ўражанне было такое, што вы даўно знаёмыя. — Генерал адняў руку ад заспакоенай жылкі. Раздумна сказаў: — Гэтая жанчына... жанчына!.. яна ж тады была амаль дзяўчынка!.. Дык вось... гэтая жанчына... была калісьці слаўтай партызанскай разведчыцай...

— Пад Слопімам! — ажно падскочыў я перад генералам. — Гэта было пад Слопімам!.. — Цяпер я ўспомніў, дзе чуў прозвішча Азаронак!.. Гэта было пад Слопімам, у па-

сечаных снарадамі лясак.— Там быў цяжкі бой, і там партызаны вельмі памаглі нашай арміі. Там я і чуў пра Азаронак!..

Генерал глядзеў на мяне з хваляваннем. Яго пальцы зноў леглі на няўрымсліваю жылку ля вока.

— Вы былі ў тых мясцінах? Вы і родам адтуль? Дык, значыць, мы з вамі як родныя. Я, праўда, сібірак сам. Але я ваяваў там, у вас, у партызанах. Пад Слонімам і ваяваў! І гэта ж мы і памаглі вам тады! — Генерал перадыхнуў.— Даруйце, я заўсёды хвалююся, калі ўспамінаю. Вашы беларусы — не простыя людзі! Я думаю... кожны беларус быў воінам. А Лена... Лена наогул вялікі чалавек! Вы ведаеце, чаму Азаронак сівая? Яна ж трапіла аднойчы ў гестапа! Як яна адтуль вырвалася — легенда. Павялі яе расстрэльваць. Два фрыцы. Дык яна не толькі вырвалася, а і прывяла аднаго фашыста ў лес. Як ёй гэта ўдалося? Яна і сама не памятае. Напэўна, паспаздзьяваліся фашысты — дзяўчо, змучанае, ледзь жывое дзяўчо, што яна здолее... А яна здолела!..

Генерал дастаў хусцінку, выцер пот. Хваляванне яго вельмі стаміла. Але маўчаў ён нядоўга, відаць, чалавек ён быў просты і адкрыты, а такія не могуць спыніцца, не дагаварыўшы ўсяго да канца.

— Між іншым... — сказаў ён ужо спакайней. — Вы не заўважылі тут адной сястры, з Ленай бывае часта? Марусяй завуць. Лена яе выратавала калісьці. Вярталася з разведкі (а яна заўсёды адна хадзіла, у яе свая сістэма была) і бачыць: каля аднае вёскі на ўзлеску два паліцаі распінаюць дзяўчыну на крыжы. Вы можаце паглядзець — у Марусі на руках і цяпер знакі ад цвікоў ёсць... Дык вось... Лена і стукнула тых паліцаяў. Праўда, ёй потым наківалі за гэта. Бо яна вельмі важныя звесткі несла і магла не данесці, загінуць... Але, браце, наківаць наківалі, а паваяваць сталі яшчэ больш. Бо хто ж на яе месцы прайшоў бы міма? Марусю ў партызанах вылечылі. Яна і ваявала потым... І вось бачыце, як бывае! — Генерал усміхнуўся. — Каб мне сказалі, не паверыў бы, што мы трое ўбачымся раптам! Маруся з Ленай спісаліся, а я са свайго Омска выпадкова трапіў. Хаця, чаму ж выпадкова? Захацелася пабываць бліжэй да тых мясцін, дзе прайшлі вогненныя гады. Як кажуць, дыхнуць паветрам маладосці. І гляджу — божухна мой! — як у казцы, стаяць дзве мае сястры названыя. Лену, праўда, я не адразу пазнаў. Што зрабіла з гэтай жанчынай жыццё!.. — Генерал зноў заціснуў сваю сі-

іюю жылку.— Хаця не, пры чым тут жыццё? Вы ведаеце, як з ёю адзін паганец абышоўся?

— Ведаю, таварыш генерал. Крыху ведаю,— сумна адказаў я.

— Тады я не буду пра гэта. Але не, вы, мусіць, не ведаеце, што ён зрабіў з Ленай, калі прыехаў на два дні?..

Я са спалохам глянуў на генерала. Што ж той чалавек мог зрабіць яшчэ? Хіба мала і так ён зрабіў ёй няшчасця?..

— Прабачце,— як вінаваты, праказаў генерал.— Лена пра гэта не сказала б. Гэта мне Маруся адкрыла. Ён жа за тыя два дні зноў пакінуў яе цяжарнай. Гвалтам і хлуснёю, можна сказаць. І ўцёк... Колькі подласці ў адным чалавеку! Я б расстрэльваў такіх паганцаў! Але скажыце мне,— загрымеў ён грозна,— скажыце, адкуль узяліся такія бяздушныя піжончыкі ў нашым пакаленні?.. Адкуль яны ўзяліся, дайце мне адказ! Істоты, якіх нават смерць не навучыла любіць чалавека!..

— Смерць? Любіць чалавека?

— Можа, я не так сказаў.— Генерал аддыхаўся.— Смерць тут проста сімвал барацьбы за жыццё. Разумеце, мне сорамна: мы ж заўсёды нясём адказнасць за сваё пакаленне! Хіба не так? Нам усім павінна быць сорамна, што такія былі сярод нас і мы іх не раскусілі. І вось вынік... Калі б я не ведаў Лены, магчыма, я так не перажываў бы гэтага злачынства... Але ж я ведаў Лену! Адно яе імя падымала людзей у атаку! І вось вы бачыце, якая яна сёння? Вы бачылі яе рукі?.. Ведаеце, колькі яна год лячылася ад раматысу? Колькі па бальніцах паляжала? Я калі гляджу на яе, то думаю: на яе ж маліцца трэба!.. Вы заўважылі — яна накульгвае?.. Дык гэта ж яна, працуючы ў аптэцы, грузчыка ўратавала. Прыладзіўся той несці скрынку з медыкаментамі, а другая — з машыны яму на галаву. Дык гэтая Лена кінулася і засланіла грузчыка сабой. Як на фронце — помніце? — закрывалі сваім целам таварыша... Вось ёй і разбіла каленную чашачку...— Генерал павярнуўся да мяне, узяў за плячо.— Вы маладзейшы за мяне... Але мы прайшлі адно выпрабаванне... І, я думаю, вы адчуваеце тое ж, што і я... І што, па-мойму, асаблівае ў гэтай гісторыі, дык гэта тое, што Лена Азаронак асталася Ленай Азаронак! Ані кропелькі мужнасці не страціла яна ў жыццёвай нягодзе. Пенсію ёй далі — адмовілася ад пенсіі, перамагла свае немачы, зноў пайшла на працу! І сына выгадавала! Вы ведаеце, што ў яе ёсць сын?..

— Але, таварыш генерал! — Я ўзрадаваўся, што магу

выказаць свой пэпакой гэтаму сталаму, мудраму чалавеку. Бо якраз пра лёс хлопчыка я і думаў увесь гэты час.— Адно мяне хвалюе, таварыш генерал: як бы подласць так званага бацькі не надламіла дзіцячай душы...

— Не хвалюйцеся! Вось я гэта якраз і хацеў сказаць. Лена Азаронак асталася Ленай Азаронак! Нішто не ўнізіла яе! І сына сабе выгадуе,— будзьце ўпэўнены, гэта будзе сапраўдны чалавек! Помніце, як у адной паэтэсы: «Жизнь горит во мне, неугасима. У меня две вечности — два сына». Я ганаруся, што ведаю Лену!.. Падружыцеся з ёю! Не пашкадуеце!..— сказаў ён мне на развітанне.

Узрушапы ўсім, што пачуў і ўбачыў за гэтыя дні, я, не разбіраючы куды, крочыў па ціхай дарожцы. Бясконца суровы лёс цудоўнай жанчыны Лены Азаронак глыбока ўскалыхнуў маю душу. У вушах гучалі словы генерала аб адказнасці кожнага за сваё пакаленне. І я думаў: ні адзін з нас не мае права паступіцца хоць кропелькай вялікага гераічнага сумлення. Ні адзін з нас, чаго б тое ні каштавала, не мае права аддаць на здзек мужнасць свайго вогненнага веку! Так я дайшоў па алеі да самага берага сцішанага ляснага возера і, магчыма, тут і спыніўся б — прыладзіўся б дзе-небудзь, глядзеў на ваду, думаў, успамінаў. Ды печакана зусім недалёка пачуўся ціхі мілагучны спеў. Я прыслухаўся: ломкі, але прыемны голас спяваў беларускую песню. «Не плач, міла, не плач, любя, не плач, не журыся...» — хутчэй угадаў, чым пачуў, я знаёмыя з маленства словы. «Значыць, тут ёсць яшчэ нехта з Беларусі!» — узрадаваўся я, хутчэй кіруючыся на голас. Я абышоў падстрыжаную алейку шыршыны і на лавачцы ўбачыў Лену Азаронак. Яна сядзела да мяне плячамі, абапёршыся на лавачку рукой, і выснеўвала і свой і бясконцы чалавечы смутак. Я агледзеўся: якраз на самай сцяжышцы — так, што даводзіцца яго пераступаць,— ляжаў выслізганы шэры камень — і сеў на гэты камень. Жанчына мяне не заўважала.

...Не плач, міла, не плач, любя.
Не плач, не журысё.
Дам табе такоё зеллё,
Вазьмі і напісё.
Тоё зеллё, тоё зеллё
Вышай пералазу.
Як напарыш, як нап'ессё
Забудзеш адразу...—

спявала жанчына, па колькі разоў паўтараючы асобныя словы, і я раптам убачыў яе партызанскай разведчыцай,

якая вырвалася з пасткі гестапа, каб прынесці мне нейкае важнае паведамленне. «Што гэта за паведамленне? Што гэта за паведамленне? — трывожыла думка.—Куды мне ісці? Чаго асцерагацца? Што я павінен рабіць? Што я абавязкова павінен рабіць?..»

...Буду шці, буду есці,
Капелькі не ўпушчу.
Хіба цябе назабуду,
Як вочанькі сплюшчу.
Павей, павей, ціхі ветрык,
З высокага гаю.
Павярнісё, мой мілелькі,
Ой, з чужога краю!

Ага, дык якое ж тое важнае паведамленне? Можна, мне трэба нешта выкінуць з душы і трэба нешта ўзяць у сваю душу? Што ж мне выкінуць з душы? І што мне ўзяць у сваю душу? Ага... Можна, мне трэба выкінуць з душы нейкага і свайго піжончыка? І можна, мне трэба ўзяць у сваю душу з нечым болем і нечую надзею?..

Колькі я так думаў — не ведаю, ачнуўся ж я ад стрункай летняй цішыні. Ценькала ў лісцёвай гушчэчы пеначка, церліся аб чараты лагодныя хвалькі, буркавалі галубы на даху санаторыя, недзе недалёка чулася: жах-жах! — падразала траву звонкая кася. Я ўспомніў, чаго тут прышыніўся. А дзе ж песня? Я ўзняў галаву — і позірк у позірк сустрэўся з вялікімі, заклапочанымі вачамі Лены.

— А я ўжо доўга тут стаю,— сказала яна збянтэжана.— Вы пра нешта думалі. Дык я чакала.

— Я думаў пра вас. Я чуў вашу песню. Я хваляваўся.— Яна ласкава абдала мяне задумнасцю сваіх вачэй.— І наогул, я багата цяпер ведаю... пра вас, Лена... Лена Азаронак.

Жанчына нічога мне не адказала. Толькі яе вочы прасвечвалі мяне наскрозь. Магчыма, яна хацела ўпэўніцца, праўду я сказаў ці не... Потым яна пайшла.

Крок яе быў такі павольны, што я не мог ніяк падладзіцца пад яго з маім цяжкім салдацкім крокам.

— Праўда, я цяпер зноў спяваць пачала... Цяпер ужо мне нічога... Голас у мяне не змяніўся, толькі, праўда, дыхання трохі не хапае. Ну, ды нічога. Гэта, кажуць, пройдзе. І Барыска мой удаўся ў мяне. Слых у яго добры, мелодыі так і запамінае!.. Я, як пачала зноў спяваць, дык узяла адзін раз яго на спеўку. От зайграла я на баяне. А Барыска пачуў песню і просіць: «Дай, мамачка, зай-

граць...» І што ж вы думасце?.. Падабраў адразу мелодыю. Просіць ён мяне пасля таго часта: «Вазьмі з сабой, буду, кажа, граць!» А дзе ты яго будзеш браць? Думаю вось, як збяруся, баян яму купіць... Хай падвучыцца... А потым аддам яго ў музычную школу!.. З мяне нічога не выйшла, дык хоць з яго, можа, будзе...

Я горача запратэставаў:

— Што вы кажаце! Як гэта з вас нічога не выйшла! Вы такая жанчына! Вам трэба быць настаўніцай у школе жыцця! Той чалавек, што вас так подла пакрыўдзіў, ніколі не будзе мець шчасця!

Жанчына прыўзняла плечукі, сціснула кулачкі ў кішэньках кофточкі.

— Дзякуй вам,— сказала яна такім шчырым шэптам, што гэты шэпт, мабыць, чуўся далёка.— Дзякуй вам за добрыя словы. Можа, я іх і не заслужыла. А пра шчасце... Не ведаю, ці мае той чалавек шчасце. А ведаю толькі, што ён як вораг. Цяпер, калі падрас мой Барыска, мне гэта стала яшчэ ясней.

— Дык няўжо ж той чалавек не пашкадаваў і сына? Ці ведае Борка што-небудзь пра свайго бацьку?

Відаць, жанчыне не хацелася пра нешта гаварыць, бо яна доўга не адказвала.

— Хоць і шмат гора прынёс мне той чалавек, а ўсё ж я не заніжала яго перад Барыскам... Не заніжала дзеля тых, хто ў агонь вайны хадзіў... Барыска, пакуль падрастаў, нават ганарыўся ім... А цяпер, бачу, сорамна яму, калі хто скажа пра бацьку... А здарылася гэта нядаўна. Як стала я Барыску вучыць на баяне, ён і напісаў таму чалавеку пісьмо. Я і не ведала. Барыска мне потым прызнаўся. Як адказ атрымаў. Адрас ён у бабулі дапытаўся. Напісаў, што вучыцца граць на баяне... Дык што ж вы думаеце?.. Адпісаў сваёй рукой, што ніякіх Бораў не ведае. Падумаць толькі! Да чаго дайшоў чалавек!.. Вось тады Барыска мой і засумаваў. Малы, а і ён зразумеў... Ну, ды што ж, іначай і не магло быць. Бог з ім.

Незаўважна мы падышлі да галоўных варот санаторыя. Тут Лену чакалі. З зацененай лавачкі насустрач ёй паднялася высокая поўная жанчына, трохі маладзейшая за Лену. Тоўстая русая каса, як у дзяўчычкі, была перакінута ў яе ззаду на самыя грудзі. Адной рукой яна падтрымлівала гэту касу, а другой цягнула за сабой мажнога ўсмішлівага мужчыну.

Лена заспяшалася развітацца:

— Гэта мае сябры. Як нядобра. Мусіць, я іх затрыма-ла. Гэта ж яны скончылі змену. І захацелі паказаць мне гарадскі музей...

Мы сустрэліся з Ленай толькі за вячэрай. Яна была сумная, задуменная. Дапіўшы чай, адразу ўстала і выйшла. Аднак на выхадзе са сталовай яна мяне чакала.

— Ведаеце...— стомлена прамовіла яна.— Вы мне даруйце, што я вам усё расказала. У вас і сваіх клопатаў хапае. Я ж бачу, вам нядобра. Даруйце...

— Хадзем! — Я ўзяў жанчыну пад руку.— Аб чым вы кажаце! За ўсё, што вы мне расказалі, што пачуў пра вас, я вам так дзякую! Каб вы ведалі, як я вам дзякую! Не здзіўляйцеся. Я вам дзякую за тое, што вы добра пра мяне падумалі, адкрылі мне сваю душу. І я спадзяюся, што мы надоўга сталі з вамі сябрамі!..

Я не думаў, што гэта размова будзе апошняя.

Назаўтра раніцай жанчына вінавата сказала пасля снедання:

— Паеду я. У адзінаццаць гадзін.

— Але чаму так хутка?!

— Вы толькі прыехалі, а я ўжо тут даўно. Ёсць у мяне яшчэ некалькі дзён. Ды я іх недабыла. Не магу. Так і стаіць у вачах Барыска. У школу пара збіраць. У чацвёрты клас! — сказала яна горда, шчасліва.— Вось...— Яна хуценька адкрыла сумачку і падала мне акуратна складзены лісток са школьнага сшытка.— Учора прыйшло...

«Дарагая, любая мамачка,— пісала яшчэ няцвёрдая, але старанная дзіцячая рука.— Мы з бабуляй вельмі, вельмі цябе чакаем. Але ты не хвалюйся, мамачка, не думай пра хату, у нас усё добра, мы з бабуляй усё робім, каб табе спадабалася. Папраўляйся, любая мамачка, і прыязджай хутчэй да нас...»

Пакуль я чытаў пісьмо, жанчына з высока паднятай галавою стаяла і прамяніста ўсміхалася ўсяму свету, абдаючы мяне гарачай ласкаю сваіх вачэй. Я адчуваў гэты ўсёабдымны радасны позірк, і яе шчасце перапоўніла і маё сэрца. Я моцна-моцна паціспуў яе руку... Праз паўгадзіны цэлай капэлаю — і я, і генерал, і Маруся з мужам, і яшчэ многія Леніны прыяцелі — праводзілі яе да аўтобуса. Я быў побач з Ленай, мы ішлі моўчкі, думаючы кожны аб сваім. Але, магчыма, гэта было не сваё, а наша,— я адчуваў, што нам цяжка развітацца, як тым аднапалчанам, што прайшлі разам праз цяжкое выпрабаванне.

На развітанне я папрасіў:

— Зрабіце ласку, дайце адрас вашага Боркі. Можна, я напішу яму.

Лена згадзілася з маёй просьбай. Яна паехала, а я пайшоў у свой пакой і, як любяць казаць пісьменнікі, сеў працаваць, — сеў пісаць, не, не пісаць, а запісваць у бланкот расказ яе жыцця. Маім гераізмам было тут толькі тое, што я адкінуў усе парады і наказы дактароў. Я закінуў у чамадан прывезены градуснік. Потым пайшоў у магазін і купіў пачак папярос. Падумалася: няўжо я дзеля таго толькі павінен жыць, каб не курыць і не хвалявацца, каб вымяраць тэмпературу цела і збіраць нейкія недатыкальныя сілы? Дзеля чаго не курыць і не хвалявацца? І дзеля чаго збіраць сілы, калі не хвалявацца? Дзеля чаго жыць, калі не хвалявацца?..

Вярнуўшыся ў Мінск, я зайшоў да рэдактара.

— Вось, брат, — сказаў я яму. — Я прывёз з санаторыя апавяданне. Мне абавязкова, што б ні стала, трэба яго надрукаваць. Пачытай...

Рэдактар прачытаў апавяданне. Я бачыў — ён, чытаючы, не астаўся абьякавы. Прачытаўшы, доўга думаў, праціраў хусцінкай акуллары. Потым, давяраючыся, сказаў:

— Ну, добра. Добра. Я з табой згодзен, такія гісторыі ў жыцці бываюць. Магла быць такая гісторыя. Але ў чым тут твая ідэя? Што я скажу крытыкам?

— Мне трэба купіць баян, — адказаў я. — Мне трэба купіць баян Борку, а грошай у мяне цяпер няма...

— А што ж, гэта ідэя. Добрая ідэя!.. Хай будзе так!

І ён загадаў аддаць апавяданне ў друк.

І вось хутка міне месяц, і я атрымаю ганарар. І тады мы з маімі сынамі пойдзем у магазін і выберам прыгожы п'явучы баян.

І потым па пошце пашлём яго Борку.

Мы ведаем, што наш баян будзе ў надзейных руках. Бо ёсць у Боркі слаўная маці, якая абавязкова навучыць яго іграць. Яна ведае, чаму яго вучыць, за жыццё шмат усякіх мелодый сабралася ў яе глыбокай душы. А Борка — няхай ён думае, што гэты баян прыслаў яму бацька. Няхай забудзе сваю крыўду. Няхай верыць, што людзі на свеце ўсе добрыя, такія добрыя і шчырыя, як яго маці.

І мы верым, што праз нейкі час прыедзе ў Мінск самадзейны калектыў з Баранавіч і сярод выканаўцаў будзе і Борка з нашым баянам. І мы будзем сядзець у зале і апладзіраваць яму.

СТАРЫ

Расліне патрэбны: вільгаць,
наветра, святло, харчаван-
не, цяпло...

(З батанікі)

Стары ляжаў на капапе ў адбітым посцілкаю кутку на кухні і слухаў радыё. Ён любіў, калі перадавалася музыка. Апошнім часам, аслабеўшы зусім, стары чамусьці вельмі прагнуў музыкі. Ён навучыўся распазнаваць шмат якія мелодыі, яны прыходзілі да яго як даўнія, добрыя сябры. Стары не разумеў — чаму, але сёння ў яго быў дужа мройны настрой. Імёны кампазітараў, якія раней ён хоць чуў неаднойчы, ды не запамінаў, сёння нешта паўставалі ў яго памяці. Стары па музыцы стараўся ўявіць сабе твар кампазітара, адгадаць, што ён тады думаў, калі складаў сваю музыку. Душа старога як бы адкрывала ў сабе новы талент.

Па радыё выконвалася п'еска Шумана. Мелодыя лілася светлая і лёгкая, і стары адразу намалюваў у думках твар кампазітара: малады і рухавы, з тонкімі рысамі, з яснымі летуценнымі вачыма. Кампазітар узіраўся некуды ўдалеч, і стары здагадаўся: гэта ён выглядае сваю каханую. Стары паддаўся настрою кампазітара, — праз музыку яму ажылі былыя пачуцці. Ён адчуваў сябе ў далёкай маладосці, бачыў сцяжыначку над Сажом і ўяўляў, як па той сцяжынцы ў лесе са смехам бяжыць бялявая дзяўчына. «Хто ты? Чыя ты?» — як бы пытала музыка. А дзяўчына бегла і не адказвала. І толькі спяваў вакол дзяўчыны замілаваную песню бор, і наўсцяж слалася вясёлае летняе рэха...

Стары расхваляваўся, шчокі яго трохі разгладзіліся і паружавелі. Але вось тая музыка скончылася, пачалі перадаваць нешта новае ў зусім іншым настроі. Стары пачуў, як дыктар сказаў: элегія Маснэ. Стары не ведаў, што такое элегія. Ён падумаў, што гэта імя кампазітара, і зараз жа па мелодыі ўбачыў яго твар. То быў твар мужны і разам з тым пейкі знепакоены, па ім было напісана штосьці надта балючае, ад чаго старому стала не па сабе. Широкай хваляй, з магутным уздымам, элегія перакрыла п'явучыя ўспаміны старога, і гэта яго нават трохі пакрыўдзіла. Аднак хутка стары зразумеў, што глыбокая, задуменная плынь, мажліва, нават яшчэ больш імпаануе яго наму п'естрою, і пранікліва ўслухаўся ў гукі. Цяпер ён

адчуў сябе ўжо не юнаком, а сталым і дужым чалавекам. Ёе па-гаспадарску ішоў па зямлі, абдымаў вачыма шырокія прасцягі, калі раптам пачуў, як нявестка голасна сказала ў суседнім пакоі:

— Вось, ляжыць на нашу галаву... І доўга ён будзе ляжаць!..

— Сціхні!.. Гэта мой бацька! — пачуўся прыглушаны голас сына.

Нявестка пра нешта злосна засыкала, сын падышоў да бакоўкі і сказаў:

— Бацька, устань, ідзі еш...

Стары прыўзняўся на локцях, ды зноў лёг. Апошнім часам яму ўсё цяжэй стала падымацца. Каб можна было, ён бы зусім не ўставаў. Яму хацелася крыкнуць гэтым людзям, якія былі яго дзецьмі: «Чаго вы хочаце ад мяне? Што я вам зрабіў, каб вы на мяне злавалі? Ці вы не ведаеце, як мне ўсё цяжка, нават слухаць вас, нават есці!..»

Яму хацелася так крыкнуць, але не хапала сіл, каб так крыкнуць. І ён крычаў гэта толькі ў сваёй душы, і гэта таксама было яму цяжка, пот выступіў у яго на лобе і на маршчынах пад вачмі. Грузна падняўшыся, стары кволай рукою схапіўся за шурпатую спінку канапы і некалькі хвілін пастаяў. Ён хацеў набрацца сіл, каб не шоргаць нагамі па маснічынах. Ён ведаў, што калі ён шоргае, то нявестка злуецца. Але ён усё роўна шоргаў. Ён ужо не меў сіл хадзіць інакш. Стары давалокся да стала знясілены, усцягнуўся на край лавы і ўспёрся ўпалымі грудзямі на стол. Рукі калаціліся. І хаця яму даўно хацелася есці, але, як ён ні змагаўся, варыва не зачэрпвалася. А калі і заставалася нешта ў лыжцы, дык потым вылівалася на вышываны абрус. Стары адчуваў на сабе гняўлівыя позіркы нявесткі. І таму яшчэ больш губляўся. І так, амаль нічога не з'еўшы, ён барабаніў лыжкай па місе, пакуль не ўбачыў, што сын і нявестка ўстаюць з-за стала. Тады і ён палажыў лыжку. Дрыготкімі пальцамі падабраў блізкія хлебныя крошкі, укінуў у рот і, падняўшы сухія паблеклыя вочы, доўгім позіркам агледзеў адлегласць да дзвярэй, за якімі была яго капапа на кухні.

Нявестка стала прыбіраць са стала. Яна са злосцю шмарганула заліты бацвіннем абрус, вырвала яго з-пад локцяў старога. Ад нечаканасці стары таргануўся галавою і жаласна паглядзеў на сына. Яму так хацелася, каб сын сказаў хоць слова. Тады, магчыма, стары набраўся б смеласці і папрасіў бы правесці яго да кухні. Бо яму рабіла-

ся страшна пры думцы, што ён зноў будзе шоргаць пагамі. Але сын як зпарок задумана глядзеў у акно. Стары адарваўся ад лавы і, выцягнуўшы рукі ўперад, пацёгся да свае кухні. На сярэдзіне пакая ён моцна пахіснуўся і, мусіць, абавязкова забурываўся б, калі б не падскочыў сын. Стары пачуў у сынавай руцэ крутую моц жалеза — такая калісьці была і ў яго самога. «Малайчына Ціша... Будзе доўга жыць...» — забываючы згрызоты, падумаў стары. Ён радаваўся і, пакуль сын вёў яго да канапы, зноў адчуў сябе дужым і здаровым.

— Ляжы тут, тата, і не падымайся без мяне, — сказаў сын.

Стары нічога яму не адказаў. Але ўдзячна падумаў: «Усё ж малайчына Ціша...» Раптам у самую глыбіню яго душы зноў уварвалася музыка. Музыка была з глыбокім роздумам, крышачку нават з жальбою і сумам, і стары прыняў яе як песню аб даўно пражытых гадах. Ён лёг на канапу і адчуў, што яго вочы самі сабою плачуць. І ён ляжаў і думаў пра гэтыя слёзы і пра свой доўгі век. «Чаму, — разважаў стары, — жыве чалавек, чаму ён нараджаецца і расце?... Ён жыве не таму толькі, што есць, п'е і спіць. А таму ён расце і жыве, што адчувае ласку з першага свайго дня... Калі б чалавек не ведаў ласкі, ён бы не рос. Без ласкі чалавек каржанее, сохне, душа яго вяне, ёй нельга ўзняць сваіх крылляў...» Стары так думаў, а музыка вярэдзіла яго сэрца, глыбока чапала яго, і слёзы, дзіўныя, неадчувальныя слёзы цяклі самі сабою з сухіх выцвілых вачэй.

Стары чуў, як сын запрагаў на двары каця. Потым сын і нявестка паехалі. Стары ведаў, што яму нельга пакідаць хату. Але музыка не дала яму сёння спакою. Яму так захацелася хоць трохкі пагрэцца на сонцы. Музыка клікала яго на паветра, на волю. Стары доўга баяўся, але ўсё ж не вытрымаў, памацаў пад канапай свой кій. Сеў, аддыхаўся, адпачыў. Падняўся. Пераносячы ногі ўслед за кіем, дакльпаў да парога.

Гарачае зыркае сонца ўдарыла па вачах, закружыла галаву. Стары па прывычцы ступіў два крокі ўлева, дзе — ён добра памятаў — стаяла даўно-даўно ўкапаная ім лавачка. Ён і рапем, не гледзячы, апускаўся на яе і заўсёды сустракаў цвёрдую знаёмую апору, як падарожнік, вярнуўшыся ў родны край. Але сёння спінка лавачкі не падтрымала старога. Ён грывнуўся вобзем, слаба разумеючы, што такое з ім стала. Гарачая зямля і спякотнае сонца

трохі сагрэлі старога. Як малы, ён хутка забыўся пра свой боль. А ўсё ж, дзе яго лавачка? Ён прыўзняўся на локцях, не падымаючыся зусім. Яго цягнула яшчэ хвілінку паваляцца на цёплым. Ага, гэта ж ён не ведаў, што сын памяняў падмурак у хаце. Падмурак новы, цагляны. Вось таму і прыбрана старая лавачка. Усё ж такі Ціша малайчына. Глядзіць за хатай. Што яму сам пра падмурак не сказаў, ну, што ж, гэта ўсё, мусіць, праз нявестку. Чаго яна такая? Хіба ён яе накрыўдзіў? Ён жа так быў рады, калі сын ажаніўся.

Сонца сваёй пяшчотай як бы ажывіла, падбадзёрыла старога. Ён знайшоў сілы, каб дацягнуцца рукой да акна. Напружыўся, схапіўся за раму, падабраўся і падняўся на ногі. Трэба было вярнуцца ў хату. Але ўхапіўшыся за акно, стары расчыніў яго, і з хаты пачулася чароўна-летуценная музыка. Ах, што гэта была за музыка! Малады і ўрачысты, як світальны маладзічок, ішоў у свет кампазітар і клікаў усіх за сабою ў шчаслівыя далі. «Ну, чаго ты стаіш? Чаго стаіш? Можа, ты не верыш у тыя шчаслівыя далягляды?.. Яны ёсць! Я іх табе пакажу. Хадзем за мною! Ну, чаго ж ты стаіш?.. Чаго стаіш?..» Старому так гулка чуліся гэтыя словы складальніка музыкі, што аж сэрца заходзілася ў яго ўпалых грудзях.

— Я не магу пайсці! Мне пельга! — намагаўся крыкнуць стары ў адказ. Але музыка не давала яму так крыкнуць. Яна ўсё вышэй уздымала яго душу, і ён, не помнячы сябе, пусціў кій уперад і адарваўся ад сцяны хаты.

Ружова-зыркія смолкі загайдаліся насустрач старому. Пахкае жыта кінула пад ногі ацяжэлыя хвалі. І ўся зямля здавалася старому, як вялікі карабель, які хістаецца на высокіх сонечных валах, збівае з пог, не дае ісці. Але стары ўсё ж неяк трымаўся на гэтым караблі. Крок за крокам пасоўваўся наперад. Можа, то была сіла такая ў закліку музыкі? А можа, гэта шчасце, аб якім гукаў кампазітар, так уладарна клікала да сябе?

Травяністая сцежка паўз жыта, пераваліўшы цераз сіўцовы ўзгорачак, заходзіла ў сасновы бор. Стары даўно сніў і мроіў яшчэ хоць разочак пабываць у гэтым бары. І ён адчуў тое самае, напэўна, шчасце, аб якім спявала музыка, калі над яго галавою зазвінела настоеная жывіцаю песня бору. Стары ўбачыў шырокую лысіну яшчэ свежага пня і далей ужо не мог ісці. Ледзь не аддаўшы лесу зямнога паклоны, ён неяк патрапіў сесці на пень. Цяпер можна было адпачываць і думаць. З гэтым лесам у старо-

га столькі было звязана ўспамінаў. Вунь там, пад Сажом, калі перайсці заглушанае зеляпінаю курганне, уецца ціхая дарожка. Там юнаком ён сустрэўся з бялявай дзяўчынай. Божа мой! Як гэта ўсё далёка, а як і сягоння шчыміць сэрца ад любага ўспаміну. Хто ты, чыя ты? — пачулася яму пытанне музыкі. І зноў дзяўчына нічога не адказала, а толькі цяпер яна і не смяялася. Сумна паглядзела ў твар старому, і яму, здалося, пачуліся дакорлівыя словы: «Эх, Аўдзей, Аўдзей! Хіба не пражылі мы з табою сорок гадоў... Хіба не вырасцілі шасцёра дзетак!..»

— Анютка! Анютка!.. — спалохана зашаптаў стары. — Даруй мне... я вінаваты. Анютка!..

Можа, ён і на самай справе вінаваты. Забілі Анютку фашысты. Забілі з двума меншымі сынамі і дачушкай. Каля самай хаты забілі... Застаўся Аўдзей з сярэднім сынам Цішам, а два старэйшыя ляглі на вайне... Эх, Анютка, Анютка, не думай, што Аўдзею так было лёгка перажыць страты... Багата ён аддаў бы, каб клыпала ты цяпер побач з ім, а ўсе дзеці стаялі б ля яго, як дубы і дубочки...

Недзе далей, за курганам, там, дзе Сож прымае ў сябе глыбокія рукавы непрыступнага ляснага возера, засталіся патаемныя сцяжыны да партызанскай базы. Адтуль ён са сваім Цішам не раз ішоў у разведку... Ціша... Адзін, што застаўся яму на апору. Адзін. Эх Аўдзей, Аўдзей. Можа, ты і вінаваты перад Анютай, што не забраў яе ў лясныя зямлянкі. Ведаў жа, што могуць наляцець карнікі... Але хто чакаў, што яны будуць такія лютыя. Што закатаюць нават дзяцей з маці...

Стары расхваляваўся, успамінаючы, і хваляванне зусім расслабіла яго. Успёршыся на кій, ён сядзеў, цяжка звесіўшы галаву. Раптам з бору, аднекуль зусім зблізку, мабыць, з-пад курганца, дайшлі да слыху старога мілагучныя дзіўныя гукі.

«Зум-зум... Зум-зум... Зум-зум... Зум-зум...» — з кароткімі перапынкамі гулка і настойліва плыло ў зацішаным пад спёкаю лесе. «Што гэта магло б быць? — дзівіўся стары. — Можа, зноў музыка?! І праз колькі хвілін старому загучала песня, якая падняла яго, паставіла на ногі. Ён чуў усё тую ж ранішняю музыку Шумана. І зноў бялявая дзяўчына бегла па лесе і настойліва заклікала яго сваёй прываблівай прыгажосцю. Гукі лесу, музыка ўспамінаў як бы ўскалыхнулі старога. Не глядзячы пад ногі, ён намацаў кіем дарогу і ўсё далей паглыбляўся ў засець бору, кірую-

чыся на незнаёмыя гукі. Нечакана перад ім адкрылася вясёлая лясная палянка. Стары пазнаў яе. Перайсці палянку, а затым яшчэ кавалачак бору, і пачнецца курганне, за якім ціха ўецца тая юнацкая дарожка. Ах, калі б яму ўдалося туды дацягнуцца!.. Стары расхінуў топкія сасончкі паляннага падлеску, каб выйсці на сонечны прастор. І тут проста перад сабою ўбачыў камя, запрэжанага ў крывалы. Копь стаяў прывязаны лейцамі да маладой рабінкі. А крыху воддаль, ля адзінокай па паляне сасны, завіхаліся мужчына з жанчынай. Сасна была высокая і магутная, сапраўдная прыгажуня лесу. Што яны там робяць? — занепакоіўся стары. Раптам — «зум-зум, зум-зум» — паплыло ад сасны, і старога ўсяго скалапула. Сасну пілавалі. Стары ведаў гэту сасну. Сюды прыходзіла Анюта з дзецьмі ў дні вайны, калі ён з Цішам быў у партызанах, — ці каб пабачыцца, ці каб пакінуць перадачу. «Каму забалела спілаваць гэту сасну?.. Эх, людзі, людзі...» — пакрыўджана шаптаў стары. Сэрца яго зайшлося ад жалю, і ён абмяк, сілы сталі пакідаць яго. Але неспадзявана стары пазнаў людзей, што пілавалі сасну. «Божа мой! Божа мой! Ціша!!!» — захліпнуўся жалем стары і аднекуль знайшоў у сабе адчаю кінуцца ўперад. «Зум-зум... Зум-зум...» — звінела сталь пілы. Гэты дужы звон грывнуў у сэрцы старога неспадзявана балючай трывогай. То была трывога за дзяцей. Яму пачулася вакол іх якоесь няшчасце. Ах, божа мой... Ці ж бывае шчасце там, дзе забываюць маленства... А нявестка ж цяжарная... Летась у яе памёр сыноч... Трэба, каб усё было добра... Каб род не звёўся. Ах, Ціша, Ціша... Нашто ты забыў маленства!

Старому заставалася прайсці зусім нямнога, калі зумканне пілы сціхла. Сын паклаў пілу, узяўся за сякеру. Нявестка адышлася да кусціка ядлоўцу. Дастала біклагу, стала піць. Сын размахнуўся, каб ударыць па сасне — падсячы яе з таго боку, куды ёй падаць. І раптам старому здалася, што дрэва непрыкметна для Цішы ўжо нахілілася і падае. «Яно падае, падае! — здавалася старому. — І падае туды, дзе стаіць нявестка!»

— Вера-а-а-а!... — з усіх сіл, якія ў яго яшчэ былі, крыкнуў стары і аберуч схапіўся за белую галаву.

— А-а-а-а! — пакацілася па лесе рэха, а ў вачах старога заскакалі і замітусіліся чырвоныя кругі. Затым стары пачуў страшэнны трэск і ўдар, ад якога закалацілася зямля, і ўпаў разам з навакольным гулам. У галаве яго, як полымя, закалыхаўся гэты гул, не даючы зразумець, дзе

ён і што з ім. Стары здзівіўся. Потым ён пачуў над сабою знаёмыя галасы.

— Тата... Татачка! Нашто ты не паслухаўся мяне! Нашто кінуў хату!

Старому стала як бы і добра, нават радасна. Малайчына Ціша. «Татачка...» Значыць, не забыў Ціша маленства. Не забыў, як гадавалі яго на гэтых сцежках...

— Тата-а. Трэба яго дахаты, Ціша... Ціша-а... — разгублена гучаў голас нявесткі, і стары супакоена падумаў: а яна ўсё-такі добрая. Малайчына Ціша.

Старога ўзялі на рукі, і ён чуў, як цяжка дышае нявестка і як глытае слёзы сын, чуў, але нічога не бачыў і не мог нічога сказаць. А як яму хацелася цяпер загаварыць! Як хацелася сказаць ім, сваім дзецям, што яны добрыя, што ён благаслаўляе іх на вялікае жыццё, што ён шчаслівы сёння, як не быў ужо даўно. І раптам старому загучала мелодыя элегіі, і ён зноў адчуў сябе гаспадаром жыцця. Пад вокліч сына «тата, скажы хоць слова, тата!» стары напружыўся і зрабіў бадзёры і ўпэўнены крок у нейкі зіхоткі свет...

1966

СИРОТЫ

Васіля Рудніка больш за месяц не бачылі на вуліцах сяла, хоць усе чулі, што ён вярнуўся. Чым ён жыў і як жыў — ніхто пра гэта нічога не мог сказаць. Але ўсе ведалі, якое ў Рудніка гора, і верылі, як яму цяжка. Многія хацелі б пагаварыць з Васілём, суцешыць яго. Ды Руднікава хата нікому ніколі не адчынялася. Адну старую Анэту, сваю цётку, якую ўсе тут звалі проста Тарасіхай, Васіль і пускаў у хату. Аднак Тарасіха была жанчына не гамацкая, на ўсе роспыты махала рукою і безнадзейна адказвала:

— Бяда-а-а... Ой, бяда-а-а...

Васіль Руднік быў чалавек яшчэ малады, год каля трыццаці.

Перад самай вайною ён ажаніўся. Узяў за сябе прыгожую дзяўчыну Алену Падвысоцкую, даярку з Забароўя. Ён доўга ведаў і любіў сваю Алену. І яны былі б, можа, самыя між людзей шчаслівыя. Ды не паспеў Васіль і за

рукі павадзіць маленькіх сваіх дзетак — дзяўчынку і хлопчыка, — як трымпула вайна. У першыя ж дні яго прызвалі. І ад таго часу да апошняга стрэлу на ворагу ён прабыў на фронце. Два разы Рудніка раніла, але, праўда, не цяжка, так што далей медсанбата яго не адпраўлялі. І так са сваёй часцю ён прайшоў ад Беларусі пад Маскву і ад Масквы да самага Берліна.

Сям'я Васілёва — жонка з дзецьмі і старая маці засталіся пад фашысцкай акупацыяй. Пра іх Васіль нічога не ведаў аж да тых дзён, калі яго вёску вызвалілі. Тады ён атрымаў пісьмо ад свае цёткі. Тарасіха напісала, што маці яго памерла, а Алена з дзецьмі жыве не тут, а пайшла ў Забароўе да маці... А хата цэлая. І стаіць пустая, чакае гаспадароў...

Васілю адразу дужа падазроным здалося тое пісьмо. Чаго жонка кінула хату, што яе пагнала ў Забароўе? І чаму яна маўчыць, ён жа напісаў і туды? Сумна шчымеала Васілёва сэрца. Хоць спачатку яшчэ і спадзяваўся: можа, палявая пошта па іншых дарогах носіць Аленіна пісьмо? А можа, варожаю бомбаю знішчыла дзе-небудзь дарагое жоўчына слова?

Фронт каціўся ўсё далей на захад, ужо баі ішлі на зямлі праклятых фашыстаў. Было відно, што вайна хутка скончыцца. А да Васіля Рудніка гэта як быццам і не даходзіла. Балючая трывога прыгнятала яго душу. Колькі ён ні пісаў пісем, усё не было яму ні вестачкі пра жонку і дзяцей. З адчаем пачаў ён думаць пра вялікае для сябе няшчасце. І нарэшце самае горкае стала вядома: яго Алены, яго дзетак няма і ў Забароўі. Пісала сама цешча.

*

Пасля пісьма ад цешчы Руднік спахмурнеў зусім. Што стала з яго сям'ёю? Што будзе з ім? Нявесела сустракаў ён Перамогу. Яго надоўга не затрымалі ў арміі. Ужо ў канцы векапомнага месяца мая адпусцілі дахаты. І тут, вярнуўшыся, ён ад Тарасіхі пачуў тое, чаго баяўся больш за ўсё: Алена і дзеці загінулі. Яны прапалі, калі пераязджалі Сож. Іх загубіў мясцовы паліцай Чапялюка. Ён доўга прыставаў да Алены. Таму яна рашыла перабрацца да маці. А паліцай падсцярог яе. І дагнаў на сярэдзіне Сажа. Хацеў завярнуць лодку назад. Алена адбівалася, і той бандыт перакуліў лодку. Гэта бачыў пастух з іхняе вёскі Ігнат Маркуська.

Чаплялюка многа прынёс гора аднавяскоўцам. І таму хацеў уцячы з фашыстамі. Ды не ўдалося. Каля Быхава яго злавілі. І потым расстралялі...

Расказ Тарасіхі скрушыў Васілёву душу. Яму, які вызнаў столькі нягод дзеля адзінай радасці — сустрэць дзетак і жонку, — стала пуста ў гэтым свеце, не хацелася жыць. Ніякай цяпер мэты не было перад ім. І ён замкнуўся ад людзей. Кожны куточак у роднай хаце, кожная рэч, кожная дзіцячая драцінка на сцяне ці на лаве нагадвалі яму Алену і дзяцей — Паўліка і Маруську. Нічога цяпер у Васіля не было. А чалавек хіба можа так сабе жыць, калі знікла ўсё, што было яго першай апорай?

Сціснуўшы рукамі галаву, Васіль падоўгу сядзеў моўчкі перад цёткай. «Бяда-а-а...» — шапталі зморшчаныя, паблеклыя вусны Тарасіхі. Амаль не дакранаючыся да валасоў, Тарасіха гладзіла Васілёву галаву. Ён адчуваў гэту яе чалавечнасць і ніжэй апускаў і заплюшчваў вочы — каб не выдаць раптоўных мужчынскіх слёз. Тарасіха глядзела, як Васіль сцямнеў і асунуўся, і ўсё думала: чым бы яго ўскалыхнуць, як бы вывесці яго з хаты? «На волю трэба, да людзей трэба!» — падказвала ёй сэрца. І нарэшце яна прыдумала. Асцярожна настроіла Васіля на думку: а ці не пара яму пабываць там, дзе загінулі яго дзеці і жонка. Васіль прыслухаўся да цётчыных слоў. А пасля і запытаў, а як жа знайсці тое месца?..

Праз колькі хвілін Тарасіха за руку ўвяла ў хату крыху непаваротлівага Ігната Маркуську, таго самага, што ведаў, дзе ўтапілася Алена з дзецьмі. Мужчыны павіталіся без слоў, амаль не гледзячы адзін на аднаго. Нібыта даўно паміж імі ўсё было дамоўлена, і няёмка і сорамна ім вярэдзіць старое...

Маркуська прывёў Васіля з Тарасіхай на высокую белую гару за Пікаварняй. Унізе шырока і вірліва каціўся Сож. Адным крылом ён урэзаўся ў мелавыя кручы настроненага сасновага бору, а другім абмываў пясчаныя трыснікі заліўнога лугу. «Там...» — паказаў Маркуська ўніз, у серабрыстае шалясценне быстры, дзе завіхраліся два сустрэчныя струмені. Васіль добра ведаў гэтую мясціну. Гэта быў славуты Асінаўскі пераезд. Як калісьці, і сёння тут натоўпам стаялі прымкнутыя і непрымкнутыя лодкі. Бо з гэтага пераезда лягчэй за ўсё трапіць у бліжэйшыя засажоўскія вёскі. У адной з іх — у Забароўі — вырасла і яго Алена...

Васіль доўга стаяў нерухома пад сасною... Ён успамі-

наў сваё юнацтва. Вупь там віецца ў расцяробах дубенская дарога. Колькі разоў ён хадзіў па ёй з Аленай. А за пясчанымі гарбамі каля Дубні ёсць разгалістая вярба пад крынічкай. Васіль уявіў сабе тую вярбу і тую крынічку, і яму пачулася з глыбіні гадоў, як ціха спявае Алена... І раптам яму так захацелася кінуцца да тых сцяжын, да тых гадоў і сустрэч, да таго спявання і таго шчасця!.. Адарваўшыся ад сасны, Васіль размашыста скочыў на мелавую сцежку, пабег уніз.

— Што з ім?!— спалохана запытаў Маркуська, убачыўшы, як кінуўся Руднік да лодачнага прычала.

— Нічога... Хай... Хадзем дахаты... Усё будзе добра...— адказала Тарасіха. І кранула Маркуську, які збянтэжана назіраў, як Руднік таропка адпыхвае ад берага човен.

*

Руднік вярнуўся дадому толькі назаўтра і пасля гэтага стаў як бы зусім іншым чалавекам. Ён не сядзеў цяпер у сваім закуцці. Праз некалькі дзён яго ўбачылі ля хаты, на вуліцы, ля калодзежа. Ён тупаў у садочку, папраўляў сенцы, страху, прасла. Прыходзілі да яго людзі, і ён нікога не цураўся. Тарасіха радавалася. Але нешта яе і непакоіла. Васіль ладзіў сваё гняздо, а між тым, заўважала Тарасіха, ён збіраўся яго пакінуць. Пачысціў свой шынель, склаў у чамадан вяхітрыя салдацкія набыткі. Хадзіў задуманы, здаецца, да ўсяго прыглядваўся апошні раз...

Тарасіха глядзела-глядзела на маўклівага свайго пляменніка і не вытрымала.

— Васіль...— сказала яна, падышоўшы да стала, за якім сядзеў пляменнік.— Скажы ты мне, няўжо ты такі кволы, а? Няўжо вайна не навучыла, каб ты ўсё мог? Ты ж малады, ты ж дай шчасце людзям, яны яго шукаюць... А, Васіль?!

Васіль Руднік збянтэжыўся, прыслухаўся, пра што гаворыць цётка. Ніколі б ён не падумаў, што яна будзе яго судзіць.

— Падумаў сам, хіба ж ты вінаваты,— між тым гаварыла Тарасіха.— Хіба ты вінаваты, што яны прапалі?.. Нашто ж табе кідаць свой кут, а? Ты сірата. А колькі ёсць яшчэ сірот. Дай жа ты руку другой сіраце. І жывіце, лягчэй вам будзе... А, Васіль...

— Цётка, любешка, — сказаў ён, як калісь у маленстве. Ступіў да яе, узяў маленькую, лёгенькую, скаржэную руку, падалаваў. — Ты ж у мяне адна. Як маці мне. Дык павер... Не магу я тут заставацца. Не магу... Кіну хату на цябе... знойдзецца хто бяздомны — хай живе...

— Бяда-а-а... — скрыпуча вымавіла Тарасіха сваё прывычнае слова. Падціснуўшы губы і ківаючы галавою, глядзела некуды міма Васіля, пешта, відаць, абдумвала. І нечакана кінула ў Рудніка балючымі словамі:

— Не любіў ты іх... Не любіў... А то не бег бы ад іхніх дарожак... Не!.. Не...

Усё так жа ківаючы галавою, Тарасіха пасунулася ў трысценак, забразгала посудам. Васіль стаяў ашаломлены. Гэта няпраўда, што ён іх не любіў!.. Ён не ўцякае ад дарагой зямлі, ад дарагіх дарог! Але што ж яму зрабіць? Як пазбавіцца ад пакутнай скрухі?..

— А вось каб ты любіў іх... — вярнуўшыся, далей гаварыла цётка. — Каб любіў... дык назваў бы сваю другую дачушку Аленай, а сына зноў Паўлікам...

— Цётка!.. — крыкнуў Васіль. Тарасіха адчула, што сказала мо і лішняе, але не змоўкла, праказала нават чорства:

— Мала ў вёсцы людзей засталася, мала. Вуць на трактар шукаюць, а ты ж вучыўся. Падумай. Ад сябе не ўцячэш.

*

Канчаўся дзень, наставаў самы маркотны для Васіля час. Тарасіха пайшла. Васіль хадзіў па хаце, не ведаў, куды дзецца. Цётка сказала праўду. Гэта так — дзе, у якой старане ён схавецца ад свайго гора, ад самога сябе? Усё роўна ён будзе бачыць гэту зямлю, чуць родныя галасы. І тым больш яму будзе балець, чым далей апынецца ад сваёй стараны...

Быў ужо зусім вечар, калі дзверы ў Васілёву хату з трукатам расчыніліся. Васіль Руднік не паспеў і здзівіцца, як перад ім вырасла мажняя постаць маладога мужчыны.

— Друг! — радасна загаварыў ён да Васіля. — А, бра-тачка, колькі гадоў! Дай руку, Васіль!.. Пазнаў?.. Пазнаў, пазнаў!

Пецька Грамец, Руднікаў прыцель даваенных год, добры хлопец, трактарыст і вясёлы запявала, ціснуў Васі-

лю руку і, не даючы яму нічога адказаць, важка кідаў гулкія ў руднікаўскай сіроцкай хаце словы:

— Ведаю, ведаю!.. Толькі, братачка, вярнуўся і ўсё ведаю. Гэткае ў цябе гора. Ды што зробіш? Нельга так марнець, пара жыць. Пара, пара, браце Васіль!..

Васіль Руднік, ашаломлены шумным паціскам сябра, не заўважыў, як выйшаў з ім на вуліцу, не разумеў, куды з ім ідзе. Ён і не спрабаваў нічога зразумець, ён быў нават рады, што ўсё так адбылося.

— У мяне, братачка, таксама гора... — гаварыў Пецька, моцна трымаючы Васіля пад руку. — Ты не чуў? У мяне ж бацьку немцы забілі. І Міша наш на вайне прапаў. Адно, братачка, шчасце — маці засталася. Будзем жыць! Як-побудзь жа трэба жыць, Вася!

Так яны пасоўваліся наперад — адзін, можа, нават занадта ўпэўнены і шумна-гаваркі, а другі — як быццам выпадкова трапіўшы на гэту цёмную вуліцу. І раптам апынуліся перад чатырма цьмяна-асветленымі вокнамі. Лягнулі дзверы, пачулася, як рыпнуў гармонік. Васіль пазнаў гэтыя чатыры акны: то быў калгасны клуб, у якім прайшло столькі яго вечароў да вайны. Грамец мацней сціснуў Васілёву руку, лёгка падштурхнуў уперад. Руднік не стаў супраціўляцца. Што ж, нарэшце патрэбна ўзбівацца на нейкую дарогу, ён жа не чужы людзям, ён заслужыў, каб яго падтрымалі.

Пецька Грамец ірвануў дзверы клуба і, прапускаючы Васіля, весела крыкнуў:

— Надымілі, як чэрці ў пекле! Ану, не курыць! Падпальшчыкі!

У клубе дружна засмяяліся. Было відно, што весялун-Грамец ужо быў тут сёння, і ўсе радаваліся, што ён вярнуўся. Сціх рыпаць гармонік, Грамца і Рудніка абкружылі, паціскалі рукі, некалькі дзяўчат-падлеткаў паднялося, каб даць ім месца. Грамец павярнуў туды Васіля, і Руднік, адчуваючы на сабе дзесяткі цікаўных позіркаў, цяжка апусціўся на шурпатую лаўку.

*

Як і ўсе людзі, якія па нейкай прычыне страчваюць сувязь са сваім асяроддзем, Васіль Руднік адчуў сябе зусім адзінокім у гэтым людскім акружэнні. Яму хацелася схавацца за Пецькаву спіну або рашуча падняцца і ру-

шыць адгэтуль. Але ў той жа час яго цягнула скончыць са сваёй адзінотай, пешта падбівала яго пайсці насустрач цікаўным позіткам, аддацца ва ўладу калектыву. Бо іначай ён не ўяўляў, што і як з ім будзе рабіцца далей. І, слухаючы нейкія далёкія-далёкія, як бы з другога канца вёскі, словы Грамца і слабы голас гармоніка, які падбіраў бязладна-вясёлае папуры, Васіль усёй душою рабіў намаганні, каб вярнуцца ў свет, пазусім пакінуць глухі і беспрасветны закутак у самім сабе. Ён падняў вочы, абвёў позіткам залу. Кіўнуў аднымі вейкамі гарманісту, аднапогаму Івану Якуціку, які стаў калекам яшчэ да вайны. Іван у адказ шырока разгарнуў мяхі гармоні, зайграў песню аб дарогах, якія праішоў салдат, каб вярнуцца дамоў. Васіль Руднік убачыў, што многія са сваіх лавак радасна ківаюць яму галовамі. І адчуў, як яго душа мякчэ, наліваецца цеплынёй, раскрываецца насустрач жыццю. Як родныя, азіраў ён твары аднавяскоўцаў. Людзі сядзелі на лаўках усцяж чатырох клубных сцен. Большасць тут было дзяўчаты і маладзіц і зусім мала хлопцаў. Дзяўчаты былі ўсе маладыя, многіх Васіль пазнаваў, ведаў па імёнах, а багата пра якіх толькі здагадваўся — яны нагадвалі знаёмых яму сваіх бацькоў. Гэтыя дзяўчаты падарослелі за вайну. Руднік, як брат, глядзеў на іх такія чыстыя, мілыя, слаўныя твары. Калі раней яму ні на міг не давала спакою думка аб сваёй самоце, то зараз, як пасля цяжкага бою, ён пачынаў як быццам сцішвацца, адпачываць збалелым сэрцам.

Раптам адна маладая дзяўчына, можна сказаць, зусім яшчэ дзяўчышка, якая сядзела побач з гарманістам, паднялася і спытала ў Васіля:

— Дзядзечка, а можа, вы тут хочаце сесці?

Нічога незвычайнага не было ў гэтым пытанні, але Рудніку зноў стала скрушна і цяжка. Страшна балюча Руднік усвядоміў, які ён ужо стары. Ён успомніў словы Тарасіхі: «А ты ж ствары тут новае жыццё...» А як стварыць? Вось тут сядзяць дзяўчаты... добрыя, шчырыя... Яны шмат пачылі гора. Ведаюць, як баліць душа. Але ж яны ўсе такія маладыя... Ці зразумелі б яны яго скруху, яго ўспаміны аб днях і пачуццях, якія не могуць паўтарыцца, але не могуць і забыцца?..

Гармонік парываў адзін за адным то павольныя, то ўзлётныя танцы. Але піхто з маладых не ўставаў, не выходзіў на круг. Васіль азірнуўся на Грамца: чаму ж маладзь не танцуе?..

Пецька, які, мабыць, даўно чакаў такога пытання, надхапіўся ўзрадаваны:

— Эх, братачка, братачка, яны ж ведаюць, усё ведаюць... Як жа яны пойдучь перад табою?.. Ідзі сам, наказы ім!.. Ідзі! Друг...

Васіля скаланула ад Пецькавых слоў. Яму тапчаваць! Як гэта можна? Лепей ён пойдзе адсюль, не будзе ім замінаць. Але ён не падымаўся, яму страшна было ўстаць і выйсці з клуба і тым парваць ценькую пітачку, што звязала яго сёння з людзьмі. Нечакана яго позірк спыніўся на светлай задуманай маладзіцы, твар якой быў яму незнаёмы. Яна сядзела ў гурце маладых дзяўчат, такая ж, як яны, маладая, але з нейкай такой журботнасцю ў абліччы, якая гаварыла, што гэта ўжо не дзяўчына. Васіль яе не ведаў. Значыць, яна ці прыйшла сюды з другой вёскі ў госці, ці з'явілася тут за вайну. Нешта вельмі роднае кінулася ў ёй Васілю. Што гэта такое, што роднае? І раптам Рудніку зноў краяпуў сэрца яскравы ўспамін. У яе, здалося яму, было ўсё, як у яго Алены! У яе былі такія ж летуценныя, крыху стомленыя, вочы, у якіх затаілася вялікая рупнасць за жыццё; і губы, трошкі падпухлыя, сціснуліся ў куточак, са складачкай смутку, якраз як у Алены, калі яна праводзіла яго на фронт: і рукі, спрацаваныя, шырокія, як мужчынскія, рукі, ляжалі на каленях, нібы два патруджаныя крылы ў птушкі...

У адзін міг убачыўшы ўсё гэта, Васіль адвёў вочы ўбок, стараўся не глядзець туды, не рабіць сабе лішняга болю. Але ён ужо не мог не думаць пра яе. Ён адчуваў, што з першай хвіліны, калі ён на яе паглядзеў, між ім і той незнаёмай жанчынай паўстала нябачная душэўная сувязь. Безумоўна, ён не ведаў, што яна таксама думала аб ім. Ды калі ён нічога не ведаў ні пра яе, ні пра тое, што яна думае аб ім, дык яна ведала пра яго ўсё. І таму, што яна так добра ўсё пра яго ведала, — ёй балела яшчэ больш, чым яму.

Адчуўшы пільны яго позірк, яна думала пра пякельны свой лёс — пра тое, як люта абышлася з ёй маладосць. Прыйшоў ліхі чалавек, зусім дзяўчынкай узяў яе ў жонкі, а потым зрабіў яе жыццё горай, чым у горкай няволі... А потым надвёў над расстрэл яе бацьку і маці — за тое,

што заступіліся за яе... А пасля... Колькі парабіў пяшчасця, колькі крыўды пакінуў... І вось яна глядзіць на чалавека, якога бачыць упершыню, і думае, што зараз ён выкажа сваю нянавісць... А за што?... Хіба не прыняла яна здэкаў на сто год уперад?.. Хіба не заслужыла яна спагады?.. Толькі хто ёй дасць тую спагаду... Ад каго ёй чакаць спачування і жалю?!

*

От жа бачыш, як бывае... — хваляваўся між тым Васіль. — Чаму яго цягне да гэтай жанчыны? Ён жа нават не ведае, хто яна такая... Вунь сядзяць побач з ёй дзяўчаты... можа, і прыгажэйшыя... можа, нават надта прыгожыя... А ён усё ж, калі б найшоў зараз тацаваць, дык толькі з гэтай...

Васіль сядзеў і мучыўся пакутным сумам. Яму раптам захацелася стаць блізка ля гэтай жанчыны. Хай бы яе шырокія рукі закінулі яго неслухмяныя валасы за скроні. Хай бы яна і не дакранулася да яго. А ён бы стаяў і нічога не помніў, адпачываў ад вайны, ад гора, ад самога сябе...

Можа, таму, што ўсё ў ёй пагадвала яго Алёну, Васіль адразу вельмі намерыў у гэту жанчыну. Ён верыў, што яна зразумела б яго мінулае і яго будучае, якога ён не ўяўляў сабе яшчэ і сам. І ён падумаў: а што, калі і праўда — устаць яму зараз, ды падысці да гэтай жанчыны, ды ўзяць яе за руку і павесці ў круг?.. Калі-небудзь ён жа зробіць такі крок... Васіль павярнуўся да Пецькі Грамца.

— Што ж, Пецька... — сказаў яму аднымі губамі, слухаючы, як таккае ўзрушана сэрца.

— Вальс! — усё зразумеўшы, гучна і ўладна выгукнуў Пецька Грамец, і гарманіст Іван Якуцік шырока разгарнуў мяхі.

*

Усе вочы ўставіліся на Васіля Рудніка, і цяпер ён ужо не мог не ўстаць першы. Ён правёў рукою па колкай барадзе, як бы просячы ў людзей выбачэння, і паволі падняўся. Усе замёрлі. Каго выбера сабе гэты бядак, мужны франтавік і адзін з лепшых у вёсцы мужчын? Васіль разумеў, што сваім выбарам ён, магчыма, вынесе зараз сабе

прысуд. Але ўсё ж ён зрабіў ужо гэты выбар. Цвёрдым крокам ён перайшоў залу і спыніўся каля сваёй незнаёмай. Яна спачатку збянтэжана адхіснулася ад яго, закрыла вочы рукою, потым хуценька паднялася. Твар яе гарэў.

Васіль, разгубіўшыся, раптам адступіў назад, але авалодаў сабою. Узяў жанчыну за локці, даў зразумець, што іх чакаюць, што трэба ісці на круг. Крыху прыцягнуў да сябе, адчуў яе дзявочую лёгкасць і рашуча павёў пад задумлівае гранне гармоніка.

І ў гэты момант на ўсю моц пачуўся прарэзлівы спалоханы голас нейкага падлетка:

— Гэта ж Чапялюкава жонка!..

Гарманіст рэзка спыніў гранне. Клуб замоўк. Цяжкая цішыня ўсталявалася над усім. Чапялюкава жонка! Дык вось каго выбраў Васіль Руднік для першага вальса! Адны са здзіўленнем і спалохам, другія з трывогай і жалем глядзелі на Васіля. А яму гэты крык падлетка пасек сэрца на балючыя кавалкі. Чапялюкава жонка! Таго, хто загубіў Алену і яго дзяцей... Божа мой!.. Як жа гэта так адбылося!.. Што ж яму рабіць з гэтай жанчынай... Гарачая і дрыготкая, як зусім непрытомная, яна стаяла, прыхінуўшыся да яго грудзей. І ён падумаў: а можа, ён, адштурхнуўшы яе, і сам зараз заб'е чалавека?.. Можа, яна пабачыла гора не меней, чым ён... Але што ж яму рабіць... Трэба, каб маладыя танцавалі... А яму льга пасядзець... Не абяртаючыся, ён махнуў свайму рашучаму другу, Пецьку Грамцу, і той зразумеў яго.

— Вальс!!! — з шырокім дыхам выгукнуў Пецька, і яшчэ нешта скамандаваў, і, нібы прапачатаў, прытушнуў пагою. І ўслед за ім Іван Якуцік грывнуў старадаўнюю прыгожую «Бярозку», заглушаючы людскія трывогі і сум, сучаючы збалелыя сэрцы пяшчотным граннем. Васіль Руднік адхінуў ад сябе Чапялюкаву жонку, за руку падвёў да лаўкі, сеў сам побач з ёю. Яна схіліла пізка галаву, горка заплакала. Васіль закалаціўся, нібы ў ліхаманцы. Нешта казалла яму, што нядобра сядзець з гэтай жанчынай. А нешта другое пытала ў душы: а за што? За што ён павінен пакрыўдзіць жанчыну, якой зусім не ведае, да якой так пацягнула яго нейкая сіла?.. Раптам ён убачыў, як часта і цяжка дыхаюць жылы на яе шырокай спрацаванай руцэ, і нечакана для самога сябе спытаў:

— А ў цябе... у цябе ёсць... хто-небудзь?..

Жанчына рогам хусцінкі прыкрыла вочы, спыніла дыханне. Глыбока хліпнуўшы, адмоўна паківала галавою.

Васілю стала сорамна. Які ж ён слабы чалавек. З усіх сірот перад ім была самая, можна, пакутная ў свеце! Як жа ён мог надумаць, што яму з ёю зрабіць? Яму захацелася сказаць ёй нешта вельмі цёплае. Але ён не знаходзіў у сабе такіх вартых слоў, і яму зноў кінуліся ў вочы яе добрыя рукі. Як бы зусім недарэчы, ён спытаў:

— А табе... табе гладзіў руку... хто-небудзь?..

— І-це... — тужлівым шэптам, аднымі слязамі, адказала жанчына.

Васіль Руднік пракаўтнуў у горле нейкі свербны ком. Рыпаў гармонік, скована і стомлена круціліся пары, і несуветная самота варушылася ў самім Васілю і плакала побач з ім... І Васіль раптам сваёй агрубелаай рукою мінамётчыка рашуча пагладзіў руку жанчыны. Жанчына скаланулася, усхапілася пайсці. Але адразу села, здранцвелая. І Васілю зноў захацелася зрабіць ёй хоць нейкую ласку. І ён прыкрыў мокрую ад слёз усю паверхню яе рукі сваёй памякчэлай рукою і адчуў сэрцам, што як бы там ні было, а ён ніколі не дасць у крыўду гэтую жанчыну.

Вакол іх сядзелі, кружыліся, любілі, марылі аб нечым дзесяткі і сотні сірот. І Васіль Руднік, як вернуты да жыцця скарб, трымаў у сваёй руцэ гарачую жаночую руку, якую ніколі дагэтуль не гладзілі мужчынскія рукі...

1966

БАРАВІКІ З КУРГАНІЯ

Пасля цэлага месяца ліпеньскай спёкі сабралася над пашай вёскай навальніца. Грымела ўсю ноч, і спорны аж да раніцы дождж шчодро мачыў перасохлую зямлю. Раніцаю як быццам праяспілася: вырвалася з-за хмар пасвяжэлае сонца, усё паўкрута заіскрылася, заспявала, зазвінела. Але непадоўга. Хутка зноў захмарыла, дождж разавоціўся і дробна ды густа ліў да самага вечара і ўсю паступную ноч.

Распагодзілася толькі на трэція суткі. І адразу вёску абляцела навіна: у Курганні баравікоў хоць касой касі.

Курганне — гэта ў нас недалёка ад вёскі славутая мясціна над Сажом, дзе на шырокім полі калісьці шмат было насыпана курганоў. Незадоўга перад вайною на гэтым

месцы пасеялі сасновы лес. Мусіць, таму пасеялі, што зямля тут надта неўрадлівая — нясок ды падзол. Я намятаю, і ў майго бацькі была тут палоска, і заўсёды яна ляжала печаная, укрытая парэцанымі, аброслымі як бы нейкай соллю, камякамі. Калі-нікалі бацька ўзорваў яе, раскідаючы плугам закрайкі старых курганоў. Але ніколі нішто тут не радзіла. І ў іншых было таксама. І мне гэтае поле запомнілася толькі тым, што мы любілі туртам узбірацца на высокія курганы і перагуквацца, уяўляючы сябе палкаводцамі ці арламі...

Вось цяпер у лесе на Курганні, на маладых імшаніках, і з'явілася безліч баравікоў, якіх, як ішло па вёсцы, — «хоць касой касі». Я быў здзіўлены і злосны на самага сябе. Гэта ж я такі грыбнік, такі аматар — як жа не мог падумаць пра малады лес? Трэба было чакаць, што тут з'явіцца баравікі, ды яшчэ пасля такога цёплага дажджу. Давядзецца цяпер ісці па чужых слядах, хоць і вельмі прыкра патыкацца толькі на абрэзаныя карані. Але што ж, нічога не зробіш. Заўтра, безумоўна, я ўжо не працілю — устапу раченька, калі яшчэ і грыба таго не відаць. А што рабіць сёння?

Усё-такі я не вытрываў, узяў лазовы кошык (у нас іх робяць вельмі прыгожа — белыя, з ружова-сінімі закрайкамі) і сцяжынкаю цераз грэчневае поле пашыбаваў да лесу.

Да Курганія ад вёскі педалёка — можа, вярста, не больш, аднак ішоў я туды даўгавата. Не ведаю нават, з чым параўнаць, як я люблю пах грэчкі, гэтага малочнага, са светла-ружовай пенай, далягляду. Столькі тут асалоды ды пекнаты, галава пачынае злёгка кружыцца; садзішся на камлюгу або на купіну і не можаш надыхацца такім салодкім зямным характам. Я і сёння не абмінуў грэчкі, таму ў лес прыйшоў ужо крыху стомлены ад пахкага палявога настою. Але ўсё ж у лесе аджыў; вочы радасна забегалі па імшаніку паміж сосен, і хутка — ах! — толькі-толькі абветраны баравічок з рудаватай цёмнай галоўкай як бы схіліўся ў наклоне мне насустрач. Я не адразу да яго падышоў. Я ніколі не падымаю грыба адразу. Мне так прыемна палюбавацца на яго, агледзецца. Паставіў кошык і, азіраючы мясцінку навакол зноўдзенага баравіка — а ці няма тут яго брацікаў? — палез у кішэню на ножык. Я дужа не люблю адрываць грыб з караннем ад зямлі. Заўсёды надразаю баравік ножыкам на карані, і ён сам адвальваецца набок, пакідаючы ў зямлі сваю белую пу-

павіну, гэта значыць — новую завязь. Але сёння мне не пашанцавала. Я не знайшоў у кішэні ножыка. Мабыць, забыў дома. Гэтая непрыемнасць адразу сапсавала мне настрой. Я стаў шукаць хоць якой-небудзь трэскі, каб неяк падрэзаць карань грыба. Але і трэскі ў гэтым чысцелькім лесе падзе не было. І ўпершыню за сваё жыццё я рашыў падняць баравік не падразаючы, з каранем. Злёгка паціснуў па карань — пясчаная, сыпкая зямля падалася паслухмяна. Баравічок павіс у руцэ з летаўшым шыгаллем і пяском, і мне здалося, што пешта абарвалася ў тую хвіліну паміж мною і лесам.

Потым я вельмі хутка знайшоў яшчэ два баравікі, і абодва маладзенькія, крамяныя. Я ўжо радаваўся: мусіць, патрапіў на нескранутую мясціну. Аднак на гэтым мае знаходкі і спыніліся. Пасля трох баравікоў, колькі ні хадзіў па лесе, натыкаўся толькі на свежае карэньне, і гэткае грыбаванне хутка мяне зусім стаміла. «Усё роўна няма ножыка, чаго хадзіць», — падумаў я і рашыў адначыць. Я ў гэту хвіліну быў якраз каля высокага кургана, на вяршыні якога стаіць каржакаватая з вузлаватымі піжнімі галінамі сасна. Мне помняцца з маленства і гэты курган і гэтая сасна. Калісьці курган быў каля самай дарогі; потым, як сеялі лес, дарогу зааралі, а ў маленстве мы любілі ўзлазіць на курган і куляцца ўніз па дарогу. Узлазілі мы і на каржакаватую сасну. Таму ў яе і галіны вузлаватыя, што неаднойчы сукі былі абдзёртыя і паламаныя.

Вясной на гэтым і суседніх курганах пышна расцвітала кветка сон, і з часу маленства ў мяне асталася сваё тлумачэнне, чаму кветка так завецца. Гэта яна таму так завецца — разважаў я тады і думаю так і дагэтуль, — што расцвітае на магілах, дзе і напраўду спяць людзі, і кветка сон устае як іхні вартаўнік, як помнік ім; а вясною, яшчэ з-пад снегу, яна расцвітае таму, што вельмі многа збірасца за зіму ў магілах смутку. І кветка расцвітае сінім колерам смутку, і піхто не можа прайсці міма Курганя, не падумаўшы тут з журбою аб лёсе людзей і часін...

А тым болей наша Курганне — яно палілося крывёю і зусім пядуна. Калі лютавалі на пашай зямлі фашысты, то недзе ля гэтых курганоў па-зверску забілі чатырох вясковых камуністаў. Пятаму, якога кінулі ў агульную яму і завалілі ламаччам яшчэ жывога, удалося ўратавацца. Поччу, акрываўлены, ён неяк вылез з-пад таго ламачча. Гэта быў наш каваль Андрэй Якушок, чалавек жылісты.

моцны, рэдка вырастаюць такія асілкі. Праўда, потым Якушок загінуў у партызанскім наступленні. Але яго страшны расказ — як забівалі камуністаў — памятаюць і сёння людзі ўсёй акругі.

Камуністаў прывялі сюды звязаных. Капваіравалі іх гестапаўцы і вясковы здраднік, фашыстоўскі паслугач — люты і бязлітасны кат. Гестапаўцы прыдумвалі розныя катаванні, а ён са скуры вылузваўся, каб ім дагадзіць.

— Я слышаль, што большэвік не любііт уміраіт звязаны,— з усменкай сказаў гестапаўскі обер-лейтэнант і паглядзеў на здрадніка.

— Так, так, пане обер-лейтэнант, не любіць, не любіць... а-хм... — выгнуўшыся, адказаў той.

— Нада развязаіт большэвік...

— Так, так, пане обер. Я ўмею, гм, я ўмею, пане обер... — угодліва адказаў здраднік і кінуўся да камуністаў. У яго руках бліснуў сякач, якім ссякаюць качаны капусты. З размаху біў ён секачом па руках сваіх ахвяр да таго часу, пакуль тоўстая пяньковая вяроўка не разляталася. Рукі ахвяр былі скалечаны страшна. У некаторых нават адсечаны пальцы. Калі здраднік скончыў сваю работу, то і сам ён быў з галавы да ног запырскапы крывёю. Нават обер-лейтэнант, убачыўшы яго такога, гідліва плюнуў.

Фашысты, мусіць, чакалі, што хто-небудзь з камуністаў не вытрымае, папросіць літасці. Але здарылася наадварот. Пяць злясіленых катаваннямі чалавек рыпуліся на здрадніка. Можна, яму тут і былі б капцы, каб не аўтаматчыкі з аўчаркамі. Што там было! Кроў, стрэлы, шапчкі з аўчаркамі. Што там было! Кроў, стрэлы, шапчкі з аўчаркамі. Камуністаў, ледзьве жывых, збілі ў цесны гурт — адзін да аднаго — і, як сноп вязьмом, звязалі адной вяроўкай. І пачалі біць арэхавымі кіямі. Білі доўга і на чым напала. А калі ўбачылі, што і гэта не здаматаў іх мужнасці, то сталі расстрэльваць. Стралялі з аўтаматаў проста ў гэты сноп, і сябры па барацьбе так і ўпалі разам, як разам прымалі мукі за родную зямлю...

Бываючы на Кургані, я заўсёды ўспамінаю Якушкоў расказ. І не магу пазбавіцца ад сумнага настрою. Хоць і ведаю, што такія жахі ў дні варожай навалы былі не толькі тут. Але я думаю: а што ж, калі не толькі тут? Хіба ад гэтага можна быць лягчэй?

Сёння я адразу пазнаў свой знаёмы курган, хоць ён многа змяніўся. Ён не блішчаў голымі пячанымі бакамі, як калісьці, а ўвесь наўкруга аброс, як барадою, гусцень-

кім дубняком, а на вяршыні, вакол старої сасны, чамусьці вышырхнуў маладзенькі бярэзічак. Гэты бярэзічак нагадваў нечым вязковых худзепькіх дзяўчатак: такі ён быў зырккі і сарамлівы, і нейкі, я сказаў бы, цікаўны — маленькія востранькія лісточкі над лёгкім подыхам ветру ўсё нібыта імкнуліся зазірнуць уніз, на мяне, а вецер адхіляў іх назад.

Мне так захацелася набываць на вяршыні кургана, як у маленстве: гоп-гоп! — некалькі падскокаў, і ты ўжо дзярэшся над самую сасну. Ну ж, набачым, які яшчэ астаўся спрыт у былога аматара ваяўнічых прыгод? Праўда, цяпер пешта тая лёгкасць не ўдалася; пакуль прамез праз дубняковую бараду, дык ледзь стрымліваў дыханне. Але затое з якой асалодай апусціўся я на зялёны мох кургана, перасыпаны светла-чырвонымі пасмамі ўжо амаль што даспелых брусіц! Пабраў жменю сакаўных ягадзін і ўкінуў у рот — дзівосна! — іх лясная, нейкая трохі сцюдзёная кіслінка злёгка затуманіла зрок, што аж галавой закруціў. Аднак хацелася накаштаваць іх яшчэ і яшчэ. Я прыхінуў кошык да цупкіх бярэзінак, сам абапёрся спінаю аб сасну і стаў выдзіраць з моху буйнейшыя і чырванейшыя брусіцы. Не памятаю, як доўга я частаваўся курганнымі ягадамі. Усё разам: і стома, і сонца, і водар сасновага церпкага настою зрабілі мяне нейкім лёгкім-лёгкім, і, як тая пярышка, я апусціўся на мох...

Па-мойму, я не спаў, я мог бы прысягнуць, што тады не спаў, калі раптам пехта шумна наступіў мне на пагу. І прытым наступіў так цяжка, што я пават прыўскочыў, гатовы вылаяцца на поўны зарад. Але як толькі павярнуўся ў той бок, адкуль пачуўся шум, — аслупянеў. Перада мною стаяў чалавек, страшны сваёй запусчанасцю, нейкай дзікай першабытнай жахлівасцю. З галавы да ног ён аброс нечым нахшталт моху ці ляснога лішайніку; з вушэй тырчалі доўгія і, відаць, шорсткія, як дрот, валасы. Калматыя, пераблытаныя, злямчаныя бровы павісалі над вачамі, у якіх нічога не было відно, як у цёмных ямінах, але зрэдку адтуль бліскалі іскрычкі чорнай пагрозы. Апануты быў чалавек у страшэннае рыззё, што між тым нагадвала ўсё ж нейкую вайсковую форму.

Чалавек паківаў валасатай галавою і разявіў рот — і калі ён рабіў гэта, то пачуўся скрыгат, як быццам разыходзіліся паржавелыя бэлькі, звязаныя такім жа паржавелым дротам. Прызнаюся, ад гэтага скрыгату ў мяне пахаладзела па душы. А чалавек ужо гаварыў, калі можна

было так назваць хрыплы і глухі, як падземнае рэха, голас, у якім усё ж чулася, я б сказаў, нейкая надкрэсленая тэатральнасць.

— Ты, значыцца, сюды з'явіўся. А-хм. Гм. Мала таго, што калісьці блазнюком не даваў мне спакою... хм... дык і сёння прыйшоў... а-гм... — Чалавек памаўчаў, пасоп, пажаваў брудныя вусы і раптам, як бы для вялікага мноства людзей, крыкнуў: — Ніхто не павінен нікому перашкаджаць! А-хм. Ты хіба не бачыш гэтых метак на моху? Гм... Гэта я тут сяджу, а тут стаяць мае ногі, калі я адпачываю. Ты чаго сюды ўспёрся? Табе другога месца няма? Зямля табе малая? А-хм... Гм...

Я глядзеў на страшнага чалавека не толькі з жахам, але і з печаканай цікавасцю. Бо нешта ў яго манеры гаварыць мне пачулася знаёмае. Да таго ж гэтыя словы: «Ніхто не павінен нікому перашкаджаць...» Чаму яны так круцяцца ў памяці? Я пакуль што не мог вымавіць ні слова. Толькі думаў, што, як підзе, трэба тут быць вельмі асцярожным. Пакуль не ведаю, з кім маю справу. І калі чалавек змоўк, то маўчаў і я. Праўда, я пакасіў вокам туды, куды паказваў гэты дзівак, і напраўду, побач з месцам, дзе я толькі што ляжаў, убачыў выціспутую ад сядзення ямку на купіне, а спераду купіны — выбіты нагамі мох. І ўсё ж я не мог ніяк спыніцца на думцы: што са мною робіцца? Можа, на мяне найшоў нейкі псіхоз? А можа, сплю і сню недарэчны сон?.. Але ж усё павокал было як і раней: свяціла сонца, глыбока дыхаў лес, абдаючы парнай стомай перагрэтых соснаў, і вунь мой кошык каля бярэзінак, і вось мох, дзе я быў прылёт...

Нечакана я адчуў, што ў маёй душы пачынаецца змена настрою. Пачала прыходзіць тая бязмежная злосць, якой, часамі бывае, і сам не разумееш. Відаць, зараз яна была выпікам нежаданай сустрэчы. Мяне пачыналі зважаць словы гэтага бруднага страшыдлы, ды і пагул яго з'яўленне перада мною я пачынаў лічыць вялікай і грубай непрыстойнасцю. Адкуль ён узяўся? Што яму трэба. Хіба я яго клікаў?.. Але між іншым — усё ж цікава: хто ён, гэты чалавек? Ён мяне ведае? Значыцца, і мяне ён знаёмы? Але хто ён? Каго нагадваюць мне гэтыя задзірлівыя ноткі ў голасе?

Чалавек жаваў губамі вусы, як быццам усё смакуючы сваё глухое і скрыпучае «а-хм, гм...», а я думаў... І нарэшце ўспомніў, каго ён мне нагадвае. У ім праглядвала многа надобнага на аднаго былога жыхара нашае вёскі —

Івана Дулька. Ён быў у нашай вёсцы самы слаўты жыхар. Я помніў яго яшчэ з тых дзён, калі пайшоў у школу. Не ведаю, дзе ён што рабіў. Магчыма, ён ніколі нідзе не працаваў. Але ў любой справе, пры любой падзеі Іван Дулька з'яўляўся як нейкая затычка. Усе дзівіліся: адкуль Дулька ўхітраецца ўсё ведаць і да ўсяго прычапіцца? Не наспее, напрыклад, пехта з некім перакінуцца словам, а Іван Дулька ўжо там, як дурань на памінках. Ужо пехта крычыць, махае рукамі, за пехта ваюе. Дзе людзі маглі б мірна разысціся, дык Іван Дулька падліваў масла ў агоп. Заўсёды ён спрачаўся і нешта даводзіў. І выходзіла ўсюды неяк так, што вёска была вінаватая, а адзі Іван Дулька справядлівы. Асабліва любіў Іван Дулька змагацца за розныя правы. Нечага ўсё для сябе дабіваўся. Для сябе! — я хачу падкрэсліць, бо ў тым якраз і была яго барацьба: ніколі не здаралася, каб ён крычаў за каго-небудзь. З якога вышадку ні біў сябе ў грудзі — усё пераводзіў на тое, што вось які ён пакрыўджаны. Ён часта сам сябе называў змагаром, і казалі, што і мянушку «змагар» ён выдумаў сабе сам. Было відаць, што ў яго ўсё прадумана. Пачала нават выпрацоўвацца свая поза і голас — самаздаволены, з прыпынкамі «а-хм... гм...».

Ці ведаў Іван Дулька калі-небудзь пэўна, чаго хоча, — сказаць было цяжка. Але скаргаў і патрабаванняў у Дулькі было хоць гаць гаці: то яму не так нешта казалі, то не так нешта зрабілі. То ён крычаў, што сельсавет не паважае яго як грамадзяніна. То абвінавачваў праўленне — нібыта яму не захацелі прырэзаць да сядзібы кавалка зямлі, помсцячы за Дулькаву крытыку. Вось так, змагаючыся за свае незвычайныя правы, Іван Дулька да таго распусціўся, што ўсім рабілася гідка. У яго з'явілася новая прыхамаць: ніхто не павінен яму перанкаджаць, што б ён ні рабіў. Бо гэта будзе парушэннем яго свабоды.

Іван Дулька ў нашай вёсцы быў; аднак, не якім-небудзь прыблудам з іншай планеты. У яго тут была сям'я: жонка і двое дзяцей — Лідачка, хваравітая дзяўчынка, і Раманька, добры, ціхі хлопчык. Лідачка і Раманька намагалі маці ўсё рабіць па гаспадарцы. Таму трохі і жылі, бо каб паспадываліся на бацьку, то, напэўна, хадзілі б па хатах, збіралі кавалкі. Вяскоўцы ведалі, як цяжка жонцы Івана Дулькі, і выручалі яе ахвотна; яна была добрая, сціплая жанчына, то суседзі стараліся нават не гаварыць з ёй пра яе няўдалага гаспадара. Але затое самога Дулька калі не лічылі апошнім ёлупнем і прайдзісветам, дык усе

звалі дзіваком без клёні ў галаве. І, вядома, усе з яго пацяшаліся. Праз гэтага Івана Дулька слова «змагар» стала ў нас амаль кплівым. Я потым, стаўшы дарослым, доўга не мог прывыкнуць да сапраўднага, высокага сэнсу гэтага слова.

Асабліва не любілі Івана Дулька мы, дзеці і падлеткі. Можна, за Лідачку і Рамацьку, якія былі нашымі сябрамі і якіх Дулька часта біў і ганяў. Ад Івана Дульки заўсёды нечым вельмі смярдзела. Напэўна, таму, што ён ніколі не хадзіў у лазню. Дык да мялушкі «змагар» яму прычапілі яшчэ і «ўдод», бо вядома, якая смярдзючая гэтая птушка. Бывала, Дулька бяжыць куды-небудзь, каб зпоў за нешта «пазмагацца», а мы схаваемся за праслам і крычым:

— Удод! Змагар! Удод!

Іван Дулька сшыіцца, наверхнецца туды-сюды, нашнырыць вачамі, потым пагрозіць кулаком.

— Ну, дачакаецца! — крыкне і зпоў набяжыць.

Людзі нашай вёскі, ды і не толькі нашай, такі дачакаліся: Іван Дулька паказаў нарэшце чаго ён хацеў. Калі наляцела вайна, я ўжо служыў у арміі і не быў сведкам таго, як Дулька ажыццявіў мары аб поўнай для сябе свабодзе. Але ўся акруга ведала і з жахам гаварыла пра яго злачынствы. Гэта Іван Дулька быў тады памагатым у гестанаўцаў, калі расстрэльвалі вясковых камуністаў. Стальным секачом крывяніў рукі і спіны сваім ахвярам. Я скалануўся, успомніўшы расказ каваля Андрэя Якушка, і ў гэту хвіліну яшчэ больш выразліва ўявіў сабе маюнак катавання герояў педзе вась тут, на Кургані...

Пакуль я думаў, чалавек, мабыць, ніяка за мною сачыў. Бо сказаў:

— Што крывіш лоб, нічанюк? Не можаш успомніць? А-хм. Ды я ж Іван Дулька, хіба забыў Івана Дулька?! Івана Дулька ведалі ўсе! А-хм... гм... Хоць Іван Дулька не хадзіў у начальніках, а Івана Дулька ведалі ўсе. А-хм. Усе! Ну, успомніў? Га-а... А-хм. Гм... — начварна ўсміхнуўся чалавек зарослым тварам, бо, мусіць, заўважыў, як мяне ўдарылі дрыжыкі.

Дык я такі не памыліўся, гэта быў ён! Гэта быў Іван Дулька! Зраднік, што выдаў фаністам усіх камуністаў і іх сем'і. Расправіўся з кожным, хто, на яго думку, не прызнаваў яго асаблівых правоў. Ад каго вымушаны былі хавацца нават жонка і дзеці... Але адкуль ён узяўся? Ён жа знік, як у ваду прапаў яшчэ ў дні вайны. Знік, калі

пранюхаў, што партызаны прысудзілі яго да расстрэлу. І ніхто з таго часу нічога пра яго не чуў.

Як ён мог зноў тут з'явіцца?

Я адчуў, як у кожнай маёй жылцы падымаецца нястрымны гнеў. Тым болей што цяпер ад Івана Дулька смярдзела яшчэ страшней. Я з пянавісцю глядзеў на яго тоўстыя рукі. Здалося, што з іх і цяпер яшчэ сцякае кроў бязвінных ахвяр. А магчыма, і сёння з ім той страшны сякач... «Як жа мне быць з гэтым Дулькам? — думаў я. — Як зрабіць, каб ён не паганіў болей зямлю? Вось жа бадзяўся недзе, валацуга, уцёк ад смерці...» Каб выйграць час (можа, што-небудзь прыдумаю), я загаварыў:

— Ты Іван Дулька, праўда, я цябе пазпаў. Хто ж цябе не пазнае. Але скажы мне, Іван Дулька, дзе ты столькі валачыўся? Па-мойму, цябе даўно не было дома. І хіба ты забыў, колькі людзей ад цябе плакалі, а можа, і яшчэ плачуць? Хіба забыў, колькіх ты пазбавіў жыцця і шчасця?

Мае катэгарычныя словы ўздзейнічалі на Дулька зусім не так, як я чакаў. Я спадзяваўся, што час усё ж зрабіў сваё і Дулька як-небудзь перахварэў сваю віну. Але дзе там. Гэты чалавек не толькі не разгубіўся, але тут жа перайшоў у наступленне, амаль кінуўся на мяне.

— Жыцця? Шчасця? А-хм... Шчасце! — закалаціўся ён. — А хто табе сказаў, шчаноўк, што бывае шчасце для ўсіх? Калі ты верабей, то якое табе шчасце быць арлом? А-гм? Ты хіба не ведаў, што ў нашай вёсцы я быў самы разумны? Га-а-а! — яшчэ мацней закіпеў Дулька. — Я ведаю, што ты думаеш!.. Вы ўсе мяне лічылі без цара ў галаве... А-хм... Гм... А вы не бачылі — што я на галаву за ўсіх вышэй?.. Я павінен быў жыць лепш за ўсіх... гэта маё права! А-хм... А што было? Хто мяне паслухаў? Хто са мной палічыўся? А-хм... Гм... Хто паважаў маё права?.. Ніхто не павінен нікому перашкаджаць! — раўнуў Дулька, аж слінаю залырскаяў у бакі. — Прыдумалі мяне зацугліваць?.. Закон?.. Правіла?.. Пляваў я на тваё правіла? А-хм... Гм... Га-га-га-а-хм... га...

Ён закалаціўся ў дзікім д'ябальскім рогаце, калі можна было так назваць скрышучае калыханне гэтай смярдзючай багны. Нахабнасць ягоная была варта ягоных спраў. Я з агідаю глядзеў на дзікае Дулькава калыханне і ўвесь час прыкідваў, што б такое зрабіць, каб ён болей не здолеў схавацца ад суда. Але раптам Дулька спыніўся і без усякага роздыху закрычаў:

— Вось ты зараз думаеш, каб мяне схапіць, судзіць,

расстраляць!.. А-хм. Гм... А хто мае права мяне судзіць?.. Я пляваў на твой суд! А-хм... Так я табе і нанаўся!.. Ты спачатку наспрабуў вазьмі мяне. А-хм. Шчанюк. Я мог бы цябе задушыць... Гм... Але ты шчанюк... шчанюк... Жыві... калі хочаш, а-гм... Хм... Шчанюк, а-хм...

Нягледзячы на маю злосць, я ніяк не мог скрануцца з месца. Хаця прыпыніць шаленства гэтага чалавека трэба было абавязкова. Я ўспомніў яго жонку і хваравітую дачку Лідачку. Раманька загінуў педзе пад Берлінам. Папрасіўся ваяваць дабравольцам, калі нашы войскі вызвалілі вёску. Хацеў, казалі, хоць трохі змыць пляму ганьбы, якую паклаў на іхняе прозвішча звяруга-бацька. А Лідачка вырасла ў добрую дзяўчыну, хоць хваравітай і асталася. Цяпер, праўда, яны з маці жылі снакойна, даўно забыўшы пра свайго бацьку-злачынцу. І нашто з'явіўся сюды гэты кат? Каб зноў напаскудзіць у чыстыя душы? Бо і ўспомніць аб ім, а не тое што ўбачыць, нават дачцэ ягонай будзе балюча. Не, гэтага ката нельга дапускаць да людзей! Я ліхаманкава над гэтым думаў, але зрабіў выгляд, што супакоіўся, і нібы памяркоўна сказаў:

— Ну, добра, кінем усё. Але скажы мне, чаго ты тут з'явіўся, а, Іван Дулька? Навошта сюды прыйшоў? — Мне было гідка глядзець, як ён зноў закалыхаўся, нібы рагочучы, і я адварнуўся.— Гавары!! — прамовіў я строга.— Бо не пара з табой жартаваць!..

— Га-а!..— выгукнуў Іван Дулька.— Вось што цябе турбуе. А-хм. Дык што ж... А-хм... Я з'явіўся, а-гм... жоначку сваю пабачыць... гадзюку... Ніхто не павінен нікому перашкаджаць! Гэта маё права! А-хм... Гм... А-а!.. А дзеці тых людзей, што былі маімі ворагамі? Хіба яны не падраслі? А-хм. Пара з імі пагаварыць... Так, так. Я ўмею, я ўмею, так, так... Пара... Пара... А-хм. Пара... Я ўмею, я ўмею пагаварыць. Разумееш, га? Пара... Гм... А-хм...

Мне пачулася, што голас Дульки раптам змяніўся. Са скрынуча-пагрознага над канец стаў шапялява-сцішаным, прымірэнчым. Я ўзняў вочы і пахаладзеў ад новага жаху. Перада мною стаяў не страшна запушчаны Іван Дулька, а зусім мала на яго падобны чысценькі, прылізаны, як бы памазаны алеем, прыгладжаны тыпчык. У яго былі маленькія, як у кнура, вочкі, ліслівая ўсмешачка блукала па твары, і ўвесь ён быў такі ўгодлівы, пачцівы, ліпкі.

Дык вось як павярнулася дзед. Як ніколі да гэтай хвіліны, я адчуў, што такога крывасмока, ваўкалаку, нельга выпусціць з рук. Я ўбачыў побач з маім кошыкам дубовы

кій. Гэтым кіем трэба аглушыць Івана Дульку, а тады пакінуцца і звязаць. Ваяваць да апошняга, загінуць, калі трэба, але не пусціць яго далей. Я пацягнуўся рукою па кій. І ў той жа момант пачуў моцны шлах. Падскочыў, але Дулькі на месцы не было. Толькі чутно было, як пад печымі нагамі трашчыць галлё. Я схопіў кошык і кінуўся з кургана. Прадраўся праз дубняк. І зляцеў амаль пад самыя ногі нажылой жанчыны, якая з поўным кошыкам баравікоў ішла паміж сосен. Напэўна, выгляд у мяне быў незвычайны, бо жанчына спынілася як укапаная і праціліва на мяне паглядзела.

— Даруйце,— сказаў я жанчыне.— Даруйце, вы не бачылі тут якога-небудзь мужчыны?

— Якога-небудзь мужчыны? — Яна зноў паглядзела на мяне з трывогай.— Чаму ж не бачыла? Ці мала іх сёння ходзіць?.. Баравікі ў лесе...

— Ды не, цяпер, толькі што, не бачылі?

— Цяпер? Толькі што? — Жанчына паставіла кошык і паглядзела кругом.— Не, нікога не бачыла...

— Даруйце,— сказаў я і пайшоў ад жанчыны. Узбіўся на сцяжышку, пакрочыў з лесу. Як жа цяпер быць? — думалася мне.— Як знайсці Івана Дульку? У якім абліччы ён зараз бадзяецца на пашай зямлі? Што яму трэба ад дзяцей маіх аднагодкаў? І хто яго сябры?

Павольна і стомлена ішоў я з тужлівымі і нявырашанымі пытаннямі, а ў кошыку гулка барабанілі мае тры баравікі з Курганя. Сонца млява гайдалася над самай галавою. Звонкай трывогаю трымцела сэрца. І на босыя ногі час ад часу журботна сыпаўся цёплы курганны пясок...

1966

ВІНА

Уночы ля высокага зыркага цяпла паляўнічыя доўга не маглі ўгаманіцца. Ужо на ўсходзе неба добра пасвятлела, нібыта зара сышла з зарою. Халадком пацягнула ад буйных жнівеньскіх рос. А ля цяпла яшчэ ніхто не паклаўся спаць. Не дзіва. Даўно паляўнічыя не былі разам. Цэлы год. Колькі ўсякіх гісторый набірала ў кожнага. І дзвюх почак не хопіць, каб усё расказаць.

Цяпло весела гарэла на высокім беразе Сажа. Унізе журботна плюхала ў аерах вада, а па ёй, а то і ў самой

глыбіні, часам, як на казачным экране, адбіваліся языкі польмя і дзіўна-зменлівыя постаці паляўнічых. То была нейкая незразумелая гульня святла і ценяў, і паляўнічыя, падзівіўшыся на такую, трохі нават дзіўную з'яву, стараліся не глядзець на зацемраную паверхню вады. Яны размясціліся ля кастра ў самых разнастайных позах і, здавалася, забылі пра ўсё на свеце, акрамя сваёй вясёлай гаманы. Былі сярод паляўнічых людзі зусім маладыя, нават юнакі, а былі і такія, пра якіх кажучь — папёс косці на вецер. Гаварылі ўсе — то раптам, як па камандзе, дружна, то па адным, але найбольш слухалі старэйшых. І часам неяк таямніча сціхала ля цяпла — быццам нечакана адбылося штосьці жахлівае. А то зпанацку — гулкі рогат каціўся ў задрамаўшыя далі. Самыя розныя гісторыі ішлі адна за адной. Былі тут і расказы пра незвычайныя стрэльбы, была і некарыслівая мапа аб дзівосных трафеях; былі замілаваныя словы аб прыродзе і калектыўнае спаборніцтва на лепшы анекдот.

Нарэшце ля кастра трохі паспакайнела. Здавалася, стома капчаткова змарыла ўсіх. Пара і адпачыць крышку — падумалася, мабыць, не аднаму. Але невядома ад каго, ніхто не ўзяўся б сказаць пэўна, адкуль яна прыйшла, — раптам ля цяпла прагучала дзіўная прапапова: хай кожны раскажа пра самае страшнае здарэнне ў сваім жыцці.

На беразе адразу стала надта ціха. Адзін агонь кідаў высока ў цемру свой залацісты пошчак, ды выразна пачулася, як шамацяць у вадзе чараты. Людзі задумаліся. Шмат чаго ўсякага было ў іхнім жыцці. Але самае страшнае... Хто яго ведае, што было самае страшнае...

Бліжэй за ўсіх да цяпла сядзеў на пяпёчку сухарлявы бязвусы мужчына гадоў пяцідзесяці пяці. Антон Аўдзеевіч, — так часта звярталіся да яго людзі ля цяпла, што, па пэўна, сведчыла аб яго паважнасці. Ён не прымаў удзелу ў агульнай гаворцы, усё больш займаўся цяплом: падкідваў у агонь новыя плашкі, падварушваў педагарэлыя капцы. Але слухаў ён уважліва, і ўсё самае цікавае адразу знаходзіла адбітак на ягоным твары. Вочы яго то іскрыста ўсміхаліся, і твар рабіўся маладым, прываблівым. А то хваля сумнай цемнаты набягала на твар, і тады чалавек мяняўся, намнога старэй, выглядаў стомленым і як бы зусім хворым.

Калі пачулася прапапова расказаць самае страшнае здарэнне, Антон Аўдзеевіч рэзка павярнуў галаву і пашукаў вачыма таго, хто гэта сказаў. А потым, як і ўсе, задум-

маўся. Глядзеў у чырвопае вуголле, абапёршыся на адну руку, а другою падбіраў адлятаўшыя ад цяпла вугельчыкі і кідаў назад у полымя. Вонкава нішто не нагадвала пра якую-небудзь усхваляванасць гэтага чалавека. Наадварот, ва ўсім яго выглядзе выдавалася нейкая надта раўнадушная абьякавасць. Як быццам чалавек хацеў сказаць: «Вам цікава, дык і гаварыце, а мяне гэта зусім не крапае».

Прайшло некалькі хвілін. Ніхто не парушаў задумлівага маўчання. Самаму страшнаму здарэнню, мусіць, не так лёгка было пакінуць сцяжыны былога. І ў гэтай цішыні поўнай печаканасцю для паляўнічых быў голас Антопа Аўдзеевіча.

— Самую страшную гісторыю...— праказаў Антон Аўдзеевіч.— Самую страшную гісторыю, браткі, расказаць і цяжка і няцяжка...— Ён первова ўскінуў галаву, і ад абьякавасці не засталася і следу на яго твары. Увесь ён, здавалася, успыхнуў гарачым і галасістым адбіткам шугануўшага ў яго бок полымя.— А я вам, калі дазволіце, раскажу самую сумную гісторыю. Самую сумную... Яна была са мной... Я раскажу вам, як я стаў забойцам.

Усе паляўнічыя пазіралі на Антопа Аўдзеевіча са здзіўленнем. Яны даўно ведалі яго як прыемнага чалавека. Праўда, ён быў мала гаваркі, мала пра сябе расказваў. Але неаднойчы яны бачылі яго сяброўскую чуласць, яго дабрату. І няўжо ж ён мог стаць забойцам? Можна, ён не так сказаў?

— Так, так, забойцам. Не здзіўляйцеся. Я забіў чалавека. Не, не, гэта не тое... Я яго не забіваў, яго забілі фашысты. Але гэта я зрабіў так, што яго забілі... Хаця не... Што я кажу. Я не рабіў. Я не хацеў гэтага зрабіць. Але так выйшла... А зрэшты — чаго я цягну. Я раскажу вам, а вы самі рашайце.

Словы Антопа Аўдзеевіча былі надта дзіўнымі. Яны як бы нагадвалі сабою аўтаматныя стрэлы — проста ў самае сэрца, і выклікалі рашучы душэўны пратэст. Нешта адштурхоўвала ад прапановы Антопа Аўдзеевіча. А нешта і цягнула даведацца — а што ж з ім было? Тым болей што ўсе ўбачылі: Антопу Аўдзеевічу, напэўна, даўно гэта баліць, трэба даць яму выказацца.

— Гэта было ў 1943 годзе,— гаварыў далей Антон Аўдзеевіч, не чакаючы, пакуль хто-небудзь яго заахваціць.— І было не так далёка адсюль. У Гомелі было...— Расказчык уздыхнуў, зморшчыў лоб, як бы нешта прынамінаючы.— Я тады быў капітанам,— працягваў ён,— і ка-

мандаваў асобным сапёрным батальёнам. Былі гэтакія батальёны, — навярнуўся расказчык да маладзельскага свайго суседа, які нясмела ці нешта сказаў, ці пра нешта ў яго спытаўся. — Гэтыя батальёны прыдаваліся асобным баявым часцям. Сапёры, браткі, такія людзі... Ші на кога, мусіць, на вайне столькі не ўзвальваецца, як на сапёраў. Нездарма кажуць, што сапёр памыляецца адзін раз... Хаця... Каму на вайне лёгка... Але я хацеў не пра гэта... Дык вось. Восенню 1943 года наша дывізія фарсіравала Сож і ўварвалася ў Гомель. Мой батальён быў не апошнім у наступленні. Пакуль ішлі баі, змянілася амаль палова ўзводных і ротных... Ды толькі я зноў не тое... Карацей кажучы, пасля цяжкіх баёў фанысты адступілі. Але на ўскраінных вуліцах дзе-нідзе яшчэ ішоў бой. Хто жыў у Гомелі... — Антоп Аўдзеевіч агледзеў твары прысутных, чакаючы, што, можа, хто-небудзь адгукнецца: маўляў, «я жыў у Гомелі». Але ніхто нічога не сказаў. Расказчык працягваў: — Дык вось, хто жыў у Гомелі, павінен успомніць, як завуцца вуліцы на дарозе на захад. Там успыхвала яшчэ страляніна.

Ну, вядома, пам, сапёрам, была задача ачысціць ад мін увесь горад на ўчастку наступлення дывізіі. Сапёры, такім чынам, першымі пачыналі і апошнімі канчалі баявую работу... Але я зноў, здаецца, не пра галоўнае. А галоўнае... Вось... — сказаў ён і пасля трохі памаўчаў. — У маім батальёне было некалькі беларусаў. Гэта я ведаў. Але я не ведаў, што адзін з іх — лейтэнант Саша Якінка — гамяльчанін.

Якінка быў яшчэ зусім бязвусы хлопец, памнога маладзейшы за мяне. Але смелы, спрактыкаваны сапёр. Апошні час камандаваў ротай. Як я ўжо сказаў, я ведаў, што Якінка беларус. Неаднойчы бачыў, з якім запалам ён ірваўся ўперад у кожным баі. Гэта зразумела. Што ж... Родная зямля так да сябе цягне заўсёды. Асабліва пасля расстання. Але вось неяк так выйшла, проста нейкае вар'яцтва, я думаю, са мной адбылося... да самага апошняга моманту я не ведаў, што Гомель для Сашы Якінкі не проста беларускі горад, а яго радзіма...

Раніцаю аднаго хмурнага дня да мяне падышоў лейтэнант Якінка.

— Таварыш капітан, — сказаў ён, пераступаючы з нагі на пагу, — праз два кварталы адсюль — мой завулачак. І ён ужо вызвалены.

— Твой завулачак? Які твой завулачак?

— Ну, я там парадзіўся...

Я амаль збянтэжыўся ад нечаканасці. Мой зампаліт быў якраз тут. Ён заківаў галавою: маўляў, так, так, гэта правільна.

— І родныя мае там засталіся,— гаварыў Якінка.— Бацька і маці. І яшчэ меншы брацік...

— І ты дагэтуль маўчаў? Не сказаў нічога мне? Ня-добра так, лейтэнант, не па-таварыску.

— Я думаў, вы ведаеце,— сарамліва сказаў Якінка і зірнуў на зампаліта. Зампаліт то падбадзёрваюча паглядаў на лейтэнанта, то на мяне. Я бачыў, што Якінка печага чакае, але не асмельваецца сказаць. Але тут мяне паклікалі да тэлефона. Гаварыў начальнік штаба дывізіі. Толькі што завязаўся боі з нямецкім заслонам, які асядлаў мост на шаны. Абысці мост немагчыма, бо аказалася, што ўсе завулкі і подступы да моста замініраваны. Ужо тры танкі падарваліся. Трэба паслаць вопытных сапёраў. Размініраваць шлях для абходнага манеўра...

Я не магу сказаць і сёння, што са мной тады здарылася. Можа, падзейнічала стомленасць. А можа, таму, што начштаба сказаў: паслаць вопытных сапёраў. А ў мяне іх засталася — на пальцах пералічыць...

Я звярнуўся да Якінкі, узрадаваны, што ён тут.

— Слухай, лейтэнант, такая справа... Ты сам чуў, што трэба зрабіць. Абы-каго не пашлеш. Табе ж гэта — адна прагулка... Ідзі... А потым — і да бацькоў... Хоць на два дні...

— М-да-а... — нехта хмурна выгукнуў ля кастра.

Антон Лўдзеевіч скасіў вочы туды, адкуль пачулася гэтае «м-да». Але не спыніўся, напэўна, баяўся застацца адзін на адзін са сваімі думкамі. Ён працягваў расказ.

— Шкада... — сказаў зампаліт Мяшчэрскі, калі мы засталіся адны.— Столькі хлопец чакаў. Хай бы зараз жа пабываў дома, даведаўся, што там... Слухай,— прапанаваў ён,— давай я пайду замест Якінкі, а?

— Глупства, зампаліт! — Я быў зусім спакойны, калі гэта гаварыў.— Якінка не такое рабіў. Вернецца праз гадзінку, факт...

Я бачыў, што зампаліт усё роўна са мной не згадзіўся. Хоць больш нічога і не сказаў. Ён патаптаўся хвілінку побач, а потым успомніў нейкую тэрміновую справу і пайшоў. Не сядзелася і мне. Я скіраваўся па чыгунку. Там дзейнічала другая наша рота — аглядала чыгуначныя пуці. З Нова-Беліцы да перадавой гатоў быў падысці браця-

поезд. Заставался забяспечыць яму ўчастак для вядзення агню.

Тут Антон Аўдзеевіч раптам змоўк і доўга глядзеў у дагараючас цяпло. Ніхто яго не чапаў. Усе чакалі. Ачнуўся ён гэтак жа раптоўна, як і спыніўся.

— Калі я гадзіны праз дзве вярнуўся на камандны пункт, — сумна сказаў Антон Аўдзеевіч, — мяне чакалі дзве смерці... Дзве смерці... Лейтэнант Якінка ўжо быў тут... Колькі ён падаставаў мін, колькі разоў хадзіў па краі бездані... А вось — так... А зампаліта Мяшчэрскага прынеслі пазней...

— М-да-а... — зноў лаканічна выказаўся адзін з паляўнічых. А другі павольна, як бы дзелавіта, праказаў:

— Вы не забойца, вы — горш...

— Горш? Чаму горш?! — первова выгукнуў Антон Аўдзеевіч.

— Пачакайце, хлопцы, пельга так адразу, — сказаў пехта са старэйшых. — У жыцці ўсякае бывае...

Антон Аўдзеевіч быццам супакоіўся. Паварушыў кіёчкам у агні.

— Можна, і горш... — сказаў ён, сціскаючы лоб. — Але зразумейце, больш дваццаці год я жыву і пакутую, успамінаючы гэты дзень. Нашто я так зрабіў. Не, я не забіваў лейтэнанта Якінку! — сказаў ён энергічна ўбок, дзе хтось кашлянуў у кулак. — Але ж я мог зрабіць, каб яго не забілі. Толькі каб трошачкі быў тады чалавекам... Як я не даў яму ўбачыцца з бацькамі? Як я мог так зрабіць?..

— Чаго цяпер біць сябе ў грудзі... — сказаў пехта. — Нашто гэта...

— Я і не б'ю. Паверце, тут не тое... Проста я не магу знайсці сабе спакою... Я разумею — у мяне ёсць тысячы апраўданняў. Чаму паслаў Якінку. Там жа, ля моста, таксама былі людзі. Яны гінулі. І чакалі дапамогі... Але гэта не суцяшэнне. Я мог пайсці туды і сам. Сам мог пайсці замест Якінкi. А Якінка — хлопчык бязвусы. Ён павінен быў убачыць бацькоў...

Выказаўшы ўсё гэта адным залпам, Антон Аўдзеевіч доўга хмурна маўчаў. Потым узняў галаву:

— Пра зампаліта Мяшчэрскага я ўжо не кажу... Зампаліт, зампаліт... Ён такі адразу скіраваўся ў роту Якінкi... Хацеў замяніць яго. І замяніў. Але ўжо мёртвага...

— Пад вечар таго дня мы знайшлі завулачак лейтэнанта Якінкi... Вы самі разумесце... — Антон Аўдзеевіч упершыню за ўвесь вечар абвёў вачыма прысутных. І паляўні-

чыя не назнавалі яго, — ён стаў як быццам яшчэ больш хударлявы, пры водблісках цяпла яго вусы, бровы і рэдкі чуб здаваліся пэйкімі папяловымі. — Вы разумееце, — гаварыў Антон Аўдзеевіч, журботна ківаючы галавою, — што, не знайшоўшы бацькоў Якінкi, я ўжо больш не мог бы лічыць сябе чалавекам... Маленькі домiк сустрэў нас так, як быццам нас вось-вось тут чакалі.

— Саша! Вы ад Сашы?.. — трывожна выгукнула сiвая iнтэлігентная жанчына, расчыняючы браму, ледзь толькі мы пастукалі. І тут яна ўбачыла Сашу.

— Саша! — крыкнула маці, падаючы перад iм на калені. — Сыночак, я ведала, што ты прыйдзеш!.. Што з табой, родны, ты ранен? — Яна прыпала губамі да яго твару і ўсё зразумела. І, хапіўшыся за сiваю галаву, зарыдала. — Божа мой! Божа літасцiвы, — прычытала яна. — Няўжо яны не ведалі, што ў цябе ёсць маці? Ты ж дома, Саша! Дома! Дома!.. — Яна павярнулася і крыкнула туды, дзе каннадным гулам яшчэ агрызаўся вораг. — Нашто яны цябе забілі! Нашто, хлопчык мой!..

Антон Аўдзеевіч распасцёр рукі, як быццам гэта ён замест маці кiдаў зараз суровыя словы. Але раптам стуліўся, ледзь чутна сказаў:

— Даруйце мне, таварышы. Даруйце. Я не прызнаўся. Я не меў духу, каб прызнацца. Што гэта я забіў... Не, я не забіў!.. А што я вiнаваты ў смерці Сашы!..

— Калі маці рыдала, выiйнаў брацік Сашы Якінкi, — гаварыў Антон Аўдзеевіч у сумнай, наструнена-трывожнай цiшыні. — На кавілах... Калека... «Брацік... Брацік...» — гаварыў ён толькі адно слова. І на гэта страшна было глядзець. Даўно гэта было, а я не магу нічога забыць. Памятаю нават і ў сне, як гладзіў малодшы брацік руку лейтэнанта Якінкi... Паверце, я тады стаяў і гаварыў сам сабе: калі выжыву... калі выжыву... Многа чаго ёсць у нашым жыцці. Многа... Ды толькі ёсць адно, дзеля чаго і варта жыць, — каб заўсёды берагчы ў сабе чалавека...

Антон Аўдзеевіч замоўк. Цяпло амаль дагарала. Цiшыня стаяла ў лузе, у расцяробах, і рака амаль не хлюпала, а людзі сядзелі маўклiвыя, задуманыя.

— А што было далей? — нечакана спытаў малады паляўнічы са звонкім хланцоўскім голасам.

Усе здзіўлена паглядзелі на юнака. І ён зразумеў, што сказаў нешта зусім не тое.

Бадзёрым перадсвiтальным халадком цягнула ад Сажа, ад тумановых балоцістых азярын. Неба па ўсходзе, хоць

яшчэ не на ўвесь край, але ўжо свяцілася залаціста-малінавай паласою золаку. Спаць нікому не хацелася. Ды больш ніхто так нічога і не сказаў. Нікога не цягнула гаварыць пра страшныя гісторыі.

1966

МАЦІ

Была золкая туманная рапіца; над азярынай клубіўся туман, калі яна пачула блізка ля сябе гарчае дыханне сабакі. Сэрца падказала ёй, што гэта — вораг. Першым яе жаданнем было нырнуць сярод густых траў, затаіцца ў сітняку. Але яна ўспомніла, што тут жа яе дзеці, крыкнула маленькім трывогу і рашуча ўзнялася на крыло. Яна паднялася і, адляцеўшы, зноў села, прыкінулася непрытомнай, забіла крыламі. І так яна рабіла некалькі разоў, пакуль аддалілася ад дзяцей. Хітрасць яе ўдалася. Сабака ўвесь час гнаўся за ёй. Ёй здавалася ўжо, што яна выратавала сябе і сваіх птушанят, як раптам нешта са страшэннай сілай ударыла ёй па крыле. Яна пачула гулкую грымоту і кінулася на ваду.

Яна была яшчэ маладая качка. Толькі адзін раз злётала да мора, дзе перажыла зіму. Багата чаго яна яшчэ не разумела, але інстынктам адчула, што больш ёй ужо не паляцець. Ударыўшыся аб ваду сярод жоўтых гарлачыкаў так, што нырскі паляцелі ва ўсе бакі, качка глыбока ўдыхнула паветра і нырнула. Яна здагадвалася, што сабака будзе яе шукаць і што ёй нельга выныраць. Вада з сілай імкнулася выкінуць яе наверх, але качка трымалася дзюбай і нагамі за карэні траў і так пасоўвалася ўсё далей ад таго месца, дзе ўпала. Толькі праз нейкі час, калі ёй стала цяжка стрымліваць дыханне, моцна трымаючыся за сцябліну гарлачыка, высунула галаву з вады і прагна хапанула паветра. Але тут жа ёй давялося схвацца зноў. Яна агледзелася, што не туды ўзяла напрамак пад вадой, — зусім недалёка ад яе чулася хаўканне і лопанне па вадзе сабакі. І тут жа пачуўся голас таго, хто адабраў у яе права лётаць па сваіх крылах.

— Шукай, Дукат, шукай! Ды хутчэй жа, брат, хутчэй!..

Ёй было страшна далей чуць і гэты голас, і хрыплы брэх сабакі; яна нагледзела далёка ад берага азярыны ма-

ленькую купку сiтняку, амаль на самай сярэдзіне, на глыбіні, і, нацэліўшыся туды, зноў нырнула. Хутка-хутка перабіраючы пагамі, яна імкнулася наперад, адзін раз ледзь не выскачыла на паверхню, але зноў сабралася, і вось перад ёю на глыбіні затрымцеў над вадою сiтняк. Качка сханілася за яго, перабралася ў яго гушчар і тады спакойна, нячутна ўсплыла. Цяпер яна была ў бяспецы. Сабака шукаў яе зусім у іншым баку, а паляўнічы закінуў стрэльбу за плячо. Яна пачула:

— Хадзем, Дукат... Пашукаем другі раз...

Яна бачыла, што сабака не хацеў адыходзіць, поздры яго раздзімаліся, і ён нават непаважна паглядзеў на гаспадара. Ёй было ясна, што сабака чуе яе. Але гаспадар гукнуў на сухое, і сабака паплёўся за ім, раз-пораз азіраючыся на азярышу.

Качка доўга яшчэ сядзела, адпачываючы. Перабітае крыло моцна балела, з яго ў ваду сцякаў тоненькі, як нітка, струменьчык крыві. Яна не ведала, што можна зрабіць, каб памагчы свайму гору, і верыла, што ўсё роўна загіне. Думка яе спынялася зараз толькі на тым, каб вярнуцца да дзяцей, каб пажыць хоць, пакуль яны трошкі падужэюць. Вельмі хацелася ёй зараз жа вырвацца са свае сховы, ды яна стрымлівалася, бо ўспомніла расказы сваіх старэйшых сябровак, якая хітрая гэта істота на дзвюх нагах — чалавек. Качка чакала, перабіраючы дзюбай пярынкi на ўдалелым крыле. І толькі тады, калі доўгія ногі чалавека ўзышлі на далёкі лугавы пагорак, яна выплыла з сiтняку, хуценька перабралася цераз чыстую ваду да маладога чаратняку, — туды, дзе пакінула сваіх дзяцей, і ціха выгукнула заклікальнае «ка-а».

Восем шэра-рудаватых мячыкаў высыпала з розных бакоў. Усе былі цэлыя, і ўсе радасна кінуліся да маці. Яна паглядзела на іх жаласна-замілаваным позіркам і горка ўздыхнула: якія яны ўсе яшчэ малыя! Толькі трое дужэйныя ўмелі падлятаць, і зараз яны, радуючыся сустрэчы, дурэлі: падымаліся на крыльцы, узляталі, куляліся ў ваду. Астатнія таксама спрабавалі адарвацца ад вады, але няўдала.

Маці ведала, што хутка будуць лётаць і яны, трэба не так многа часу, але ці дачакаецца яна гэтага, ці хопіць у яе крыві, якая на кроплі ўсё сочыцца і сочыцца з балючай раны?

Качаняты не ведалі, што здарылася з іхняй маці. І яна хавала ад іх сваю бяду. Нашто іх засмучаць! У гэты адказ-

ны момант у яе жыцці яна зрабілася яшчэ ласкавейшай і, займаючыся з дзецьмі, перабірала ў памяці ўсе знаёмыя ёй мясціны на гэтым забалочаным лузе. Яна старалася ўспомніць такую, дзе можна было б захаваць дзяцей ад небяспекі, пакуль яны змогуць самі выбраць сабе шлях, паляцець далёка, куды захочуць.

І яна прыгадала такі куток. Гэта было не так далёка адсюль, хоць, праўда, шлях туды быў і не такі бяспечны. Яна ўспомніла, што зусім рапняй вясной, у пару свайго каханя, калі кругом на лузе яшчэ стаяла вада, прыляцеўшы з цёплага краю, яны з сяброўкамі, а найбольш з яе прыгожым дружбаком-качарам, бавілі час пасярод вялікага возера на выспе, зарослай непрылазнымі вербалозамі і маладым крушынікам. Вельмі спадабалася тады ёй тая выспа, яна, магчыма, і засталася б там гнездавацца, калі б не залішне бесклапотны характар яе маладога сябра, які адразу паказаў, што не любіць ні гнязда, ні сям'і, а толькі вечнае каханне. Ёй было незразумела гэтае пустое каханне, яна прагнула мець дзяцей. І таму аднойчы, калі качар заснуў пасля яе ласкі, яна непрыкметна слізганула ў гущу маладой асакі, не падымаючыся, перабралася на пазелянелы бераг лугу, што пекалькі дзён ужо быў без вады, і там яшчэ доўга паўзла, не падымалася, бо ведала, што яе пільны сябра, адзіп на холадзе почы, хутка працнецца. А працнуўшыся, кінецца яе шукаць, знойдзе і верне назад. Толькі як выспа схавалася ўдалечыні, качка паднялася і над самай зямлёй паляцела. Ужо на лятку яна чула, як крычыць і лямантуе пакінуты ёю халасты бедалака. Але яна не спынілася. Нічога, хай палямантуе, можа, знойдзе сабе новую сяброўку, такую, якой таксама падабаецца бесклапотнае каханне.

Вось тут яна і спынілася і зрабіла гняздо, дзе сёння падстрэліў яе паляўнічы. Добра было тут: і сітнік, ля якога стаялі аконцы чыстай вады, і красачкі з цёплай гразёю ля берага, дзе многа чарвякоў і салодкіх стрэлак, і густы мяккі муроґ... Добра было б тут падрасці качанятам, ды нельга больш тут заставацца. Яна была цвёрда ўпэўнена, што паляўнічы сюды вернецца, а сабака, парэшце, пазнаходзіць і перадушыць яе нявопытных дзяцей. Нельга тут пакідаць іх адных. Пакуль яна жыве, яна павінна перавесці іх у такое надзейнае месца, дзе яны надрасталі б спакойна...

Качка хацела зараз жа кіравацца да знаёмай выспы, але заўважыла, што і яна і вывадак пакідаюць на траве

прыкметны след. Яна здагадалася: гэта таму, што яшчэ не знікла раса. Значыць, трэба перачакаць. Яна гукнула дзецям, усе разам заплылі ў густы чаратняк і там прытаіліся. Паднялося сонца, прайшоўся лёгкі ветрык. Чыстыя росы-слязіпкі, што віселі на суквеццях сітняку, менелі, менелі і хутка прапалі. Званчэй зашумела асака. Вербалоз, які рапэй адсвечваў светлымі кропкамі з вострых лістоў, зрабіўся цьмяным. І, паадварот, сталі бліскучымі шырокія лісты жоўтых гарлачыкаў. Усё гэта падказала качцы, што можна выбірацца.

Каб дасягнуць возера з запаветнай выснай, трэба было перайсці лугавую нізіну і шырокі пагорак. Калі б качка і яе качаняты маглі ўзняцца і паляцець — ім спатрэбіліся б на гэта лічапыя хвіліны. А так перад імі ляжаў нялёгкі шлях. І, хоць луг быў пустышны, качка больш баялася небяспекі з паветра, дзе мог з'явіцца малапкавападобны драпежнік-ястраб ці не менш драпежны балотны лунь. І таму качка шільна наглядала, каб качаняты не паказваліся на адкрытых мясцінах, а трымаліся гусцейшай травы і там, дзе зямля найбольш куп'істая. Затое якая ж была ад гэтага ёй пакута самой! Вострая асака агаліла на параненым крыле пераламаную костачку, і нават лёгкі дотык чаго-небудзь цвёрдага прыносіў качцы пясерны боль. Яна старалася перасоўвацца бокам — здаровым крылом наперад, аберагаючы параненае. Але гэта не дужа памагала. Травы, як на злосць, вярэдзілі рану, сцябалі па ёй, а часам сцябліна чаплялася за пералом, і тады качка, знепрытомнеўшы, вымушана была спыняцца, каб вызваліцца з балючага палону. А кроў з раны сачылася і сачылася. Калі качка дабралася з качанятамі да берага возера, сіл у яе заставалася мала.

Аднак, убачыўшы ваду і сваю зялёную выспу на ёй, качка адразу пажвавела. Агледзеўшыся і пераканаўшыся, што навокал — ні на зямлі, ні ў небе — нічога небяспечнага няма, яна спусцілася з берага, а за ёй плюхнуліся ў ваду і качаняты. Здаровай і дужай яна пізавошта не павяла б сваіх дзяцей днём на чыстай вадзе. Яна павяла б іх блізка ля берага, дзе чараты перапляліся з сітняком і лісцём рагозу, утварыўшы цяністую надзейную схову. А цяпер яна не магла гэтага зрабіць, — ёй трэба было спяшацца, бо яна адчувала, што жыць заставалася мала.

На вадзе качку не так мучыў боль, і была яшчэ радасць, што яна зноў на родным улонні. Гэтая радасць значна ёй дапамагала. Вось ужо і высна, усё мінулася добра.

З вялікім намаганнем яна выбралася на выспу, каб нака-
заць качанятам, дзе яны будуць падростаць. Яна выбралася
і адчула, што хутка загіне. Нешта цёмнае пачало
насоўвацца ёй на вочы. І, можа, яна так і намерла б тут
на вачах сваіх дзяцей. Але раптам яна пачула,— на тым
беразе, адкуль яны нядаўна адплылі,— такі ненавісны ёй
брэх сабакі. І гэты брэх ажывіў ужо затухаўшую яе думку,
абудзіў яе апошнія сілы. У яе бліснула здагадка, што
гэта, мабыць, тая кроў, якую яна пакінула на траве, дала
сабаку след да возера. І, значыць, яе дзеці зноў будуць у
пэбяснецы, калі яна чаго-пэбудзь не зробіць. І яна раны-
ла не чакаць сваёй смерці, а пайсці ёй пасустрэч.

Ціха гукнуўшы качанятам, каб яны хаваліся, качка
спаўзла ў чараты, абагнула выспу і паплыла да берага,
супроцьлеглага таму, дзе шукаў яе сабака. Яна плыла
ў гэтым напрамку датуль, пакуль не пачаліся зараснікі
сітняку. Тут яна змяніла свой шлях: рассоўваючы сцяб-
ліны, яна ўзяла кірунак на брэх сабакі і свіст паляўнічага.
Яна плыла туды, увесь час хаваючыся. І толькі тады, калі
блізка ад сябе пачула варожыя галасы, перастала хаваць-
ца. Больш таго — яна выплыла на чыстае месца, каб яе
хутчэй заўважылі.

Першы стрэл, які грывнуў усё ж нечакана для качкі,
не зрабіў ёй новай шкоды, і яна інстынктыўна сабралася
ў камяк, каб нырнуць пад ваду, залапатаўшы здаровым
крылом. Але другі стрэл не даў ёй гэтага зрабіць. Без-
жыццёва павісла яна на чараціне і ўжо не чула, як кры-
чаў паляўнічы:

— Дукат, сюды!.. Не шукай там нічога, вось яна!..

Калі сабака дастаў і прынёс забітую качку, паляўнічы
здаволена пахваліў сябе і свайго памочніка:

— Ну, брат, і малайцы мы з табой! Колькі яна ні ха-
валася, а ўсё ж не ўцякла ад нас! Хадзем адсюль!..

Паляўнічы, паляўнічы!..

1966

КАНЕЦ КАЗКІ

Ах, як яны чакалі таго дня, калі выйдуць з парахода
на мурожысты, над сінімі незабудкамі бераг Сажа, пера-
начуюць у нахкім сене на гарышчы бабулінай хаты, а на-

заўтра пойдучь у бязмежнае хараство летняга лугу і лесу, у бяскопную казку роднай, пчырай зямлі!

У партызанскія сховы, пад векавечныя дубы надсажоўскіх вышынь.

У птушыныя спевы пад салодкімі зорамі світальных вандровак.

У легенду крэйдавага ўзвалля, каля педагарэлых старажытных паляў невядомага паселішча.

У ціхую стому змярканняў, дзе касуля, прабуючы ножкамі сыскі пясчанік, таемна спускаецца з высокай дубровы да Сажа — напіцца.

Колькі вечароў бацька расказваў сыну адну несканчоную казку крылатага белага воблака, што з-над самага сонейка падае ў чашу празрыстага азёрнага крышталю; сіняга касача на крушынавым балотцы; качынага лопату над ціхімі краскамі заток; зіхотнага следу радугі на даляглядзе; жураўлінага клічу — труб сярэбраных...

Бацька... Татуля... Хто ён быў для Іванкі? Віцязь з таго падання, якое чуў хлончык ад маці? Чараўнік, якому ўсё на свеце падуладна? Дзівосны вандроўнік, які ўсё ведае і ўсё ўмее? Магутны ўладар сонца і зор, дня і ночы? Асілак, які падукае любое страшылішча і нікога слабога не пакрыўдзіць?..

Трымаючыся моцна за бацькаву руку, Іванка ступіў на сходні парахода.

А далей...

Былі абдымкі бабуліны, сцяжыпка да хаты па кураслепе пахучым, яечня і хлеб на кміне і сырадой з пузырыстым шумком.

А потым — поч.

З шэптамі.

«Татка, ты чуеш, нешта цвіркае? Во — цвірк, цвірк».

«Гэта, сынку, цвыркупок такі маленькі. Можна, хоча з табой назнаёміцца. Адкажы яму».

«Цвірк... цвірк...» — адгукаецца Іванка.

Нічога... Цішыня. А потым зноў ціхенька — цвірк, цвірк. Прызнаў цвыркупок Іванку.

«Татка, а што гэта ў шчыліне? Татачка, глядзі, нейкі стручок бліскотны».

«Гэта месяц. Узышоў і плыве па небе. Вітаецца з зямлёю. Зараз ён і цябе бача. Сні. Ён любіць, каб усе пры ім ціха адпачывалі. Сні, Іванка».

І вось — раніца. Прачнуўся Іванка, як на нейкае свя-

та. Што гэта? Чаму так б'ецца сэрца? Чаму есці не хочацца? Куды яго цягне? Ага, сёння ж з бацькам яны ідуць на луг. Як даўно дамовіліся. У першую казку іхняга жыцця.

Паснедалі. Бацька ўзяў стрэльбу.

— Вуць там, за Сажом,— сказаў ён,— бяжыць паміж вольх залатая рэчачка. Чаму яна залатая? А таму, сынку, што цячэ з крыніц лясных праменістых, пясок жоўценькі гоіць з-пад сасновых карэньчыкаў, у золаце сонца купасца, між залатых гарлачыкаў спаць кладзецца... Пойдзем туды?

— Пойдзем! Пойдзем! — закрычаў Іванка. — А стрэльбу — каб ваўка забіць? Не, не, забіваць не будзем, а толькі спалсхаем — уцякай, воўк, ад нашага краю. Так, татачка?

— Так, так!

Спіхнуў татка човен на ваду. Трымайся, Іванка! А чаго тут трымацца. Глядзі, татка, нічога я не баюся. Усміхаецца татка, палёг на вясло. «Шуль-шуль-шуль-шуль!» — шамацела вада. Шамацела-шамацела, і раптам — гоп! Аж перакуліўся Іванка. Човен урэзаўся ў пясок лугавога берага. Выходзь! Глядзі, які прастор! Колькі хараства на свеце!

Не абняць, не агледзець лугавое роспані зіхоткай, далягляду сонечнага, званлівага; ціхай лагоды, задумнай радасці пяскошаных грыў і лагчыш.

Не спяшаецца Іванка. Ля азярышы спыніцца — вось дык справа, эх, не ўзяў сшытак і алоўкі. Пахаджае паўз сітнякоў птушка. Боты чырвоныя, нос, як моркаўка, штаны чорныя, а кашуля белая. Паважна птушка пахаджае. Нават на Іванку з таткам не звяртае ўвагі. Падумаш, задавака. Іванка ведае — гэта бусел.

Бусла ўсе шапуюць. Таму і не баіцца чалавека — ходзіць як быццам з гонарам. Але чаму гэты такі смелы, а другі вуць сарваўся, паляцеў, ледзь толькі ўбачыў людзей?

— Гэта ж чапля, Іванка. Птушка палахлівая, асцярожная.

Чапля? Чаплі Іванка яшчэ не бачыў зблізку. Абавязкова-абавязкова ён падкрадзецца, як разведчык, абавязкова замалюе гэтую птушку! Вось толькі не забыцца на паперу і алоўкі.

Татка смяецца. Ды яна ж зусім і непрыгожая. Уся брудная, вочы злосныя — нанто табе тая чапля. А ленеі будзь чуткі, Іванка. Зараз грыва пачынаецца. З кунінамі

бруснічнымі, з ажышамі ў зарасніках. Вось там пільнуў! Там як залапаціць — не на жартачкі спалохася!

І праўда. Толькі пралез Іванка праз сцяну крушыны ды ажышніку, выйшаў на пясчаны пагорак — бац, бух, ча-ча-ча-ча! Заланацела, затрашчала, нясок завіхрыўся, ныл з красак узняўся. Абмёр Іванка. Але глядзіць пільна. І дзіву даецца. Гэта ж дзве вялікія ітушкі, з-пад самых ног вырваліся. Як дзве бомбы. Выбухнулі, і ўсё знікла. Глядзіць Іванка на татку, вочы гараць, усміхаюцца збянтэжана.

— Ну? — пытае бацька. — Вось дык цецерукі. Ай, ды лапатуны! Ну, нічога, Іванка. Я ўжо колькі іх пападамаў, а ўсё роўна сэрца кожны раз заходзіцца. Гэта, мусіць, ад радасці.

— Ад радасці, ад радасці! — бурна згаджаецца Іванка. — А толькі дзе яны сядзелі? Што рабілі?

— А яны купаліся. Вунь глядзі на пясок. Як яго спрашавалі. Ранешька, калі сонца прыгрэе ды ціха навокал, цецерукі любяць папесціцца ў пясочку.

Далей ішоў Іванка асцярожна. Усё ўперадзе выглядаючы. Можна, яшчэ сустрэнуцца цецерукі, падпусцяць, дадуць сябе разгледзець? Скопчылася першая грыва, лагчынку перабеглі, і вось — грыўка новая. Якраз перад самым лесам. Спыніўся Іванка ля арэшнікі, прыслухаўся. Дзіўныя гукі нейкія. Як спеў жаваранка вясновага. «Ці-ці-ці, буль-буль-буль-буль, цірні-цірні», — быццам сярэбраныя расінкі перасыпаюцца. Татка глядзіць, усміхаецца. Вачамі нібыта кажа: ступі яшчэ крок, Іванка.

Ступіў Іванка. Арэшніцу адхінуў, а перад ім — рачулка. Бяжыць, звініць вада па жоўтым пясочку, каменьчыкі белыя з пясчынкамі перацірае. Падбіваецца пад камлі арэшніцы, адтуль выбягае на краскі залацістыя, павучым струменем абдае кожную галоўку. Коціцца, як жвавая жывітка, у зялёную засець чаратоў, расхінаючы звонкія паклопістыя сцябліны.

Загледзеўся Іванка. Унізе рачулка — душа перад ёю расхінаецца. А справа — бор, такі ж прываблівы, чароўны. Сосны адна за адну страйнейшыя, гопкія, на вачах цягнуцца ў неба. Ціха гудуць сосны, быццам нейкую думу думаюць, даўно чакаюць Іванку, каб яму перадаць тую думу. А злева — лугавыя расцяробы. Магутныя вербалозы, дубнякі ды альшанікі падбіваюцца да лесу, цягнуцца некуды ў бясконцую даль. Глядзіць Іванка на расцяробы — і яны яму здаюцца вялікай чарадою казачных зялё-

ных караблёў, што па чароўных рачулках пывуць у зялёным лузе.

— Татачка, а куды яна бяжыць, наша рачулка?

— А калі пайсці за нашай рачулкай,— будзе спачатку арэхавае грыва. Далей — дзве крынічкі, а над імі дубы. Па трыста гадоў дубам тым, Іванка. А пасля — сасновае ўзвалле, а потым — Сож. Бяжыць рэчачка ў Сож, перад Сажом разліваецца на тры рукавы і, падаючы з высокага берага, вызвоўвае тры песні пра сваю радасць.

— А якую радасць?

— З братам сустракаецца рачулка. Сож — яе брат старэйшы, разумееш?

— Татачка, пойдзем за рачулкай?

— А ты не стомішся?

— Не, не!

— Ну, тады хадзем.

Узяў бацька Іванку пад руку, павярнуў ад бору. Абышлі арэшніку, ступілі ўніз, расхінулі мяцёлкі чарацін. Па пагах забруіла сцюдзёная вадзіца, айі любата! — так прыемна ісці па струменістаі прахалодзе. Пералезлі цераз імшаністы камень-валун, на сыпучым гарахым пясочку ногі абсушылі. Дзівата! А вунь і арэхавае грыва пачынаецца. Лёгка ўзбег Іванка на чабаровы грудок. Пацягнуў татку за руку. Глядзі, татка, якая сінья пад грудком рачулка. Глыбіня, мусіць, глыбіня! Татка! А вунь рыбіна! Рыбіна мільганула!

Татка сціскае сынаву руку. Добра, добра, Іванка. Шчаслівая ласка залівае бацькава сэрца. Добра, добра, Іванка. Глядзі ў свет на поўныя вочы, убірай у душу лагодную роднай зямлі.

І раптам...

Залаціста-шэрая маланка высеклася за арэшнай, скочыла ў густой траве. Касуля! Божа любы. Як яна скочыла! Здавалася, струны ўсёй зямлі зазвінелі чароўнай песняй. Скочыла касуля, адным вялізным махам пераляцела цераз рачулку. І каля тонкай бярэзінкі замерла, стаілася.

— Іванка,— шапнуў татка,— касуля... Касуля!

— Дзе, татка, дзе?

— Ды вунь за рачулку глядзі, за рачулку. Каля бярэзінкі!

— Я не бачу, не бачу!

І раптам...

Як жа гэта здарылася... Бацька... Татуля... Дзівосны вандроўнік, які ўсё ведае і ўсё разумее... Ён і сам не памя-

тае, як зняў стрэльбу. Як стрэліў. Стрэліў, каб напалохаць касулю, толькі спудзіць. Гулкі разложысты стрэл скалынуў лугавы спакой. І тады Іванка ўбачыў. Ля тонкай бярэзінкі выбліснула, як прамень, касуля, — выбліснула, падламілася і зарылася пысачкай у пахучы драсён... Забілася, затрымцела тонкімі пожкамі... І сэрца Іванкава ўпершыню пахаладзела ад страшнага суму.

Бацька апусціў стрэльбу. Што адбылося — і сам не разумеў. Лёгкі дымок яшчэ выходзіў з яе ствала. І здавалася, з гэтым дымком выходзіць і прападае ў смуге дня нешта такое, што бывае ў жыцці толькі адзін раз.

«Сыноч... Іванка...» — хацеў сказаць бацька. І не мог. Хоць і бачыў сэрцам, як аддаляюцца, аддаляюцца ад яго разгубленыя, спалоханыя дзіцячыя вочы, як скача і падае ў іх непаўторны казачны свет.

Бацька... Татуля... Чараўнік, якому ўсё на свеце падладна... Ціха і млява ішоў бацька ля Іванкі. Спатыкаўся аб купіны, не заўважаў, што даўно адышлі ад рачулкі. Што цяпер тая рачулка?... Што свет... Як гэта ўсё здарылася? Як адбылося? Ці даруе яму Іванка? Ці зразумее? Ці забудзе гэты стрэл? Ці забудзе ціхі стогн касулін, яе трымценне пад жахлівым болем чалавечага ўдару?..

А Іванка. Шырокімі вачамі, усёй збянтэжанай душою ён глядзеў некуды далёка-далёка, — нешта так хацеў там убачыць! Ды чамусь нічога там не было, усё было пуста, пуста. Толькі калыхаўся квяцісты драсён ды ляцела да тонкай бярэзінкі падкошаная касуліна галоўка.

Двое перазлучных сяброў ішлі попlech, а ўпершыню думалі, журыліся розна.

Гэта быў канец іхняе казкі.

Што будзе з імі далей?.. Хто ведае...

1966

ПАВОДКА

Аповесць вясковага настаўніка

Я пакахаў дзяўчыну і аднойчы няўмела прызнаўся ёй. Я гаварыў ёй пра свае пачуцці і раней, многа разоў, але гэта было не тое. Я гаварыў ёй пра гэта вершамі Пушкіна і Лермантава. Яна выслухоўвала іх з нейкай няўзнаўнай усмешкай, заўсёды зазначала адно і тое ж:

— Як усё прыгожа! Цудоўна!

Нарэшце я асмеліўся — прысвяціў ёй і ўласны верш, у якім, як горах у кузні (так і было сказана), палаў агонь майго кахання і гучаў ён не пакідаць мяне. Яна спытала:

— Гэта чыё?

— Гэта... я сам... — павольна, каб не разарвалася адразу маё сэрца, сказаў я і палахліва падняў вочы на сваю адзіную.

«Адзіная» пачырвапела і цяжка дыхала. «Ну, вось, зараз яна мне адкажа. Які я буду шчаслівы!..» — усхвалявана чакаў я. І яна мне адказала...

— Ведаеце, вы... Ведаеце... — губы яе скрывіліся і голас перарываўся. — Я прашу вас больш да мяне не заходзіць... Займайцеся лепш сваім паляваннем!.. — адрэзала яна і злосна адварнулася ад мяне.

Я пасядзеў яшчэ некалькі хвілін — як тая «персона non grata», якая, хоць ёй і загадалі пакінуць чужую дзяржаву, усё ж імкнецца да захавання ўласнай годнасці. А прасцей кажучы, — я нафта разгубіўся. І мне было не проста выйсці з яе хаты...

Але нарэшце я падняўся. Ціхенька, як бы ў задуме, зачыніў дзверы, гэтак жа ціха перайшоў гразкую вясковую вуліцу. Хата, дзе кватараваў я сам, была амаль побач. Я не помню, як зайшоў і ўзяў сваю стрэльбу. Можна, хацеў пакончыць самагубствам? Не... Толькі я доўга блукаў па асенніх палях, каля ўскаламучаных дажджамі рачулак, па гаях, што пажаўцелі і ўжо асыпаліся, пакуль мае юхтовыя боты не зрабіліся рудымі і, як пудоўныя гіры, цяжкімі, а галаве не стала лёгка і ясна...

«Нічога, — думаў я, заспакоены, ідучы дадому. — Што ж, мы рассталіся... Але не можна гэта быць на доўга...»

Для такіх думак я стараўся знайсці свае падставы. Мы з ёю толькі ўдваіх у вёсцы настаўнічалі, і як жа, здавалася мне, яна зможа доўга не бачыць маёй адданасці? А каханне маё разгаралася ўсё мацнейшым агнём. Праўда, я ўлічваў, што, магчыма, мы і не зусім з ёю пара. Яна, «мая», як я ў думках зваў Надзю, была такая шыкоўная, гарадская. Яна ўмела так хораша гаварыць і апранацца і любіла ўсё толькі прыгожае. А я быў няўклюдны вясковы хлопец, зусім прасты, нават і пасля вучобы ў горадзе аніяк не мог паладзіць свой няхітры гардэроб. А яшчэ я любіў паляванне. А яна яго не любіла.

Бывала, яшчэ да нашага разладу, яна, хоць і захоўвала суседскую ветлівасць, заўсёды неадабральна ставілася да маіх паляўнічых паходаў. Асабліва мне пападала тады, калі ўдавалася што-небудзь падстрэліць.

— Як вам не сорамна! — крычала Надзя, тонкімі сваімі пальчыкамі закрываючы вочы, каб не глядзець на ўпаляванага мною цецерука.— Як вам не брыдка забіваць такую красу! Гэтая ліра яшчэ нядаўна ўпрыгожвала малінавыя зараспікі, пакуль вы не патапталі іх сваімі падкаванымі ботамі! Гэтыя прыгожыя птушыныя вочы так прагна глязелі на свет! А вы, што вы зрабілі!..

Мне такія яе прамовы заўсёды здаваліся крыху мнагаслоўнымі і не зусім дакладнымі. Аднак перад сінім гневам яе вачэй я і на самай справе пачынаў адчуваць сябе вінаватым. Пакорліва, як чалавек, які зрабіў злачыства, стаў, пакуль яна не казалася свайго злоспага «бывайце». А тады панура плёўся дахаты, спатыкаючыся і трукаючы аб каменні сваімі і напраўду падкаванымі ботамі...

Так было рапэй. А цяпер, пасля нашага разладу, яна некаторы час наогул ігнаравала мяне. Толькі яе вусны іранічна крывіліся, калі я казаў «добры дзень, Надзя...».

Прайшла восень, і настала зіма. Не думалася мне, што так упарта будзе сердаваць на мяне «мая» Надзя. А яна ўсё маўчала і маўчала. І што мне было рабіць? Кожны дзень пасля заняткаў браў сваю стрэльбу ды ішоў на заснежаныя палі і балоты, да сваіх зайцоў. З імі, даўгавухімі шаракамі, было ў мяне самае сумленнае спаборніцтва. Удасца яму напятляць слядоў так, каб я пратаптаўся да вечара, нічога не разабраўшы, ці даць драпака з-пад самага носа,— ну што ж, жыві, касы, і пяхай гудуць ад стомы мае ногі. А не ўдасца перахітрыць мяне — тады ідзі, дружа шэры, за мае плечы і цяляйся там сваімі доўгімі вушамі, пакуль іду да вёскі...

Прыемна, вядома, кожнаму паляўнічаму паказацца перад людзьмі са сваім трафеем. Асабліва калі трафеі здараюцца не часта. Я ж у апошні час быў пазбаўлены такой асалоды. Хацеў менш трапляцца на вочы Надзі — можа, хоць так, спадзяваўся, даб'юся з ёю прымірэння. Вось і стараўся, несучы касога, ісці загумецнямі, ды яшчэ і прыцемкам.

Але я, відавочна, не заўважаў, што ў Надзі маёй нешта змянілася. Неяк раз у школе звярнуўся да яе з дзелавым запытаннем, і яна — о дзіва маё дзіўнае! — яна не толькі адказала мне вельмі шчыра і прымірэнча, а нават назвала

мяне па імені і па бацьку — упершыню пасля нашага разладу. Не скажу, што я аслупяцеў, я не так здзівіўся, колькі разгубіўся. Рукі мае дрыжалі і пад нагамі вагалася падлога, калі, забыўшыся падзякаваць, адыходзіў ад Надзі, Надзі Пятроўны, падзеі маёй і смутку майго... Расхваляваны ішоў я на ўрок, і на ўроку ў тлумачэннях маіх не было ранейшага складу і ладу. Я так ліхаманкава думаў усё аб адным і тым жа, што потым з пакутай гэтай ўспамінаў: баяўся — а ці не зразумелі майго стану вучні. А думаў я з дакорам і гневам пра сваю бяздушнасць, пра сваю, як дапякаў сябе, «мужыцкую» няўважлівасць, пра сваю нават грубасць. «Ёлупень ты цяшчасны, нягоднік у падкаваных ботах! — лаяў я сябе ў думках. — Бяздушная ты істота! Бадзяга бяздомны! — знішчаў сябе, успамінаючы задумна-лірычныя Надзіны вочы. — Дзяўчына, можа, даўно ўжо чакае ад цябе чулага слова, твайго першага кроку да сябе, а ты ходзіш загуменнямі, гойсаеш па зайчыных сцежках і нічога не разумеш і не заўважаеш!..»

Магчыма, я знішчыў бы сябе назусім і надоўга, калі б не выратаваў мяне апошні ў гэты дзень школьны званок. Ён уварваўся ў мае думкі аглушальна і заклікальна, як быццам хацеў падвесці рысу над усімі маімі трывогамі. Каб нічога сумнага пад гэтай рысай не засталася, а было б нешта новае, добрае, якое мне так хацелася ўбачыць...

Званок празвінеў, я сказаў вучням прывычнае «можаце ісці дадому». Вось ужо сціх грукат парты, і дробны тупат ног пачаў аддаляцца ад класнага пакоя, а я ўсё стаў каля акна, там, дзе засціг мяне званок...

Боязна мне было ісці ў нашу маленькую настаўніцкую, бо я зусім не ведаў, не адчуваў, як пасля такога хвалявання загавару з Надзій...

Так я прастаяў, накуль, як мне здалося, нікогачкі не засталася ў школе.

Усё было ціха і пуста.

У гэтай цішыні і запусценні мне лягчэй стала аднаму са сваімі пераблытанымі думкамі.

Я выйшаў з класа і ўжо не баючыся — грук-грук падкаванымі ботамі — скіраваўся да настаўніцкай, дзе заўсёды заставаўся на паўгадзінкі пасля ўрокаў, каб навесці такі-сякі парадак у школьных справах. І тут нечакана сустрэў Надзю... Дзверы настаўніцкай, калі толькі я да іх наблізіўся, гулка адчыніліся, — перада мной з'явілася Надзя. Неяк незнаёма глянуўшы на мяне, яна кінулася

да выхаду. Вочы яе як быццам былі заплаканыя, і мне стала сорамна.

«Эх ты,— зноў унікнуў я сябе.— Эх, ты ж чалавек! Можна, з ёю што здарылася, а ты, а ты баязліва педзе стаяў, чакаў!..»

У настаўніцкую, такім чынам, я зайшоў ужо зусім разгублены. А тут яшчэ засталіся яе водар, яе дыханне, якія я пазнаў бы, здаецца, у цэлым свеце. Гэта быў пах яе духоў, пах вясновых палісаднікаў, пах бэзу, змешаны з пэчым такім асаблівым, непаўторным, што было толькі з ёй адной і вакол яе аднае. Можна быць, то было дыханне яе маладосці, яе пекнаты... Усё гэта разам з маёй разгубленасцю абдало мяне, як хваляй, з ног да галавы. Цяжка, стомлена апусціўся я на табурэтку перад сталом і абхапіў рукамі галаву.

Што мне рабіць? Як вызначыць правільны шлях сваіх паводзін, каб не страціць свайго шчасця? Вядома, ні да чаго я не дадумаўся.

«Пайду дамоў,— рашыў я.— Вазьму стрэльбу. І на поле. А там, дзе марозны вецер і хруст ільдзінак, там мне не раз так добра думалася...» Я ўзняўся, каб апрапуцца, і раптам заўважыў на другім рагу стала груба разарваны канверт і побач — скамечаны ліст. Даўно гэта было, сябры, але не магу не прызнацца ў сваёй слабасці. Я здагадаўся, каму гэта было пісьмо. Нас толькі двое бывала ў настаўніцкай. Калі пісьмо не мне, значыць — ёй. А калі яна плакала — значыць, пісьмо благое. У тую хвіліну я і не падумаў звязаць гэтае пісьмо са зменай Падзіных адносін да мяне. Я толькі адчуў, што менавіта гэтае пісьмо прынесла ёй слёзы. І мне так хацелася даведацца, што ў ім. Я, безумоўна, разумеў, што гэта брыдка і непрыгожа. Але тут жа я разважаў: чаму пісьмо засталася на сталае? Магчыма, яна, пачуўшы мае крокі, хацела хутчэй выйсці з настаўніцкай і забылася пра пісьмо. Тады я не павінен да яго дакранацца. А можна, у гэтым пісьме вестка пра нейкае няшчасце з роднымі, і яна, такая гордая, такая ўпартая, не хацела сказаць мне і зварок пакінула пісьмо, каб я сам даведаўся?..

Словам, я абышоў стол і прачытаў адрас на канверце. Так, гэта было пісьмо ёй. Зваротнага адраса не стаяла. Тады я разгарнуў скамечаную паперу. У самым версе буйнымі літарамі былі адзначаны дзень, месяц і год напісання пісьма. А далей ішло: «Прывітанне, Надзя! Не сярдуі і мяне не дакарай... Патрохі я ўпэўніўся, што мы розныя

з табой людзі, і гэта цяпер капчаткова... Раней я яшчэ вагаўся, але ты ведаеш з маіх пісьмаў...» Далей я не мог чытаць, бо і ад прачытанага на душы стала вельмі прыкра. Я паклаў пісьмо на старое месца, замкнуў настаўніцкую і, аддаючы ключ вартаўніку, папрасіў, каб сягоння ў настаўніцкай уборкі не рабілі... Не хацелася, каб яшчэ хто-небудзь даведаўся пра таямніцу Надзі...

Не трэба даказваць, колькі слоў абурэння выклікала ў мяне пакінутае ў настаўніцкай пісьмо. Я не помніў пра сябе. А помніў толькі, што Надзі, маёй Надзі, зроблена крыўда. І жадаў самай лютай кары аўтару гэтага пісьма, чалавеку, які пасмеў растаптаць узаемнасць і павагу такой цудоўнай, такой адной на свеце дзяўчыны...

Назаўтра я падумаўся прыйсці ў школу пазней звычайнага: няхай, рашыў я, Надзя першая зойдзе ў настаўніцкую і забярэ пісьмо. І таму пераступіў парог нашага пакоя за якіх паўдзсятка хвілін да пачатку ўрокаў. Надзя, вядома, была ўжо тут. Я пастараўся прывітацца, як рабіў гэта і заўсёды, — ветліва і спакойна, хоць схаваць свае пачуцці мне было не так лёгка. Надзя не адказала мне ніводным словам. Яна толькі ўскінула на мяне свае сінія вочы і падала маленькую, але дужую, учэпістую руку.

Цяпер я ўпэўнены, што Надзя тады, мусіць, усё ж распазнала мой настрой. І, відаць, у тыя хвіліны стаяла на зямлі мацней за мяне. Прынамсі, у яе позірку я не ўбачыў таго смутку, які чакаў убачыць. Гэта крыху мяне здзівіла. Хоць, праўда, позірк гэты быў амаль мімалётны, бо я адразу, баючыся выдаць сябе, павярнуўся да сваёй вешалкі. Затое ўжо зусім я быў здзіўлены, калі ўбачыў, што ўчарашняе пісьмо Надзій не прыбрана, нават не скранута са свайго месца!

Я кахаў Надзю, Надзю Пятроўну, а гэта вельмі многа значыць! Гэта значыць, што мне ў кожным яе ўчынку бачылася толькі разумнае і светлае, толькі пяшчотнае, сардэчнае. І я ў думках зноў вылаяў таго чалавека, які прыслаў Надзі пісьмо. Падумаў: калі Надзя не змагла нават сёння справіцца з гэтым пісьмом, значыць, ён прынес ёй многа болю, значыць, аўтар пісьма не варты Надзіных хваляванняў. І, значыць, я, як мужчына, павінен прыйсці Надзі на дапамогу. Я адчыніў дзверы і паклікаў вартаўніка.

— Андрэй Антопавіч, — сказаў яму як мага больш спакойна. — У вас якраз гарыць печка, а ў нашым пакоі валяюцца розныя паперы... Зрабіце, каб тут было чыста...

Андрэй Антонавіч чамусьці паглядзеў спачатку на мяне, потым на Надзю, але нічога не сказаў. Парэпанай да-лошню згроб ён са стала дзве паперчыны — пісьмо і кан-верт, падняў яшчэ нейкую непатрэбшчыну каля шафы і ўсё панёс да печкі. Я чакаў, што Надзя ў апошні міг можа сшыніць яго, але яна маўчала. Андрэй Антонавіч кінуў па-перы ў агонь, яны зараз жа ўспыхнулі яркім полымем. І мне здалося, што я ўбачыў, як на попеле курчацца з крывавым водбліскам, з немым крыкам дзень, месяц і год напісання слоў аб расстанні двух сэрцаў...

Я паглядзеў на гадзіннік і павярнуўся да Андрэя Ан-тонавіча. Той дастаў з кішэні свой, як ён казаў, балабон. Адчыняючы дзверы, падняў яго над галавой, і па калідоры паплыў прастуджаны медны звон. Я ўзяў класны журнал і прапусціў перад сабой Надзю. Яна выйшла на калідор. Але нечакана павярнулася. Не гледзячы, знайшла маю руку і моцна паціснула...

Так я стаў шчаслівым. Што мне была за справа да На-дзінага мінулага? Я ж кахаў яе заўсёды — з таго часу, як яна прыехала ў школу. А калі той чалавек, да якога ім-кнулася яе сэрца, здрадзіў ёй — дык для яго ж і горш. Так я сказаў сабе раз і назаўсёды, а таму для мяне наста-лі радасныя, светлыя дні. Надзя ўсё больш гарнулася да мяне. Нават мой выгляд, мая бобрыкавая паляўнічая куртка і мае боты выклікалі ў яе лагодны настрой. Яны нагадвалі ёй, як яна казалі, характэрнае заснежаных пера-лескаў, задумную гамонку соснаў і мілыя птушыныя шчэбет. Яна толькі прасіла:

— Вася! Ты сабе хадзі на паляванне, але шкадуў усё прыгожае! Хай яно жыве, бо гэта ж для сэрца!..

Так змянілася мая Надзя, але змяніўся і я. Ні на што на свеце не памяняў бы я раней свае моцныя юхтовыя боты, без якіх, як без лепшага сябра, не ўяўляў свайго іс-навання. А зараз купіў сабе ў нашым сельмагу модныя замежныя камашы з вострымі доўгімі пасамамі. І на кожную ноч клаў пад сянік, як гэта рабіў у студэнтах, свае новыя шарсцяныя штаны, каб яны адпрасаваліся. Словам, рабіў усё, што магло б дагадзіць Надзінаму гарадскому, не, не гарадскому, — меркаваў я цяпер, — а тонкаму дзясвочаму густу.

Ды і на паляванне стаў я хадзіць радзей. А калі выхо-дзіў у поле ці ў лес, ад чаго не мог адвыкнуць, дык ста-раўся страляць так, каб не нарабіць шкоды, каб усё пры-гожае, што так любіла Надзя, заставалася цэлым.

А што ёсць у прыродзе перыгожага? Нічога перыгожага ў прыродзе няма. Нават і без той чубатай сойкі, што гоісае на лесе з прарэзлівым перыемным крыкам, — і без яе стаў бы лес не такім цікавым і прываблівым. А што ўжо казаць пра белага, як першы чысты снег, ляснага зайца ці пра даверлівую да чалавечага жылля — вынослівую шуструю курапатку? Або пра ціхую цяцерку з яе пераможным інстынктам маці? Ці хаця б пра таго пязграбнага барсука, які можа перавярнуць гару зямлі, робячы для дзяцей цёплае, утульнае сховішча?..

Нічога няма перыгожага ў прыродзе. Нічога такога, што не было б для нашых сэрцаў. І цяпер я, заядлы паляўнічы, усяму гэтаму дараваў жыццё. Дараваў дзеля сваёй Надзі.

Цяпер, выходзячы за вёску, я быў больш следапытам, чым паляўнічым. Я адводзіў душу тым, што падоўгу распутваў складаныя заечыя сляды, зайчыныя хітрасці. І заўсёды выходзіла так, што заяц яшчэ здалёк мяне заўважаў і, усклаўшы на плечы доўгія, як пажны, вушы, шыбаваў у зацішны куток.

Праўда, часам здаралася так, што мой паляўнічы запытал усё ж перамагаў. Тады я, неўпрыкмет для самога сябе, хутка і ўпэўнена перасякаў хітрыя спляценні заечых слядоў і выходзіў проста на лёжку шарака. Раней такому бедаку ўжо не было б выратавання. А цяпер... Я і цяпер ускідваў стрэльбу, і рэха гулкага стрэлу кацілася паміж пералескамі. Не стрэліць не мог — гэта было звыш маіх сіл. Але прот ад майго зарада толькі баранаваў заснежанае поле ці ссякаў сучкі на бярэзінках... Той, хто хоць адзін раз адчуў магутную трапную сілу свайго стрэлу, хто хоць адзін раз трымаў у руках здабыты паляўнічы трафей, — той зразумее, чым я — усёй душой паляўнічы — ахвяраваў. Але я тады не лічыў гэта ахвярай. Проста хацеў стаць вартым сваёй Надзі, быць роўным ёй, — такім жа чыстым, улюбёным у свет, як і яна. Бо я яе вельмі кахаў...

Не ведаю, ці здагадвалася Надзя пра тое, што самай адбываецца. Я не імкнуўся што-небудзь перад ёй падкрэсліць. Гэта было пераўтварэнне маёй душы перад маім каханнем, і я радаваўся, што яна робіцца мацнейшай і больш шчодрай.

З Надзай мы сустракаліся і гаварылі ўсё часцей і часцей. Яе пянічотныя адносіны да ўсяго жывога мяне проста акрылялі. І, на што таіцца, мае думкі пачалі настойліва

перасяляцца ў маю будучыню, якую сабе за гэты час намаляваў. Я ўяўляў сабе нашу новую з Надзій хату на высокім беразе Сажка — з чатырма вокнамі: два — на палявы і лясны прастор, а два — на вёску. Каб усё радаснае, чым жывуць зямля і людзі, было відаць сэрцу маёй Надзі і каб яна заўсёды магла даць гэтаму радаснаму свой адказ. Кожнай раніцы ў гэтай хаце я вітаў Надзю з новым днём, а ў яе сніх вачах бачыў той непагасны прамень, што павекі злучыў нашы сэрцы... Словам, як відаць з маёй мары, я быў напярэдадні самага адказнага ў жыцці прызнання. Хоць і баяўся яшчэ падумаць, як гэта стапецца, але з кожным днём усё мацней адчуваў, што без гэтага пражыць не здолею. Мне хацелася бясконца чуць Надзін голас, яе цёплае, такое веснавое дыханне, бачыць задуму яе добрых вачэй, трымаць яе рукі — мне хацелася бясконца быць з ёй! І як жа я быў удзячны ёй, калі яна, зайшоўшы ў настаўніцкую, яшчэ з сіверам на шчоках і ішээр на кудзерках валос, замест звычайнага прывітання ішла да мяне і падавала свае сцюдзёныя рукі:

— Пагрэй, Васіль...

У такія хвіліны я жадаў для сябе печага самага небяспечнага, дзе я змог бы аддаць усё, нават сваё жыццё, за Надзю.

Але нічога небяспечнага ў нас не здаралася, усё ў нас было добра, і ў школе і па-за школай. Нейкае як бы сонцастаянне снакою і радасці папавала пад намі. Праўда, быў адзін прыкры выпадак з Надзій у класе. Але што ён мог значыць перад нашай узаемнасцю! Надзя пра гэта хутка забылася, а я не хацеў і памятаць.

Было вось як. Адноўчы, амаль у самым пачатку ўрока, да мяне нехта первова настукаў. Прыдчыніў дзверы ў калідор, — а там стаяла Надзя. Я ажно спалохаўся: такой ніколі яе не бачыў. Вочы яе гарэлі шалёнай сухой злосцю, твар быў пунсовы, прычоска збілася. Губы дрыжалі. Надзя не магла вымавіць ні слова.

— Адну хвіліначку, — як мага цішэй сказаў я, вярнуўся ў пакой, наспех даў вучням самастойнае заданне і выйшаў да Надзі. Яна за гэтыя хвіліны трохі авалодала сабой, але первовая слабасць яшчэ засталася. Надзя неяк асунулася да непазнавальнасці. Мне было так яе шкада, я ўзяў сваю дарагую сяброўку пад руку. І, каб далей з чых-небудзь вачэй, хуценька накіраваўся з ёю ў настаўніцкую.

— Надзя, што здарылася? — трывожна запытаў, падаючы Надзі стул. — Хто-небудзь з вучняў?..

— Ідзі ў трэці... Сам даведайся... Конанаў... — толькі і змагла вымавіць яна, на вочы яе набеглі слёзы.

— Ну, нічога, ты тут пастарайся супакоіцца, а я зараз... — Усёй душой шкадуючы Надзю, я падбадзёрыў яе і накіраваўся ў трэці.

Школа наша была двухкамплектнай, кожны з нас, я і Надзя, вялі па два класы. У Надзі былі першы і трэці. Можна сабе ўявіць, які я чакаў сустрэць там цяпер гармідар. Але, падыходзячы да класнага пакоя першага і трэцяга, спыніўся, здзіўлены выключным спакоем, які пануе ў школе. Гэту акалічнасць я заўважыў толькі зараз, бо тады, калі праводзіў Надзю, устрывожаны за яе, неяк не звярнуў на гэта ўвагі.

У незразумелым для сябе роздуме зайшоў я да Надзіных вучняў. Усе былі на сваіх месцах, усе ўсталі. Я прывітаўся, выслухаў шумны дружны адказ і, пасадзіўшы вучняў, паволі падышоў да стала. Я не спяшаўся, бо абдумваў, як ліквідаваць прыкрае непаразуменне. Каб і вучняў не пакрыўдзіць і не пашкодзіць Надзінаму аўтарытэту. А што адбылося непаразуменне — у гэтым я адразу ўпэўніўся, толькі глянуў на вучняў. Яны былі невінаватымі, гэта было напісана на іх тварах. І гэта прачытаў бы кожны, хто хоць трохі калі-небудзь займаўся са школьнікамі. Яны ўсе глядзелі на мяне адкрыта і шчыра, і ў іх вачах было чаканне маёй справядлівасці. Толькі Конанаў, прыгожы бялявы хлопчык, сядзеў, апусціўшы галаву на парту. Ён плакаў. Становішча маё было з няпростых. Аднак я зайшоў сюды не для таго, каб толькі пастаяць перад вучнямі.

— Дзеці, — сказаў я цвёрда, але спакойна. — Вы пакрыўдзілі сваю настаўніцу Надзю Пятроўну. Гэта першы выпадак у нашай школе, і мне непрыемна за вас. Конанаў, раскажы, што ты тут нарабіў?..

Конанаў нічога не адказаў, нават не ўстаў, ён толькі яшчэ мацней усхліпнуў. А затое ўзняўся яго сусед, сын нашага калгаснага брыгадзіра Ваня Капуста. Ён, неяк збоку пазіраючы на мяне, сказаў:

— Васіль Іванавіч, паглядзіце на яго галаву...

І сеў. А ўвесь клас адразу падняўся і загаманіў.

— Яна яго крэйдаі па галаве ўдарыла... У яго кроў... Яна яго цягнула разам з партай...

Яна.. яна... Не Надзя Пятроўна, а яна...

Пачуццё настаўніцкага вопыту ўмомант падказала мне, што я не здолею быць справядлівым, калі хачу хоць трохі выратаваць Надзін аўтарытэт. І я рашыўся на не-

справядлівасць. Разумеў, што падысці мне да Конанава і пачаць разглядаць яго галаву — значыць, вынесці прысуд Надзі. А не падысці — сабе. І я не падышоў. Тым больш што чырвоная пляма на бялявых валасах хлопчыка была мне відаць і адгэтуль. Я пастаяў, пакуль вучні сціхлі.

— Усе накрываліся?.. Цяпер няхай хто-небудзь коратка раскажа мне пра ўчынак Конанава...

І тут я адчуў, што прысуд пада мною пачаў дзейнічаць. Яшчэ некалькі хвілін таму назад душы вучняў былі для мяне адкрыты насцеж, а зараз яны ціха, але моцна зачыніліся. Чакаць добраахвотніка было толькі горш для справы, і я падняў Ваню Капусту.

— Ваня Капуста, раскажы ты...

Ваня ўстаў неахвотна.

— Конанаў ураніў сцірку і пачаў яе шукаць пад партай... А яна не разабралася...

— Не яна, а Надзя Пятроўна...

Капуста падняў на мяне вочы. Апусціў іх.

— А яна... Надзя Пятроўна... не разабралася, загадала яму выйсці з класа... Конанаў стаў ёй казаць... А яна... — Ваня зноў падняў на мяне вочы, — Надзя Пятроўна... Яна падскочыла і ўдарыла яго крэйдай па галаве... А потым стала цягнуць яго разам з партай... А Конанаў спалохаўся і трымаўся за парту...

Усё было ясна. Надзя дапусціла памылку — толькі так, а не горш, расцаніў я тады яе ўчынак. І, зразумейце, інакш расцаніць тады я не мог. Бо я ж кахаў Надзю. Пакуль Капуста апавядаў мне пра гэта непрыгожае здарэнне, у мяне змагаліся два пачуцці: адно — педагогічнага асуджэння Надзі, а другое — чалавечага шкадавання яе. І перамагло апошняе. Уявіў сабе, як зараз пакутуе Надзі на сэрца, і мне самому стала вельмі балюча. І мая несправядлівасць да вучняў пайшла далей. З чыста прафесійнай педагогічнай бястраснасцю я ўхапіўся за адзін фармальны выкрутас і кінуў яго на маўклівых дзяцей.

— Конанаў вінаваты перад Надзай Пятроўнай. Згубіўшы сцірку, ён павінен быў папрасіць у настаўніцы дазволу знайсці яе... А калі Надзя Пятроўна загадала Конанаву выйсці, ён павінен быў выканаць загад настаўніцы... — Я маўчаў... Вучні сядзелі панурна... Мне не заставалася нічога іншага, як працягваць сваю тыраду. — Трэба разумець, што вас многа, а настаўніца адна... Яна хоча, каб вы былі добрымі, выдатна вучыліся, і для гэтага аддае ўсе сілы і здольнасці... Таму прапаваю, каб Конанаў папрасіў

у Надзі Пятроўны прабачэння... І ўсе запомніце: такім выпадкам не месца ў нашай школе... Ваня Капуста, сядзі ў настаўніцкую, пакліч Надзю Пятроўну...

Калі Надзя ўвайшла ў клас, я зноў не назнаў яе. Ад яе слабасці не засталася і следу. Зноў яна дыхала такім спакоем, вочы ззялі такой усёдаравальнай светласцю, што я, хоць і непрыемна ўсхваляваны, мімаволі ёю залюбаваўся. «Так, яна вельмі добрая, я дзейнічаў правільна», — сказаў сабе. Калі ж яна, не чакаючы прабачэння Конапава, хуценька падышла да яго, паглядзіла хлопчыка па галоўцы, ледзь не абіяла яго, — я і зусім расчуліўся.

Конапаў, шчырая дзіцячая душа, прыўзняў галаву і, як мне здалося, прыхіліўся да Надзінай рукі. Праворныя Надзіны пальчыкі выханілі са спаднічнай кішэнькі флакончык з духамі, і па пакоі разліўся знаёмы і дарагі мне бэзавы пах. Потым у паветры мільганула Надзіна з карункамі пасавая хустачка. Надзя акуратненька змыла чырвоную пляму на галаве Конапава, прыгаварваючы: «Вось так... Вось так... Нічога, Конапаў, ты такі чароўны хлопчык... Ты крыху памыліўся... Але ўсё будзе добра, усё добра, мы яшчэ падружымся...» Конапаў, здалося мне, павесялеў, і ўсе вучні нібы наіва акрыялі... Я пажадаў дзецям добрых поспехаў і выйшаў задаволены, што справа хоць так скончылася...

Пасля ўрока не хацелася нічога казаць Надзі. Яна падышла да мяне сама.

— Вася, — пакорліва загаварыла Надзя. — Ты забудзь сённяшняе, добра? Я разумею — як педагог, я паступіла кепска. Якім чынам усё атрымалася — бог ведае... Сэрца разрываецца... Дараваць сабе не магу...

І мне зноў стала яе шкада! А за тое, што яна сама сябе дакарае, нават адчувалася да Надзі цёплая ўдзячнасць...

Вось такое было адзінае непрыемнае здарэнне ў нашым жыцці. Я пра яго не хацеў памятаць, а Надзя і зусім забылася. І ўсё ў нас было проста і светла, як бывае ў пагожы вясновы дзень, калі далёка і бясконца адкрываюцца сонечныя далягледы...

Як я сказаў раней, я ўжо марыў бачыць Надзю сваёй жонкай, толькі яшчэ не прыдумаў слоў і не набраўся смеласці для адказнай сваёй размовы. Але хутка я ўпэўніўся, што пездарма так кахаў Надзю. Хутка яшчэ раз даведаўся, якое чулае і спагадлівае ў яе сэрца. Надзя, мусіць, адчула маю трывогу, бо неяк, калі мы прыйшлі на заняткі, засаромеўшыся, сказала:

— А ведаеш, Вася, пра нас у вёсцы пачынаюць гаварыць... Пра нашу дружбу... Табе прыемна?..

Прызнацца, я трохі сумеўся. Аб такім чамусьці ніколі і не падумаў. Аднак тут жа разважыў, што нічога дзіўнага ці асаблівага ў гэтым няма. Бо мы ж не на пустынным востраве жывём з Надзяй. Можна, і добра, што ўсе заўважылі. Значыць, наша каханне (так, у той момант я сказаў сабе наша каханне) стала вялікай сапраўднасцю, калі яго заўважылі. І як толькі я так падумаў, маё сэрца перапоўнілася пачуццём бясконцай шчырасці да Надзі. Шчасце само ішло да мяне.

— Надзя! — сказаў я. Голас мой ад хвалявання гучаў глуха.— Надзя... Я даўно хацеў сказаць... прасіць цябе... быць разам... навечна...— З цяжкасцю так сказаў і, як тапелец за саломішку, хапіўся за Надзіну руку. Надзя зараз жа забрала руку. Гэта балюча мяне кальнула. Але я такі яшчэ не зусім ведаў сваю Надзю. Яна забрала руку, але тут жа паклала яе на маю ўскудлачаную гарачую галаву. І ў наплыўшым на мяне тумане я ўбачыў перад сабою, як дзве зоркі, яе пасвятлелыя вочы.

— Вася!..— шаптала Надзя.— Няўжо ты не верыў, што я цябе кахаю... Мы будзем разам... я згодна... Настане лета... канікулы... і справім сваё вясёлае вяселле...

Не памятаю, мне здаецца, Надзя пацалавала мяне. Аслеплены і аглушаны ад шчасця, я не помніў нават, як у той дзень праводзіў урокі... Словы «згодна... лета... вяселле...» гучалі ў вушах і стаялі ў вачах, яны засланілі ўсё іншае на свеце, такое мізэрнае ў параўнанні з маім шчасцем...

А накуль настала лета — прыйшла вясна. Вясна ў тым годзе выдалася дужа ранняя. У сярэдзіне сакавіка неспадзявана з'явіліся цёплыя сонечныя дні з тымі вострымі паўднёвымі вятрамі, якія завуць смерцю зімы. Вясна была такая імклівая, што нават не паспеў пачарнець снег — яшчэ чысты пасля цядаўняй завірухі, ён ператварыўся ў шумную імклівую ваду і каламутнымі патокамі збягаў на ўзбугрэную кажушыну Сажа.

І вось аднойчы многія жыхары вёскі былі ўзбуджаны як бы далёкай кананадай. Насельнікі вялікіх рэк ведаюць, што гэта такое. Яны чуюць гэта кожнай вясной, калі бурныя вясновыя воды ўзломваюць моцныя ледзяныя закрайкі на берагах і бягуць над лёдам і ў так перапоўненае рэчышча. Тоўсты зляжалы лёд не вытрымлівае націску нястрымнай маладой сілы, пачынае ўздувацца і

трэскацца. І тады далёка ў наваколлі чуваць яго стоги, надобны на гарматы гул. Я заўсёды любіў і люблю час крыгалому. І ў той раз ноччу я доўга не спаў, слухаючы, як гудзе зямля, скідаючы знелюбелыя зімовыя пугы.

Рапціай, перш чым зайсці ў школу, я доўга стаяў над Сажом. Ён ужо выходзіў з берагоў. Крыгі трушчыліся і пасядалі адна на адну, дыбіліся і кідаліся на кручы, а моцная вада гнала іх далей і далей. Сапраўднай паводкі яшчэ не пачалося, але адчувалася, што не пройдзе і дня — і ўвесь пасізелы луг на пяць-шэсць вёрст перад вачыма схавасца пад ачышчальнай плыню вясновага мора. А потым... Я зноў падумаў пра сваю бліжэйшую будучыню. Потым памалу сыдзе вялікая вада, зацвіце лотаць, праб'ецца першая, да болю ў вачах зялёная, трава. А потым — луг на ўсю бязмеж убярэцца ў кветкі, травы стануць рослымі, настане лета. І мы з Надзяй пачнём будаваць свой новы дом. Ну, хаця б вось на гэтым месцы, дзе я зараз стаю.

Я аглядзеўся — сапраўды, добра! — і ў радасным настроі пашыбаваў да школы.

На парозе настаўніцкай — такая ж сонечна-прыўзнятая — сустрэла мяне Надзя.

— Вясна, Вася! — урачыста прамовіла яна. Моцна паціснула абедзве мае рукі і заглянула ў вочы.

— Так, Надзя! Вясна! А хутка — і лета! — гэтаксама на высокім дыханні адказаў я. І ўсё нам было зразумела, і мы абодва вясёлыя пайшлі на ўрокі.

Праминула яшчэ некалькі дзён. Мы адпусцілі дзяцей на вясновыя канікулы. Цяпер у нас было багата вольнага часу, і мы дамовіліся з Надзяй часцей бываць разам. У прыродзе за гэтыя дні адбыліся бурныя змены. Снегу не стала нідзе, ні ў полі, ні ў лесе. Толькі ў глыбокіх зацненых равах ды на прамёрзлых балацяных нізінах ляжалі яшчэ зледзянелыя зярністыя касякі. А якім стаў Сож! Ад самай нашай вёскі і да няблізкага сіняга лесу па другім беразе ён раскінуў магутную шырыню вады. Паводка ўвайшла ў поўную сілу, надступіла пад сцены вёсак, шумела не сціхаючы, хоць стаялі ціхія дні. І чаго толькі не было ў яе шуме. Ён нёс у сабе і нядаўні шоргат ільдзін, і стук тапароў з суседняга пасёлка, дзіцячы плач і песні дзяўчат, звои кавальскіх малатоў і спеў жаваранкаў. Як збіраліся ўсе такія розныя гукі на імклівую гладзь вады — невядома, але яны не толькі не змаўкалі, а шырыліся, запаўнялі ўсё наўкруг. Мне было вялікай асалодай разам з

Надзяй слухаць гэтую сімфонію вясны. Душа рвалася ў палёт, хацелася, расклаўшы крыллі, кружыцца над неагляднай ажыўшай даллю зямлі і вітаць людзей з характаром жыцця. Надзя, відаць, перажывала тое ж самае.

— Божа мой! — шапталі яе губы. — Няма нічога на свеце лепей прыгажосці!

Вось у адну з такіх хвілін у нас парадзілася думка, хоць не на крыллях, дык на звычайнай лодцы пагойдацца на плынях паводкі. Пераплыць разліў, пабываць у тым лесе, што цёмна сінеў на даляглядзе. Я быў чалавекам энергічным і адразу ж узяўся за справу. Схадзіў да знаёмага бакеншчыка, папрасіў лодкі. І вечарам паведаміў Надзі, што заўтра раніцай можам здзейсніць нашу задуму, за што атрымаў мілую ўсмішку яе вачэй і поціск рукі.

Новага дня цяжка было дачакацца, і ледзь толькі ўста-ла сонца, я быў на нагах. Сабіраўся пядоўга. Хуценька тым-сім паснедаў, узяў стрэльбу і падсумак з некалькімі патронамі і неўзабаве стаяў пад вокнамі Надзі.

Стрэльбу я ўзяў проста так, па закаранелай паляўнічай звычцы, — як гэта накіроўвацца ў лес і не ўзяць стрэльбы? Мала што бывае. Хоць паляваць я амаль адвек, ды і сезон палявання скончыўся. А да таго ж я выпраўляўся ў шлях не адзін, а з Надзяй. Баяўся, што яна наогул забароіць мне браць стрэльбу.

І не памыліўся. Надзя, як толькі выйшла, адразу кінула позірк на маю гармату.

— Стрэльба, Вася? Нашто ты яе ўзяў?

— Проста так, Надзя. Зразумей, Надзя... — барапіўся я скорогаворкай. — Зразумей, гэта прывычка. А страляць я не буду. Толькі, можа, па ваўку. Ведаеш, воўк такі драпежнік...

Надзя рассмяялася.

— Ну, добра, бяры сабе... Але, Вася, запомні — страляць толькі па драпежніку!..

На беразе з трох лодак бакеншчыка я выбраў самую лепшую. Гэта была новая пласкадонка на пяць ці шэсць чалавек, не такая цяжкая і не хісткая, а да таго ж вельмі гонкая. Такія лодкі, як мне здаецца, умеюць рабіць толькі на Сажы. Бо потым, дзе ні бываў, я не сустракаў ім падобных.

— Слухаць каманду капітана! Карабель, поўны наперад! — з вясёлым смехам скамандавала Надзя, і я ўзмахнуў вёсламі. Надзя рулявала ўпершыню, і лодка, вядома, больш слухалася маіх двух вёслаў, чым яе аднаго.

Я ўзяў такі напрамак, каб менш змагацца з імклівай плыню наводкі, і наш карабель стаў хутка аддаляцца ад берага. Вяслуючы, я глядзеў на Надзю, — як яна сябе адчувае, бо на такой вялікай небяспечнай вадзе яна знаходзілася першы раз. Надзя была спакойная, як быццам аб нечым вельмі марыла. Вочы яе блукалі ўдалечыні, а губы ціха ўсміхаліся. «Мілая...» — прашантаў я сабе, наддаючыся і сам радаснаму роздуму. Я падумаў аб чароўнай сіле кахання. Вось увайшла ў маё сэрца дабрата Надзі, і якім іншым стаў я ў гэтым чароўным свеце. Плыве над наводкаю цёплае веснавое неба, трубяць у блакіце жураўлі, са свістам крыл кружацца качкі... Усё гэта было і раней, ды толькі было яно неяк само па сабе, ніколі так, як зараз, не адчуваў я бясконцай роднасці з вакольным жыццём...

— Надзя, — усхвалявана сказаў я. — Надзя... Мне здаецца, я чую, як б'ецца тваё сэрца...

Надзя кінула сваё месца, апынулася побач са мной. Лодка разгайдалася, але гэта Надзю не спалохала, яна парывіста абпяла мяне. І мы ўпершыню моцна пацалаваліся — пад позіркам сонца, сярод пляскотных лагодных хваляў, што неслі нашу лодку наперад і наперад.

Хутка наша вёска стала ледзь бачнай, мы наблізіліся да свайго заповітнага лесу. Лодка прыстала крыху піжэй, чым я меркаваў, але і тут мясціна была выдатная — на сыпкім пячаным беразе пачыналася сухая звонкая дуброва. На нас дыхнула на-вясноваму густым лясным водарам. Вясёлыя малінаўкі і зяблікі адразу нам кінулі столькі сневаў і клічаў, і такое рэха ішло ад іхняга перагуквання, што Надзя запляскала ў далоні.

— Птуша-а-чкі, лю-быя-я-а!.. Дзя-я-куйі ва-а-ам! — крыкнула Надзя і пабегла ў лес. Я ўсцягнуў лодку на бераг і скіраваўся за ёй. Надзя стаяла ў гушчары каля гонкай сасны і, убачыўшы мяне, зрабіла знак, каб ішоў цішэй.

— Глядзі... — шанинула яна і паказала на вяршыню дрэва. — Гняздо... Птушка гняздо будзе...

Уверсе завіхалася сарока... Я чамусьці вельмі не люблю гэтых лясных крыкух, можа, за тое, што яны скрытныя, лютыя драпежнікі. Мне брыдка на іх глядзець. Але я зразумеў Надзін настрой. Захаплялася яна не самай птушкай, а тым, што перад намі будзеца новае гняздо. Для нас, безумоўна, гэта быў не звычайны сімвал. І я, хоць нічога не адказаў Надзі, стаў побач з ёю — плячо ў плячо — і таксама глядзеў на старанні пялюбаіі мне птушкі. Рап-

там сарока прыпыніла свой занятак. Паківала галавою, як бы аб печым шкадуючы, на нашых вачах дзюбай і кіпцюрамі напалову разбурыла сваё збудаванне і пераляцела на другое дрэва непадалёк. Я паглядзеў туды і здзівіўся, убачыўшы, што сарока пераляцела не проста так: яна пачала там новае будаўніцтва.

— Надзя, — папрасіў я. — Давай даглядзім, што будзе далей!

На самай вяршаліне сасны было, мусіць, дагэтуль заціснута паміж сукамі некалькі дзябёлых сухіх галін. Сарока аднекуль прынесла сюды галінак драбнейшых. І, хутка працуючы дзюбай, расклала іх роўным наўкругам на ранейшыя. І яшчэ прынесла, і зноў уладкавала. Так яна лётала некалькі разоў, і вось яе ўжо не стала відаць за краем нашошага ламачча.

— Мусіць, нас заўважыла, схавалася, — выказала меркаванне Надзя.

Не, яна не заўважыла нас. Але, напэўна, ёй зноў надакучыла яе праца. Бо, вылезшы з-пад толькі што нашошага ёю будаўнічага матэрыялу, сарока пасядзела, агледзелася і, капырснуўшы нагой так, што частка ламачча зашумела ўніз, некуды сама знікла.

— Дзівачка нейкая... — перадыхнуўшы, сказала Надзя. Я з ёю згадзіўся, і мы пакрочылі на схілу ляснога ўзгорка, збіраючы свежыя пралескі. Іх выбілася тут вельмі шмат, хутка ў Надзі быў вялікі букет. Яна сказала, што засушыць і захавае іх, як памяць аб нашым першым сумесным падарожжы. І я стараўся набіраць гэтых сініх кветак вясны як мага больш. Падпосіў іх да Надзі і нараўноўваў з яе вачамі. Не, хіба можна было нараўнаць гэтыя халодныя кветкі з жывымі, цёплымі, такімі глыбокімі і яснымі вачамі Надзі!

Надзя смяялася, ёй было прыемна, а гэта падавала мне сіл — я не стамляючыся гоўсаў па лесе, выбіраў ёй прыгажэйшыя і буйнейшыя кветкі, рознай формы і велічыні шышкі для калекцыі, паказваў, куды вядуць шматлікія лясныя сцежкі. Так мы прабылі ў лесе досыць доўга і напэўна блукалі б і яшчэ, калі раптам я заўважыў, як трывожна закалыхаліся і загулі вяршаліны магутных соснаў.

— Трэба ехаць, Надзя, пачынаецца моцны вецер...

— Так рапа? Вася! Калі мы яшчэ сюды прыедзем — невядома. А тут зараз так добра!.. Пабудзем крышачку, Вася! — не згаджалася Надзя.

Але я лепш яе ведаў, што такое дабрацца нам да свае

вёскі ў моцны вецер. І ўстрывожыўся не на жарт, чуючы, як увесь лес пачынае шумець глуха і пагрозна. Я схапіў Надзю за руку, і хутка мы былі каля свае лодкі. Тут я ўбачыў, што непакоіўся недарэмна. Вялікая веснавая вада была далёка не лагоднай. Яна ўзнялася белымі грабянямі, кідала пену на бераг, біла ў нашу лодку. Дзьмуў паўднёва-заходні вецер, а я ведаў на вопыту, што ў гэтай мясцовасці ён заціхае не скоро. Таму, не доўга думаючы, спіхнуў наш карабель, стараючыся, каб не зачарпнуць вады. Надзя зноў села на карму, а я з усіх сіл палёг на вёслы.

Аднак пасоўваліся мы досыць марудна. Вецер узмацнеў, хвалі пачалі пералівацца цераз борт лодкі. І я, хоць знешне і заставаўся вясёлы, па-сапраўднаму засумаваў.

Мы ад'ехалі ад лесу не больш двух кіламетраў, заставалася яшчэ ўсіх тры ці чатыры, калі я ўпэўніўся, што справа наша кепская. Хвалі цяпер сталі вышэй нашай лодкі, мне з вялікімі намаганнямі ўдавалася трымаць лодку супраць іх, бо калі б яна павярнулася бортам к ветру, яе ў той жа момант заліло б вадой. Развярнуць лодку назад да лесу, печага было і думаць — хвалі білі б нам якраз у борт. Кіравацца далей таксама не стала ніякай магчымасці. Карацей кажучы, мы апынуліся ў поўнай уладзе стыхіі. Надзя, відаць, яшчэ не поўнасцю гэта ўсвядоміла, — яна толькі крычала мне праз шум паводкі і ветру, каб я менш ліў вады ў лодку вёсламі, бо вада падступае ёй пад ногі.

У небяспечныя хвіліны для жыцця з думкай чалавека адбываецца што-небудзь адно: яна або замірае — гэта тады, калі чалавек паддаецца свайму лёсу, або развінаецца, як спружына, знаходзячы выйсце з цяжкага становішча. Паддацца сумнаму лёсу, што павіс над памі, мне было б вельмі недарэчна. Бо я ж быў на парозе свайго шчасця. Мне трэба было абавязкова выратаваць сваю Надзю і сябе. Як толькі мог, я шукаў у думках гэтага выратавання.

І я прыдумаў. За кіламетр ад таго месца, дзе зараз знаходзілася наша лодка, ёсць на лузе невялікая выспа Кавыча, якую ніколі вясной не залівае. Вецер дзьмуў, праўда, не прама ў бок тае выспы. Але я прыкінуў, што калі трымаць лодку наўскасяк па хвалях, дык, магчыма, і ўдасца да яе дабрацца. Самае галоўнае было цяпер выбраць момант і развярнуць лодку. Калі адна бурная хваля разбілася аб кіль пласкадонкі і вада наўкруг закіпела,

як у гаршку, я, малаккава працуючы адным вяслом, а другім накіроўваючы, павярнуў лодку ў патрэбным напрамку. Хоць у лодку і ўлілося трохі вады, аднак цяпер яна пайшла шпарчэй, бо мне памагаў вецер. Надзя нічога не разумела, яна чула, што хвалі б'юць зараз у карму, дзе яна сядзела, і, мусіць, дужа напалохалася.

— Куды мы едзем, Васіль! Што ты робіш! Ты мяне ўтопіш! — чуўся яе рэзкі голас. Але я нічога не адказваў, а веславаў і веславаў, бо не было часу ні адказваць, ні разбірацца ў адценнях нашых настрояў.

Выплылі мы на выспу толькі нейкім цудам. Нас проста выкінула на бераг Кавычы: амаль залітую вадою пасудзіну і двух напаязледзянелых людзей. Напэўна, у нашым выратаванні немалая заслуга і лодкі, вельмі пад'ёмістай і ўстойлівай на вадзе. Таму я і лічу, што падзе няма лепшых лодак, чым па Сажы...

Змагаючыся з бурай, я дастаткова напрацаваўся. Да таго ж усё цела было ў нервовым напружанні, — таму, ступіўшы на зямлю, адчуў вялікую стомленасць. Ногі былі мокрыя вышэй каленяў, і я з жалем успомніў пра свае юхтовыя боты, сумна глянуўшы на камашы з вострымі насамі. І як гэта я не надзеў боты! Добра, што яшчэ не расстаўся з бобрыкавай курткай. Аднак пра сябе я адразу ж перастаў думаць, глянуўшы на спахмурнелую Надзю. Ёй у яе туфельках-вылівайках, безумоўна, было яшчэ горш, чым мне ў маіх модных камашах. І наогул — трэба было падбадзёрыць яе. Я звярнуўся да Надзі як мага веселей:

— Вось і рабінзонамі пабудзем, Надзя! А ведаеш, што нам пагражала...

— Ведаю... — неахвотна адказала Надзя. — Бачыла. А толькі я лічыла, што ты лепшы марак...

— Што ты, Надзя! Зразумей, якая бура... Добра, што мы апынуліся хоць тут...

— Не вялікая радасць. Глядзець тут адзін на аднаго... — «Што ж, падумаў я, яна ж таксама стамілася...» — Ну, а чым жа мы зоймемся, рабінзон? — раптам яна змяніла тон, усміхнулася. — Ты даруй, Вася, у мяне, мусіць, первы...

— Ну, вядома, первы... Не хвалюйся, Надзя. Зараз распалім цяplo, потым сціхне бура, і мы дабяромся да дому. Вось, пагрэйся...

Я зняў сваю бобрыкавую куртку, ускінуў Надзі на плечы, а сам падаўся ў дубняк, які рос побач. Набліжаўся

вечар, трэба сабраць дроў пабольш. Бо мне было ясна, што да наступнай раніцы нам выбрацца адсюль не давядзецца...

Хутка на беразе ляжала гара сухога хворасту і карчоў. Я выбраў найбольш зацішную мясціну і расклаў цяпло. Агонь разгарэўся, Надзя павесялела, павесялеў, убачыўшы гэта, і я. Прынёс яшчэ столькі ж дроў, а потым пайшоў шукаць чаго-небудзь сушэйшага, чым можна было б ушлаць сырую зямлю каля кастра. Мне пашанцавала: паміж зараснікамі дубняку наткнуўся на старое астожышча, дзе засталася нямала сена. Зімой, мусіць, яно ўмерзла і яго не забралі. Я перанёс знойдзенае багацце да кастра, з адной часткі сена зрабіў добры ложкак на зямлі. Затым нассякаў пажом дзябёлых дубовых парасткаў і з боку вестру загарадзіў імі нашу стаянку, пакрыўшы другой часткай сена. Рабіць усё гэта мне было вельмі прыемна, бо я заўважыў, што з кожнай хвіляй да Надзі вяртаецца яе мілы настрой.

— Ну, як, Надзя, добры з мяне будаўнік? — з усмешкай спытаў я, закончыўшы працу і радуючыся, што цяпер нам не страшны самы моцны вецер.

— Добры, Вася... Ведаеш, Вася, я толькі цяпер адчула, як мне было страшна там, на паводцы... — Яна скалапулася. — Ты малайчына ў мяне, Вася...

Лепшай узнагароды, вядома, ніхто на маім месцы не стаў бы і жадаць. А калі яшчэ дадаць, што Надзя пасля гэтых слоў прыхінулася да маёй шчакі сваёй агністай шчакою, дык вы зразумеце, на якім я апынуўся небе.

Касцёр наш гарэў весела: пакуль сцямцела, мы добра абагрэліся і абсушыліся. Я падбіў сушэйшага сена для Надзі, накрыў яе сваёй курткай, і яна, падкурчыўшыся, хутка заснула. «Ну, вось і добра. Няхай адпачывае, заўтра ўстане бадзёрай і вясёлай». Я паклаў на агонь кавалак вялікага дубовага пня і пайшоў паглядзець лодку.

Бура за гэты час не толькі не пацішэла, а яшчэ больш расхадзілася. На выспе ляцелі грозныя высокія валы, паводка нібы злосна гневалася, што застаўся незатолены ёю кавалак зямлі. Лодку нашу заліло вадою амаль да краёў, можна было не баяцца, што яе знясе. Аднак я ўсё ж убіў у зямлю адно з нашых моцных вёсел і некалькі разоў абкруціў вакол яго жалезны ланцуг, прыкавапы да лодкі.

Усю ноч змагаўся я з дрымотай, седзячы ля кастра, пазіраючы, каб ён не звёўся. Па-першае, шкадаваў Надзю — мне хацелася, каб у яе не засталася дрэнных успа-

мінаў аб гэтым начлезе. А на-другое, мне самому было дужа холадна. Курткай маёй накрылася Надзя, на мне, праўда, быў яшчэ лыжны шарсяны світэр, без яго я цяпер наогул выглядаў бы бедаком. Але ўсё роўна даймаў холад. Таму я ўсю ноч шураваў агонь, не шкадуючы дроў. Мяне заснакойвала тое, што Надзя адчувае сябе добра, ды яшчэ надзея, што раніцай усе рабінзонаўскія пакуты скончацца. Не навінен жа вецер лютаваць так доўга. На світанні неба закрылася хмарами, пасыпаліся дробныя ледзяныя крупкі, якія адразу ж раставалі. І я лічыў, што гэта добрая прыкмета — на змену ў надвор'і.

Аднак ні світанне, ні сама раніца нічога новага для нас не прынеслі. Бура грукатала па-ранейшаму, сонца не паказвалася. Стала яшчэ халадней і самотней. Надзя, працпуўшыся, спачатку была развесялілася, назвала мяне сваім добрым анёлам, пакуль не ўсвядоміла, што ехаць дадому мы яшчэ не маем магчымасці. Пасля таго яна сядзела панурая, чужая, зусім далёкая ад мяне. Як быццам яе падмянілі.

Мяне, прызнацца, пачынала трохі здзіўляць гэта Надзіна няўважлівасць. Яна не пацікавілася, як я правёў ноч, не спытала, ці не холадна мне, кутаючыся сама ў маю бобрыкавую куртку.

Але, дарагі чытач, улічы, што гэтыя словы пішуцца зараз, а тады я самааддана тварыў свой маленькі подзвіг, робячы ўсё, каб было лепш Надзі. Дрэжны настрой Надзі я тлумачыў сабе часткова тым, што яна, такая інтэлігентная, кволая, шмат перажыла за апошнія суткі. А часткова і больш праявілі акалічнасцю. Трэба ўлічыць, што мы выбраліся з вёскі ўчора раніцай і з таго часу нічога не елі. Я гатоў быў забіць сябе за тое, што не здагадаўся ўзяць з сабою хаця б акрайчык хлеба. Але ж як я мог разлічваць на такое здарэнне? А цяпер, карай сябе ці не карай, а прапанаваць Надзі чым-небудзь падсілкавацца я не мог. Мяне хоць выратоўвала мая махорка, добра, што ў кішэні быў цэлы пачак. Для агульнага ж спажывання я меў толькі некаторы запас духоўнага рацыёна: вершы любімых паэтаў. І, не выбіраючы, стаў чытаць адзін з іх, нечакана здзівіўшыся, як здорава падыходзіць ён па свайму зместу да нашага становішча:

И ветер, и дождик, и мгла
Над холодной пустыней воды.
Здесь жизнь до весны умерла...

Надзя рэзка скінула з сябе маю куртку.

— Кінь, калі ласка, сваё глупства! Зноў, відаць, пра каханне, і зноў сваё! Лепш падумаў бы, як выбрацца адсюль!

Але яна, мусіць, зараз жа апамяталася і захацела на правіцца:

— Васіль... Зразумей, трэба знайсці нейкі выхад. Нельга быць такім эгаістам... Ты зусім не думаеш, што будзе са мной...

Эгаістам?.. Гэта было больш чым недарэчна. Што эгаістычнага вынікала з маіх паводзін?..

— Надзя...— спакойна загаварыў я, хоць у душы збіралася ўжо нешта трывожнае.— Ты бачыш, я звычайны чалавек, я не магу спыніць буру. Падумаў сама, ці варта нам злавацца за тое, у чым ніхто не вінаваты? Лепш давай заспяваем песню! І, ведаеш, Надзя, калі-небудзь мы з прыемнасцю ўспомнім, як перажылі непагоду...

— Ты сабе спявай і перажывай. А я не маю намеру далей тут заставацца. Хадзем да лодкі! — Надзя стала зусім грубай і злоснай.

Я і зараз прабачыў ёй жорсткасць, улічыўшы цяжкасць яе становішча, і моўчкі пайшоў услед.

— Што будзем рабіць?

— Ехаць!

Да лодкі цяжка было падступіцца, так бушавалі хвалі. Гэта была проста нямыслімая задума — спрабаваць пры такім шалёным ветры не тое што ехаць, але нават спусціць лодку на ваду. Аднак, паколькі Надзя гэтага не разумела, я пайшоў на ўсё. Не спыніўся перад непрыемнасцю лезці ў ледзяную ваду. Сскрануць з месца залітую лодку я не здолеў, таму зняў свой картуз і стаў выліваць ім ваду. Праца гэта была надзіва бязглуздай, бо колькі я выліваў вады — амаль столькі ж адразу яе набіралася. Аднак на мяне напай настрой поўнай абыякавасці; я не слыняў працы, здзіўляючыся толькі, як Надзі не надакучыць стаяць і назіраць за мной. «Што ж, усё роўна няма чаго рабіць, хай лепш так, чым лаяцца».

Нарэшце вады ў лодцы ўсё ж пампенела. Цяпер я трохі падцягнуў лодку вышэй на бераг, прылаўчыўшыся, з цяжкасцю перавярнуў яе і выліў амаль усю ваду.

Надзя сказала рашуча:

— Сядай. І мы зараз жа едзем...

Я не стаў пярэчыць. Кожная дзея павінна мець свой натуральны фінал. Што лодку не ўдасца спусціць на ваду, у гэтым я быў упэўнены. А таму не пайшоў нават на

стрэльбу, якая засталася над сенам ля кастра. Няхай хоць яна пабудзе сухою.

Аднаму сцягнуць з берага набраклую пласкадонку не лёгка нават у ціхую нагоду. А тут мне перашкаджалі вецер і хвалі. Доўга я змагаўся, накуль лодка апынулася на вадзе. Гэта была сумная работа. Але самае сумнае адбылося потым: лодку адразу ж заліло гарой вады. І не толькі заліло — яе кінула мне пад ногі і перакуліла амаль на мяне.

І тут я пачуў: Надзя звонка-звонка рагоча. Я таксама шчыра рассмяяўся ўслед за ёй. Хоць быць аблітым сцюдзёнай вадою не так і смешна, ды зараз Надзін смех мне здаваўся канцом яе раздражнення. «Што ж, — падумаў я, — пасмяёмся і мірна пойдзем да кастра».

Між тым усё атрымалася наадварот. Надзя прыжмурыла вочы, якія цяпер былі не сінімі, а злосна-зялёнымі, і гучна прашаптала...

— І ты таксама смяешся?.. Я думала, ты толькі няўмека, а ты яшчэ і дурань...

Гэтага вытрымаць я ўжо не мог. Цярпенне маё скончылася. Я дагнаў Надзю, калі яна павярнулася ісці да кастра, і моцна схапіў за плячо.

— Што ты сказала? — крыкнуў сумна і разгневана. — Ты падумала, што ты робіш? Ты падумала, што не я эгаіст, а ты эгаістка! Ты... — Я задыхаўся... Я не здолеў вымавіць слова, якое было на языку — што яна дрэнць...

Надзю ці перапалохаў мой выгляд, ці яна раскаялася. Ці прыкінулася вінаватай і пакорлівай:

— Вася... Ты дарэмна думаш, што я дрэнная, злосная... Мне цяжка... Хіба не бачыш?..

Я хацеў крыкнуць, што мне таксама не лягчэй. Але — дзіўная рэч! — змоўк, як было шмат разоў: мне стала шкада Надзі. Я ж малады хлопец, мужчына, намнога мацнейшы, сорамна раўняць сябе з дзяўчынаю! І зноў узяў сваю куртку, накінуў Надзі на плечы, правёў да кастра. Агонь амаль звёўся за гэты час, дровы скончыліся. Я крыху падбадзёрыў касцёр недагарэлымі галавешкамі і пайшоў па дубняк. А калі вярнуўся, Надзя плакала, апусціўшы галаву. Плакала яна не саромячыся, як бы папаказ. Сэрца маё трывожна сціснулася, але я палічыў, што лепей зараз Надзю не чапаць... Сеў і доўга глядзеў на касцёр, думаючы. На мяне папала, папэўна, нейкая філасофская плынь... Сам таго не заўважыўшы, я пачаў разважаць услых. Гаварыў аб тым, што самым прыгожым у чалавеку

ёсць яго мужнасць, здольнасць і ў малоі і ў вялікай нягодзе захаваць свае светлыя начуці... Што найвышэйшым выяўленнем гэтых светлых начуццяў чалавека з'яўляецца яго каханне, якое трэба берагчы ад наносаў дробнага самалюбства... Што ўсё няпэўнае змятаецца жыццём, а моцнаму нічога не страшна...

Ачнуўся я ад гнеўных слоў Надзі...

— Ты не ўмесш цаніць прыгажосці!.. Ты!.. Каб ты ўмеў цаніць прыгажосць, я не пакутавала б на гэтай тваёй выспе!..

Эх, каб яна зараз сказала, як гаварыла яшчэ зусім нядаўна, заходзячы з марозу ў настаўніцкую: «Пагрэй рукі, Вася!..»

Але яна ўсё больш разгаралася злосцю. І скончыла заявай, што не хоча сядзець разам са мной ля цягла...

Надзя падхапілася з месца. Падымаючыся, яна песнадзявапа зачাপіла нагой стрэльбу. Слынілася.

— Твая стрэльба?..— Надзя як быццам нешта ўспомніла.— Аднак ты забыўся, што я галодная... Ты не падумаў, што са мной стане. Вось тваё каханне!..

— Надзя! — сказаў я летуценна. Мне хацелася вярнуць ёй супакоенасць душэўнага хараства.— Успомні, любая. А ці не ты вучыла мяне шанаваць усё жывое, усё чароўнае? Прыгажосць. Ах, прыгажосць! Ці не маё каханне да цябе, Надзя, прынесла мне столькі радасці, калі я бываў на прыродзе!

Надзя ці прыгадвала тое, што яна раней гаварыла, ці шукала мне адказ. Глядзела то на стрэльбу, то на мяне. Раптам, ужо зусім лагодна, сказала:

— Вася!.. Праўда... я казалася... Толькі ёсць розніца... Там, дзе я хачу і дзе я не хачу, там, дзе ёсць у мяне патрэба... Ты чуеш, Вася?.. Я так хачу...

Мяне кінула ў дрыжыкі ад яе слоў. Перада мной раптоўна паўсталі усе этапы, усе драбніцы нашага знаёмства з Надзай. Я ўспомніў і яе колішнюю пагарду да мяне, і тое пісьмо, кінутае ў печ, і чырвоную пляму на галаве Конанава. І ўсе нечаканыя змены ў яе паводзінах. Усё гэта паўстала ў зусім іншым святле. Нешта з цяжкім званам абарвалася ў маім сэрцы. Прыгажосць... У адзін час яе можна папкадаваць, а ў другі — можна задушыць... Гледзячы па тым — ці ёй трэба, ці не трэба. Вось была яе філасофія... Я глядзеў на Надзю з непрыхільнасцю.

— Я не магу страляць...

— Чаму? Ну, скажы, чаму?!— Яна, відавочна, вельмі

сябе любіла, бо зусім не падазравала, што зрабіла сваім апошнім прызнаннем.

— Замоклі патроны...

Я сказаў няпраўду, бо надта баяўся гібелі сваіх светлых мар. У сэрца, мабыць, не было яшчэ слоў, якія выказалі б стан маіх новых пачуццяў. Ці, магчыма, не так проста перакрэсліць створанае самім уяўленне аб чалавеку.

Надзя не заўважала маіх перажыванняў. І цяпер гэта мяне не так ужо здзіўляла. Што ёй да маіх пачуццяў? Яна думае пра іншае. Зараз ёй трэба, каб я зрабіў прыкрую для сябе справу. Згодна з яе філасофіяй, ёй трэба ўгаварыць мяне. І яна ўніжалася:

— Ты падсушы патроны, Вася... Вася... Не зважай на мае рапейшыя глупствы...— учапілася ў руку.— Давай Вася... Любы... а?.. Добра?..

Калі б гэтыя словы я пачуў раней, да таго, што тут адбылося,— якой песняй гучалі б яны для майго сэрца! А зараз яны мяне абуралі. Каб як-небудзь адбіцца, я сказаў:

— Так, добра... Але гэта будзе не хутка...

Патроны былі сухія — мой скураны патранташ быў накрыты сухой карой пад сенам. Але я паклаў два патроны на дубовую трэску і доўга трымаў іх высока пад кастром. Дзень між тым канчаўся. Цёмныя хмары паскорылі змярканне. І калі пачулася пытанне, ці хутка я спраўлюся, то сказаў:

— Ужо сцямнела. Зараз усё роўна нічога не падстрэліш...

Тады яна ўсхапілася і стала проста неназнавальнай.

— Ты слімак і раб! — крычала Надзя.— Ты мне заўсёды быў агідны, а зараз... я не магу на цябе глядзець!

І, так шалеючы, яна ўпала на сваё сена... Сціхла... Каб яна хоць заплакала... Я зноў дараваў бы ёй... Ноч прайшла для мяне ў невясёлых думках... Як зусім чужыя, прываляліся мы ля кастра... Яна не спала, бо яе душыла злосць. А я не спаў, бо ніколі не быў у такой бяскопцай адзіноце...

Раніца пакуль што нічога не змяніла ў надвор'і. Пачыналіся трэція суткі, як мы выехалі з дому. Я паглядзеў на чалавека, што ляжаў перада мной ля кастра, мне стала страшна, як яна апусцілася. І пашкадаваў яе. Гэта было не тое шкадаванне, якое з каханнем — родныя браты, і якое давала мне столькі шчасця раней. Гэта было іншае шкадаванне — у якім няма ні павагі, ні крыўды... Я ўзяў стрэль-

бу і, папярэдзіўшы, што «трэба папаглядаць за агнём, бо іду страляць», пасуцуўся да берага.

Над выспай часта праляталі дзікія качкі. Свіст іх крыл часам быў чуцен і праз шум хваль, і тады можна было ўбачыць іх вясновыя пары і чародкі. Я стаў у лазовым зарасніку ля самай вады і закрычаў, падрабляючы голас пад голас качкі, бо добра ўмею гэта рабіць. Хоць і сумняваўся, што заклік мой будзе пачуты, але крычаў па ўсіх правілах гэтага мастацтва. Мне не хацелася забіваць матку, я наважыўся падвабіць качара.

І нарэшце адзін з быстракрылых летуноў з'явіўся пад хвалямі. Як забойца, я ўскінуў стрэльбу. І калі прагучаў стрэл, птушка, склаўшы крыллі, падганяемая ветрам, чмякнулася на бераг каля самых маіх ног. Гэта быў качар. Ніколі ён не бывае такім прыгожым, як вясной. Як маладая радуга, усімі, што ёсць на свеце, фарбамі ззяла яго вясновае ўбранне. Адно вока птушкі было выбіта шротам, а другое пільна глядзела на мяне і нібы ўсміхалася. Ён ляжаў каля маіх ног, паміраючы, і, здавалася, гаварыў, што гэта не будзе мне даравана. Я з сумам успомніў, што паляўнічыя такі стрэл, калі птушка падае да ног, завуць каралеўскім стрэлам... Што ж, хоць сам не кароль, дык ёсць тут каралева...

А яна між тым была ўжо каля мяне. Адною рукою схопіла яшчэ трапечучага качара, а другой, не паспеў я адхіснуцца, бурна мяне абняла.

— Дзякуй, Вася... Мілы!.. Ты малайчына, Вася!.. Так... Цяпер мы з табой паснедаем!..

Божа мой! Што яна са мной зрабіла! Усё, што падспудна накаплялася ў маёй душы за гэтыя дні і хвіліны, — усё ў адзін міг ператварылася ў бясконцую і зацятую няпавісць да гэтай нікчэмнай жанчыны! Яна душыла мяне і прыніжала, яна, гэтая нянавісць, усё ва мне разрывала і кідала ў прадонне...

А «каралева» ўжо завіхалася каля агню. Калі я падышоў туды, вясёлка пераставала існаваць. Скрытныя пальчыкі шумна рвалі вясёлае ўбранне, зялёныя і сінія, ружовыя і светлыя, жоўтыя і рудаватыя пярынкі разляталіся па баках, вецер падымаў іх і каціў па выспе... Я пачуў запытанне, ці ёсць у мяне нож. Паклаў ёй нож, а сам пакрочыў ад кастра. Падышоў да берага, дастаў з падсумка астатнія патроны. І, шырока размахнуўшыся, кінуў іх па бушаваўшую ваду... Потым доўга блукаў па выспе. Я не мог знаходзіцца там, ля кастра, побач з ёй...

У другої палове дня вецер прыкметна сціх. Шеба разгладзілася, пачалі разыходзіцца хмары. Хутка з'явілася сонца. Водная стыхія патроху супакойвалася. Я стаў рыхтаваць сваю лодку да адплыцця. Калі валы ўлягліся настолькі, што можна было ехаць, не рызыкуючы, запрасіў Надзю... Надзю Пятроўну... былую маю мару... сядаць у лодку.

Я рашыў пераехаць спачатку на бліжэйшы бераг, туды, дзе стаяў «наш» лес. Ніжэй гэтага лесу прытулілася на міжгор'і вёска. Пакуль што, на ўсякі выпадак, падумаў дабірацца туды, гэта было значна лягчэй. Хвалі хоць ішлі яшчэ высока, ды не было ўжо ў іх шалёнай сілы і злосці — то былі хвалі замірання... У вёсцы мы зайшлі да знаёмага мне калгасніка. Гаспадыня дастала з печы гарачую капусту, наліла ў шклянкі малака. Нічога смачнейшага ў жыцці ні да таго, ні пасля я піколі не еў...

Незадоўга да захаду сонца паводка, нарэшце, зусім супакоілася. Я падзякаваў гаспадару і гаспадыні, і хутка наша лодка, гайдаючыся на лагоднай стомленай вадзе, узяла кірунак да роднай вёскі. Яшчэ не зусім і змерклася, калі яна прыстала да берага.

На гэтым можна было б і скончыць сваю быль. Але, мне здаецца, чытачу цікава будзе даведацца, што, выйшаўшы з лодкі, Надзя падышла да мяне. І, як быццам нічога паміж намі не адбылося, весела прашчабятала:

— Вася!.. Мы абавязкова павінны яшчэ раз з'ездзіць на тую выспу... Толькі калі будзе ціха... Ведаеш... Там, мусіць, такая бывае прыгожая цішыня!.. Праўда, Вася?..

Я ўзяў вёслы і моўчкі пайшоў на гару. Ад хаты бакеншчыка далёка ўсё было відаць навокал. Вунь той «наш» лес, вунь выспа Кавыча... А каля іх, і за імі, тут і ўсюды, хоць і сціх вецер, шумна кацілася паводка. Яна шумела не так сабе; яна змывала з лугоў і далін увесь летапні бруд, каб на іх, чыстых і пасвяжэлых, зацвіла лотаць, прабілася новая, да болю ў вачах зялёная трава...

ЗМЕСТ

Вандроўнае шчасце. <i>Рыбацкая паэма</i>	5
Лёна. <i>Паэма</i>	149
Дэкрэтам сэрца	164
Здалёку	164
Апасіяната	166
Якімка	167
Бярозы	168
*** Зімою сцюжнай я прыйшоў у свет...	169
Каня	170
Маладзiк	170
Якія прыгожыя людзі	172
Вежа	173
*** Ёсць вечнае райскае дрэва...	174
Тост	175
Грыбная пара	176
Унук	177
Даспяванне	178
Вечар	179
Ліставейная дарога	180
Рэанімацыя	181
Спеў	183
*** Патрабуюць тэарэтыкі...	184
Кароны вышэй. <i>Легенда</i>	185
*** Няхай каму-небудзь...	189
Аўсянае поле	191
Маці і жыта	191
Імгненне	194
*** Як ён падаў, як упаў ён вобзем...	194
Патрон	195
Рэкамендацыя	196
Невядомы салдат	197
Матчыны калыскі	197
Арол	198
Вернасць	199

*** Стала зноў у свеце неспакойна...	199
Жаданне	200
*** Я паклікаў цябе і навёў за сабой...	201
*** Плылі зоркалёты высока ў небе...	202
*** Кажаш ты — і сотні год назад...	—
*** Як бегла, як ляцела, як спяшала...	203
*** Не заклікайце ні на-ціхаму...	204
*** І хто пагарджаў ім, і хто зневажаў...	—
Спытайся	205
*** Не ў тых рукі трапіў чысты зван...	206
Радзіма	207
Мілавіцы. <i>Паэма</i>	208
*** Ну што, муза...	227
Надзея. <i>Паэма</i>	228
Франтавыя рэкі	239
Шура Панова	241
Каму-небудзь	244
Да песняра	245
У цёплым гаі	246
Крынічка Радзімы	247
Крыжныя плылі паўз беражочку	248
Ноч	248
У танцы	249
Чакаанне	250
Травінка і краска	251
У гасцях у маці	252
Сябрам і ворагам	256
Бераг	257
Жапчыны	258
У палаце	259
*** Лятунак мой і ява, родны свет...	260
*** Я б і сёння падняўся ў атаку...	261
Пісьмо ад сябра	262
Роднай зямлі	263
*** О колькі я за век свой непаўторны...	264
*** Хлеб-соль! — пераступаючы парог...	265
*** Напіжы мне сонечных праменьняў...	265
Малады лес	266
*** Чаму я забываюся...	267
*** Куды ты спяшаешся, пліска...	268
З народных матываў	268
Не здзіўляйся	270
*** Наш даўні дзень прыйшоў да нашых вокаў...	270
Калі будзе шкадаванне	271

З франтавога блакнота	272
1. Са сцягам волі	272
2. Я вярнуўся з вайны	273
Ці быў у Леніна...	273
Лікэта паэта	275
Няма радасці найленей	276
Фрагмент	277
Садоўнік	279
Спяшаю ў Вязынку	280
*** Камусьці здавалася...	281
*** Не, я не хачу пісаць...	282
Салаўі над Сажом	283

Р о з д у м ы

*** Расхадзіўся апаўночы...	287
*** Ад Праметэя	287
*** Сягоння ўрапку...	288
*** Трэба радасцю аддзячыць...	289
*** Пяшчота жаночага сэрца...	289
*** Не патрэбна мне багацце векавое...	290
*** Я б мог чаборам стаць на ўзгорках...	290
*** Самы нялёгкі для мяне той дзень...	291
*** Хто, браце, віпават...	291
*** Хай сабе абпаленая сонцам зямля...	292
*** О не! Не загіне планета!.. . . .	293
*** Сонца і Песня...	294
*** Будзем помніць дыханне тужлівае...	295
*** Хацеў бы я да дзёп астатніх...	295
*** Адшчыравалі вясёлыя ластаўкі...	296
Старая груша	297
*** Нашы вусны прывыклі...	301
*** І ўсё ж няма шчасліўшай долі...	301
*** Раптам хмаркі...	302
Над возерам	304
Пачатак зімы	305
Фельетон пра фельетон	306
«Сам» і Іван	307

Н а м і ж н а р о д н ы я т э м ы. Памфлеты

Груган і межы	309
Шакал-місіянер	310
Раз'юшаны слон	311
Кармушка	312

Хаўруснікі	313
Пасляслоўе	315
Калыска вятроў. <i>Паэма</i>	316

Пушчанская памяць

Вершы, паэмы, казкі

Дарогамі легенд	330
Пушчанская памяць. <i>Паэма</i>	332
Жураўліны помнік	350
Пад зоркай чырвонай	354
Настуліна казка	357
Ручаінка	361
Снегіры	362
Прадвесне	363
Янкавы заняткі	364
Катрусіна войска...	365
Хмаркі	366
Селі-палі каўкі...	367
Бабуліп двор	368
1. Індык	368
2. Качкі	368
3. Куры	368
4. Бабуліна справядлівасць	369
5. Светка	369
6. Слова павучання	370
Клубок	371
Жарт	372
Вожыкавы сны	373
Бабчына памочніца	374
Казка пра дзятла і дразда	377
Хмарны дзепь	377
Козачка	378
Джала	382
Нашы бабры	384
Выпадак са Светай	387
Шпачынае наваселле	388
Баравік	389
Чаму доўга зязюлька кувае...	390
Вучуся ў таты	391
Бай	392
Чайка	393
Жаваранак прыляцеў...	

Крылатая далячынь	394
Лес	395
Лівень	396
Жыта снее, даснявае...	397
Радзіма. <i>Паэма</i>	398

Апавяданні

У маладым лесе	415
Мне трэба купіць баян	423
Стары	437
Сіроты	443
Баравікі з Курганя	453
Віна	463
Маці	470
Канец казкі	474
Паводка. <i>Аповесць вясковага настаўніка</i>	479

Кірэенка К.

К 43 Збор твораў: У 3 т. Т. 3. Вершы, паэмы,
аповяданні.— Мн.: Маст. літ., 1988.— 510 с.,
1 л. партр., [5] л. іл., партр.

ISBN 5-340-00093-1

Трэці том склалі вершы і паэмы 1981—1986 гг., а такса-
ма праявічная паэма «Вандроўнае шчасце» і аповяданні,
напісаныя ў розныя гады.

К $\frac{4702120200-104}{М 302(03) - 88}$ 93—88

ББК 84 Бел7

**Константин Тихонович
КИРЕЕНКО**
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ТРЕХ ТОМАХ

**Т о м
3**

**СТИХИ
ПОЭМЫ
РАССКАЗЫ**

Мінск, издательство «Мастацкая літаратура»
На белорусском языке

Рэдактар *Хв. Д. Жычка*. Мастак *Ю. М. Цюрын*. Мастацкі
рэдактар *Л. Я. Прагін*. Тэхнічны рэдактар *Л. М. Шлапо*. Ка-
рэктар *Л. П. Бялова*.

ІБ № 2697

Здадзена ў набор 18.09.87. Падап. да друку 22.04.88. АТ 09595.
Фармат 84×108¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура звычайная
новая. Высокі друк. Ум. друк. арк. 26,88+0,53 укл. Ум.
фарб.-адб. 28,04. Ул.-выд. арк. 28,53. Тыраж 3700 экз. Зак. 800.
Цана 2 р. 70 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта
БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю.
220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбі-
нат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.